

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

262–265

BUDAPEST

2023

No. 1–4.

HUNGARIA

Vol. LXIX

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – EDITORIAL BOARD

TÜNDE AMBRUS (Brno), GÉZA BUZINKAY (Budapest), JUDIT FORRAI (Budapest),
ISTVÁN GAZDA (Budapest) (főszerkesztő – editor in chief), GUNDOLF KEIL (Würzburg),
KATALIN KAPRONCZAY (Budapest), LÁSZLÓ KISS (Čilišká Radvaň/Csilizradvány),
AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), ROBERT OFFNER (Regensburg), MÁRIA PÉTER H.
(Targu Mureș /Marosvásárhely) MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD SEIDLER
(Freiburg), FRANTIŠEK ŠIMON (Košice/Kassa), PÉTER SÓTONYI (Budapest, elnök –
president), FLORIAN STEGER (Ulm), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA
(Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG – EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KATALIN KAPRONCZAY (szerkesztő – editor)

Kiadja – Edited by

Magyar Orvostörténelmi Társaság

(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)

A folyóirat jelen száma

a Magyar Tudományos Akadémia, a Hungaropharma Zrt.

és Prof. Dr. med. Makovitzky József

(Universität Heidelberg und Universität Freiburg i. Br.)

támogatásával jelent meg

HUNGAROPHARMA

HU ISSN 0010-3551

Felelős kiadó a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöke

Nyomdai gondozás: Tordas és Társa Kft.

TARTALOM – CONTENTS

In Memoriam Kapronczay Károly (Réthelyi Miklós, Sótanyi Péter, Varga Benedek)	5
--	---

TANULMÁNYOK – ARTICLES

OFFNER, Robert: Grundzüge der Medizingeschichte von Klausenburg vor 1872. Hospitler, Bader, Wundrzte, Hebammen, rzte, Apotheker und Seuchen / Kolozsvár orvostrtnetnek alapvető jellemzői 1872 előtt. Krhzak, frdk, seborvosok, bbk, orvosok, patikusok s jrvnyok.	9
MAKOVITZKY, Josef: Vor 100 Jahren, 1923, wurde die Stadt Pécs erneut Universitätsstadt. / 100 vvvel ezeltt, 1923-ban Pécs jbl egyetemi vros lett.	39
MANDL Jzsef: Molekulris szemllet orvosképzés a Puskin utcban / Medical education with a molecular approach in Puskin street	61
NEMES Csaba Mikls: Vörösmarty s a magyar orvosi szaknyelv a reformkorban / Die Rolle des Dichters Mihály Vörösmarty in der Erschaffung der medizinischen Fachsprache	79
KDR Tamás: IV. László király eszmletvesztses betegsgnek idpontja / The date of King László (Ladislau) IV’s disease of blackout	105
HARASZTI SZABÓ Péter: Egy nmet orvos a szlavón bni udvarban – Johannes Heidentrich de Erfordia s magyar kapcsolatai / A German doctor in the court of Ban of Slavonia – Johannes Heidentrich de Erfordia and his Hungarian relations	115
BRUCKNER va: 425 ve született az orvosbotanikus Augustini ab Hortis Keresztély (1598–1650) /The medical botanist Augustini ab Hortis Keresztély was born 425 years ago	129
SZABÓ Attila: Knai orvoslás s gyógyszerészet / Chinese Medicine and Pharmacy	137

KÖZLEMÉNYEK - COMMUNICATIONS

FORRAI Judit: Rothman rmin s a poliklinika / rmin Rothman and the polyclinic	149
DEMINGER Orsolya: A Vöröskereszt oltalmban ... betekints egy osztrák– magyar dunai kórházhajó háborús szolgálatába Keserics Ferenc aptpltbanos elbeszélése alapján / Under the protection of the Red Cross ... an insight into the wartime service of an Austro-Hungarian hospital ship on the Danube based on the narrative of abbot Ferenc Keserics	155
KRÓNIKA – CRONICLE	167
KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEW	174
SZERZŐINKHEZ – NOTES FOR CONTRIBUTORS	191

KAPRONCZAY KÁROLYRA EMLÉKEZVE

A magyar egészségügy, az orvostörténelem, az orvosképzés múltjának és jelenének kiemelkedő ismerője és alkotója volt Kapronczay Károly (1941–2023) a Magyar Orvostörténeti Társaság főtítkára, központi személye.

A család a ma Horvátországban található Kapronca (Koprovnica) városból származik. A város írott eredete 1272-ig, IV. László királyig nyúlik vissza. A Kaproncaiak onnan részben Erdélybe részben Győr közelébe vándoroltak, Károly az utóbbi ág jeles képviselője volt.

Kisgyerek kora óta a történelem, a történetek érdekelték, történésznek készült. Az 1955-ben kezdte gimnáziumi tanulmányait a Toldy Ferenc Gimnáziumban. Szerencséjére, abba az osztályba került, amelynek osztályfőnöke és történelem tanára a II. osztálytól (1956–1957) Antall József volt, akit az Eötvös Gimnáziumból – a forradalomban vállalt szerepe miatt – távolítottak el. 1957. október 23-án a Toldy Gimnázium diákjai az első szünetben néma tüntetéssel emlékeztek a forradalom (akkor már októberi sajnálatos eseményeknek nevezett) kitörésének évfordulójára. A tüntetésben résztvevő valamennyi fiataalt két évre kitiltották az egyetemekről és főiskolákról.

Érettségi után Kapronczay Károly könyvtárakban helyezkedett el, majd két évre bevonult sorkatonai szolgálatra. Történész-könyvtáros egyetemi képzését csak ezután kezdhette el. A nappali hallgatói státuszt édesapja halála miatt hamarosan el kellett hagynia és tanulmányait levelező formában kellett folytatni. Később levéltárosi diplomát is szerzett. 1969-től a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársa lett. Abban az intézményben kezdte meg orvos- és kultúrtörténeti munkáját, amelynek közel három évtizedig – 1963 őszétől indulva - munkatársa volt, majd főigazgatója lett Antall József, korábbi osztályfőnöke.

Kapronczay Károly történész érdeklődése és munkássága rendkívül szerteágazó és sokoldalú volt. Írásainak, összeállított vagy szerkesztett munkáinak a száma több százra tehető. Kitűnő stílusban, olvasmányosan tárta fel kutatási eredményeit az egyszerű olvasó elé is.

A magyar–lengyel kapcsolatok történetéről a II. világháborútól – idősebb Antall József munkásságát kiemelve – napjainkig írt, kiegészítve a magyar–lengyel–szlovák kapcsolatokkal. Egyetemi és tudományos értekezéseiben a sokoldalú magyar–lengyel kapcsolatokat dolgozta fel.

Évtizedekig tartó munkát végzett Semmelweis Ignác életéről, kiegészítve a Semmelweis család történetével.

A magyarországi orvos-, gyógyszerész- és ápolóképzés visszatérő témái. Kutatta és feldolgozta Közép-Európa orvosképzésének történetét is.

Kiemelkedő témája a közegészségügy, európai kiterjesztéssel, visszamenve a 19. századig. Emléket állított írásaiban a magyar orvostörténet kiemelkedő alakjainak. Írt Balassa Jánosról és a pesti orvosi iskoláról, az orvostörténész Magyary-Kossa Gyuláról és Györy Tiborról és sok-sok kiváló orvosról.

Emléket állított az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvéderősei történetének. Feldolgozta az I. világháború magyar orvosi emlékeit, és írásaiban tisztelte az 1956-os forradalom orvoshőseinek emléke előtt.

Főtítkárként, a Magyar Orvostörténelmi Társaság múltjában visszamegy a kezdetekig, részletezi a történelem fordulópontjain bekövetkezett változásokat. Követte a Gyógyszerész-tudományi Társaság történetét is. Írt a Magyar Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár valamint a – későbbi nevén – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum történetéről, földrajzi elhelyezkedéséről a Török illetve az Apród utcában.

Kutatási és példátlan kiterjedésű irodalmi tevékenysége mellett 2000 óta, megszakítás nélkül, éltetője és főszerkesztője volt az 1955-ben alapított többnyelvű, orvostörténeti folyóiratnak, az Orvostörténeti Közleményeknek.

Kapronczay Károlyra úgy emlékezünk vissza, mint akit bármikor fel lehetett keresni és a találkozó végén a látogató gazdagabb lett az orvostörténelem, és úgy általában a kultúrtörténet legizgalmasabb, eddig sohasem hallott eseményeivel. Távozásával akkora űrt hagyott, hogy azt 3–4 jól képzett orvostörténész sem tudná betölteni.

Prof. Dr. RÉTHELYI MIKLÓS

EMLÉKEZÉS KAPRONCZAY KÁROLYRA A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELEM KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGÉRE

2023. március 1-én. lelki fájdalmat okozó hír járta be orvostársadalmunkat: a jól ismert, kiváló orvostörténész, Kapronczay Károly tragikus hirtelenséggel, végleg eltávozott az élők sorából. Megpihent a biztos nyugalmat adó örökkévalóságban, amelynek időben nincs kezdete és vége. Megint elment a magyar orvostörténelem egy kiváló egyénisége. A gyász és a veszteség visszavonhatatlan ténye uralja a jelen szomorú pillanatait, azonban nem homályosíthatja el az eltávozott tudományos életművének elemző pillanatait. Személyének az elvesztése a jelen valóságában végleges, de munkásságának szellemisége velünk marad. Kivételes orvostörténeti tevékenységét felejtetni nem tudjuk, de nem is akarjuk. Eleven emléke, szinte felbecsülhetetlen szellemi munkássága azonban arra is ösztönöz minket, élőket, hogy folytassuk és kövessük az ő orvostörténelmi munkálkodásának az irányvonalát.

Az életének váratlan befejezéséig szinte az utolsó percekig töretlenül végezte orvostörténeti munkásságát. Távozása ezért is mindenkit, magától értetődően, váratlanul ért.

Kapronczay Károlyra emlékezni különleges kötelezettség azért is, mert nem mindennapi személyiség volt. A magyar orvostörténelem krónikásaként egy kiemelkedő egyéniség távozott a földi léttől, végérvényesen. Mindazok, akik közvetve, vagy közvetlenül kapcsolatba kerültek vele, az emlékek olyan gazdag tárházát őrzik, hogy embert próbáló feladat felmérni munkásságának egészét, mert annak minden egyes része összefüggésekre épül. Személyében a magyar orvostörténelem egy kimagasló egyéniséget veszített el, akiben a történelmi ismeretanyag és a tudományos igényesség, szerves egységben ötvöződött. Következetességével volt önmagához a leghűségesebb, gondolatai ezért is voltak világosak és tiszták. Hitbéli meggyőződése az lehetett, hogy a kutatásokban azt kell közzé tenni, aminek mondanivalója, hírközlési ereje van.

Ha az embert felkérjük, hogy visszaemlékezést írjon, az rendkívüli megtiszteltetés, de egyben nagy felelősség is, hogy ki is volt, akiről szólni szükséges. Kapronczay Károly orvostörténész munkásságáról, az emberről és a kutatóról kell számadást adni. Sajátos egyéniségét jellemezte, hogy egyszerre volt kiváló orvostörténész és ember. Elfogltság nélkül állíthatjuk, hogy orvostörténelmi munkásságával beírta magát a magyar orvostörténelem aranykönyvébe.

Becsületesen teljesített, példa értékű életet mondhatott magáénak. Emberi tulajdonságait, jellemét már a külső emberi jegyekből és magatartásból is fel lehetett ismerni. Tiszteltük az egyetemes emberszeretetét és orvostörténelmi tudományos munkásságának a színvonalát, amely maradandó. Azt, meggyőződésünk szerint, tovább kell építeni. Szerény, meggyerő habi-

tusával környezete rokonszenvét és nagyrabecsülését egyidejűleg, joggal kiérdemelte. Szakmai és kollegiális kapcsolatait a valós erkölcsi tartalom, az őszinte humanizmus jellemezte.

Tagja volt annak az orvostörténelmi iskolának, amely személyiségét is formálta. Követője volt a neves elődök: a Weszprémi István, majd Magyar-Kossa által elindított tudományos műhelymunkának, amely hosszú évtizedeken át olyan orvostörténeteket adott hazánkknak, akik különleges elismerést szereztek a magyar orvostörténelem kutatásának: Benedek István, Szállási Árpád, Schultheisz Emil, Antall József, Birtalan Győző és még sokan mások. Ők alapozták meg és vitték tovább az orvostörténelmi kutatások irányát, amelyek elismerése hazánkat nemzetközi színvonalra emelte. Kapronczay Károly orvostörténelmi munkássága szervesen kapcsolódik az elődök orvostörténelmi munkálkodásaihoz.

A lelkében idealista és realista volt. Az ő emberi és kutatói magatartása a hazájának szólt. A hűsége önmagához valószínűleg azt jelentette, hogy az egyetlen dolog, amit nem árulhat el az ember, az a saját lelkiismerete. Személyiségének alakulásában a tudatos építkezés kitüntetett szerepet játszott. Tudományos munkásságával bizonyította, hogy kiváló kutatói elmével rendelkezett, amit a megszerzett MTA doktori címmel is igazolt.

Életének egyik fontos célja az volt, hogy felhívja a figyelmet azokra az orvostörténelmi kérdésekre, amelyek további elemzésre is várnak, mert azok az egyetemes orvostörténelem egészéhez szervesen tartoznak.

Sikeres ember és személyiség volt, mert fel tudta építeni önmagát, céljaiban és módszereiben. Minden emberhez, így Kapronczay Károlyhoz is a gondolatai adják meg a kulcsot. A megszerzett orvostörténelmi tudása rendkívüli szakmai ismereteket biztosított ahhoz, hogy az új kérdéseket megfelelő színvonalon oldhassa meg, majd folytathassa. Orvostörténelmi elemzéseiből kitűnik, hogy céltudatosan és tárgyilagosan tudta értelmezni az orvostörténelem általa feldolgozott területeit. Munkásságát nem csak a széleskörű tudása, hanem a lényeg felismerése jellemezte, mindezek együtt tették elismert kutatóvá. Azt jól tudta, hogy az orvostudomány történetének hamis bemutatása veszélyesebb, mint a tudatlanság. Orvostörténelmi tevékenységében az egyik legfontosabb tanulság az lehet, hogy a tudás megfelelő mélységű feldolgozása új ismereteket hordoz, de csak akkor, ha az gyakorlati hozzáértéssel is alá van támasztva. Munkáiban az egymásra épülő következetesség jól megfigyelhető.

Az eredetisége abban nyilvánult meg, hogy pontosan azt írta, amit gondolt. Meggyőződéssel hitt abban, hogy a kutatók felelősségének nagysága mindig arányos a felkínálkozó lehetőséggel. Mindez nyomon követhető orvostörténelmi kutatásaiban is.

Életének egyik fontos állomása volt, amikor elnyerte – maximális pontszámmal - az MTA Doktori fokozatát. Azzal ugyanis erősítette a lengyel-magyar orvosi kapcsolatok múltjára vonatkozó kutatások minőségét, azok közléseinek színvonalát, illetve tudományos elismerését.

Az MTA Orvostörténelmi Munkabizottságban elévülhetetlen érdemeket szerzett, amikor a jelenkori kutatásokra alapozott orvostörténelmi elemző tanulmányok megjelenését szorgalmazta. Azok tartalmából az új kérdések széles skálája bontakozott ki.

Ki kell emelni, hogy a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtítkáráként hosszú évtizedeken keresztül sikeresen képviselte a Társaságot, irányította folyóiratát, szervezte annak programjait és hatékonyan tudott együtt dolgozni a mindenkori elnökkel.

Véleményem szerint a hit és az ész ugyanannak az éremnek a két oldala lehet. A reá bízott feladatokat elvégezte és megkapta értük, jó időben, a társadalmi elismerést, ami elsősorban kivételes munkásságának volt köszönhető. Boldog ember lehetett, mert a képességeit a munkájában bontotta ki és így lett a saját lelkének „Kolumbusz”-a.

Munkásságát összefoglalva minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a magyar és

az egyetemes orvostörténeti kutatások, valamint a lengyel-magyar kapcsolatokra és a magyarországi lengyel menekültügyre vonatkozó, nemzetközileg is elismert, jelentős egyénisége volt.

Az sem vitatható, hogy úttörő szerepe volt abban, hogy hazánk orvostörténelmi teljesítményét, az adott vitás orvostörténelmi kérdések szakmai megoldását a következetesség és a tárgyilagosság jellemezze.

Egész személyisége azt az eszmeiséget sugallta, hogy aki a múltat nem ismeri és nem tudja értékelni, az úgy a jelenben, mint a jövőben is támpont nélkül, céltalanul bolyong a problémák sűrűjében. Személyében a magyar orvostudomány, azon belül az orvostörténelem szakterülete kiemelkedő, nemzetközileg is ismert és elismert egyénisége távozott el. Munkásságát megőrizzük és feladatunk, hogy azt a soron következő generációk tovább építsék, mert szellemisége az emlékeztünkben őrzött tudattartalom.

Prof. Dr. SÓTONYI PÉTER

GYÁSZBESZÉD

PROF. DR. KAPRONCZAY KÁROLY, A SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR, LEVÉLTÁR EGYKORI FŐIGAZGATÓJA FELETT

Kapronczay Károlytól búcsúzunk. A kollégától, a múzeum és könyvtár igazgatótól, az egyetemi tanártól, az embertől. Kapronczay Károly hatását azzal a mondattal lehet összegezni, hogy munkássága nélkül elképzelhetetlen az elmúlt időszak magyar orvostörténet-írása.

Attól a pillanattól fogva, hogy 55 éve a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársa lett, egészen mostanáig az orvostörténelem kutatásán és bemutatásán dolgozott. Alig összeszámálható mennyiségű tanulmányt és könyvet publikált a magyar medicina és a lengyel kapcsolatok történetéből. Gazdag és színes életművet mondhatott magáénak.

Most a személyiség kontúrjait idézzük fel. Mi jellemezte munkásságán, címein és kitüntésein túl? Karakterét olyan jellemvonások határozták meg, mint a józanság, az egyszerűsége törekvés és a bármilyen helyzetben felcsillanó és mindig találó humor. Józansága tartotta vissza attól, hogy megszedüljön a nagy szavaktól, a csábító, de felszínes retorikától. Humora pedig újra és újra előkerülő eszköze volt, hogy rámutasson bármilyen helyzet fonákására, az emberi esetlenségre, kicsinyességre, de egyúttal az esetlenségben és a kicsinyességben rejlő azonos és egyenlő emberi mivoltunkra. Arra, hogy létezésünkben egyszerű és köznapi emberek vagyunk. Tele érthető vágyakkal és tervekkel, de józanságunk megőrzése nélkül annak a lehetőségét is elveszíthetjük, ami megvalósítható. Humorával mindig erre emlékeztetett. Soha nem gúnyolódott, szellemessége soha nem nélkülözte a megbocsátó együttérzést.

Elvesztettünk egy magas kort megélt kollégát, tudóst és barátot. Azonban végtelenül hálásak lehetünk, hogy ilyen sokáig elkísért minket. Hálásak, hogy személyiségével és cselekedeteivel mindig emlékeztetett arra, mit tegyünk, és mit kerüljünk el. Hogy merre érdemes és merre nem érdemes elindulni. S hálásak lehetünk azért, mert mindezt derűvel fejezte ki, és mert energiái és jókedve nélkül a magyar orvostörténetírás és Intézményünk elmúlt évtizedei mennyivel szegényebbek, szürkébbek és unalmasabbak lettek volna!

Nyugodj békében Karcsi! Isten áldjon!

VARGA BENEDEK

GRUNDZÜGE DER MEDIZINGESCHICHTE VON KLAUSENBURG VOR 1872*. HOSPITÄLER, BADER, WUNDÄRZTE, HEBAMMEN, ÄRZTE, APOTHEKER UND SEUCHEN

ROBERT OFFNER

Teil I.

EINLEITUNG

Im Jahr 2016 feierte die ehemalige königliche Freistadt Klausenburg ihr 700-jähriges Jubiläum anlässlich der Verleihung der Stadtprivilegien durch den ungarischen König Karl I. Robert von Anjou. Aus diesem Anlass wurden mehrere wissenschaftliche Konferenzen abgehalten, und es erschienen zahlreiche wissenschaftliche Veröffentlichungen zur Geschichte der Stadt am Kleinen Samosch.¹ Doch ungeachtet aller bisherigen Bemühungen, mehr Licht auf die frühe Sozial- und Stadtgeschichte zu werfen, ist die Datengrundlage zur Geschichte der Heilkunde vor dem 16. Jahrhundert spärlich geblieben.

Der vorliegende Beitrag bietet einen kurzen Abriss zur Geschichte der Gesundheitsversorgung in Klausenburg ohne jeglichen Anspruch auf Vollständigkeit. Vielmehr sollen die Grundzüge des Sanitätswesens in Klausenburg vom Mittelalter bis 1872, dem Gründungsjahr der Klausenburger Volluniversität, nachgezeichnet werden. Nur fünf Jahre davor wurde das vormalige Großfürstentum Siebenbürgen in die ungarische Reichshälfte des Habsburgerreichs aufgrund des österreichisch-ungarischen Ausgleichs von 1867 eingegliedert. Zu den weitreichenden Auswirkungen dieses geopolitischen Aktes zählt auch die Errichtung der ersten dauerhaften Landesuniversität Siebenbürgens mit eigener medizinischen Fakultät in Klausenburg; das zog in vielerlei Hinsicht essenzielle Veränderungen und Modernisierungen sowohl in der Krankenversorgung als auch im Bildungswesen Siebenbürgens und Klausenburgs nach sich.

Auch wenn für Klausenburg kaum medizinhistorische Überlieferungen aus dem Mittelalter existieren, darf angenommen werden, dass in der damals aus militärstrategischer und wirtschaftlicher Sicht bedeutenden Stadt im Osten des mittelalterlichen Königreichs Ungarn, die sozialen Rahmenbedingungen mit jenen in anderen Städten des Landes vergleichbar waren. Eine Vielzahl von – aus heutiger Sicht tatsächlichen und vermeintlichen – Heilkundigen gewährleistete die Versorgung von Kranken, doch gab es noch

¹ Erweiterte Fassung des Vortrags *Ärzte und Apotheker in Klausenburg vom 15. bis 19. Jahrhundert* auf der 51. Jahrestagung des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde zum Thema *Stadt- und Kulturgeschichte von Klausenburg/Cluj-Napoca/Kolozsvár* in Zusammenarbeit mit der Babeş-Bolyai-Universität in Bad Kissingen am 23. November 2019. Für das gründliche Korrektorat gilt Dr. Stefan Măzgăreanu (München) mein bester Dank. Lupescu Makó, Mária (Hg.): *Cluj Kolozsvár – Klausenburg 700: Város történeti tanulmányok. Studii de istorie urbană. Kolozsvár*. 2018.

lange nicht akademisch ausgebildete Ärzte. In der alltäglichen medizinischen Grundversorgung der Land- und Stadtbewohner sowie der Reisenden dominierten die zahlreichen, jedoch für die Nachwelt häufig namentlich unbekannt gebliebenen handwerklichen Heilkundigen wie Barbieri/Balbiere, Wundärzte, Chirurgen, Bader, Hebammen, Kräuter- und Gewürzhändler (auf Wochen- und Jahrmärkten mit einer breiten Palette an pflanzlichen, tierischen und mineralischen Heilmitteln), Steinschneider, fahrende Starstecher (Okulisten), Zahnreißer und sogar Scharfrichter, aber auch Quacksalber und Kurpfuscher.² Hinzu kamen erst allmählich die an den Universitäten Mittel- und Zentraleuropas akademisch ausgebildeten Ärzte und Apotheker, die jedoch hauptsächlich in Städten anzutreffen waren, und neben der individuellen Gesundheitsversorgung vor allem für das öffentliche Gesundheitswesen und die seuchenmedizinischen Maßnahmen verantwortlich waren.³

HOSPITÄLER UND KRANKENHÄUSER

Viele mittelalterliche Hospitäler haben ihren Ursprung in den Fremdenherbergen und Brüderhäusern der Johanniter, Cluniazenser, Zisterzienser, Antoniter und Lazariter sowie des Heilig-Geist-Ordens. Als Anstalten zur Fürsorge und Krankenpflege der Klosterinsassen in der Spätantike gegründet, standen sie der übrigen Bevölkerung als Einrichtungen zur Krankenversorgung, wenn überhaupt, nur eingeschränkt offen.⁴ Im öffentlichen Gesundheitswesen mittelalterlicher Städte spielten die unterschiedlichen Hospitäler als Armenasyle und teils als Isolierungsstätten für unheilbar Kranke wie etwa Lepröse (*Leprosorium*) nur eine untergeordnete Rolle.⁵

Im ausgehenden Mittelalter lassen sich mindestens 32 Hospitäler in 22 Ortschaften des mittelalterlichen Ungarn nachweisen, darunter auch in Klausenburg.⁶ Hospitäler als

² Da es Krankenhäuser im heutigen Sinne lange Zeit nicht gab, erfolgten Behandlungen typischerweise in den Wohnungen der Kranken, aber auch in Bade- und Barbierstuben sowie auf dem Jahrmarkt. Populäre, volkssprachliche Schriften wie Arznei- und Kräuterbücher erfreuten sich großer Beliebtheit, insbesondere bei jenen Bevölkerungsgruppen, die einen erschwerten Zugang zum Angebot professioneller Heilkundiger besaßen. Vgl. Huttmann, Arnold: Die Entwicklung der Heilberufe in Siebenbürgen. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hg. Robert Offner. Hermannstadt-Sibiu, 2000, S. 56–62; Jütte, Robert: *Ärzte, Heiler und Patienten: Medizinischer Alltag in der frühen Neuzeit*. München – Zürich, 1991, S. 17; Schipperges, Heinrich: *Die Kranken im Mittelalter*. München, 1993; Reddig, Wolfgang F.: *Bader, Medicus und Weise Frau. Wege und Erfolge der mittelalterlichen Heilkunst*. München 2000, S. 117.

³ Jankrift, Kay Peter: *Krankheit und Heilkunde im Mittelalter: Geschichte kompakt. Mittelalter*. Darmstadt, 2003, S. 51–62; Dieter Jetter: *Geschichte der Medizin: Einführung in die Entwicklung der Heilkunde aller Länder und Zeit*. Stuttgart – New York 1992, S. 162–164.

⁴ Murken, Axel Heinrich: Klöster und Spitäler. In: *Illustrierte Geschichte der Medizin. Geschichte der Medizin, der Pharmazie, der Zahnheilkunde und der Tierheilkunde*. Band 3. Hg. Toellner, Richard. Vaduz, 1992, S. 1546.; Leven, Karl-Heinz: *Antike Medizin: Ein Lexikon*. München, 2005, S. 431.; Rhomberg, Hans Peter: *Das Hospital: Heil- und Pflegestätten im Wandel der Zeit*. Lindenberg 2015, S. 9f.; Huttmann (2000), S. 47f.

⁵ Jankrift (2003), S. 66.

⁶ Rűsz-Fogarasi, Enikő: *Egy elfeledett intézmény: A kolozsvári Szentlélek-isptály kora újkori története*. Budapest, 2012, S. 5; Kubinyi, András: Isptályok és városfejlıdés a késő középkori Magyarországon. In: *Varak, templomok, isptályok: Tanulmányok a magyar középkorról*. Hg. Neumann, Tibor. Budapest, 2004 (Analecta mediaevalia 2),

kirchliche Fürsorgeeinrichtungen für Bedürftige nach abendländischen Vorbildern (Armen- und Seelenhäuser, Alten- und Pflegeheime) finden sich auch in Hermannstadt, Kronstadt, Schäßburg, Mediasch, Bistritz, Weißenburg, Mühlbach und Thorenburg.⁷ Bereits im 15. Jahrhundert gab es auch spezialisierte Hospitäler für Leprakranke (Leprosorien), aber auch Pesthäuser und später solche für Syphiliskranke.

„Die Hospitaliter; der Orden der Kreuzträger vom Hl. Geist, [...] übernahm in Hermannstadt 1292 das Spital, das aus einer frommen Stiftung erwachsen war; vom Rat der Stadt mit der Bestimmung, der es bisher gedient hatte, das die genannten Brüder oder dem Orden untergebene in dem Haus, das der Rat als Spital eingerichtet hatte, Gottesdienst und Messe halten, dann Arme, Schwache, Gebrechliche und Fremde aus den einfließenden Almosen erhalten sollten.“⁸

Klausenburg verfügte nach aktuellen Kenntnissen über drei Siechenhäuser. Die früheste urkundliche Erwähnung des innerstädtischen Sankt-Elisabeth-Hospitals stammt aus dem Jahr 1366.⁹ Im Jahr 1430 wurden das Heilig-Geist-Hospital und das Sankt-Hiob-Hospital in der Äußeren Ungargasse außerhalb der damaligen Stadtmauern in der Nähe der Sankt-Peter-Kirche errichtet. Letzteres galt als Leprosorium, wurde aber bereits 1565 aufgegeben und abgerissen.¹⁰ Diese kirchlichen Fürsorgeeinrichtungen gingen ab dem Ende des 15., spätestens jedoch ab der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts infolge der Reformation allmählich in die weltlich-kommunale Verwaltung über.¹¹ Das Sankt-Elisabeth-Hospital nahm bis zu 35 meist, aber nicht ausschließlich, mittellose Menschen, unbeholfene Greise sowie chronisch Kranke (etwa Geisteskranke, Syphilitiker, Lepröse) aus allen gesellschaftlichen Schichten auf.¹² Der Auftrag dieser Einrichtungen lag mehr in der karitativen Fürsorge und weniger in der Krankenversorgung.¹³ Die frühneuzeitlichen Rechnungsbücher der beiden Bürgerspitäler Sankt Elisabeth und

S. 187–195; Majorossy, Judit / Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: Martin Scheutz, Andrea Sommerlechner, Herwig Weigl, Alfred Stefan Weiss: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsbände, 51). Göttingen, 2014, S. 409–454.

⁷ Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. In: *Programm des Evangelischen Gymnasiums in Schäßburg für das Schuljahr 1855/6*. Wien, 1856, S. 13.; Zu Hermannstadt siehe Munteanu-Beşliu, Petre: *Hermannstädter Spital und Spitalskirche (13–18. Jahrhundert) / Spitalul și biserica spitalului din Sibiu. Secolele XIII–XVIII*. Hermannstadt – Heidelberg, 2012, S. 9.; Noch aus der Zeit um den Mongolensturm (1241) stammt das Siechenhaus mit Spitalskirche am Abhang unterhalb der Hermannstädter Stadtpfarrkirche, wenngleich dieses urkundlich erst 1292 erstmals erwähnt wurde. Siehe dazu: Roth, Harald: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln – Weimar – Wien, 2006, S. 14.

⁸ Teutsch, Friedrich: *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*. 1. Bd.: 1150–1699. Hermannstadt 1921, S. 22, 146; Müller (1856), S. 13, 44.; Vermutlich gab es zwei „Seelhäuser“, die bereits ab dem 14. Jahrhundert in die weltliche Verwaltung der Stadt zurückgelangen. Darüber hinaus bestand auch noch ein Siechenhaus oder Leprosenhaus in der Elisabethengasse außerhalb des Stadttors, vgl. Munteanu-Beşliu (2012), S. 16.

⁹ Gaal, György: *Magyarok utcája: A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Kolozsvár, 1995. (Erdélyi tudományos füzetek 221), S. 156; Rüszt-Fogarasi (2012), S. 8.

¹⁰ Jakab, Elek: *Kolozsvár története*. Buda, 1870, S. 391–393; Rüszt-Fogarasi (2012), S. 9; Gaal (1995), S. 156.

¹¹ Rüszt-Fogarasi (2012), S. 6.

¹² Ebenda, S. 147.

¹³ Ebenda, S. 55.

Heilig Geist, deren Verwaltungen 1671 vereint wurden, sind erhalten und geben darüber beredte Auskunft.¹⁴

Unter den für einige Zeitabschnitte sehr ausführlich dokumentierten Ausgaben dieser Einrichtungen (zum Beispiel für die Jahre von 1601 bis 1650) lassen sich keine Einträge zur Anschaffung von Arzneimitteln oder zu Arzthonoraren finden.¹⁵ Daraus lässt sich schließen, dass Kranke in diesen Spitälern eher gepflegt als medizinisch behandelt wurden. Und wenn ein Stadtphysikus hier seinen Dienst verrichtete, so tat er dies als städtischer Angestellter kostenlos, wie das damals allgemein in den Hospitälern üblich war. Das Elisabeth-Hospital bestand als Asyl- beziehungsweise Altenheim bis ins 20. Jahrhundert.¹⁶ Eine dauerhafte Trennung der Siechenhäuser von den modernen Krankenhäusern erfolgte landesweit erst 1857.¹⁷ Obwohl die Errichtung eines Bürgerspitals mit dem allgemeinen Auftrag zur Krankenversorgung bereits 1811 vom Klausenburger Magistrat beschlossen und von *Kaiserin Karoline Auguste* anlässlich ihres Besuchs in Klausenburg 1817 finanziell gefördert worden war, verzögerte sich die Umsetzung des Vorhabens bis 1820, als das Spital schließlich im leerstehenden Franziskanerinnenkonvent in der Alten Burg (*óvár*) als Landeskrankenhaus Karolina (*Nosocomium Regnicolare Carolinaeum*) eröffnet wurde.¹⁸ Es diente ab 1831 auch als Lehrkrankenhaus für die praktische Ausbildung von Wundärzten und Hebammen. Eine erhebliche Erweiterung des Baus erfolgte 1851 durch Zusammenlegung mit dem benachbarten Mikes-Palast, dennoch erwiesen sich dessen Räumlichkeiten und die Ausstattung, vor dem Hintergrund steigender Forderungen (z. B. Bevölkerungszuwachs), bald als beengt und unzureichend. Die Planung eines zeitgemäßen Lehrkrankenhauses (durch *Alajos Hauszmann*) wurde zwingend erforderlich, jedoch erst im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts wurde es allmählich durch die neuen, modernen Kliniken der Universität (1899–1905) abgelöst.¹⁹

BADER

Erst mit der Ausbildung eines mittelalterlichen Städtewesens ab dem 12. bis 13. Jahrhundert und dem Aufstieg des Bürgertums entwickelte sich allmählich und regional sehr unterschiedlich das Badewesen und eine städtische Badekultur. Es entstanden öffentliche Badestuben nach antiken Vorbildern, die sich schnell zu Zentren der Körper- und Ge-

¹⁴ Von Interesse dürfte die Auflistung der vom Stadtrat gewählten ungarischen und sächsischen Almosen- oder Hospitalmeister für die Jahre 1573–1694 sein. Ebenda, S. 158f. Vgl. auch Flóra, Ágnes : *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei (1601–1650)*. Budapest, 2006 (Kolozsvári ispotály-számadások 1); Márton, Tünde Mária: *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei 1601–1650*. Hgg. Flóra, Ágnes / Mihály, Ágnes. (Kolozsvári ispotály-számadások 2). Budapest 2010.

¹⁵ Rűsz-Fogarasi (2012), S. 130.

¹⁶ Ebenda, S. 148.

¹⁷ Huttmann (2000), S. 120.

¹⁸ Gaal, György: *A kolozsvári Országos Karolina Kórház*. Kolozsvár, 2023, S. 16–21; Engel, Rudolf: A M(agyar) Kir(ályi) Ferencz József-Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának és Tanszékének története 1872–1930. In: *Acta Litterarum a Scienciarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephine, Sectio Medicorum*, V. Szeged, 1931, S. 9f.

¹⁹ Gaal (2023), S. 23–64.

sundheitspflege, aber auch der Geselligkeit entwickelten. Das Gewerbe des heilkundigen Baders konnten sowohl Männer als auch Frauen ausüben. Wo Bader keine eigene Zunft bildeten, gehörten sie meist zu jener der Barbieri.²⁰ Die Ausbreitung der Syphilis im 16. Jahrhundert in ganz Europa führte wegen der großen Ansteckungsgefahr zum Ende der mittelalterlich-frühneuzeitlichen Badekultur.²¹ Es ist nicht bekannt, ob Klausenburg im Mittelalter über öffentliche Badeanstalten verfügte, obgleich anzunehmen ist, dass der Bedarf um die Mitte des 16. Jahrhunderts in der etwa 8000 Einwohner zählenden Stadt vorhanden war. Überliefert ist lediglich, dass der Stadtrat in der Sitzung vom 16. April 1558 die Errichtung einer öffentlichen Badestube beschlossen und den lutherischen Pfarrer *Kaspar Helth* (Heltai Gáspár) mit deren Aufsicht betraut hat.²² Doch anscheinend wurde der Beschluss nicht umgesetzt, denn zehn Jahre später wurde in der Stadtratssitzung vom 19. März 1568 die Errichtung einer (weiteren) Badestube mit *Sudatorium* und das Anstellen eines Bademeisters dringend gefordert. Am 26. Dezember 1568 drängte der Stadtrat nochmals auf den Bau der Badeanstalt, die vermutlich erst 1571 entstand, als der namentlich unbekannte Bademeister mit Brennholz aus dem städtischen Waldbestand ausgestattet wurde.²³ Die Datenlage bezüglich des Badewesens ist sehr spärlich.

HEBAMMEN

Im Mittelalter und in der Früher Neuzeit galt die Geburtshilfe, einer der ältesten traditionellen Heilberufe überhaupt, als freier und damit nicht zunftpflichtiger Beruf. Ausgebildet wurden die Hebammen empirisch und auf der Grundlage einschlägiger Erfahrungen einsatzbereiter, mutiger und entscheidungsfreudiger Frauen. In den Städten Sie-

²⁰ Bei alltäglichen Beschwerden war der Bader oft der erste Ansprechpartner. Dieser war zugleich eine Art Wundarzt, der auch kleine chirurgische Eingriffe vornahm. Seine Arbeit umfasste medizinische, hygienische und kosmetische Aufgaben: Aderlassen, Kopfschmerzbehandlung, Anlegen von Verbänden, Verabreichen von Salben und Arzneien, Zahnextraktionen, Massagen, Schneiden von Haaren und Bärten, Bereitstellung von Bädern, aber auch Betreuung und Unterhalten der Badegäste. In Bädern kam man zusammen, um sich auszutauschen, es wurde aber auch gegessen, getrunken und musiziert. Je nach Wannengröße badete man zu zweit oder mit bis zu fünfzehn Personen, oft beiderlei Geschlechts. Vgl. Ehrlich, Anna: *Ärzte, Bader, Scharlatane. Die Geschichte der Heilkunst in Österreich*. Wien, 2007, S. 75; Stolz, Susanna: *Die Handwerker des Körpers: Bader Barbier Perückenmacher Friseur. Folge und Ausdruck historischen Körperverständnisses*. Marburg, 1992; Flamm, Heinz (Hg.): *Bader, Wundarzt, Medicus: Menschen und Häuser in Klosterneuburg. Heilkunst in Klosterneuburg*. – Wissenschaftliche Begleitpublikation zur Ausstellung Bader – Wundarzt – Medicus. Heilkunst in Klosterneuburg. Klosterneuburg, 1996, S. 7.

²¹ Vor allem die Bedürfnisse der Badegäste nach kulinarischen und alkoholischen Genüssen, amourösen Abenteuern und Glücksspiel führten dazu, dass die Kirche ein Verbot für das gemeinsame Baden von Männern und Frauen erließ, das allerdings vielerorts unwirksam blieb. Badestuben hatten nicht selten den zweifelhaften Ruf eines Bordells und vielfach galten Bader deshalb als Kuppler und Bordellwirte; ein Vorwurf, der häufig auch zutraf. Vgl. Reddig (2000).

²² Jakab (1870), S. 113. In Wien gab es im ausgehenden Mittelalter 29 öffentliche Badestuben, vgl. Reddig (2000), S. 119; Flóra, Ágnes: „*Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd.*” Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei. *Korunk*, 10, 2010, S. 22–27.

²³ Angaben über ehemalige Bader (*Balneator*) und der Barbieri (*Barbae Tonsor, Barberius, Chirurgus*) der Stadt können möglicherweise die Kirchenmatrikeln der verschiedenen Konfessionen Auskünfte für die einschlägige Forschung liefern. Jakab (1870), S. 185, 229.

benbürgens tauchen angestellte Hebammen in den Rechnungsbüchern ab dem 16. Jahrhundert auf. Für das ländliche Milieu dagegen fehlen vergleichbare Quellen, abgesehen von solchen zu Hexenprozessen. Auch kirchliche Taufmatrikeln erwähnen nicht selten die Namen von Hebammen, insbesondere wenn es sich um Totgeburten oder Nottaufen handelte. Fachliche Vereinigungen wie zum Beispiel der *Verein der Altweiber* in Debreczin (1738) sind für Siebenbürgen nicht übermittelt.

Erst die Reformen des Sanitätswesens im Habsburgerreich ab dem 18. Jahrhundert brachten, ähnlich wie in anderen Ländern Mittel- und Westeuropas, radikale Veränderungen für diesen Berufsstand. Der von der Aufklärungsphilosophie *Christian Wolffs* beeinflusste Wiener Hofrat *Joseph von Sonnenfels* und der kaiserliche Leibarzt und Geheimrat *Gerald van Swieten* trieben die Reform des Sanitätswesens auch für die Geburtshilfe mit zahlreichen Gesetzen und Verordnungen voran. Die Sanitäts-Hofdeputation überprüfte das gesamte Gesundheitswesen der Monarchie und führte in mehreren Schritten, insbesondere durch die Sanitäts- und Kontumazordnung *Generale Normativum in Re Sanitatis* (Hauptsanitätsnormativ) vom 2. Januar 1770 tiefgreifende strukturelle Veränderungen ein²⁴. Überall im Reich wurden Sanitätskommissionen eingerichtet, um die Einhaltung der strengen und einheitlichen Vorschriften für Heilberufe zu überwachen.²⁵ Auch für die Hebammenausbildung mussten nun geeignete Kurse belegt und Prüfungen abgelegt sowie ein Eid geleistet werden. Die Hebammen wurden zu staatlichen Angestellten und unterlagen der medizinisch-fachlichen Aufsicht der Behörden, vertreten durch den zuständigen Stadt- oder Kreisarzt. Um die Hebammenausbildung zu institutionalisieren, wurden die medizinischen Fakultäten der Universitäten, wie es in Klausenburg (1775–1784) der Fall war, beauftragt, dreimonatige Kurse für Hebammen einschließlich einer Abschlussprüfung anzubieten. Um 1810 besuchten nur zwölf durch staatliche Stipendien geförderte Personen den Hebammenunterricht am Klausenburger Lehranstalt für Medico-Chirurgen (Nachfolgeeinrichtung der Medizinischen Fakultät). Daher wurde angeordnet, dass zusätzlich Kurse für Hebammen in verschiedenen Orten des Landes von Fachleuten wie etwa Ignác Farkas aus Elisabethstadt abgehalten werden sollten.²⁶ Beachtenswert ist in diesem Zusammenhang dessen Bericht aus dem Jahr 1803, in dem er eine authentische Darstellung der Situation und der Hebammenausbildung jener Zeit vermittelt.²⁷ Die Zahl der Stipendiatinnen stieg ab 1824 auf 24 pro Jahr, gleichzeitig wurde die Kursdauer auf fünf Monate verlängert.²⁸ Der praktische Hebammenunterricht wurde erst durch die Errichtung der Entbindungsanstalt 1851 am Landeskrankenhaus Karolina ermöglicht. Dabei wurde Wert daraufgelegt, dass das Kursangebot alle Bevölkerungsschichten und -gruppen erreichte, weshalb es in Klausenburg Kurse in deutscher, ungarischer und rumänischer Sprache gab. Die in Klausenburg jährlich aus-

²⁴ Ebenda, S. 328.

²⁵ Acquarelli, Marianne: *Die Ausbildung der Wundärzte in Niederösterreich. Unter der Herrschaft der Habsburger vom 18. bis zum 19. Jahrhundert*. Göttingen, 2017 (Schriften des Archivs der Universität Wien 25), S. 46f.

²⁶ Maizner, János: A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézet történeti vázlata 1775–1872. In: *Orvos-természettudományi Értesítő*, 11 (1889), Heft 2–3, S. 136.

²⁷ Der Titel des Berichts lautet ebenda, S. 136, wie folgt: „Bemerkungen zur Chronologie der Hebammenkunst im Großfürstenthum Siebenbürgen bey dem Anfang des Unterrichts im zweiten Curs für Dorfhebammen.“

²⁸ Ebenda, S. 140.

gebildeten und examinierten Hebammen lag in der Zeit von 1832 bis 1872 bei rund 37 (Mittelwert).²⁹ Bemerkenswert ist, dass die Hebammen in vielen Ortschaften Siebenbürgens namentlich bekannt sind, da die Taufmatrikeln der evangelisch-lutherischen, reformierten, unitarischen und römisch-katholischen Konfessionen spätestens ab dem 18. Jahrhundert auch die Namen der Hebammen (*Obstetrix*) erfassten.

BARBIERE, WUNDÄRZTE ODER CHIRURGEN

Die gesamte Palette der Heilkunde, insbesondere die empirische Volksmedizin wie auch die damit verwobenen Gebiete von Mystik und Okkultismus, war seit dem Mittelalter vor allem auf den Wochen- und Jahrmärkten in einer vielschichtigen und teils bizarren Mischung vertreten. Die zahlreichen Angebote und heilkundlichen Dienstleistungen der Barbieri und Wundärzte wurden von allen gesellschaftlichen Schichten in Anspruch genommen.³⁰ Über mittelalterliche Barbieri und Wundärzte sowie ihre Innungen liegen nur spärliche Angaben aus den größeren Städten Siebenbürgens vor, jedoch ist bekannt, dass die in Klausenburg im 15. Jahrhundert rund 30 Zünfte existierten, darunter mutmaßlich auch jene der Barbieri.³¹ Königin Isabella von Ungarn bestätigte etwa am 13. Februar 1550 die Statuten der Barbier- beziehungsweise Balbiererzünfte in Hermannstadt, Kronstadt, Bistritz, Schäßburg und Mediasch.³² Diese Urkunde sowie die 1580 von der Sächsischen Nationsuniversität erlassene Zunftordnung bieten ein klares Bild von den Rechten und Pflichten dieser Innung auf dem Königsboden, zu dem Klausenburg allerdings nicht gehörte. Die älteste erhaltene Zunftregel der Klausenburger Barbieri stammt aus dem Jahr 1568. Danach waren sämtliche Barbieri und Wundärzte (Chirurgen) der gleichen Zunft zugehörig, wobei jegliche Vergesellschaftung mit Nichtzugehörigen streng verboten war. Je ein sächsischer und ungarischer Zunftmeister „gnädig, friedliebend und von angesehener Moral“ standen gemeinsam der Barbierzunft vor.³³ Ortsfremde sogenannte fahrende Heilkundige wie Okulisten und Zahnreißer mussten toleriert werden. Zunftangehörige, Barbieri und Wundärzte mussten verheiratet sein und das Bürgerrecht erworben haben. Auch die Aufnahmeprüfung in die Barbierzunft, die in der Anfertigung dreier verschiedener Salben als Pflaster bestand, wurde hier geregelt, ebenso wie die Festsetzung der Prüfungsgebühr in Höhe von einem Forint und einem Gast-

²⁹ Ebenda.

³⁰ Huttmann: *Heilberufe* (2000), S. 57. Hinzu kommt noch, dass die medizinischen Versorgungsstrukturen in den Städten jener Zeit in den unterschiedlichen Regionen Europas erheblich variierten. Bis in die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts hinein galt z. B. der Wundarzt im Habsburger Reich nicht überall als Angehöriger eines ehrbaren Gewerbes.

³¹ Ebenda, S. 56–66. Kincses, Katalin Mária: A kolozsvári orvos-sebész cég a kora újkorban. In: Horn, Ildikó / Lauter, Éva / Várkonyi, Gábor / Hiller, István / Szirtes, Zsófia / Balogh, Zsuzsanna / Pásztor, Katalin / Máté, Tamás (Hgg.): *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi, Ágnes emlékére*. Budapest, 2016, S. 535. Eine aufschlussreiche Abhandlung zur Geschichte der Klausenburger Barbierzunft, mit reichhaltiger Literatur zum Thema.

³² Huttmann, Arnold: Die Rolle der extrauniversitären ärztlichen Ausbildung in der Vergangenheit Siebenbürgens. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen* (2000), S. 132–137.

³³ Jakab: *Kolozsvár története*. 2. Bd. (1870), S. 157–159.

mahl, einschließlich eines Eimers Wein.³⁴ Zu den Pflichten eines Zunfangehörigen zählte auch die Teilnahme an zweiwöchigen Versammlungen und Fürsorgemaßnahmen bei Krankheit oder Verarmung des Zunftmeisters. Auch die Schlichtung geringfügiger Streitfälle war Aufgabe der Zunft, schwerere Gesetzesverstöße jedoch unterlagen den Stadt- und Königsrichtern. Weiterhin war die Zunft der Barbieri und Wundärzte im Kriegsfall verpflichtet, dem Landesfürsten die erforderliche Anzahl an Soldaten, Ausrüstungen und Diensten zu entrichten. Ebenso geregelt war die Gebührenordnung der Zunft³⁵. Eine Bestätigung dieser Zunftregelungen durch den siebenbürgischen Fürsten *Sigismund Báthory* aus dem Jahr 1590 ist überliefert.³⁶

Das übermittelte Inventar des Klausenburger Wundarztes *Egyed Borbély* aus dem Jahr 1589 zeichnet ein authentisches Bild seiner sozialen und wirtschaftlichen Stellung. Unter seinen Büchern finden sich bedeutende medizinische Werke; danach folgt die Auflistung seines Instrumentariums, das von Bartscheren, Rasiermessern und Schröpfköpfen über Knochenzangen und Klistiere bis hin zu verschiedenen Gefäßen und seiner Sammlung an Heilpflanzen und sonstigen Arzneimitteln oder Ausgangsmaterialien (Mumie, Terpentin, Palmkerne, Mastix, Arsen), vermutlich aus seiner mobilen Apotheke, reichte.³⁷ Wundärzte durften nur einfache Arzneimittel (*Simplicia*) abgeben, alle anderen waren apothekenpflichtig. In stadthistorischen Quellen tauchen einzelne Barbieri oder Wundärzte immer wieder auf, so etwa der um 1570 aus Linz nach Klausenburg zugewanderte *Hans Linczigh* (auch Linczeg, Linczinger) alias *Borbély János*, der als heilkundliche Autorität seiner Zeit galt.³⁸ Da aber die Kompetenzgrenzen für Heilberufler unscharf definiert und fließend waren, gab es wiederholt Anlass zu berufsständischen Konflikten und Kompetenzgerangel zwischen Wundärzten, Badern und Apothekern. Trotz der großen medizin- und sozialhistorischen Bedeutung der Barbieri und Wundärzte über Jahrhunderte hinweg waren nur vereinzelte Namen im öffentlichen Gedächtnis verankert geblieben. Dank einschlägiger Erforschung von Zunftbüchern durch Katalin Mária Kincses sind die Mitglieder der Chirurgenzunft von Klausenburg von 1698 bis 1764 ermittelt; daher ist heute bekannt, dass im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts hier 30 Wundärzte und in der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts bereits 60 heilkundige Chirurgen (Lehrlinge, Gesellen und Meister) hier tätig waren.³⁹

³⁴ Ebenda.

³⁵ Reddig (2000), S. 117.

³⁶ Ebenda, S. 310.

³⁷ Medizinbücher: Dioscorides Pedainos: *De materia medica*; Bartholomaeus Anglicus: *De rerum proprietatibus*; drei verschiedene Ausgaben eines *Herbarium Germanicum* ohne nähere Angaben zu den Kräuterbüchern; *Liber Ioannes Mesue Damascensis cum additionibus Franciscus Pedemontanj*; Valerius Cordus: *Dispensatorium hoc est Pharmacorum confidendorum ratio* sowie eine mehrere Bände umfassende Rezeptsammlung. Ebenda, S. 107–111. Der Autor verweist auf S. 111 auf den Standort der Quelle: Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca: Diversa I, Fasc. 2. Inv. 47, S. 71–74. Ein prächtiger Grabstein des Wundarztes István Borbély (1584–1634) zeugt von dessen hohem sozialem Stand, vgl. Gaal, György: Orvosok, gyógyszerészek és legközelebbi hozzátartozók sírkövei a Házsongárdi temetőben a 18. sz. közepéig. In: *Orvostudományi Értesítő* 81 (2008), 1, S. 62.

³⁸ Siehe sein Tagebuch in: Bálint, József / Pataki, József (Hgg.): *Kolozsvári emlékirók*. Bukarest, 1990, S. 173, 377; Pakó, László: Gondos férj vagy feleséggyilkos? Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron. In: *Erdélyi Múzeum*, 82 (2020), Heft 1, S. 74, 79–81.

³⁹ Kincses (2016), S. 556–558.

Im Zeitalter der Aufklärung begann in einigen Staaten, so in Preußen und Frankreich, etwas später auch im Habsburgerreich, die staatliche regulatorische Einflussnahme auf die Ausbildung der innungsmäßig organisierten Wundärzte. Gerade zu Kriegszeiten waren die absolutistischen Monarchen besonders an gut ausgebildeten Wundärzten beziehungsweise Feldscheren interessiert.⁴⁰ In Siebenbürgen griffen die Wiener Sanitätsgesetze des Hauptsanitätsnormativs ab 1770.⁴¹ Eine Prüfung mit vorherigem Kursbesuch an einer medizinischen Fakultät wurde für Chirurgen und Wundärzte zur Pflicht, ohne sie war keine Approbation möglich.⁴² Das Barbierzunftwesen bestand etwa bis Ende des 18. Jahrhunderts, als Kaiserin Maria Theresia das Medizinalwesen auch im Großfürstentum Siebenbürgen modernisieren ließ.

Eine militärchirurgische Ausbildung gab es in Siebenbürgen nicht. Diese wurde zentral, zunächst in Gumpendorf bei Wien eingerichtet, wo ein Militärkrankenhaus und 1775 die erste militärchirurgische Ausbildungsstätte entstanden. Aus dieser wurde 1785 das Josephinum mit Sitz in Wien, das in der Folge zur führenden Lehranstalt für Militärchirurgen und Militärärzte aufstieg.⁴³ Diese war auch aus siebenbürgischer Sicht von Bedeutung, weil darin mindestens 127 Landessöhne als Zöglinge nachgewiesen werden konnten, von denen nicht wenige auch außerhalb der Streitkräfte als Chirurgen in Siebenbürgen wirkten.⁴⁴ Ebenfalls 1775 begann in Klausenburg die staatlich kontrollierte Ausbildung von Wundärzten an der von den Piaristen geführten Universität eingerichteten *Facultas Medica*.⁴⁵ Hier bzw. an der Nachfolgeinstitution lehrten sowohl Wundärzte als auch Ärzte mit chirurgischer Zusatzqualifikation.⁴⁶

Manche Wundärzte hatten sich auf bestimmte Tätigkeiten oder Eingriffe spezialisiert und erlangten beachtenswerte Fertigkeiten auf diesen Gebieten. Dazu zählten etwa Steinschneider und Okulisten (Starstecher), die Eingriffe am Auge durchführten. Der namhafteste siebenbürgischer Okulist jener Zeit war *Ioan Molnar von Müllersheim*

⁴⁰ Bereits Ende des 17. Jahrhunderts wurden Medizinalordnungen erlassen (z. B. das Königlich-Preußische Medizinal-Edikt von 1685 und 1725), die zu eigenen Ausbildungsstätten der Wundärzte und der Medico-Chirurgen führten. Zu nennen sind etwa das Berliner *Theatrum anatomicum* und das *Collegium medico-chirurgicum* (1713/1724), der Vorgänger der Charité. Ähnliche Einrichtungen entstanden in mehreren weiteren Städten: Stuttgart, Kassel, Sankt Petersburg und 1775 in Wien (die Medizinisch-Chirurgische Josephsakademie oder Josephinum); vgl. Sachs, Michael: *Geschichte der operativen Chirurgie: Vom Handwerk zur Wissenschaft. Die Entwicklung der Chirurgie im deutschen Sprachraum vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, 4. Bd. Heidelberg, 2003.

⁴¹ Balázs Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. Piliscsaba, 2007 (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 57); I–II, Piliscsaba, 2007; Balázs, Péter : *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély I–II. Rendeletek és tervezetek: 1770–1793*, (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára, 112), Budapest, 2016.

⁴² Simon Katalin: *Sebészek és sebészet Magyarországon: 1686–1848*. Budapest, 2013 (A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 5); vgl. Acquarelli (2017).

⁴³ Wyklicky, Helmut: *Das Josephinum. Biographie eines Hauses; die Medicinisch-chirurgische Josephi-Akademie seit 1785. Das Institut für Geschichte der Medizin seit 1920*. Wien, 1985.

⁴⁴ Offner, Robert / von Killyen, Hansgeorg: *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei és diákjai 1775–1874 / Ungarländische Zöglinge und Studenten der Wiener medizinisch-chirurgischen Josephi-Akademie (Josephinum) 1775–1874*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 18), Budapest, 2013, S. 20.

⁴⁵ Maizner János: *A kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet történeti vázlata 1775–1872*. In: *Orvos-természettudományi Értesítő*, 11 (1889), Heft 1, S. 3.

⁴⁶ Simon (2013).

Abb. 1. Wundarztstube, Kupferstich von William Unger [1837–1932] nach David Teniers [1610–1690]

(1749–1815), Sohn des griechisch-orthodoxen Pfarrers *Ioan Molnar* und der *Patrasia Piuariu* aus Zoodt bei Hermannstadt.⁴⁷ Es wird angenommen, dass er nach dem Schulbesuch, vermutlich in Hermannstadt, in die Wundarztlehre zu einem griechischen Wundarzt ging und danach als Feldscher beim I. Rumänisch-Banater Grenzregiment in Orschowa (Orșova) diente.

Als Augenheilkundiger war er in Hermannstadt und Umgebung tätig, wurde aber nicht nur in Siebenbürgen, sondern auch in den rumänischen Fürstentümern Walachei und Moldau von Patienten gerne in Anspruch genommen. Da Wundärzte ab 1770 eine Prüfung an einer medizinischen Fakultät ablegen mussten, um ihren zumeist empirisch erlernten Beruf ausüben zu dürfen, besuchte Molnár ab 1773 – gefördert durch den Gouverneur von Siebenbürgen Baron *Samuel von Brukenthal* – als kaiserlicher Alumnus Chirurgiekurse an der Wiener Medizinischen Fakultät und schloss diese am 24. Oktober

⁴⁷ Spielmann, József: *A közjó szolgálatában: Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1976, S. 177–216; Huttman, Arnold: Die berufliche Ausbildung und der akademische Grad des Ioan Piuariu-Molnár. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen* (2000), S. 332–341; Fodor, Ferenc: *A szemgyógyászat évszázadai Erdélyben*. Marosvásárhely, 2000, S. 105–110.

1774 mit dem *Examen Oculistae* ab. 1777 durfte der Magister der Ophthalmologie – vom Gubernium gefördert – zur Weiterbildung erneut nach Wien gehen, wonach er zum „Landesaugenarzt“ ernannt wurde.⁴⁸ 1791 wurde Molnar als Lehrer der Augenheilkunde an die Medizinisch-Chirurgische Lehranstalt des Königlichen Lyzeums in Klausenburg berufen, wo er jedes Jahr, jeweils drei Monate im Wintersemester, bis 1812, Augenheilkunde lehrte.⁴⁹ Sein Antrag auf Nobilitierung mit dem Prädikat „*Molnar von Müllersheim*“ wurde 1792 positiv beschieden.⁵⁰ Neben seiner ausgedehnten Okulistenpraxis und der Tätigkeit als Hochschullehrer war er auch im Dienst der siebenbürgisch-rumänischen Aufklärung auch bildungspolitisch aktiv und gab mehrere Bücher (z. B. eine Übersetzung über die Behandlung der Syphilis und eine über die Bienenzucht) in rumänischer Sprache (1803) heraus.⁵¹ Weitere namentlich bekannte zeitgenössische siebenbürgische Augenärzte waren: *Matthias Lassel* (1760–1834), *Johann Gottlieb Fabini* (1791–1847) und *Sándor Csipkés* (?–1852).⁵² Wundärzte gab es stets in deutlich größerer Anzahl als gelehrte Ärzte, und sie spielten in der Krankenversorgung eine beachtliche Rolle. Gelegentlich wurden examinierte Wundärzte in ländlichen Regionen sogar als Amtsärzte angestellt. Ab Ende des 18. und im Laufe des 19. Jahrhunderts stiegen sowohl die regulatorischen Anforderungen an Wundärzte als auch ihr Ansehen in der Gesellschaft und ihre Ausbildung zunehmend dem Medizinstudium angeglichen wurde.

ÄRZTE IM 15. JAHRHUNDERT

Akademisch gebildete Ärzte spielten in der medizinischen Versorgung der Bevölkerung in den mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten, so auch in Klausenburg, eine eher marginale Rolle. *Stadtphysici*, also vom Magistrat fest angestellte „geschworene“ Amtsärzte, traten zunächst in Italien im 13. Jahrhundert, in Mitteleuropa erst im 15. Jahrhundert auf, in Siebenbürgen etwas später.⁵³ Die wachsenden Städte sahen sich nicht zuletzt wegen teils prekärer hygienischer Verhältnisse und wiederkehrender verheerender Seuchenzüge (etwa Pest, Lepra, Typhus, Pocken oder Cholera) sowie deren tiefgreifenden sozio-ökonomischen Folgen dazu veranlasst, auch akademisch gebildete Ärzte als *Stadt-*

⁴⁸ In der medizinhistorischen Literatur des 20. Jahrhunderts wird sein Name in der Form *Piuariu-Molnar* verwendet. Popa, Mircea: *Ioan Molnar Piuariu*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Cluj-Napoca, 2015.

⁴⁹ Huttmann: *Piuariu-Molnár* (2000), S. 337. Seine Antrittsvorlesung erschien in gedruckter Form: *Paraenesis ad auditores chyrurgiae in lyceo regio academico Claudiopolitano habita a Ioanne Molnar de Mullersheim de morbis et medicina oculorum professore publico quum primum sua collegia ordiretur*. Claudiopoli, 1793; Fodor (2000), S. 107.

⁵⁰ Pataki, Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba, 2004 (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 37), S. 297.

⁵¹ Spielmann (1976), S. 207–216; Popa (2015), S. 226.

⁵² Fodor (2000), S. 111, 117f.; Huttmann (2000), S. 66–70.

⁵³ Gusbeth, Eduard: *Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt*. Kronstadt, 1884, S. 60; Pataki (wie Anm. 51), S. 51–54; Huttmann: *Heilberufe* (wie Anm. 2), S. 71f.

physici anzustellen.⁵⁴ Neben den vertraglich geregelten Jahresbezügen erhielten sie auch Honorare für privatärztliche Tätigkeiten, vor allem für Behandlung wohlhabender Patrizier, Kleriker oder Adligen. Sie hatten jedoch als städtische Amtsärzte vor allem die Pflicht den Stadtrat zu beraten, um Seuchen vorzubeugen und diese mit geeigneten Maßnahmen wie Quarantäneregelungen, zu bekämpfen, sowie die Kranken in städtischen Hospitälern ungeachtet ihres gesellschaftlichen Standes zu versorgen.

Anders als für Hermannstadt, wo bereits 1481 das Vorhandensein eines Stadtarztes namens Jacob urkundlich belegt ist, ist das erstmalige Auftretens eines akademisch ausgebildeten Arztes in Klausenburg nicht abschließend geklärt.⁵⁵ Elek Jakab, der Historiograf der Stadt, nennt *Johannes Meyerleyn* aus Hermannstadt, der in einem vom 20. Dezember 1423 datierten Schreiben wie folgt bezeichnet wird: „*in praesentia honorabilis viri domini doctoris in medicinis Johanne Meyerleyn de Cionno (sic!) tunc plebani nostri*“.⁵⁶ Es handelt sich – ungeachtet der abweichenden Schreibweise seines Namens – um *Johannes Megerlein* (auch Mägerl, Megerl, Megerel, Megerlin, Megerling, Megerlinus de Cibinio), der 1401 in Heidelberg, 1402 in Wien, 1406 in Krakau (*Baccalaureus Wynensis*) und 1409 in Wien (*Magister*) immatrikuliert war. 1417 studierte er Arzneikunst in Padua, wo er 1418 den medizinischen Doktorgrad erlangte. Im Jahr 1422 disputierte er an der Universität Wien und kam 1423 als Pleban nach Klausenburg.⁵⁷ 1440 war er Pfarrer in Hammersdorf (Gușterița) und Hausbesitzer in der Hermannstädter Reispergasse, über seine ärztliche Tätigkeit ist allerdings nichts überliefert.⁵⁸

ÄRZTE IM 16. JAHRHUNDERT

Sitzungsprotokolle des Magistrats von Klausenburg beinhalten vereinzelte Hinweise, dass der Bedarf an einem Stadtphysikus wiederholt thematisiert wurde. Der Ratsbeschluss vom März 1582 bezeugt, dass die Hundertmänner bereit waren, einen ausländi-

⁵⁴ Absolventen medizinischer Fakultäten bezeichnete man bereits im 14. Jahrhundert (wie z. B. in Wien) als *Physicus* oder *Medicus*, bis diese Titel einheitlich durch den *Doctor Medicinae* abgelöst wurden. Diese Bezeichnung traf nur auf promovierte Ärzte zu. Sie standen als Amtsärzte meist im städtischen Dienst. Als Folge der verheerenden Pestepidemien entstand im 14. Jahrhundert auch eine frühe Form des öffentlichen Medizinalwesens: städtische Pestärzte wurden zur akuten Seuchenbekämpfung, meist aus dem Ausland, angestellt. Stadtärzte wurden im Gegensatz zu Pestärzten auch nach dem Abklingen von Seuchen weiter beschäftigt.

⁵⁵ „Gewiß auch frühzeitig wird ein Stadtarzt vorhanden gewesen sein; urkundlich lässt sich ein solcher allerdings erst 1481 nachweisen. In diesem Jahr bringt der Magister der Medizin Jakob verschiedene Medikamente aus Wien herab. 1506 ist Andreas [Seling] Stadtphysikus mit einem Jahresgehalt von 75 Gulden [...]“ In: Emil Sigerus: *Vom alten Hermannstadt*. Hermannstadt, 1923 (Nachdruck Heilbronn 2007), S. 92f.; Gusbeth (1884), S. 87; Huttmann: *Heilberufe* (2000), S. 72, 95, 112, 169, 259.

⁵⁶ Jakab (1870), S. 412 und 424; Weszprémi, István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, 4. Bd. Wien, 1787 (Nachdr. und ungarische Übersetzung) Budapest, 1970, S. 251–255.

⁵⁷ Tahin, Emma: *Az orvosi pályára készülő magyar diákok egyetemjárása a Zsigmond-korban*. In: Forrai, Judit (Hg.) *Ditor ut ditem: Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*. Budapest, 2008. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 75), S. 379.

⁵⁸ Ub. 5, Nr. 2417, S. 83f. Online unter: <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/2697> (letzter Aufruf: 7. November 2022).

schen Arzt in die Stadt zu holen, diesen mit den notwendigen Räumlichkeiten auszustatten, dessen Mietkosten zu übernehmen und auf dessen Besteuerung zu verzichten.⁵⁹ Es ist nicht bekannt, ob dieser Versuch zur Anstellung eines Stadtphysikus‘ erfolgreich war. Dagegen spricht der Ratsbeschluss vom 21. September 1588, in dem der Hundertmann *János Bornemissza* aufgefordert wurde, einen gelehrten Doktor der Arzneikunde für die Stadt zu finden, da der Stadtrat „mit der schädlichen Tätigkeit minder qualifizierter Barbieri unzufrieden war und beabsichtigte die Ausbreitung von Krankheiten durch einen auswärtigen Arzt eindämmen zu können.“⁶⁰

Unter vielen Hunderten von siebenbürgischen Studierenden des 16. Jahrhunderts an ausländischen Universitäten konnte nur in 20 Fällen ein Medizinstudium anhand einschlägiger Daten festgestellt oder ernsthaft angenommen werden. Die meisten besuchten mehrere Universitäten, wobei Padua an der Spitze lag. Fast alle kehrten mit dem akademischen Titel eines Doktors der Philosophie und Medizin in die Heimat zurück. Unter ihnen befanden sich auch vier gebürtige Klausenburger: *Ferenc Balásfi*, *Bernhard Jacobinus*, *Johannes Hertel* und *Thomas Jordanus*.⁶¹ Diese Angaben bedürfen jedoch einer kritischen Überprüfung und Aktualisierung.

Ferenc Balásfi, Sohn des Klausenburger Bürgers *Balázs Dancsa Litteratus*, immatrikulierte sich im Oktober 1545 an der Universität Wittenberg und ein Jahr später in Frankfurt (Oder), aber bereits im selben Jahr später soll er als Prediger der ungarischsprachigen Kirchengemeinde von Kronstadt gewirkt haben. Zwei Jahrzehnte später ist er als Lektor am Klausenburger evangelischen Kollegium bekannt.⁶² Eine vollständige ärztliche Ausbildung kann, wegen der nur einjährigen Studienzeit und der spärlichen Daten vermutlich ausgeschlossen werden, erstreckte sich doch ein Medizinstudium in der Regel über fünf bis sechs Jahre. In der ersten, von Pál Mátyás [Binder] angegebenen Quelle, taucht *Ferenc doktor* 1563 anlässlich einer Eheschließung in Kronstadt auf und 1577 wird im Protokoll eines Rechtsstreits die Witwe Doktor *Ferenc Balásfis* erwähnt.⁶³ Das reicht als Beleg für dessen Arztberuf nicht aus.

Als Sohn des BIRTHÄLMERS Severinus Jeckel wuchs *Bernhard Jacobinus* (um 1540–1602) mit seinem Bruder David in Klausenburg auf. Über seine universitäre Laufbahn ist nur bekannt, dass er am 6. Mai 1564 in Wittenberg eingeschrieben wurde. An anderen Universitäten, insbesondere in Padua, wo die meisten Unitarier jener Zeit studierten, ist sein Name nicht auffindbar, somit ist ein etwaiges Medizinstudium samt Promotion ungewiss.⁶⁴ Ende der 1560er Jahre wirkte er als Pfarrer in Nieder-Eidisch (Ideciul de Jos),

⁵⁹ Zu dieser Zeit wirkte der gebürtige Klausenburger Mediziner Thomas Jordanus im Ausland, als Landeschefarzt des Markgraftums Mähren in Brünn (Brno).

⁶⁰ Pakó (2020), S. 79f.

⁶¹ Mátyás [Binder], Pál: Kolozsvári orvosdoktorok a XVI–XVII. század fordulóján. In: *Orvostörténeti Közlemények. / Communicationes de Historia Artis Medicinae* 100 (1982), S. 61–68; Paul Binder: *Medicii clujeni din secolul al XVI-lea*. In: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 30 (1990/1991), S. 203–206.

⁶² Mátyás [Binder] (1982), S. 62.

⁶³ Ebenda, S. 63; Bogdándi, Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (1326–159)*. Kolozsvár / Cluj-Napoca 2018. S. 53.

⁶⁴ Szabó, Miklós – Tonk, Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*. Szeged, 1992, 33. (Fontes rerum scholasticarum 4).

danach in Klausenburg als Kollaborator am Unitarischen Kolleg sowie als Prediger.⁶⁵ Bislang gibt es nur zwei Hinweise darauf, dass er überhaupt Medizin studiert haben könnte. Als er von der sächsischen Nation im Klausenburger Magistrat als Pfarrer vorgeschlagen wurde, lehnte ihn die ungarische Nation unter Berufung auf seinen Arztberuf ab: „[...] wenn er Medizin studiert hat und exerzierte, was hat er der Theologie geschadet?“⁶⁶ Der zweite Hinweis geht auf eine Aufstellung von Hausbesitzern in der Alten Burg (*Óvár*) zurück, wo sein Name mit Dokortitel angeführt wird.⁶⁷ Es gibt jedoch keine sicheren Belege dafür, dass er als angestellter Stadtarzt tätig gewesen wäre.⁶⁸

Hier sei noch ein bedeutender Arzt des 16. Jahrhunderts aufgeführt, der allerdings nicht in seiner Geburtsstadt und auch nicht in seinem Heimatland wirkte *Thomas Jordan*, der am 11. Juli 1540 als Sohn des 1520 aus dem oberdeutschen Sprachgebiet nach Klausenburg zugewanderten Hans Jordan geboren wurde.⁶⁹ Nach Studien in Wittenberg (ab 1555) studierte er in Paris (1560) neben Philosophie, Geschichte und Mathematik auch Medizin.⁷⁰ An der berühmten Medizinischen Fakultät zu Montpellier (1561) wurde er Schüler des Arztes und Naturforschers *Guillaume Rondelet*.⁷¹ Nach seiner Promotion 1562 an der Universität zu Valence in der Dauphiné (fortan verwendete er seinen Namen in latinisierter Form, als *Jordanus*) studierte er auch in Basel und Padua (1562).⁷² Danach folgten Aufenthalte in Bologna (1564), Florenz, Pisa und Rom.⁷³ An der Universität Wien ließ er 1566 seinen Dokortitel nostrifizieren, lehrte an der Medizinischen Fakultät und übte in der Stadt auch seinen Arztberuf aus.⁷⁴ Auf Empfehlung des Dekans der Wiener Medizinischen Fakultät wurde er im selben Jahr von Kaiser Maximilian II.

⁶⁵ Mátyás [Binder] (1982), S. 64.

⁶⁶ Ebenda, S. 63.

⁶⁷ Ebenda, S. 64.

⁶⁸ Ebenda. Seine Gattin (Anna, geb. Wagner) und sein Sohn Johannes Jacobinus, Barockdichter, Historiker und Kanzler am siebenbürgischen Fürstenhof, sind bekannt, vgl. Gaal (wie Anm. 37), S. 63.

⁶⁹ Offner, Robert: Handschriftliche Bibel-Einträge von Hans Jordan. Daten zur Familiengeschichte (1520–1545) und über die Klausenburger Stadtratswahlen von 1535. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 41 (2018), 42–60, hier S. 42f., 47.

⁷⁰ Weszprémi (1970), 1. Bd. Leipzig, 1774. (Nachdruck und ungarische Übersetzung) Budapest, 1960, S. 148–153; Szabó – Tonk (1992), 100.

⁷¹ Gouron, Marcel: *Matricule de l'Université de Médecine de Montpellier (1503–1599)*, 25. Bd. Genève, 1957, Genève, 1957, 154.

⁷² Rieppel, Franz Wolfgang: Leonhard Rauwolf. Ein Beitrag zu seiner Biografie. In: *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 80 (1955), 16, S. 654–656.

⁷³ Auf seiner Bildungsreise von Basel nach Italien besuchte er den Zürcher Stadtarzt und namhaften Naturforscher Conrad Gessner, in dessen Gästebuch er sich am 1. Oktober 1562 eintrug und seinen Namen in lateinischer Form als „*Thomas Jordanus medicus Transylvanus*“ vermerkte, vgl. Offner, Robert: Neues zu Conrad Gessners Kontakten zu Ungarn und Siebenbürgern: Ein Brief des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus aus Padua (1563). Conrad Gessners humanistisch-wissenschaftliches Beziehungsnetz. In: *Conrad Gessner (1516–1565): Die Renaissance der Wissenschaften/The Renaissance of Learning*. Hgg. Leu, Urs B. / Opitz, Peter. Berlin, München, Boston 2019, S. 410–414. Weitere Biografien von Jordanus in folgenden Veröffentlichungen: Offner, Robert: Neue Daten zur Biographie des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus (1540–1586), Epidemiologe, Balneologe und Protomedicus von Mähren. In: *Sudhoffs Archiv*, 102 (2018), 1, S. 89–112 und Offner, Robert / Pauly, Peter: Briefe von Thomas Jordanus von Klausenburg an Carolus Clusius. In: *Humanistica Lovaniensia*, 67 (2018), 2, S. 343–378.

⁷⁴ Offner: Neue Daten (2018), S. 92; Offner / Pauly (2018), S. 348.

zu einem der Generalärzte der kaiserlichen Truppen ernannt.⁷⁵ Die Ablehnung der unliebsamen Position eines *Magister sanitatis* (Pestarzt) der Stadt Wien führte zu Konflikten mit der Fakultät und veranlasste ihn, im Sommer 1569 die Einladung der führenden Persönlichkeiten der „Böhmischen Brüder“ *Ján Blahoslav* und Freiherr *Ján Žerotína* nach Brünn anzunehmen. 1570 wurde Jordanus von den mährischen Ständen zum *Primus medicus publicus Moraviae* (*Protomedicus*) der Markgrafschaft Mähren ernannt.⁷⁶ In Anerkennung seiner Verdienste wurde er 1575 in den mährischen Ritterstand mit dem Prädikat „von Klausenburg“ („z Klauznburgku“) erhoben.⁷⁷

Seinen viel beachteten, großen Traktat über die Seuchen (*Pestis phaenomaena*), veröffentlichte er 1576 zwei Jahre später gab Jordanus eine Arbeit über den von ihm beobachteten neuen Übertragungsweg von Syphilis (*Morbus Brunnogallicus*) heraus, welchem eine Monographie über die Heilbäder Mährens folgte.⁷⁸ Er starb am 16. Februar 1586. Seine Nachkommen wirkten drei Jahrhunderte lang in Böhmen in gehobenen gesellschaftlichen Kreisen, bis das Geschlecht im 19. Jahrhundert erlosch.⁷⁹ Die Vorstellung des Thomas Jordanus im Zusammenhang mit der Medizingeschichte Klausenburgs ist nur dadurch gerechtfertigt, dass er ein Sohn der Stadt und er hat sich zum bedeutendsten Arzt siebenbürgischer Herkunft im 16. Jahrhundert entwickelt.

Der Mediziner *Johannes Hertelius* wurde 1565 als jüngster Sohn des protestantischen Theologen und Glaubenserneuerers *Franz Hertel* alias *Franciscus Davidis* (*Dávid Ferenc*) in

Abb. 2 Thomas Jordanus von Klausenburg (1540–1586), *Protomedicus* von Mähren, vergoldete Silbermedaille von Antonio Abondio (1570) – Foto: Kristina Klein Wien

⁷⁵ Offner: Neue Daten (2018), S. 93; Offner / Pauly (2018), S. 349. Anfang August 1566 ging Jordanus ins Feld ab und lernte die grassierende Seuche im Lager von Komorn und Raab kennen, die damals *Lues pannonica* oder *Morbus hungaricus* genannt wurde. Nach Wien zurückgekehrt, wirkte er in seiner ärztlichen Praxis und an der Medizinischen Fakultät.

⁷⁶ Offner: Neue Daten (2018), S. 93.

⁷⁷ Ebenda, S. 93.

⁷⁸ 1577 brach in Brünn eine neue Seuche aus, die von einer Badestube ausging, in der die Besucher über skarifizierte Hautstellen traditionell geschröpft worden waren. Die unbekannte Krankheit befiel etwa 180 Personen. Jordanus stellte als Erster fest, dass es sich um eine extragenital übertragene Syphilis handelte. Die Seuche erlosch, als die Badestube auf seine Anweisung hin wenige Monate später geschlossen wurde, vgl. Tiberius von Győry: *Morbus hungaricus eine medico-historische Quellenstudie*; zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Türkenherrschaft in Ungarn. Jena 1901. Offner, Pauly (wie Anm. 77), S. 349. Vgl. die erste vollständige Übersetzung ins Ungarische des Traktates *Pestis phaenomaena* (1576) in Thomas Jordan: *A járványokról*. Latinból fordította és a jegyzeteket írta Magyar László András. Szerkesztették és a kiadást gondozták Offner Robert és Fazekas Sándor. Budapest, 2022.

⁷⁹ Offner: Neue Daten (2018), S. 104.

Klausenburg geboren.⁸⁰ Nach Verlust seiner Eltern und des älteren Bruders (*David Hertel*) lebte Johannes in Homoródszentpál (Sânpaul) in der Obhut des unitarischen Königsrichters von Oderhellen, *Farkas Kornis*. Über seine Studien ist überliefert, dass er am 29. November 1586 die Juristische Universität zu Padua verließ, um in Basel Theologie zu studieren.⁸¹ Nach einem Aufenthalt an der calvinistischen Universität Heidelberg studierte Hertelius ab 1589 in Padua Arzneikunst und promovierte dort 1591 zum Doktor der Philosophie und Medizin.⁸² Die Botanik stand im Mittelpunkt seines Interesses und er stand in Kontakt zu namhaften Gelehrten, Botanikern, Humanisten, Ärzten und Naturforschern seiner Zeit.⁸³ Hertelius schrieb über die Geografie, Geologie, Flora und Fauna sowie Kultur und Geschichte Siebenbürgens für eine neue Ptolemäus-Edition (1596) von *Giovanni Antonio Magini*.⁸⁴ Wegen einer erhofften akademischen Karriere an der damals europaweit führenden Medizinischen Fakultät in Padua, lehnte der botanisch interessierte *Hertelius* 1592 die Berufung der sächsischen Nation seiner Heimatstadt Klausenburg zum unitarischen Stadtpfarrer und Superintendenten ab. Allerdings wurde die von ihm angestrebte Professur für Botanik im Frühjahr 1593 an den venezianischen Arzt und Botaniker *Prospero Alpini* (1553–1617) vergeben.⁸⁵ Vermutlich 1594 kehrte er deswegen in seine Heimat zurück und fand eine Anstellung als Leibarzt und Diplomat am Weißenburger Hof des siebenbürgischen Fürsten *Sigismund Báthory*.⁸⁶

Spätestens nach der Abdankung des Fürsten 1600 dürfte Hertelius nach Klausenburg zurückgekehrt sein.⁸⁷ Obwohl einschlägige Dokumente fehlen, kann vermutet werden, dass er in Klausenburg seinen ärztlichen Beruf ausübte, denn unter den damaligen Geistlichen und Schulrektoren wird er nicht aufgeführt. Belegt ist derzeit lediglich sein Name

⁸⁰ Offner, Robert: Der Klausenburger Arzt Johannes Hertelius (1565–1612) und sein Beitrag in der geographischen Beschreibung Siebenbürgens in Giovanni Antonio Maginis Werk: *Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus* (1596). In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 200–201 (2007), S. 105; Offner, Robert: Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Joannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593. In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae* 206–209 (2009), S. 226.

⁸¹ Es ist anzunehmen, dass er bereits einige Jahre davor *Artes liberales* an einer unbekannten Hochschule studiert hat. Seine theologische Disputation an der Universität Basel bei Johann Jakob Grynaeus erschien 1587 im Druck. Vgl. Offner (2007), S. 88; Offner (2009), S. 226.

⁸² Davon zeugen auch seine Gedenkbüste und eine Gedenktafel im Palazzo del Bo der Universität Padua. Vgl. Offner: Ein bislang unbekannter Brief (2009), S. 226–227.

⁸³ Vgl. Offner (2007), S. 88.

⁸⁴ Seine Angaben wurden von Magini in die überarbeitete und erweiterte Neuauflage des Standardwerkes *Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus* von Claudius Ptolemäus (Venedig 1596) übernommen. Mehrere Absätze und über 50 Fußnoten stammen aus seiner Feder. Der Klausenburger Arzt trug somit indirekt zur Verbreitung von Kenntnissen über Siebenbürgen bei. Die *Geographia* von Ptolemäus erlebte mehr als 20 Auflagen und damit weltweit große Verbreitung. Vgl. Offner, Robert / Poelchau, Lore / Roderer, Tim: Beschreibung Ungarns und Siebenbürgens in der *Geographia* von Claudius Ptolemäus *Geographia*, herausgegeben 1596 von Giovanni Antonio Magini. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 33 (2010), S. 193–217.

⁸⁵ Vom Februar 1593 stammt auch der einzige überlieferte Brief von *Joannes Hertelius Transylvanus Saxo* – so seine Unterschrift – an den flämischen Botaniker Carolus Clusius (1526–1609), dem er aus Wien geschrieben hatte.

⁸⁶ Von seinem fürstlichen Dienstherrn wurde er 1598 als Anerkennung für seine ärztlichen und diplomatischen Verdienste mit dem siebenbürgisch-sächsischen Gergeschdorf (Ungurei) belehnt, vgl. Offner (2007), S. 114–115.

⁸⁷ Darauf deutet die handschriftliche Dedikation (1601) seines Patienten Zsigmond Sármásághi in einem geschenkten Buch (Justus Lipsius: *Politcorum sive civilis doctrinae libri IV* (1599)). Vgl. Mátyás [Binder] (1982), S. 66.

im Sitzungsprotokoll der Hundertmannschaft (1609) als „*Hertelius János Doctor*“, sowie, dass seine Gattin 1612 als Witwe prozessiert.⁸⁸

ÄRZTE IM 17. JAHRHUNDERT

In den Quellen zu siebenbürgischen Studenten an ausländischen Universitäten und der einschlägigen bildungsgeschichtlichen Sekundärliteratur finden sich für das 17. Jahrhundert sowohl Angaben zu aus Klausenburg gebürtigen sowie nach Klausenburg zugezogenen Ärzten. Die meisten von ihnen studierten in Padua, an der berühmten Universität der Venezianischen Republik, oder in der Republik der Sieben Vereinigten Niederlanden, also in Leiden, Franeker, Groningen oder Utrecht, in der Regel Philosophie, Theologie und teils auch Arzneykunde und wirkten meist als Lehrer des unitarischen oder reformierten Kollegiums, als praktische Ärzte und selten sogar als Geistliche.⁸⁹

Andreas Cromer, Sohn eines Webers, soll zwischen 1603 und 1608 in Italien (vermutlich in Padua) studiert haben und als Doktor der Philosophie und Medizin nach Klausenburg zurückgekehrt sein.⁹⁰ Danach war er Rektor des Unitarischen Kollegs, fiel aber am 13. Dezember 1613 in Fleck auf dem Rückweg von Fürst Gabriel Bethlen einem Raubmord zum Opfer.⁹¹ *Pál Csanádi* (1572–1636), Sohn eines Beutelmachers, soll zusammen mit Cromer in Italien studiert haben.⁹² Csanádi wirkte noch vor seinen Studien als Rektor in Eisenburg und Thorenburg, danach war er Archivar am Klausenburger Kapitel und wurde 1632 zum unitarischen Bischof gewählt. Seine ärztlichen Dienste sollen auch die Fürsten Gabriel Bethlen und Georg I. Rákóczi in Anspruch genommen haben.⁹³

András Kolozsvári (*Andreas Colosvarinus*), Sohn eines Webers, studierte in Padua (1594) und soll von 1608 bis zu seinem frühen Tod 1613 als Lehrer am Unitarischen Kolleg seiner Geburtsstadt und als Arzt gewirkt haben.⁹⁴

⁸⁸ Ebenda, S. 67. Sein Todesjahr leitet sich indirekt aus einem Brief des Fürsten Gabriel Báthory an den Klausenburger Stadtrat vom 12. Oktober 1612 ab, in welchem u. a. vom Nachlass und den hinterlassenen Schulden des Johann Hertelio Doctore Medicinae und seiner Witwe die Rede ist. In: *Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca: Diversa*, III, 1.121, Liber decreta, Catalogus civium; Kiss, András: Ifj. Heltai Gáspár kolozsvári nótárius másolatí könyve (1612–1614). In: *In honorem Gernot Nussbächer*. Hgg. Nazare, Daniel / Nazare, Ruxandra / Popovici, Bogdan Florin. Brașov/Kronstadt 2004, S. 163f.

⁸⁹ Pataki (2004), S. 59, 74–77; György Gaal: Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában. In: *Orvostudományi Értesítő*, 69 (2001), S. 299–304; Offner, Robert: Milyen egyetemeket látogattak az erdélyi és magyarországi orvostanhallgatók, illetve azok közép-európai kollégái a XVI. században? In: István Draskóczy, Júlia Varga, Vilmos Zsidi: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Budapest, 2018, S. 105–119.

⁹⁰ Szabó / Tonk (1992), S. 12.

⁹¹ Ebenda, S. 12; Kénosi Tözsér, János (Fosztó Uzon, István – Márkos, Albert – Balázs, Mihály: *Az erdélyi unitárius egyház története*. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4,1), Kolozsvár 2005, S. 445; Kathona, Géza: Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig. In: *Keresztény Magvető*, 85 (1974), 1, S. 32.

⁹² Bislang konnten die beiden an den italienischen Universitätsmatrikeln nicht nachgewiesen werden. Szabó, Tonk (wie Anm. 65), S. 214; Kénosi Tözsér u. a. (2005), S. 444; Kathona (1974), S. 32.

⁹³ Szabó – Tonk (1992), S. 214; Pataki (2004), S. 59; Kénosi Tözsér u. a. (2005), S. 446; Gaal (2008), S. 62f. Bálint – Pataki (1990), S. 169.

⁹⁴ Szabó – Tonk (1992), S. 11.

Aus Sárospatak stammte *Máté Csanaki* (1594–1636), der als Alumnus des späteren siebenbürgischen Fürsten Georg I. Rákóczi unter anderem in Heidelberg (1618), Leiden (1624) und Basel (1626) Theologie sowie in Padua (1629) Medizin studierte. Er war nicht nur als Lehrer und Rektor am Reformierten Kollegium in Klausenburg tätig, sondern auch als fürstlicher Leibarzt und praktischer Arzt und Schriftsteller (u. a. Pest-schrift).⁹⁵

Laurentius Balk, Sohn des Klausenburger Hundertmanns *Michael Balk*, studierte von 1626 bis 1629 Arzneikunst in Padua und wirkte später als Kanzleisekretär des Fürsten Georg I. Rákóczi. Für seine Verdienste wurde er 1631 nobilitiert.⁹⁶

Tamás Ózdi Borsos (1610–1663), Sohn eines Klausenburger Schneidermeisters, studierte rund zehn Jahre lang im Ausland, etwa in Bologna (1630), und erlangte seinen Dokortitel in der Medizin in Padua am 27. Mai 1632. In Klausenburg war er zwischen 1633 und 1638 Rektor des Unitarischen Kollegs, bevor er sich seinem Arztberuf widmete.⁹⁷

Mihály Dálnoki Nagy (1612–1648) studierte zwischen 1632 und 1636 in Padua und wirkte in Klausenburg als Lehrer und ab 1638 als Rektor des Unitarischen Kollegs. Er soll auch ärztlich tätig gewesen sein.⁹⁸

Lőrinc Dálnoki Nagy (?–1661) studierte zwischen 1635 und 1638 ebenfalls in Padua, von wo er als Doktor der Medizin nach Klausenburg zurückkehrte. Er war als Lehrer am Unitarischen Kolleg sowie als praktischer Arzt tätig und starb 1661 an der Pest.⁹⁹ Aus den Berichten des Klausenburger Jesuitenpaters Milley aus den Jahren 1649 und 1651 geht hervor, dass zwei protestantische „ziemlich arme und ariane“ Ärzte in der Stadt tätig waren. Einer davon soll der Unitarier *Lorenz Stegmann* (1608–1650) gewesen sein, ein aus Mark Brandenburg stammender Doktor der Medizin und der Philosophie, der in Rakau (Rákow), in Klein-Polen wirkte und 1648 nach Klausenburg wechselte.¹⁰⁰

Benedek Árkosi Gelei (1614–1647) wurde in Árkos (Arcuş) im Szeklerland geboren und besuchte die Schule in Hidvég (Hăghig) und Klausenburg. Er studierte ab 28. Oktober 1636 in Padua unter anderem Medizin. Seine Schriften erschienen in Padua, wo ihm 1640 auch eine Gedenktafel angebracht wurde: „*Benedictus Arcossinus Transylvano-Hungarus Anatomicus et Nationis Germanicae Consiliarius*“. Erst 1645 kehrte er nach Klausenburg zurück, wo er als Pfarrer und Lehrer am Unitarischen Kolleg wirkte. Über seine ärztliche Tätigkeit gibt es bislang keine Angaben.¹⁰¹

Boldizsár Rákosi Nagy aus Aranyosrákos (Vălenii de Arieş) studierte ab 1651 in Pa-

⁹⁵ Ebenda, S. 175. Während seines zehnjährigen Auslandsaufenthaltes besuchte er auch die Hochschulen von: Bremen, Franeker, Oxford, Cambridge, Straßburg und Genf, vgl. Pataki (2004), S. 61f.

⁹⁶ Veress, Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941 (Monumenta Hungariae Italica 3), S. 213; Szabó – Tonk (1992), S. 150. Ob der aus Duisburg stammende, 1599 in Klausenburg eingebürgerte Apotheker *Johannes Balck* sein Großvater war, ist möglich, aber nicht belegbar. Vgl. Offner, Robert: Zur Geschichte der Klausenburger Apothekerfamilie Mauksch. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 14 (1991), S. 192–198.

⁹⁷ Vgl. Szabó – Tonk (1992), S. 276; Veress (1941), S. 214; Pataki (2004), S. 64; Kathona (1974), S. 32.

⁹⁸ Szabó – Tonk (1992), S. 188; Kathona (1974), S. 32.

⁹⁹ Szabó – Tonk (1992), S. 150; Kathona (1974), S. 32–33.

¹⁰⁰ Bálint – Pataki (1990), S. 163. Er starb an der Pest 1633; Gaal (2008), S. 63.

¹⁰¹ Pataki (2004), S. 74–77; Szabó – Tonk (1992), S. 32. Er wurde in der Fachliteratur oft mit dem ebenfalls aus der Szeklergemeinde Árkos stammenden Gelehrten Benedek Árkosi Tegző (1614–1661) verwechselt.

dua und erlangte 1655 den philosophischen und medizinischen Dokortitel. Ab 1656, als in Klausenburg der in Zwickau gebürtiger *Balthasar Honettel* ärztlich tätig war, wirkte er als Lektor und später (1661) als Rektor des Klausenburger Unitarischen Kollegs, Requisitor (Konventarhivar) sowie als Leibarzt des Fürsten Ákos Barcsay, der ihn 1659 in den Adelsstand erhob.¹⁰²

János Kolozsvári Tolnai aus Klausenburg studierte in Frankfurt/Oder (1655) und Groningen (1658) Medizin. Nach der Rückkehr in seine Geburtsstadt soll er als „berühmter Arzt“ gewirkt haben, aber mehr ist über ihn nicht übermittelt.¹⁰³

István (Sellyei) Tolnai (1630–1690) stammte aus Tolna (Ungarn) und studierte ab 1654 in Franeker, 1655 in Utrecht, ab 1658 in Groningen und 1659–1662 erneut in Franeker Theologie und Medizin. Aus Oxford kehrte er 1662 in seine Heimat zurück.¹⁰⁴ Er wurde Lehrer am Reformierten Kolleg zu Szeklerneumarkt und ab 1665 in Klausenburg, wo er auch ärztlich tätig war. Ab 1685 war er Pfarrer in Klausenburg und in der Region Kalotaszeg.¹⁰⁵

Sámuel Bölöni Benkő (ca. 1654–1683) war ein gebürtiger Klausenburger und studierte in Frankfurt/Oder (1672), Marburg (1672), Bremen (1673) und 1673–1677 in Leiden Medizin. Nach seiner Rückkehr nach Klausenburg war er als Lehrer am Unitarischen Kolleg tätig.¹⁰⁶ Das Amt des Stadtphysikus^c in Klausenburg sei, so der Medizin- und Kulturhistoriker Jenő Pataki, erstmalig 1674 mit *András Baranyai Pétsi* (ca. 1622–1689), einem gebürtigen Klausenburger, besetzt worden.¹⁰⁷ Das ist ungewöhnlich spät, selbst im Vergleich zu anderen siebenbürgischen Städten. Vor seinem Medizinstudium in Padua (1657) war Pétsi 15 Jahre lang als Lehrer am Unitarischen Kolleg tätig. Nach zweieinhalb Jahren erlangte er am 13. Dezember 1659 in Padua den Dokortitel in Philosophie und Medizin und setzte seine praktische Arztausbildung weitere fünf Jahre in Padua fort und in Venedig, wo sich eine Gedenktafel an ihn befindet. 1664 kehrte er in seine Heimat zurück und heiratete *Elisabeth Stano* (1631–1712), die Tochter des polnischen Exulanten und Klausenburger Apothekers *Ede (Edward) Stano*. Pétsi wurde 1665 in Hermannstadt als Stadtphysikus angestellt und wirkte dort bis 1673. Ein Jahr später wurde ihm das Stadtphysikat in Klausenburg übertragen.¹⁰⁸

Pál Kolozsvári Dimjén oder Dimien (1655–1720) aus Klausenburg studierte ab 1682 in Leiden neben Philosophie und Theologie auch Arzneikunst und promovierte dort

¹⁰² Szabó – Tonk (1992), S. 26; Veress (1941), S. 217; Kathona (1974), S. 32; Gál, Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. Kolozsvár 1935. Bd. II. S. 402. Bereits 1655 soll Dr. *Balthasar Honettel*, ein aus Zwickaus gebürtiger Arzt (und ehemaliger Student aus Padua?), in Klausenburg tätig gewesen sein. Vgl. Tobias Schmidt: *Chronica Cygnea, oder Beschreibung der sehr alten, Löblichen, und Churfürstlichen Stadt Zwickau* (...), Zwickau, 1656, S. 522: „Balthasar Honettel, Cygnaeus, eines Krämers Sohn, Phil. & Med. D. anißo Physicus zu Calenburg (sic!) in Siebenbürgen.“

¹⁰³ Szabó – Tonk (1992), S. 127.

¹⁰⁴ Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok Holland egyetemeken: 1595–1918 / Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1595–1918*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15), Budapest, 2007. S. 66, 131, 185.

¹⁰⁵ Pataki (2004), S. 87–89; Szabó – Tonk (1992), S. 265f.

¹⁰⁶ Szabó – Tonk (1992), S. 240; Kathona (wie Anm. 92), S. 35; Gaal (2008), S. 63.

¹⁰⁷ Pataki (2004), S. 64.

¹⁰⁸ Ebenda, S. 139–143; Szabó – Tonk (1992), S. 17; Weszprémi (1970), S. 365–375; Kathona (1974), S. 32.

1689 zum Doktor der Medizin. In die Heimat zurückgekehrt nahm er das Amt des Rektors am Unitarischen Kolleg an und wurde 1710 zum Stadtpfarrer gewählt. Nach dem verheerenden Stadtbrand von 1697 reiste er in die Niederlande und nach England und kehrte mit beachtlichen Spenden von Glaubensgenossen zurück, die für die Beseitigung der Brandschäden etwa am Kirchturm und am Schulgebäude verwendet wurden. Dimjén war auch als Arzt tätig, was ihm seitens der Kirche oft Kritik einbrachte. Er starb 1720 an der Pest.¹⁰⁹

Einer der bekanntesten Mediziner des Landes im 17. Jahrhundert war der aus Salzburg (Vízakna, Ocna Sibiului) stammende *György Bereck Vízaknai* (1668–1720). Nach dem Besuch des Reformierten Kollegs zu Großenyed studierte er als Alumnus von *Baron György Bánffy* in Frankfurt/Oder (1693), Leiden (1693), Utrecht (1694), England und Franeker (1694), wo er am 25. September 1695 zum Doktor der Medizin promoviert wurde.¹¹⁰ Danach ließ er sich in Klausenburg als Arzt nieder und heiratete Judit, die Tochter des Apothekers *György Sopronyi*. Als Mitglied des Stadtrates hatte er verschiedene Ämter inne, wie Königsrichter, Hospitalmeister und Requisitor (Archivar) des Kapitels. Sein Reisetagebuch ist von kulturhistorischer Bedeutung.¹¹¹

ÄRZTE IM 18. JAHRHUNDERT

Einen sicheren und angemessenen Lebensunterhalt als Arzt bot damals vor allem das Amt eines Stadt- oder Kreisphysikus'. Physikate wurden jedoch erst im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts flächendeckend um die größeren Städte und in den Komitaten errichtet. In Klausenburg blieb nach *Andras Pétsis* Tod 1689 die Stelle des Stadtphysikus – nach aktuellem Wissensstand – bis 1738 unbesetzt. Für diejenigen, die aus eigener ärztlicher Praxis ihren Lebensunterhalt zu bestreiten versuchten, war es daher oft nicht nur sinnvoll, sondern geradezu notwendig, zusätzlich eine Lehrtätigkeit am Unitarischen oder Reformierten Kolleg anzunehmen oder auch geistliche Ämter auszuüben.

Zsigmond Pálfi (ca. 1673–1737) aus Várfalva studierte ab Juni 1698 in Leiden und ein Jahr später in Franeker unter anderem Medizin. 1701 besuchte er London. Seine überlieferten handschriftlichen Aufzeichnungen von medizinischen Vorlesungen namhafter Professoren (*Frederik Dekkers*, *Godfred Bidloo* und *Petrus Latane*) zeugen von seinem Interesse an der Heilkunde. Dennoch ist unbekannt, ob er nach seiner Rückkehr vom Auslandsstudium eine ärztliche Tätigkeit in Klausenburg aufnahm. Er wirkte seit 1702 als unitarischer Pfarrer und seit 1724 als Bischof.¹¹²

Der gebürtige Klausenburger *János Gejza* (Geizauer, Gezanovius; 1692–1734), Sohn eines exilpolnischen unitarischen Pfarrers, studierte in Leipzig (1726) und Rostock (1729). Ab 1730 wirkte er als Lektor am Unitarischen Kolleg und er soll auch ein „ge-

¹⁰⁹ Kathona (1974), S. 32; Pataki, Jenő: Dimien Pál orvosi diplomája. In: *Erdélyi Orvosi Lap*, 192, (1936), S. 289–290; Szabó – Tonk (1992), S. 221f.; Pataki (2004), S. 65, 121–126; György Gaal: Kolozsvári Dimián Pál (1655–1720). In: *Keresztény Magvető*, 118 (2010), 2, S. 172–188; Weszprémi (1970), S. 120–125; Gaal (2008), S. 64.

¹¹⁰ Szabó – Tonk (1992), S. 86; Bozzay – Ladányi (2007), S. 83, 140, 263.

¹¹¹ Pataki (2004), S. 153–163; Bálint – Pataki (1990), S. 320–336.

¹¹² Szabó – Tonk (1992), S. 244f.

suchter Arzt“ gewesen sein.¹¹³ *István Enyedi* (1694–ca.1744), Sohn eines reformierten Lehrers aus Großenyed, studierte in Frankfurt/Oder (1716) und Halle (1717), wo er beim berühmten Friedrich Hoffmann zum Doktor der Arzneikunde promovierte. In Klausenburg wirkte er als praktischer Arzt sowie als geschworener Ratsherr und später auch Königsrichter.¹¹⁴

Über *István Kolosvári* ist nur bekannt, dass er sich 1727 in Leipzig immatrikulierte und nach der Rückkehr nach Klausenburg ein „berühmter Arzt“ gewesen sein soll.¹¹⁵

Sámuel I. Sárospataki Pataki (1692–1766) war ein früh verwaister reformierter Pfarrerssohn, gebürtig aus Torockószentgyörgy (Coltești). Er besuchte das Kolleg zu Klausenburg, danach wirkte er als Privatlehrer beim Grafen *Ádám Teleki de Szék*. Als dessen Alumnus studierte er Medizin 1721 in Franeker und Utrecht, 1722 in Leiden und ab 1723 in Halle. Dort wurde er 1726 bei Friedrich Hoffmann zum Doktor promoviert. In die Heimat zurückgekehrt übte er den Arztberuf in Burglos (Dés, Dej) und im Kreis Inner-Szolnok aus. Ab 1738 war er Lehrer am Klausenburger Reformierten Kolleg und bereits 1743 bekleidete er das Amt des Stadtphysikus.¹¹⁶

András Pápai Páriz (1703–1762) stammt aus Großenyed (Aiud), wo sein Vater Ferenc Pápai Páriz (1649–1716) als namhafter Lehrer, Polyhistor, Schriftsteller und fürstlicher Leibarzt wirkte. Er studierte Medizin in Frankfurt/Oder (1729), Leipzig (1730) und Halle (1732), danach war er in Klausenburg bis 1763 als praktischer Arzt tätig.¹¹⁷

József Zoltán (1712–1763), Sohn eines nobilitierten Kaufmanns, war Privatlehrer der Söhne *Baron Farkas Bánffy*s und studierte in Halle (1741) und in Utrecht (1744) Medizin, wo er ein Jahr später auch zum Doktor promoviert wurde. Er war Kreisphysikus der Komitate Ober-Albenser und Hunyad und ab 1760 in Klausenburg als praktischer Arzt und Schriftsteller sowie Übersetzer tätig.¹¹⁸ Nur wenig bekannt ist über *István Zágoni Bara*. Er immatrikulierte sich als „*Claudiopolitanus*“ in Franeker (1746) und Utrecht (1752), besuchte Oxford und wurde am 16. September 1757 in Göttingen zum Doktor der Medizin promoviert. In die Heimatstadt zurückgekehrt, soll er als Arzt tätig gewesen sein.¹¹⁹

János Benedek (ca. 1730–1781) stammte vermutlich aus dem Szeklerland, denn er besuchte in Neumarkt am Mieresch das Reformierte Kolleg und studierte ab 1755 in Marburg bzw. in Utrecht, wo er 1762 den medizinischen Dokortitel erwarb. Er praktizierte nur fünf Jahre als Arzt in Klausenburg, danach übernahm er 1768 das Amt eines Kreisphysikus im Komitat Inner-Szolnok.¹²⁰ Über den Universitätsbesuch des Unitariers *Ferenc Barra* (1735–1782) aus Homoródalmás (Merești) ist nichts bekannt. Vermutlich

¹¹³ Szabó, Miklós – Szögi, László: *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998, S. 185; Weszprémi (1970), S. 124f.; Gaal (2008), S. 65.

¹¹⁴ Szabó – Szögi (1998), S. 153, 356f.

¹¹⁵ Ebenda, S. 271.

¹¹⁶ Ebenda, S. 358; Weszprémi (1970), S. 342–347; Pataki (2004), S. 177–201; Gaal György: Orvosok, gyógyszerészek és legközelebbi hozzátartozóik sírkövei a Házsongárdi temetőben a 18. sz. közepéig. In: *Orvostudományi Értésítő*, 81 (2008), 1, S. 65.

¹¹⁷ Szabó – Szögi (1998), S. 361. Er war ein aktiver Botaniker und vermachte seine Bibliothek ans Reformierte Kolleg.

¹¹⁸ Szabó – Szögi (1998), S. 519; Pataki (2004), S. 223–256, 355–357.

¹¹⁹ Szabó – Szögi (1998), S. S. 67.

¹²⁰ Ebenda, S. 77.

besuchte er das evangelische Gymnasium in Kronstadt. Die Annahme, er habe an der flämischen Universität Löwen Medizin studiert und sei dort auch promoviert worden, gilt als nicht gesichert und eher unwahrscheinlich. Er praktizierte ab 1760 als Arzt in Klausenburg.¹²¹ Er war Berater der staatlichen Sanitätsbehörde und führte als solcher 1777 Apothekenvisitationen durch. Im selben Jahr wurde er in den Adelsstand erhoben. Seine letzten Lebensjahre verbrachte er als Kreisphysikus in Oderhellen.¹²²

Sámuel II. Sárospataki Pataki (1731–1804), Sohn des oben genannten *Sámuel I. Pataki*, wurde in Deesch (Dés, Dej) geboren. Er studierte in Leiden (1752) und Frankfurt/Oder (1755) unter anderem Medizin und erlangte den medizinischen Dokortitel in Utrecht (1758). Er ließ sich im Jahr 1766 als praktischer Arzt in Klausenburg nieder, war aber gleichzeitig auch Lehrer am Reformierten Kolleg, Leiter der Druckerei und des Verlags sowie Kurator seiner Kirche. Im Jahr 1780 wurde er zum Stadtphysikus ernannt, er besaß eine beachtliche Bibliothek und war ein bekannter Botaniker.¹²³

Die Zahl der praktischen Ärzte stieg parallel zur Zunahme an wirtschaftlicher und politischer Bedeutung der Stadt sowie der Bevölkerung. Dies führte zu einer Verbesserung der medizinischen Versorgung, insbesondere der wohlhabenden Gesellschaftsschichten, ohne jedoch die traditionellen Heilkundler wie Barbieri, Chirurgen oder Hebammen zu ersetzen oder zu verdrängen. Einem von *Gyula Orient* zitierten Stadtratsprotokoll vom 2. November 1772 zufolge, setzte sich das Sanitätspersonal Klausenburgs aus drei diplomierten Doktoren der Medizin (*Sámuel II. Pataki*, *Ferenc Homorodalmási Barra* und *József Fejérvári*) sowie sieben Wundärzten (*József Lebrich*, *Péter Szikszai*, *Ferencz Gyulai*, *Dániel Ambrus*, *József Benkő*, *Pál Nagy* und *István Mészáros*) zusammen. Letztere besaßen lediglich ein Zeugnis (Diplom) der Barbierzunft. Der Arzt *Jakob Petelenz* – über den nichts weiter bekannt ist – leistete beim Klausenburger Burghauptmann medizinischen Dienst.¹²⁴

Unter den Klausenburger Ärzten des 18. Jahrhunderts ist auch *Sámuel Verestói de Csér* (1743–1778) bekannt, der Sohn eines Lehrers am Reformierten Kolleg. Er war 1767 in Wien und 1770 in Franeker immatrikuliert, wo er 1772 zum Doktor der Medizin promoviert wurde. In Klausenburg wirkte er bis zu seinem frühen Tod 1778 als praktischer Arzt.¹²⁵

Über den gebürtigen Klausenburger *József Fejérvári*, vermutlichen Sohn eines örtlichen Wundarztes und Absolvent des Unitarischen Kollegs, ist nur überliefert, dass er 1767 in Wien immatrikuliert war und fünf Jahre später in seiner Heimatstadt als Arzt praktizierte.¹²⁶

¹²¹ Ebenda, S. 70. Hier wird als Quelle für ein Medizinstudium in Löwen (Leuven) Weszprémi (1970) S. 125 angegeben, jedoch ist diese Information mit Matrikeldaten nicht belegbar. Laut Jenő Pataki soll er in Wien Medizin studiert haben, vgl. Pataki (2004), S. 269. Izsák, Sámuel: *A múlt ösvényein: orvostudományi irások*. Kolozsvár/Cluj-Napoca 1999, S. 80.

¹²² Izsák (1999), S. 80f.

¹²³ Szabó – Szögi (1998), S. 158; Weszprémi (1970), S. 136, 346–353; Pataki (2004), S. 211, 243–248; 283–285; 323–325; Gaal (2009), S. 133.

¹²⁴ Orient, Gyula: *Az Erdélyi és Bánáti gyógyszerészet története*. Cluj-Kolozsvár, 1926, S. 163; Pataki (2004), S. 374.

¹²⁵ Bozzay – Ladányi (2007), S. 115; Pataki (2004), S. 211; von Szabó – Szögi (1998) nicht aufgeführt.

¹²⁶ Szabó – Szögi (1998), S. 163; von Bozzay – Ladányi (2007) wird er nicht aufgeführt.

János Litteráti de Héviz aus Olthévíz (Hoghiz) war Schüler am Unitarischen Kolleg zu Klausenburg, bevor er in Wien Medizin studierte (1772) wonach er als praktischer Arzt in Klausenburg und später in Eisenburg (Vajdahunyad, Hunedoara) tätig war.¹²⁷

Ferenc Nyulas (1758–1808) ist in der siebenbürgischen Medizingeschichte wohlbekannt. Er wurde in Köszvényesremete (Eremitu) geboren, besuchte das Reformierte Kolleg in Klausenburg und studierte ab 1780 Medizin in Wien. Seine Prüfungen legte er im Dezember 1787 in Pest ab. Nach der Rückkehr in die Heimat wirkte er als praktischer Arzt in Armenierstadt (Szamosújvár, Gherla) und kam 1800 nach Klausenburg. Dort galt er als vielseitig interessierter Mediziner, der unter anderem zahlreiche Heilwasserquellen des Landes untersuchte. Er wurde 1806 zum *Protomedicus Transylvaniae* ernannt und blieb es bis zu seinem Tod.¹²⁸ Als der Gouverneur Graf György Bánffy seinen Amtssitz 1792 von Hermannstadt nach Klausenburg verlegte, das betraf auch das seit 1734 bestehende *Consensus medicorum*, die erste staatliche Gesundheitsbehörde Siebenbürgens mit dem Landeschefarzt (*Protomedicus Transylvaniae*) an der Spitze.¹²⁹ Als Vorsteher der fortan als *Commissio Sanitatis* bezeichneten Instanz hatte dieser die Aufgabe, das gesamte Sanitätspersonal des Landes zu organisieren, zu führen und zu überwachen sowie alle Maßnahmen zur Seuchenbekämpfung zu ergreifen und zu koordinieren.¹³⁰ Weitere *Protomedici* mit Amtssitz in Klausenburg waren neben Nyulas: András Szóts (1809–1812), Sámuel III. Pataki (1812–1824), József Ferenczi (1827–1836), János Baritz (1838–1850) und Dániel Pataki (1860–1871). Nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867 wurde die Behörde wieder aufgelöst.¹³¹

András Incseli Szóts (1760–1812) entstammte einer befreiten Leibeigenenfamilie aus Bánffyhungad (Huedin), besuchte das Reformierte Kolleg zu Klausenburg und studierte zwischen 1781 und 1784 Medizin in Wien. Danach wirkte er als praktischer Arzt sowie ab 1787 als Stadtphysikus von Klausenburg und ab 1809 als Protomedicus Siebenbürgens.¹³²

Mihály I. Nagy-Baczoni Incze (1762–1836), ein Klausenburger Pfarrerssohn und Neffe von Sámuel II. Pataki, besuchte das Reformierte Kolleg und studierte Medizin an der Universität Ofen/Pest (1783–1787). Er unternahm danach eine ausgedehnte Studienreise nach Prag, Leipzig, Halle, Berlin, Göttingen, Kassel, Marburg, Leiden, London, Paris, Straßburg, Ulm und Wien, bevor er sich in Klausenburg als praktischer Arzt niederließ. 1799 wurde er als Lehrer der Physiologie, Pathologie und Pharmakologie an die Medizinisch-chirurgische Lehranstalt in Klausenburg berufen, wo er bis 1836 tätig war.¹³³

¹²⁷ Szabó – Szögi (1998), S. 301.

¹²⁸ Ebenda, 349; Pataki (2004), S. 286–288.

¹²⁹ Pataki (2004), S. 213–222; Huttmann: Heilberufe (2000), S. 114–117.

¹³⁰ Balázs (2007), S. 23–24.

¹³¹ Huttmann: Heilberufe (wie Anm. 2), S. 114.

¹³² Szabó – Szögi (1998), S. 459; Pataki (2004), S. 213–217, 384f.; Sándor Dörnyei: Régi magyar orvosdoktori értekezések: Bécsi Egyetem és Josephinum 1729–1848, 3. Bd. Budapest, 2010, S. 186. András Incseli Szóts wurde im Jahr 1791 nobilitiert.

¹³³ Szabó – Szögi (1998), S. 237; Pataki (2004) S. 129–135; Daday, András: Incze Mihály kolozsvári sebészorvos 1817–1822 közötti levelezéséből. In: Ders.: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Budapest, 2002, S. 65–75. Sein gleichnamiger Sohn Mihály II. Nagy-Baczoni Incze (1796–1859) studierte in Pest Medizin und wirkte in Karlsburg als Kameralphysikus.

Der dritte Arzt der Pataki-Dynastie, *Sámuel III. Sárospataki Pataki* (1765–1824), nahm nach dem Besuch des Reformierten Kollegs sein Medizinstudium 1787 in Göttingen auf, das er in Wien fortgesetzt haben soll, und erlangte 1794 sein Doktordiplom in Pest.¹³⁴ Er führte 1801 die Kuhpockenimpfung in Klausenburg ein, wurde 1812 zum *Protomedicus* ernannt und war „Referent in Sanitäts-Sachen beim *Gubernium*“, sowie königlicher Rat. 1818 wurde er mit dem Amt des Klausenburger Stadtphysikus betraut. 1820 publizierte er seine Ergebnisse der chemischen Analyse siebenbürgischer Heilbäder. Aus der Ehe mit der Apothekertochter *Sophia Mauksch* entstammte *Sámuel IV. Sárospataki Pataki* (1797–1820), der ab 1817 Medizin in Wien studierte, aber noch während des Studiums dort starb.¹³⁵

Anmerkung: Teil II des Beitrages folgt in der nächsten Nummer dieser Zeitschrift.

Priv.-Doz. Dr. med. habil. ROBERT OFFNER
Universitätsklinikum Regensburg,
Leiter der Transfusionsmedizin,
Lehrkoordinator der Geschichte,
Theorie und Ethik der Medizin
r-offner@t-online.de (privat)

QUELLEN UND LITERATUR

1. Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca: Diversa, III, 1.121, Liber decreta, Catalogus civium.
2. Acquarelli, Marianne: *Die Ausbildung der Wundärzte in Niederösterreich. Unter der Herrschaft der Habsburger vom 18. bis zum 19. Jahrhundert*. Göttingen, 2017. (Schriften des Archivs der Universität Wien 25)
3. Balázs, Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély I–II. Rendeletek és tervezetek: 1770–1793*. Budapest, MATI, 2016. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára, 112)
4. Balázs, Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. Piliscsaba, MATI, 2007. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 57); I–II,
5. Bálint, József / Pataki, József (Hgg.): *Kolozsvári emlékirók*. Bukarest, 1990.
6. Binder, Paul: *Medicii clujeni din secolul al XVI-lea*. In: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 30 (1990/1991), 203–206.
7. Bogdándi, Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (1326–159)*. Kolozsvár / Cluj-Napoca, 2018. 53.
8. Bozzay, Réka – Ladányi, Sándor: *Magyarországi diákok – holland egyetemeken:*

¹³⁴ Szabó – Szögi (1998), S. 358; Pataki (2004), S. 217f.; Spielmann (1976), S. 260, 284, 344. An der Universität Wien ist er nicht nachweisbar; Gaal (2009), S. 133–134.

¹³⁵ Szabó – Szögi (1998), S. 70; Izsák (1999), S. 79–81; Pataki (2004), S. 269.

- 1595–1918 / *Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1595–1918*. Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15)
9. Daday, András: Incze Mihály kolozsvári sebészorvos 1817–1822 közötti levelezéséből. In: Ders.: *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Vál.: Gazda István. Budapest, 2002, 65–75.
 10. Dörnyei, Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések: Bécsi Egyetem és Josephinum 1729–1848*. 3. Bd. Budapest, Borda, 2010.
 11. Ehrlich, Anna: *Ärzte, Bader, Scharlatane. Die Geschichte der Heilkunst in Österreich*. Wien, 2007.
 12. Engel, Rudolf: A M(agyar) Kir(ályi) Ferencz József-Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának és Tanszékének története 1872–1930. In: *Acta Litterarum a Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisko-Josephine, Sectio Medicorum, V*, Szeged, 1931.
 13. Flamm, Heinz (Hg.): *Bader, Wundarzt, Medicus: Menschen und Häuser in Klosterneuburg. Heilkunst in Klosterneuburg. Wissenschaftliche Begleitpublikation zur Ausstellung Bader – Wundarzt – Medicus. Heilkunst in Klosterneuburg*. Klosterneuburg, 1996.
 14. Flóra, Ágnes: „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd.” Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei. In.: *Korunk*, 10, (2010), 22–27.
 15. Flóra, Ágnes: *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei (1601–1650)*. Budapest, 2006. (Kolozsvári ispotály-számadások. 1.)
 16. Fodor, Ferenc: *A szemgyógyászat évszázadai Erdélyben*. Marosvásárhely, 2000.
 17. Gaal, György: Kolozsvári Dimién Pál (1655–1720). In: *Keresztény Magvető*, 118 (2010), 2, 172–188.
 18. Gaal, György: *Magyarok utcája: A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Kolozsvár 1995, (Erdélyi tudományos füzetek 221.)
 19. Gaal, György: Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában. In: *Orvostudományi Értesítő* 69 (2001), 299–304.
 20. Gaal, György: Orvosok, gyógyszerészek és legközelebbi hozzátartozóik sírkövei a Házsongárdi temetőben a 18. sz. közepéig. In: *Orvostudományi Értesítő* 81 (2008), 1, 61–65
 21. Gaal, György: *A kolozsvári Országos Karolina Kórház*. Kolozsvár, 2023.
 22. Gál, Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. Bd. II. Kolozsvár, 1935.
 23. Gouron, Marcel: *Matricule de l'Université de Médecine de Montpellier (1503–1599)*. 25. Bd. Genève, 1957. (Travaux d'Humanisme et Renaissance 25.)
 24. Gusbeth, Eduard: *Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt*. Kronstadt, 1884.
 25. Huttmann, Arnold: Die berufliche Ausbildung und der akademische Grad des Ioan Piuariu-Molnár. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hg. Robert Offner. Hermannstadt-Sibiu, 2000.
 26. Huttmann, Arnold: Die Entwicklung der Heilberufe in Siebenbürgen. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hg. Robert Offner. Hermannstadt-Sibiu, 2000. 56–62.

27. Huttmann, Arnold: Die Rolle der extrauniversitären ärztlichen Ausbildung in der Vergangenheit Siebenbürgens. In: Ders.: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hg. Robert Offner. Hermannstadt-Sibiu, 2000. 132–137.
28. Izsák, Sámuel: *A múlt ösvényein: orvostudományi írások*. Kolozsvár/Cluj-Napoca, 1999.
29. Jakab, Elek: *Kolozsvár története*. Buda, 1870. 391–393.
30. Jankrift, Kay Peter: *Krankheit und Heilkunde im Mittelalter. Geschichte kompakt. Mittelalter*. Darmstadt, 2003. 51–62.
31. Jetter, Dieter: *Geschichte der Medizin: Einführung in die Entwicklung der Heilkunde aller Länder und Zeit*. Stuttgart – New York, 1992. 162–164.
32. Jordan, Thomas: *A járványokról*. Latinból fordította és a jegyzeteket írta Magyar László András. Szerkesztették és a kiadást gondozták Offner, Robert és Fazekas, Sándor. Budapest, Helikon K. 2022.
33. Jütte, Robert: *Ärzte, Heiler und Patienten: Medizinischer Alltag in der frühen Neuzeit*. München – Zürich, 1991.
34. Kathona, Géza: Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig. In: *Keresztény Magvető*, 85 (1974), 1.
35. Kénosi Tózsér, János – Fosztó Uzoni, István – Márkos, Albert – Balázs, Mihály: *Az erdélyi unitárius egyház története*. Kolozsvár, 2005. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 41.)
36. Kincses, Katalin Mária: A kolozsvári orvos-sebész céh a kora újkorban. In: Horn, Ildikó – Lauter, Éva – Várkonyi, Gábor – Hiller, István – Szirtes, Zsófia – Balogh, Zsuzsanna – Pásztor, Katalin – Máté, Tamás (Hgg.): *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Budapest, 2016.
37. Kiss, András: Ifj. Heltai Gáspár kolozsvári nótárius másolati könyve (1612–1614). In: *In honorem Gernot Nussbächer*. Hgg. Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan Florin Popovici. Braşov – Kronstadt 2004. 163f.
38. Kubinyi, András: Ispótyok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. In: Neumann, Tibor (Hg.): *Várak, templomok, ispotályok: Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 2004. 187–195 (Analecta mediaevalia 2.)
39. Leven, Karl-Heinz: *Antike Medizin: Ein Lexikon*. München, 2005.
40. Lupescu Makó, Mária (Hg.): *Cluj-Kolozsvár-Klausenburg 700. Várostartörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Kolozsvár, 2018.
41. Maizner, János: A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézet történeti vázlata 1775–1872. In: *Orvos-természettudományi Értesítő*, 11 (1889), Heft 1.
42. Maizner, János: A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézet történeti vázlata 1775–1872. In: *Orvos-természettudományi Értesítő*, 11 (1889), Heft 2–3.
43. Majorossy, Judit – Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Weiss: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit* Göttingen, 2014. 409–454. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsbände, 51.)

44. Márton, Tünde Mária: *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei 1601–1650*. Budapest, 2010. (Kolozsvári ispotály-számadások 2.)
45. Mátyás [Binder], Pál: Kolozsvári orvosdoktorok a XVI–XVII. század fordulóján. In: *Orvostörténeti Közlemények. / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 100 (1982), 61–68.
46. Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. In: *Programm des Evangelischen Gymnasiums in Schässburg für das Schuljahr 1855/6*. Wien, 1856, S. 1–65
47. Munteanu-Besliu, Petre: *Hermanstädter Spital und Spitalskirche (13–18. Jahrhundert) / Spitalul și biserica spitalului din Sibiu. Secolele XIII–XVIII*. Hermannstadt – Heidelberg, 2012.
48. Murken, Axel Heinrich: Klöster und Spitäler. In: Toellner, Richard (Hg.): *Illustrierte Geschichte der Medizin. Geschichte der Medizin, der Pharmazie, der Zahnheilkunde und der Tierheilkunde*. Band 3., Vaduz, 1992.
49. Offner, Robert / Pauly, Peter: Briefe von Thomas Jordanus von Klausenburg an Carolus Clusius. In: *Humanistica Lovaniensia*, 67 (2018), 2, S. 343–378
50. Offner, Robert – Poelchau, Lore – Roderer, Tim: Beschreibung Ungarns und Siebenbürgens in der Geographia von Claudius Ptolemäus *Geographia*, herausgegeben 1596 von Giovanni Antonio Magini. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 33 (2010), S. 193–217
51. Offner, Robert – von Killyen, Hansgeorg: *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei és diákjai 1775–1874 / Ungarländische Zöglinge und Studenten der Wiener medizinisch-chirurgischen Josephs-Akademie (Josephinum) 1775–1874*. Budapest, 2013. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 18)
52. Offner, Robert: Der Klausenburger Arzt Johannes Hertelius (1565–1612) und sein Beitrag in der geographischen Beschreibung Siebenbürgens in Giovanni Antonio Maginis Werk: *Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus* (1596). In: *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae* 200–201 (2007), S. 1033–125
53. Offner, Robert: *Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Joannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593*. *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 206–209 (2009), S. 225–242
54. Offner, Robert: Handschriftliche Bibel-Einträge von Hans Jordan. Daten zur Familiengeschichte (1520–1545) und über die Klausenburger Stadtratswahlen von 1535. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 41(2018), S. 42–60
55. Offner, Robert: Milyen egyetemeket látogattak az erdélyi és magyarországi orvos-tanhallgatók, illetve azok közép-európai kollégái a XVI. században? In: István Draskóczy, Júlia Varga, Vilmos Zsidi: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Budapest, 2018. S. 105–119
56. Offner, Robert: Neue Daten zur Biographie des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus (1540–1586), Epidemiologe, Balneologe und Protomedicus von Mähren. In: *Sudhoffs Archiv*, 102 (2018), 1, S. 89–112

57. Offner, Robert: Neues zu Conrad Gessners Kontakten zu Ungarn und Siebenbürgern: Ein Brief des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus aus Padua (1563). Conrad Gessners humanistisch-wissenschaftliches Beziehungsnetz. In: *Conrad Gessner (1516–1565): Die Renaissance der Wissenschaften/The Renaissance of Learning*. Hgg. Urs B. Leu, Peter Opitz. Berlin, München – Boston 2019. S. 405–425
58. Offner, Robert: Zur Geschichte der Klausenburger Apothekerfamilie Mauksch. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 14 (1991), S. 192–198
59. Orient, Gyula: *Az Erdélyi és Bánáti gyógyszerészet története*. Cluj – Kolozsvár. 1926
60. Pakó, László: Gondos férj vagy feleséggyilkos? Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron. In: *Erdélyi Múzeum*, 82 (2020), Heft 1, S. 74–81
61. Pataki, Jenő: Dimien Pál orvosi diplomája. In: *Erdélyi Orvosi Lap*, 192, (1936), S. 289–290
62. Pataki, Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Összeáll.: Gazda István. Piliscsaba, MATI, 2004. S. 297 (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 37)
63. Popa, Mircea: *Ioan Molnar Piuaru*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Cluj-Napoca, 2015.
64. Reddig, Wolfgang F.: *Bader, Medicus und Weise Frau. Wege und Erfolge der mittelalterlichen Heilkunst*. München, 2000.
65. Rhomberg, Hans Peter: *Das Hospital: Heil- und Pflegestätten im Wandel der Zeit*. Lindenberg, 2015.
66. Rieppel, Franz Wolfgang: Leonhard Rauwolf. Ein Beitrag zu seiner Biografie. In: *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 80 (1955), 16, S. 654–656
67. Roth, Harald: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln-Weimar – Wien, 2006.
68. Rüs-Zogaras, Enikő: *Egy elfeledett intézmény: A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története* [Eine vergessene Institution. Die frühneuzeitliche Geschichte des Heilig-Geist-Hospitals in Klausenburg]. Budapest, 2012.
69. Sachs, Michael: *Geschichte der operativen Chirurgie: Vom Handwerk zur Wissenschaft. Die Entwicklung der Chirurgie im deutschen Sprachraum vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. 4. Bd. Heidelberg, 2003.
70. Schipperges, Heinrich: *Die Kranken im Mittelalter*. München, 1993.
71. Schmidt, Tobias: *Chronica Cygnea, oder Beschreibung der sehr alten, Löblichen, und Churfürstlichen Stadt Zwickau (...)*, Zwickau, 1656.
72. Sigerus, Emil: *Vom alten Hermannstadt*. Hermannstadt, 1923. (Nachdr. Heilbronn 2007)
73. Simon, Katalin: *Sebészek és sebészet Magyarországon: 1686–1848*. Budapest, 2013. (A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 5)
74. Spielmann, József: *A közjó szolgálatában: Művelődéstörténeti tanulmányok* [Im Dienste des Gemeinwohls: Studien zur Geschichte der Müllerei]. Bukarest, 1976.
75. Stolz, Susanna: *Die Handwerke des Körpers: Bader Barbier Perückenmacher Fri-seur. Folge und Ausdruck historischen Körperverständnisses*. Marburg, 1992.
76. Szabó Miklós – Tonk, Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*

- [Universitätsbesuch von Siebenbürgern in der Frühen Neuzeit, 1521–1700]. Szeged, 1992. (Fontes rerum scholasticarum 4)
77. Szabó, Miklós – Szögi, László: *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998.
78. Tahin, Emma: Az orvosi pályára készülő magyar diákok egyetemjárása a Zsigmond-korban. In: *Ditor ut ditem: Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*. Hg. Judit Forrai, Gazda István et al. Budapest, 2008. S. 365–380 (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 75)
79. Teutsch, Friedrich: *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, 1. Bd.: 1150–1699. Hermannstadt, 1921, S. 22, 146
80. Veress, Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941 (Monumenta Hungariae Italica 3.)
81. Weszprémi, István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. 4. Bd. Wien 1787. Budapest, 1970.
82. Wyklicky, Helmut: *Das Josephinum. Biographie eines Hauses; die Medicinisch-chirurgische Josephs-Akademie seit 1785. Das Institut für Geschichte der Medizin seit 1920*. Wien, 1985.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kolozsvár szabad királyi város egészségügyi ellátásának tömör története német nyelven már régóta esedékes, hiszen Erdély két legjelentősebb városa, Brassó és Nagyszeben esetében ezekre – Eduard Gusbeth és Heinrich Herbert közleményeik révén – másfél évszázaddal ezelőtt sor került. Pataki Jenő és Orient Gyula a 20. század első felében számos írásaikban feltárták ugyan a „kincses város” orvos- és gyógyszerészettörténetét, de zömében csak magyar nyelven közölték. Ezt a hiányt kívánja pótolni ez a tanulmány, nagyon tömören, de a legújabb irodalom figyelembevételével. A vizsgálat tárgyát képezik a középkortól a Magyar Királyi Tudományegyetem megalapításáig (1872) terjedően az isptályok és az első kórházak létrejötte, valamint az egészségügyi személyzet (fürdősök, bábaasszonyok, borbély-sebészek, orvosok és gyógyszerészek) rövid bemutatása. Közöttük találhatók közismert kiválóságok és szinte ismeretlen személyek, akik hosszabb vagy rövidebb időn át szolgálták a Szamos-parti város lakosságának egészségvédelmét. A tanulmány külön fejezetben foglalkozik az 1775-ben létesített kolozsvári piarista Egyetem keretén belül alakult orvosi, majd 1782-től orvos-sebészeti kiképzést kínáló tanintézet történetével, az 1872-ben létesült Magyar Királyi Tudományegyetem Orvosi Karának elődjével, valamint a Kolozsvárott is számos alkalommal pusztító járványokkal. Ezen utóbbi fejezetek (a 19. századi orvosokat és a gyógyszerészettörténetet is beleértve) a tanulmány második részében, a jövő évi számban fognak megjelenni.

VOR 100 JAHREN, 1923, WURDE DIE STADT PÉCS ERNEUT UNIVERSITÄTSSTADT

MAKOVITZKY JÓZSEF

Die im Jahre 1367 gegründete Universität Pécs ist vergleichbar mit den Universitäten Krakau (1364) und Wien (1365). Bemerkenswert ist, dass die erste Universität Ungarns nicht in der Hauptstadt Buda (Königssitz), sondern in Pécs/Fünfkirchen gegründet wurde.¹

Hinter den Dom zu Pécs wurden die Reste der mittelalterlichen Universität gefunden, des Weiteren auch in der Innenstadt, im ehemaligen Dominikaner-Kloster. Die Befunde sind heute in einem rekonstruierten Gebäude direkt hinter der Kathedrale zu sehen. Man hat auch das Grab von *Wilhelm von Koppenbach* innerhalb der inneren Stadtmauer gefunden²

Auch Namen von Studenten aus dieser Zeit sind bekannt sowie die Namen der ersten beiden Rektoren: Wilhelm von Koppenbach und *Bálint (Valentin) Alsáni*³ Im Museum befindet sich u.a. auch das bischöfliche Wappen von Wilhelm von Koppenbach, der im Auftrag von *König Ludwig I.* (Ludwig dem Großen) bei *Papst Urban V.* am 1. September 1367 die Genehmigung für den Universitätsbetrieb erwirkte. Wilhelm von Koppenbach erscheint in der ungarischen Geschichte 1353 als Kaplan von König Ludwig dem Großen. Er war vorher Kaplan von Karl dem IV. in Prag.⁴

In den Jahren 1353 und 1357 versuchte König Ludwig der Große selbst, den Papst dazu zu bringen, Wilhelm von Koppenbach das Kanonikat von Speyer zu verleihen. Im Jahr 1358 wird er beim Abschluss des Friedens von Dalmatien, der die Herrschaft Ludwigs des Großen in Dalmatien sichert, als Berater genannt. Als Kaplan von Karl IV. lernte er die in Prag gegründete älteste deutschsprachige Universität kennen, was ihn als Bischof von Pécs dazu inspirierte, eine ähnliche Universität in der Stadt Pécs zu gründen.⁵ Die deutschsprachigen Professoren und Studenten verließen die 1348 gegründete Universität in Prag 1409 und ließen sich in Leipzig nieder, was im gleichen Jahr zur Gründung der dortigen Universität führte.

Für die Erhaltung der Universität und die Vergütung der Professoren hatte Bischof Wilhelm von Koppenbach zu sorgen, wobei er mit der Unterstützung des Domkapitels rechnen konnte. Die Universität von Pécs gehörte zu den sogenannten Kanzleruniversitäten. Der jeweilige Bischof fungierte auch als Kanzler.

Die Namen von einigen Professoren und Studenten der Gründungszeit sind bekannt. Hier lehrten der gute Freund von Bischof Wilhelm, *Galvani* di Bologna sowie *Hermann*

¹ Békefi 1909; Benke 2000, und persönliche Mitteilung; Boda 1998.; Fedeles 2015a,b; Font 2001; Petrovics 2005.

² Makovitzky 2019a.

³ Petrovics 2009; Petrovich 1966, 1968.

⁴ Petrovics 2009; Petrovich 1968.

⁵ Petrovics 2009.

Lurcz aus Nürnberg. Letzteren finden wir 1379 in Prag an der Karlsuniversität und ab 1385 in Wien als Professor für Medizin, Dekan und zweimaligen Rektor.⁶ Später in Erfurt an der Universität (1395) als Professor für Theologie und Medizin. *Probst Paul* aus Szeben (Hermannstadt in Siebenbürgen) war an der Universität Pécs tätig.⁷ Der zweite Kanzler war *Bálint Alsáni*, dessen Leben und sein Wirken auch bekannt ist.⁸ Er stammte aus einer adeligen Familie, durch seine Mutter war er mit der mächtigen Familie Garai verwandt. Er war Bischof von Pécs und Kardinal. Unter dem neuen *König Zsigmond* (Sigismund), der spätere deutsch-römischer Kaiser (1387–1437) verlor er seinen Einfluss.

Bei Ausgrabungen wurde auch das Siegel der Universität Pécs gefunden. Was wir wissen, ist, dass die Universität 1402 und 1403 noch existierte. Schon damals war der Wein gut, der Rektor wurde gewählt, und einer der Studenten war so betrunken, dass er einen Schlag auf den Kopf bekam. Die Angelegenheit gelangte zum Bischof, es wurde ein Dokument darüber verfasst, und irgendwie hat dieses Dokument überlebt.

István (Stefan, Stjepan Broderits) Brodarics (Brodarić), Kanzler und Bischof von Szerémség, war einer der Glücklichen, die der Hölle der Schlacht von Mohács, in der die Ungarn von den Osmanen besiegt wurden, lebend entkamen. Er schreibt, dass auch Studenten der Universität Pécs an der Schlacht von Mohács im Jahr 1526 am 29. August teilgenommen haben, aber nur wenige akzeptieren diese Bemerkung.⁹

Man muss doch diesen Bemerkungen glauben schenken, weil Bischof Brodarics (1470–1530) die Schlacht so beschrieben, wie diese tragische Schlacht aus ungarischen Gesicht war. Seine Beschreibungen sind identisch mit den Beschreibungen von türkischen Quellen. Seiner Feder verdanken wir das nächste Werk: Die Schlachten von Mohacz, mit dem Titel *De konfliktu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz* (Der Kampf der Ungarn gegen die Türken bei Mohács.) Das Werk wurde im Jahr 1527 in Krakau geschrieben.

Die zweite Universität in Ungarn war die Universität von Óbuda, die nur wenigen bekannt ist. Sie hatte vier Fakultäten, und es gibt schriftliche Aufzeichnungen über die medizinische Ausbildung. Leider war sie nur kurzlebig und bestand nur zwanzig Jahre.¹⁰ Dann kam die *Academia Istropolitana*, die von König *Matthias Corvinus* 1467 in Pozsony gegründet wurde, genau 100 Jahre nach der Universität von Pécs. Für die Ansiedlung dieser Universität in der Nähe von Wien gab es – aufgrund der Außenpolitik von Matthias – politische Gründe. Interessanterweise war *Janus Pannonius*, Bischof von Pécs, für diese Aufgabe zuständig. Man kann darüber spekulieren, warum Janus, wenn es in Pécs eine Universität gab, diese nicht übernahm, aber es ist wahrscheinlicher, dass die Universität von Pécs zu dieser Zeit nicht mehr existierte. Die *Academia Istropolitana* verfügte über eine Fakultät für Geisteswissenschaften, eine juristische, eine theologische und eine medizinische Fakultät.¹¹ Wir kennen die Namen von *Márton Ilkuszi (Marcin*

⁶ (<https://geschichte.univie.ac.at/de/personen/hermann-lurcz>),

⁷ Petrovich 1966, 1968.

⁸ (Petrovics 2005, 2009; Petrovich 1968, 2009).

⁹ Brodarić, Stjepan: Wikipaedia und Brodarits István: Deutsche Biographie

¹⁰ Makovitzky 2019a, b, c, d.

¹¹ Szögi 1995.

Bylica aus Polen), Hofastronom von König Matthias, und *Peter Mester*, die Professoren waren, und des Mathematikers und Astronomen *Regiomontanus* (*Johann Müller aus Königsberg*), der später auch Rektor wurde.¹² Die Universität Istropolitana war auch dem Lehrer von *Philipp Melancthon* bekannt.¹³ Im Jahr 1492 existierte diese Universität leider nicht mehr, und es gibt keine schriftlichen Aufzeichnungen.

Während der Gegenreformation wurde in *Nagyszombat/Tyrnau/Trnava* die von Kardinal *Péter Pázmány* gegründete Universität gegründet, deren juristische Fakultät 1784 nach *Pozsony* verlegt und zu einem juristischen Lyzeum wurde.

Im Jahr 1785 verlegte *Kaiser Joseph II.* den Sitz der Königlichen Akademie für etwa zwanzig Jahre von Győr nach Pécs.

Erst 1833 gründete Bischof *Ignác Szepesy* in Zusammenarbeit mit dem Stadtrat die Akademie von Pécs mit juristischen und geisteswissenschaftlichen Abteilungen. Szepesy war Bischof von Pécs ab 1828. Er leistete einen großen Beitrag zur wissenschaftlichen Entwicklung der Stadt. Er richtete eine Druckerei ein, gründete die Rechtsakademie von Pécs und bereicherte die von Bischof *György Klimó* gegründete erste öffentliche Bibliothek in Pécs, mit etwa 4.000 Exemplaren. Im Jahr 1831 wurde er zum Ehrenmitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt. Er starb 1838 in Pécs.¹⁴

Später, in den 1880er Jahren, wurde die Idee einer Universität in Pozsony, einer juristischen Fakultät für dieses Lyzeum und ihrer Benennung nach *Ferenc Deák* aufgegriffen, aber daraus wurde leider nichts. Von Nagyszombat (Trnava, Tyrnau, heute in der Slowakei) aus wurde die Universität nach Buda, dann nach Pest verlegt, und später entstanden von dort aus alle Universitäten in Budapest.

1872 wurde auch die Universität in *Kolozsvár* gegründet. Die Gründung von zwei weiteren Universitäten wurde damals als notwendig erachtet. Der Kultusminister *Ágost Trefort* unterstützte diese Idee, aber er starb und das Thema wurde wieder auf Eis gelegt. Dann legte Graf *János Zichy* – der auch Bildungsminister war – 1912 einen Gesetzentwurf zur Gründung der *Erzsébet-Universität Debrecen* und der *Erzsébet- (Elisabeth-) Universität Pozsony* vor, der von *Kaiser Franz Joseph* genehmigt wurde.¹⁵ Seine Frau Elisabeth war in Ungarn sehr beliebt. Ungarn hat ihre Rolle beim Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn, von 1867 nicht vergessen.

Von allen Universitäten befindet sich nur die von Debrecen an dem Ort, an dem sie gegründet wurde, alle anderen sind umgezogen. (allen voran Pécs existierte). Die Universität von Pécs war die erste, und es gibt schriftliche Aufzeichnungen darüber.

Die *Elisabeth-Universität Pozsony/Preßburg/Preßbork* begann 1914 mit 189 Studenten an der Juristischen Fakultät und verfügte über eine geisteswissenschaftliche und eine theologische Fakultät (die evangelische Theologie befindet sich weiterhin in Eperjes (Eperies, Prešov), bevor die medizinische Fakultät eingerichtet wurde.

Es gab auch Pläne, eine naturwissenschaftliche und eine landwirtschaftliche Fakultät zu gründen, aber der Krieg kam dazwischen. „*Mein Vorgänger an der Fakultät, Profes-*

¹² Makovitzky 2019a, b, c, d

¹³ Makovitzky 2017, 2019a.

¹⁴ Szepesy Ignác von; Deutsche Biographie.

¹⁵ Lenard 2018, 2018a

sor Mihály Pekár” – sagte Rektor Lenárd – „*hat einen unver gleichlichen Beitrag zum Aufbau der Universität Pozsony/Preßburg/ Preßbork geleistet. Ich könnte noch lange über ihn sprechen, aber dafür ist jetzt keine Zeit, aber es ist wichtig zu sagen, dass er ein außergewöhnlicher Mann mit außergewöhnlichen Verbindungen war.*”

Ich möchte an dieser Stelle kurz innehalten, um zu betonen, dass es immer einen Bedarf an Lobbyarbeit, an menschlichen Kontakten gab, und dass die Sache der Universität nur dann vorankam, wenn man diese Kontakte aufbaute und sie effektiv nutzen konnte. Gott sei Dank wussten das die meisten unserer Professoren und nutzten diese Chance.¹⁶

Lajos Tóth, der damalige Staatssekretär, war ein enger Freund des Mediziners *Mihály Pekár* und unterstützte die Sache der Universität. Später gründete *Mihály Pekár* aus Dankbarkeit eine Bibliothek innerhalb des Instituts für Biowissenschaften, die zum Vorläufer der heutigen Fakultätsbibliothek wurde, die den Namen *Mihály-Pekár-Bibliothek* erhielt. 1915 wurde *Kuno Graf Klebelsberg* Staatssekretär, aber bereits 1914 begann die Juristische Fakultät mit ihrer Ausbildung.

Am 19. Januar 1918 wurde *Dezso Velits* zum Professor für Geburtshilfe, *Ferenc Herczog* zum Professor für Innere Medizin und *Lajos Bakai* zum Professor für Chirurgie ernannt. Sie nahmen ihre Arbeit in den städtischen Krankenhäusern auf, und am 3. April 1918 wurden *Mihály Pekár* zum Professor für Physiologie, *Géza Mansfeld* zum Professor für Pharmakologie, *Béla Entz* zum Professor für Pathologie, *Ferenc Veress* zum Professor für Dermatologie, *József Imre* zum Professor für Augenheilkunde, *Béla Fenyvesi* zum Professor für Volksgesundheit, *Camillo Reuter* zum Professor für Neurologie und *Pál Heim* zum Professor für Pädiatrie ernannt. Zu Mansfelds Institut gehörten auch zwei junge Stipendiaten, *Albert Szent-Györgyi* und *Ferdinand Cori*, nach dem der biochemische Cori-Zyklus benannt ist. Die beiden haben später den Nobelpreis zuerkannt erhalten. Als die Universität aus Pozsony floh, ging das Ehepaar Cori in den Westen.

Die *Medizinische Fakultät der Universität Pozsony* wurde am 3. April 1918 rechtlich gegründet, und die Ausbildung beginnt am 20. Oktober, also heute vor etwas mehr als 100 Jahren. Der erste Dekan war *Mihály Pekár*. Seine Person war sehr wichtig, weil er eine Schlüsselrolle bei der Flucht spielen wird. Das erste Studienjahr begann mit etwa 600 Studenten. Aus historischen Aufzeichnungen ist bekannt, dass auch Frauen zugelassen wurden.

Am 6. Januar 1919 stürmten tschechische Regierungssoldaten Pozsony, internierten den Rektor und den Dekan für sechs Wochen, aber als ob es heute wäre, unterschrieben 450 der 600 ungarischen Studenten eine Petition für die Beibehaltung des Unterrichts in ungarischer Sprache. Natürlich akzeptierten die Besatzer das nicht, denn sie wollten den Unterricht auf Ungarisch absichtlich abschaffen! Sie zerschlugen die herrliche Marmorstatue von Königin Maria Theresia von Ungarn. Die Stadt Pozsony/Preßburg erhielt 1927 den Namen Bratislava.

Unter der Leitung von Professor *Mihály Pekár* emigrierte die Universität nach Budapest und unterrichtete an verschiedenen Orten weiter. So wurde beispielsweise Pathologie für Studenten im fünften Studienjahr fünf Stunden pro Woche unterrichtet, ein-

¹⁶ Lénárd 2018, 2018a

schließlich 12 Stunden Vorlesung und 12 Stunden Praxis, und Physiologie wird von *Géza Farkas* in der Rottenbiller Straße unterrichtet. Der junge Albert Szentgyörgyi nimmt zusammen mit dem späteren Nobelpreisträger Ferdinand Cori zahlreiche Mikroskope aus Pozsony nach Budapest mit.

Der Name der Physiologe Prof. *Frigyes Verzár* in Debrecen (später Ordinarius in Basel) muss hier erwähnt werden.¹⁷

Kuno Graf *Klebensberg* richtete nach Trianon nicht nur fünftausend Volkshochschulen ein, sondern er rief auch das Tihany-Forschungsinstitut ins Leben und gründete das System des ungarischen Kulturinstituts Collegium Hungaricum im Westen: in Wien, Berlin und Rom. Er war ein Berater vom späteren Kulturminister.

Damals erhielten die jungen Forscher, die in den 1950er Jahren die Goldene Fakultät bilden sollten, die Möglichkeit, ins Ausland zu gehen. Das *Rockefeller-Stipendium* und dieses ungarische System machten ermöglichten dies. So kam Professor *Szilárd Donhof-fer* nach Aberdeen, *Kálmán Lissák* nach Boston, *István Környey* nach Magdeburg, später in die USA, die Liste der Namen ist noch länger.

Ödön Kerpel-Fronius (1933–34) war auch mit einem Rockefeller Stipendium an der Harvard University, wie *Károly Sántha*, als Rockefeller Stipendiat zwischen 1936–37 im Institut von W.G. Penfield an der McGill University, Montreal–Canada, gearbeitet hat.¹⁸

Der springende Punkt ist, dass *Frigyes Verzár* Direktor des Forschungsinstituts in Tihany wurde, sein stellvertretender Direktor war Professor *Gyula Méhes*. Er wurde in Universitätskreisen in Pécs und später auch von den Studenten als „Onkel Gyusza“ erwähnt, der nach einer abenteuerlichen Zeit Professor für Pharmakologie an der Universität Pécs wurde.

Vorher war er Begleiter der ungarischen Studenten von den 4 medizinischen Fakultäten in Ungarn (Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs), die in der Stadt Halle an der Saale – November 1944 bis April 1945 – Medizin studierten. Die hier abgelegten Prüfungen wurden bis 1989 in Ungarn nicht anerkannt.¹⁹

Am 20. August 1921 wurde Pécs befreit, und es war nur ein Zufall, dass wir nicht in Jugoslawien oder Kroatien waren, denn die Stadt war besetzt. Nach dem Sturz der Kommunistischen Partei flohen einige Leute hierher, darunter *Jenő Landler* und der Leiter der Hebammen-Anstalt Doktor *Sándor Doktor*, der verlangte, dass Pécs und der südliche Teil von Baranya unter dem Namen Baja-Baranya-Republik dem Königreich Jugoslawien angegliedert werden sollten, ein Schicksal, dem Pécs glücklicherweise entging. Die Demarkationslinie verlief an der Nordgrenze des Mecsek-Gebirges, wo Delegierte aus Budapest ein- und ausgingen und versuchten, Vereinbarungen zu treffen.

In der Zwischenzeit hatte die Nationalversammlung – nicht zuletzt dank des Einflusses von Lajos Tóth und Mihály Pekár – bereits beschlossen, dass die Universität nach Pécs verlegt werden sollte. Auch Szombathely, Győr und Kaposvár standen im Wettbewerb, das sollten wir nicht vergessen. Die Stadt Kaposvar wurde dann wegen der Rolle von *Sándor Latinka* in der Räterepublik, der auf dem enteigneten Boden von *Graf Ester-*

¹⁷ Lenard 2018, Lenard Präsentation

¹⁸ Lénárd 2018; Méhes 1998.

¹⁹ Makovitzky 2012.

házy die erste landwirtschaftliche Genossenschaft Ungarns gegründet hatte, doch nicht berücksichtigt!

Entscheidend für die Platzierung der Universität war der *XXV. Gesetzesartikel aus dem Jahre 1921*, welcher die Stadt Pécs lediglich als vorübergehenden Standort der Universität vorsah. Der Bürgermeister von Pécs *Andor Nendtvich* und Bischof *Gyula Zichy* unterstützten die Neugründung der Universität voll und ganz. Das Pius-Gymnasium wurde aus dem Privatbesitz von *Gyula Zichy* gebaut, und es war ein gutes Gebäude für die wissenschaftliche Fakultät der Universität. Es handelte sich natürlich um eine Flüchtlingsuniversität und nicht um einen separaten Campus. Die Universität war in der Stadt untergebracht.²⁰ Aufgrund der serbischen Besatzung konnte die offizielle Eröffnung mit Lehrbetrieb allerdings erst am 14. Oktober 1923 stattfinden.²¹

Im Oktober 1923 wurde der Lehrbetrieb in der juristischen und in der geisteswissenschaftlichen Fakultät aufgenommen, in den ersten beiden Jahren auch in der medizinischen Fakultät.²² Die medizinische Ausbildung war 1925 abgeschlossen, als alle Kliniken eingerichtet wurden.²³

Bereits 1925 drohte der Stadt Pécs jedoch die Auflösung der Universität. Der ehemalige Kulturminister Graf *János Zichy*, der Bischof von Pécs, Graf *Gyula Zichy* und Kulturstatssekretär *Kálmán Szily* setzten sich jedoch vehement und erfolgreich für den Verbleib der Universität in Pécs ein.

Unter den schwierigen Umständen nach Trianon wurde 1928, kurz nach ihrer Gründung, die Angst vor der Schließung der Universität in Pécs laut. Glücklicherweise lebte *Kuno Graf Klebelsberg* noch, und in der Zwischenzeit wurde *Mihály Pekár* Mitglied des Oberhauses, und sie verteidigten die Universität bis zum Äußersten und schafften es, sie zu retten. Die Auflösungspläne verblieben in der Schublade von Staatssekretär *Kálmán Szily*.

Trotzdem entwickelte sich die Universität weiter. Die juristische Fakultät wurde in den 1930er Jahren gebaut, und das symbolträchtige Studentenhaus, das heute das Rektoratsgebäude ist, wurde schon vorher errichtet. Es wurde dank einer Spende der Stadt gebaut, die Bürger von Pécs haben das Geld beigesteuert und die Stadt hat das Grundstück kostenlos zur Verfügung gestellt. Das war eine fantastische Unterstützung! Dann wurde das sogenannte Professorenhaus gebaut, heute in der *Vargha-Damján-Gasse*.²⁴

In den dreißigen Jahren entwickelte sich die Universität. Die erste Röntgenanlage wurde der Klinik für Geburtshilfe geschenkt, aber die bedeutendste Klinik war die Klinik für Innere Medizin Nr. I, unter der Leitung von *János Ángyán* (aus Pozsony). Er war ein angesehener Professor und hatte viele Studenten, aber auch in den verschiedenen Abteilungen, deren Standort sich bis zum Umzug nicht änderte, wurde geforscht. Obwohl Pécs dem Bombenangriff entgeht, da nur drei Bomben in der Nähe des alten Flughafens fallen, fliehen die Bürger von Pécs nach Sopron, ohne zu wissen, dass es dort einen Bombenangriff geben wird. In dieser Zeit der Not halten auch die Professoren zusammen. Der *Numerus clausus* wird an der Universität Pécs nicht so eingehalten, wie

²⁰ Benke 2000; Benke: persönliche Mitteilung

²¹ Németh 2018. Präsentation; Németh 2018.

²² Németh 2018.

²³ Németh 2018a.

²⁴ Németh 2018a.

er sollte, und das wird von den höheren Behörden zur Kenntnis genommen. Auch Studenten mit jüdischer Herkunft durften an der Universität studieren. Hier muss man die Schutzfunktion vom Rektor *Béla Entz* (Ordinarius für Pathologie) extra erwähnen.²⁵

Géza Mansfeld war ein konvertierter „lutherischer Jude“ in der dritten Generation, Presbyter der evangelischen Gemeinden Budapest, ein Mann mit großem Ansehen und internationalen Verbindungen. Er war auch Mitglied der *Deutschen Akademie der Naturforscher Leopoldina* im Fach Innere Medizin und wurde 1944 trotzdem nach Auschwitz gebracht.²⁶

Natürlich war auch die Universität von Kolozsvár (Klausenburg, Cluj-Napoca) auf der Flucht, und *Gyula Méhes* sollte an *Géza Mansfelds* Lehrstuhl für Pharmazie berufen werden.

Gyula Méhes hatte bereits seine beiden Kinder, er stammte aus einer Müllerfamilie in Szilágysomlyó (Siebenbürgen, Szeklerland) und wurde vom Institut in Tihany nach Kolozsvár an die Universität als Professor für Pharmazie berufen. Er sagte damals in Pécs, dass er diesen Lehrstuhl nicht besetzen könne, weil der Professor Mansfeld vorübergehend abwesend sei.

Am nächsten Tag bekam er den Befehl, er müsse auch alle ungarischen Medizinstudenten aus den Universitäten Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs in die Stadt, Halle an der Saale begleiten.

Professor *Géza Mansfeld* hatte eine solche Autorität – auch davon gibt es Beschreibungen –, dass er von deutschen SS-Ärzten in Auschwitz angesprochen wurde, die versuchten, ihn zu retten. Vielleicht wurde ihm deshalb das Leben gerettet.²⁷ Er wurde nach dem zweiten Weltkrieg zur Behandlung in die Schweiz geschickt und kehrte nach Hause zurück, wo er sofort dafür sorgte, dass *Gyula Méhes* an das Institut für Pharmazie berufen wurde.²⁸

Die Universität hatte das große Glück, dass Professor *Gyula Méhes* zwischen 1949 und 1952 Rektor-Dekan war, vielleicht wegen der Geschichte des Instituts. Man hat sich nicht getraut, ihn anzutasten, und sein Institut hat sehr gut funktioniert. Wenige wissen zum Beispiel – und das ist eine Vorlesung wert –, dass er das retikuläre aktivierende System bei Kaninchen entdeckte und es veröffentlichte, allerdings an der falschen Stelle. Andere haben dafür später den Nobelpreis bekommen. *Gyula Méhes* war ein äußerst begabter Forscher! Er hat die Universität sogar in der wildesten Rákosi-Ära mit *János Szentágothai* gemeinsam verteidigt, und es unser großes Glück – sagte der ehemalige Rektor Prof. *László Lénárd* in seiner Festvorlesung am 23. April 2018 in Pécs.

Die andere Geschichte handelt von *Jenő Ernst*, der sich 1914, in der großen Aufregung, freiwillig an die Front meldete. Er stammte aus einer jüdischen Familie mit vielen Kindern. Er geriet 1915 in russische Kriegsgefangenschaft und kam erst 1920 nach Ungarn zurück. Bereits zu Beginn seiner Karriere, während seiner Jahre in Pécs und Szeged (1926–1943), führte er Forschungen im Bereich der Muskelbiochemie durch, die die

²⁵ Jobst 2001; Pajor 2001; Benke 2000.

²⁶ Kennedy 2002; Dezső 2019.

²⁷ Kennedy 2018.

²⁸ Lénárd 2018

Haupttrichtung seiner späteren wissenschaftlichen Interessen bestimmten. In den 1920er Jahren untersuchte er eingehend die Beziehungen zwischen der Muskelbewegung und der mikroskopischen Gewebestruktur der Muskeln sowie das Phänomen der Volumenverringerung während der Muskelaktivität. Er fand heraus, dass eine Volumenverringerung in der Größenordnung von $5 \cdot 10^{-5}$ durch Muskelkontraktion gemessen werden kann. Er nutzte den Ernst-Effekt, um die Theorie des Milchsäurestoffwechsels des Nobelpreisträgers *Otto Fritz Meyerhof* zu beweisen, und die beiden Wissenschaftler führten im Laufe der Jahre in der physiologischen Zeitschrift *Pflügers Archiv* eine lebhafte wissenschaftliche Debatte über die der Muskelkontraktion zugrunde liegenden biophysikalischen Mechanismen. Die Debatte endete mit einem „Sieg“ für Ernst, der 1933 in seiner Forschung über den Energiefluss im Muskelgewebe nachwies, dass das Phänomen der Volumenkontraktion mit bioelektrischen Prozessen im Muskelgewebe verknüpft ist. Er beschrieb als erster die Ionenaustauschprozesse, den $\text{Na}^+ - \text{K}^+$ -Austausch, die Kinetik von chemisch gebundenem Wasser und Kalium, an der Membran von Muskelfasern im Zusammenhang mit der Erregungsleitung im Muskelgewebe.²⁹

1944 wurde er zum Arbeitsdienst eingezogen und entkam, hier, in Pécs. Wohin sollte ein unglücklicher Mann, ein Lebenslehrer, fliehen? Zu dem Physiologie Professor *Kálmán Lissák*. Lissák versteckte ihn zunächst in seinem eigenen Bett, dann im Weinberg und schließlich in der Universität. Zum Glück dauerte das nur ein oder zwei Monate, denn am 30. November 1944 kamen die Russen. Niemand wusste, dass *Jenő Ernst* ein Kommunist und ein Busenfreund von *Mátyás Rákosi* aus der Zeit der Räterepublik war.

Das Dorf Gige (bei Kaposvár, Komitat Somogy) hat der Universität zwei große Männer geschenkt. Einer ist *Elemér Császár*. Über ihn ist es wichtig zu wissen, dass er im Alter von 35 Jahren Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurde. Er war Professor für Physik und wurde zum Direktor des Instituts für Physik an der medizinischen Fakultät der Elisabeth-Universität der Wissenschaften ernannt. Im Jahr 1948 wurde er verbannt wegen seiner antisemitischen Äußerungen und kurzzeitig inhaftiert. Seine Mitgliedschaft in der Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie zu Budapest wurde beendet, und er wurde dann mit großen Schwierigkeiten auf einen Universitätsposten in Gödöllő berufen, wo er ebenfalls entfernt wurde und bald darauf starb.

Prof. *Jenő Ernst* gab den Armen Geld, ein sehr interessanter Charakter, er wurde die graue Eminenz an der Universität. Er war mitverantwortlich für die Ankunft der Professoren, die später die goldene Mannschaft bilden sollten, und vor ihm Béla Entz, der über ein sehr umfangreiches Netzwerk von Kontakten verfügte. Jenő Ernst war lange Zeit eine graue Eminenz, ohne die nichts ging, er duldete keinen Widerspruch, nahm aber auch kein Amt an. Er bemühte sich, Gutes zu tun und tat viel Gutes für die Universität.

Im Jahre 1940 wurde die Universität Pécs allerdings auf nur zwei Fakultäten verkleinert (Jura und Medizin), da mit dem Rückanschluss Nordsiebenbürgens die geisteswissenschaftliche Fakultät nach Kolozsvár/Klausenburg/Cluj-Napoca und Szeged verlegt wurde.

Dekan Professor *Béla Entz* (1877–1959), Direktor des pathologischen Instituts ge-

²⁹ Ernst: Wikipaedia, ; Tigyi 1981

lang es 1944 zu verhindern, dass die Wertgegenstände der Universität nach Deutschland abtransportiert wurden.³⁰

Nach den Wirren des Zweiten Weltkriegs war die Berufung des Anatomen *János Szentágothai* nach Pécs im Jahr 1947 für die Reorganisation der Universität von immenser Bedeutung. Seine neuroanatomische, neuroendokrinologische Schule von der Universität Pécs aus, wurde in der ganzen Welt bekannt. Professor Szentágothai und seine Schüler, die Professoren *Béla Flerkó* sein Nachfolger in Pécs, *Béla Halász* in Budapest, *György Székely* in Debrecen, *Béla Mess* (Pécs), *József Hámori* (Pécs und Budapest), *Miklós Réthelyi* (Budapest), *Miklós Palkovits* (Budapest), *Ferenc Hajós* (Budapest) *Balázs Gulyás* (Stockholm) und *Péter Petrusz* (USA) über ihre Aktivitäten und deren Auswirkungen, weit über die Grenzen Ungarns hinaus bekannt.

Aus den Reihen ausländischen Studenten von Prof. János Szentágothai, ist Professor Dr. Dr. h.c. *Michael Frotscher* (1947–2017) hervorzuheben. Frotscher war zeitweise wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Anatomie in Berlin. Zwischen 1974 und 1979 besuchte er Szentágothai mehrmals in Budapest. „*Er war es, der meine wissenschaftliche Laufbahn maßgeblich bestimmt hat*“, wie er es formulierte. Zuletzt war Frotscher Direktor des *Zentrums für Molekulare Neurobiologie Hamburg* am *Universitätsklinikum Eppendorf*.³¹

2011 erhielten zwei Schüler von Professor Szentágothai, *Tamás Freund* (Budapest) und *Péter Somogyi* (Budapest, London), gemeinsam mit dem Physiologen und Grastyán-Schüler *György Buzsáki* (Pécs, New York), den „Brain“ Prize.

Professor Dr. Béla Entz widmete sich nach seiner Emeritierung der Paläopathologie. ³² Prof. Béla Entz erklärte und zeigte mir zusammen mit *János Dombai*, dem Direktor des Pécs- Museums, 1957 bei einer Ausgrabung in Villánykövesd (Gowisch) eine rheumatische Arthritis der rechten Hand.

In den Jahren zwischen 1950 und 1975 wurde der exzellente Ruf der Universität Pécs vor allem durch die Professoren János Szentágothai (Anatomie), *László Cholnoky* (Chemie), *Béla Entz* und *György Romhányi* (Pathologie), *Konrád Beöthy* (Rechtsmedizin), *Szilárd Donhoff* (Pathophysiologie), *Kálmán Lissák* (Physiologie), *István Környey* (Neurologie und Psychiatrie), *József Kudász* und *Lajos Schmidt* (Chirurgie), *László Lajos* (Gynäkologie), *János Ángyán* und *Artur Hámori* (Innere), *Gyula Méhes* (Pharmakologie) und *Károly Rauss* (Mikrobiologie) geprägt, besonders hervorzuheben sind auch die Professoren *Jenő Ernst* (Biophysik) und *Ödön Kerpel-Fronius* (Kinderheilkunde), die sog. „goldene Mannschaft“ der fünfziger Jahre an der Universität Pécs.³³

Professor *László Lénárd*, der Rektor erzählte weiter: „*Ich war ein Kind in der Rákosi-Ära, und mein älterer Bruder, der damals Medizin studierte, war 18 Jahre älter als ich, und so wurde ich oft in das alte Gebäude in der Rákóczi-Straße gebracht. Zwischen 1945 und, 50 wurden viele Leute entlassen, viele Professoren flohen. Ich erinnere mich, dass im Gebäude in der Rákóczi Straße, als wir die Treppe hinaufgingen, die Gedenkta-*

³⁰ Pajor 2009.

³¹ Frotscher: persönliche Mitteilung, 2010.

³² Jobst 2001; Pajor 2009.

³³ Méhes 1998; Makovitzky 2012).

fein für den Ersten Weltkrieg mit rotem Brokat überzogen waren und die Stalin-Statue davorstand.“ Das ist die Statue, auf die *Pál Jobst* Salzsäure schüttete die Tat ist nicht unbestraft geblieben, woraufhin er von allen Universitäten des Landes verbannt und ins Gefängnis gesteckt wurde. Später wurde er begnadigt und durfte weiterstudieren.

Es war eine sehr traurige und interessante Zeit im Leben unserer Universität. Da es sich um ein kapitalistisches Überbleibsel handelte, wurde das prächtige Fresko in der Eingangshalle übermalt, aber die Maler waren so klug, es zu tünchen. So konnten sie später die Tünche wunderschön entfernen, und darunter kann man das wunderbare Fresko sehen. Nur eine Sache ist vergessen, die Inschrift über den Türen. Es wird bis 2005 dauern, bis *László Debreczeni* und *Károly Péter*, die beiden 56er, zu mir als Rektor kommen und darum bitten, dass die schönen Inschriften restauriert werden

Denken Sie einmal psychologisch darüber nach, wie viele Jahre seither vergangen sind. Aber die Retter hatten auch den guten Sinn, die Statuen von Königin Elisabeth und Franz Joseph auf dem Dachboden aufzustellen, weshalb wir diese wunderbaren Statuen noch heute hier im Foyer der Fakultät sehen können.

Es lohnt sich, die Namen der Professoren zu erwähnen, die in dieser schwierigen Zeit zusammenhielten. Sie waren die goldene Mannschaft. Trotz der wildesten Zeiten konnte man nichts gegen sie ausrichten, denn sie waren außerhalb der Landesgrenzen bekannt: *István Környey* z. B. wurde zu einer Konsultation zur Königin von England gerufen und wurde daraufhin entlassen. *László Cholnoky* setzte die von Zechmeister begonnene Karotin-Forschung auf Weltniveau fort. *Lissák* und *Szentágothai* konkurrierten miteinander, was jedoch ebenfalls zu fantastischen Ergebnissen führte.

Kálmán Lissák war ein sehr innovativer Mann und sehr guter Organisator. In Ungarn hatten wir den ersten Enzephalographie-Apparat für die Physiologie, als die Kliniker noch nicht einmal wussten, was das ist. Er besorgte auch einen Nuklearanalysator zur Signalanalyse, der in der Uranmine eingesetzt wurde.

Szentágothai – der Anatom – begann mit der endokrinen Forschung, in der er und sein Team weltweit hervorragende Arbeit leisteten. Viel später, 1968, wurde das berühmte Buch über den Hypothalamus veröffentlicht, das von vier Autoren verfasst wurde: *Szentágothai*, *Halász*, *Flerkó* und *Mess*. Von ihnen waren nur noch die Professoren *Halász* und *Mess* 2018 am Leben. *Béla Halász* erfand das so genannte „*Halász-Messer*“ zur Isolierung der Hypophyse.

Selbst mit diesen einfachen Dingen konnte weltberühmte Arbeit geleistet werden.

Prägend und zukunftsweisend im Bereich der Pädiatrie war *Ödön Kerpel-Fronius*, dessen Name mit der Organisation des genetischen Labors, der Kinderchirurgie und besonders der Herzchirurgie eng verbunden ist. Er war der erste, der zwischen der Salz-mangel-Exsikkose (hypotone Dehydration) und Durstexsikkose (hypertone Dehydratation) als Formen der Dehydration unterschied und die unterschiedlichen Mechanismen sowie die pathophysiologischen und klinischen Merkmale dieser beiden Formen beschrieb. *Kerpel-Fronius* erkannte die Rolle von Blutverdickung, Stagnationshypoxie und insbesondere der Hypoglykämie im Pathomechanismus der infantilen Toxikose und Atrophie bei Exazerbation und Mortalität. Das Wissen über diese Zusammenhänge ermöglichte es, eine Vielzahl kranker Neugeborener zu retten. Seine Studien zur Rolle der Niere im Salz- und Wasserkreislauf und bei der Aufrechterhaltung des Säure-Ba-

sen-Gleichgewichts sind von großer Bedeutung.³⁴ Er erwähnte ebenso den Chemiker *László Zechmeister* und seinen Schüler *László Cholnoky* mit der Chromatographie.

Prof. *Kálmán Lissák*, der Physiologe begründete mit seinen Arbeiten die neuroendokrinologische, neuro- und verhaltensphysiologische Forschung. Als Universitäts-professor hat er mehr als 40 Professoren herangebildet, u. a. Prof. Dr. Gyula Telegdy (Szeged), *Gábor L. Kovács* (Pécs), die seine Arbeit fortsetzten, darunter auch seinen hervorragenden Nachfolger auf dem Lehrstuhl, *Endre Grastyán*.³⁵

Der internationalen Anerkennung von *Szilárd Donhoffer*, Professor für Pathophysiologie, wurde durch das ihm zu Ehren 1980 in Pécs abgehaltene Europäische Symposium über Thermoregulation Ausdruck verliehen.

Károly Méhes war ein Schüler von Romhányi und Kerpel-Fronius. Er erhielt von Kerpel-Fronius den Auftrag, ein genetisches Labor einzurichten und zu organisieren, was die wissenschaftliche Karriere von Károly Méhes Zeit seines Lebens definierte. Seit 1987 war er Direktor der *Universitäts-Kinderklinik*. Aufgrund einer Entscheidung der WHO im Jahre 2011 wurde ein von ihm beschriebenes Syndrom³⁶ nach ihm benannt. Es ist durch folgende Hauptmerkmale charakterisiert: verzögerte Sprachentwicklung, Gesichtsassymetrie, Strabismus und Ohrmuscheldefekte. Es wird autosomal-dominant vererbt.³⁷

Die Gründung des Instituts für Laborchemie an der Universität Pécs ist eng verbunden mit dem Namen *Kázmér Jobst*, einem Schüler von Cholnoky und Romhányi. *Miklós Kellermayer* mit Kázmér Jobst (die beiden sind Schüler von Prof. G. Romhányi) haben 1975 das Zytoskeletton entdeckt und erst beschrieben.³⁸

Prof. Dr. G. Romhányi mit seinen topo-optischen Reaktionen war ein Erneuerer der Polarisationsmikroskopie im XX. Jahrhundert.³⁹

Heute tragen an der medizinischen Fakultät der Universität Pécs Stiftungen die Namen der Professoren Romhányi, Szentágothai und Kerpel-Fronius.

Dann kam das Jahr 1956, das das Universitätsleben wieder einmal in die Knie zu zwingen schien, obwohl es eine glorreiche Zeit war. Die Studenten nahmen in großer Zahl an den Veranstaltungen teil, es wurde sogar ein Bataillon der Pädagogischen Hochschule und der Medizinischen Fakultät gebildet. Im Studentenparlament der MEFESZ (*Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége – Vereinigung der Verbände der ungarischen Universitäts- und Hochschulstudenten*) spielten *László Debrecezeni* und *Károly Péter* die Hauptrolle, aber auch Professoren wie János Szentágothai, der zum Vorsitzenden der Intellektuellen von gewählt wurde, was später zu einem Problem wurde. Kálmán Lissák hatte großes Glück, denn er war in Paris und nicht zu Hause. Als er nach Hause kam, waren die Sowjets schon da, und es gab eine Menge Ärger.

Aber gehen wir zwei Tage zurück. Es gab einen großen Mann, den wir vergessen haben, Oberst *Kálmán Csikor*. Ihm ist es zu verdanken, dass es hier kein schreckliches

³⁴ Méhes 1998.

³⁵ Lénárd 2002.

³⁶ Makovitzky 2012.

³⁷ Makovitzky 2012.

³⁸ Makovitzky 2012

³⁹ Makovitzky 2012; Módis 1991.

Massaker gab. Er schien dagegen zu sein, aber das war nicht der Fall, er hat junge Menschenleben gerettet. Man stelle sich vor, ein paar hundert Studenten hätten mit Handfeuerwaffen um A/1 (eine Kaserne vor der Stadt Pécs) herumgestanden und auf die Ankunft der sowjetischen Panzer gewartet. Es wäre ein Massaker gewesen. Als sich die Truppen um Mitternacht zurückzogen, gingen sie in den Schlafsaal, um zu schlafen, und um vier Uhr morgens war das Geschützrohr des sowjetischen Panzers auf das Hauptgebäude gerichtet.

Diejenigen, die es erlebt haben, können es Ihnen besser sagen, wie Professor Tóth, der hier ist. Sie haben die Kompanie entwaffnet, da war nichts mehr zu machen. Ich glaube, dass Oberst Csikor vielen Menschen das Leben gerettet hat, auch wenn es eine Revolution gab.

Pécs kam mit viel Glück davon, im Gegensatz zu anderen Städten wurde nicht geschossen. Professor Lénárd erzählt weiter: *„Nach dem 4. November – ich war damals 12 Jahre alt und wohnte in Bálics – habe ich gesehen, wie der Mecsek [Gebirgszug nördlich von Pécs] von Panzerkanonen und Mörsern beschossen wurde, und zwar in Serie, denn da waren die unsichtbaren Widerstandskämpfer schon auf den Mecsek hochgegangen. Sie können sich die unerhörte Begeisterung vorstellen. Als der Winter nahte, gingen junge Studenten in Halbschuhen auf den Mecsek, um die sowjetischen Truppen mit Handfeuerwaffen zu bekämpfen, und sie pendelten zwischen verschiedenen Teilen des Mecsek hin und her und schossen auf sie. Einer von ihnen, der angeschossen wurde, wurde später Professor an der Universität Pécs.“*

Nach dem Höhepunkt des Unabhängigkeitskrieges nach 4. November 1956 organisierte der Hochschuldozent Dr. Kolta Ferenc (Pädagogische Hochschule) den Besuch einer Gruppe von Universitäts-, Hochschul- und Gymnasiallehrern im Mecsek, damit die Studenten erfahren: Es gibt keine westliche Hilfe! Es wird auch keine geben! Und es wurde gemunkelt, dass einige der Studenten nach der Verteidigung entweder den Berg hinuntergingen oder der Gruppe von etwa 20 Personen nach Jugoslawien folgten.⁴⁰

„Es gab noch eine andere interessante und traurige Geschichte, die ich Ihnen erzählen muss“, sagte weiter Professor Lénárd. *„Eine Universitätspatrouille mit acht oder zehn Mann ging nach Magyarmecske, weil der dortige Parteisekretär zu schießen begann. In der Zwischenzeit kam der 4. November, und sie merkten, dass die Russen hier waren. In Pécsvárad, auf der Polizeistation, gaben sie ihre Waffen ab und marschierten in geschlossener Formation in Militäruniform nach Pécs. Die sowjetischen Truppen nahmen sie gefangen, brachten sie nach A/1 (Kaserne vor der Stadt Pécs) und verurteilten sie zum Tode durch das Kriegsrecht. Das kam irgendwie heraus, und Rektor Kálmán Lissák stürzte sich sofort in die Pobjeda, nota bene mit Parteisekretärin Frau Gyuláné Szentistváni – das werden wir den Zeiten überlassen. Kálmán Lissák war mit einer polnischen Gräfin verheiratet, sein Schwiegervater war Oberstarzt und Graf, und wie sich später herausstellte, wurde er von den Russen in Katyn hingerichtet. Was für ein Leben sie geführt haben! Kálmán Lissák, der gut Russisch sprach, sagte dem sowjetischen Kommandanten, dass es sich um unbewaffnete junge Männer handelte, die nichts getan hatten. Sie hoben das Urteil auf, aber erst am nächsten Morgen ließen sie die ungari-*

⁴⁰ Hubai: persönliche Mitteilung

schen Jungen frei. Sie wurden mit einem sowjetischen Lastwagen aus A/I gebracht. Schon nach den ersten 100 Metern fuhr der kleine Soldat den Lastwagen in den Graben, vermutlich absichtlich, und rannte dann davon. Viele wurden verwundet. Miklós Zsembéri, ein hervorragender Fußballer und Sanitäter, erlitt einen Wirbelsäulenbruch, konnte nie wieder laufen und war bis zu seinem Lebensende an den Rollstuhl gefesselt."

Bei den Repressalien nach 56 wurden viele von der Universität verbannt, und hier auf der Marmortafel ist zu lesen: „Wir gedenken mit Respekt der Verfolgten, der Ausgestoßenen.“

Dann wurde die Disziplinarcommission ins Leben gerufen, mit Prof. Dr. Szilárd Donhoffer als Vorsitzenden (Vorschlag von Prof. Kálmán Lissák).

Derselbe Szilárd Donhoffer, der '47 auf der B-Liste stand und der von Géza Mansfeld gerettet wurde, und wir wissen jetzt warum. Denn als Mansfeld in das Lager Auschwitz gebracht wurde, waren Donhoffer und seine Frau Margit die Stütze seiner Familie, besuchten seine Frau und seine Kinder und brachten ihnen Essen. Manchmal gibt es aber auch so etwas wie ‚Gutes erwarten für gute Taten‘! So wurde Donhoffer Vorsitzender des Disziplinarausschusses, und László Cholnoky wurde dessen Sekretär.

Sie mussten Maßnahmen ergreifen, und viele wurden von der Universität verwiesen, vor allem diejenigen, die bereits übergelaufen waren, aber auch diejenigen, die persönlich betroffen waren. Es war schwierig, aber ich würde trotzdem sagen, dass es unter den gegebenen Umständen das mildeste Verfahren war, was diejenigen, die darunter litten, vielleicht nicht denken. Miklós Zsembéri, der an den Rollstuhl gefesselt war, bekam eine kleine Wohnung im hinteren Teil der Bibliothek, er arbeitete jahrzehntelang als Bibliothekar.

Im Januar 1957 wurde Kálmán Lissák zusammen mit János Szentágothai vor den Disziplinarausschuss gestellt. Beide wurden disziplinarisch bestraft, Szentágothai, weil er zum Anführer der intellektuellen 56er wurde, Lissák, weil er die MEFESZ-Vertreter zur Ratssitzung im Januar 1957 eingeladen hatte und nicht das Parteikomitee, und weil er einen der Freiheitskämpfer in einer medizinischen Hochschule versteckt hatte, damit er nicht gefunden wird. Beide überlebten, Gott sei Dank.

Als der Unterricht an der Universität wieder stattfand, kamen 5 Professoren in schwarzer Kleidung zum Unterrichtsanfang: die Professoren Szentágothai, Lissák, Donhoffer, Romhányi und Környey.

Beim Universitätskonzert im Februar 1958 stand das Publikum auf, als der zweite – Satz von Franz von Suppés: *Leichte Kavallerie*, die Ouvertüre, gespielt wurde.

Aber Professor Lissák war bereits in den 1950er Jahren von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gerügt worden, weil er die Pawlowsche Wissenschaft mit imperialistischen Methoden erforscht habe. Das waren interessante und schwierige Umstände.

Nach 1957 begannen sich Bildung und Leben zu entwickeln, und in den 60er Jahren ging es der Universität recht gut. Bis 1966 wurden alle Gebäude – einschließlich des Theorieblocks und der neuen Klinik mit 400 Betten – fertiggestellt und zum 600-jährigen Bestehen der Universität eingeweiht.

An dieser Stelle müssen wir an Professor József Tigyi erinnern. Nur wenige wissen, dass sein Vater von der ÁVÓ (ungarische Staatspolizei) zu Tode geprügelt wurde. Der

Student József Tigyi stellte sich unter den Schutz von *Jenő Ernst*. Er war ein großer kreativer Mensch. Die Tatsache, dass wir hier sitzen, dass die 400-Betten-Klinik gebaut wurde und dass das PAB – Filiale der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Pécs – 1969 gegründet wurde, verdanken wir ihm. Dass er die falschen Interviews zur falschen Zeit gegeben hat, ist eine andere Sache. Ich weiß aus eigener Erfahrung, dass er dieses ganze Bauprojekt nur durch einen Appell an die Eitelkeit von Jenő Ernst auf den Weg bringen konnte. Jenő Ernst hatte große Macht und war die graue Eminenz der Universität.

Prof. József Tigyi hat den Auf- und Ausbau des neuen Klinikums vorangetrieben.

Als stellvertretender Rektor war József Tigyi zwischen 1962 und 1967 jeden zweiten Tag in Budapest im Ministerium für Gesundheitswesen, um den Neubau der Universität voranzutreiben.

Die Festsitzung des 600-jährigen Jubiläums erfolgte in der neu gebauten und eingeweihten ersten Klinik für Innere Medizin.

1971/1972 erfolgte die Übersiedlung der im Stadtzentrum befindlichen Institute. Dann kam der Landungsplatz für Helikopter auf dem Dach der Klinik.

Jeder kennt die neuere Geschichte, kennt die Zeit des Regimewechsels, als *Miklós Kellermayer* und *Gábor Kelényi* eine grundlegende Rolle spielten, aber es waren nicht nur die beiden, sondern auch die Masse der jungen Forscher.

Rektor *Miklós Bauer* unterstützte diesen Prozess und trat später von seinem Amt zurück, damit der zuvor ernannte Rektor den Transformationsprozess nicht behinderte. Vielleicht wurde er aus diesem Grund später ein zweites Mal zum Rektor gewählt. Ich hatte das Privileg, den Vorsitz des Autonomieausschusses zu führen. Wir erstellten ein Weißbuch, in dem wir unsere Vision der neuen Welt darlegten. Leider scheint dies heute naiv zu sein, denn die Dinge haben sich nicht so entwickelt, aber die Universität ist lebendig und macht große Fortschritte. Ich würde behaupten, dass in Ungarn noch nie so viel Geld für die Forschung zur Verfügung gestellt wurde wie heute. Die Frage ist nur, wie es verwendet wird. Meiner Meinung nach wird es nicht immer sinnvoll eingesetzt.

Die Doktorandenausbildung und die Habilitation begannen 1993, und im Jahr 2000 wurden Doktorandenschulen eingerichtet. Eine große Zahl junger Menschen ist in der theoretischen und klinischen Forschung tätig, mehr als hundert Studenten haben über den wissenschaftlichen Studentenkreis an nationalen Studenten-Kongress teilgenommen, viele von ihnen, sowohl Lehrer als auch junge Menschen, haben Pro-Scientia-Medailen gewonnen. Die PhD-Ausbildung ist einzigartig, weil der MD- und der PhD-Titel von Pécs zusammen in Amerika und auf der ganzen Welt viel wert sind. Derjenige, der beide Abschlüsse besitzt, kann sich auf dem Markt behaupten. 1984 begannen wir, Englisch zu unterrichten, was eine große Sache war, weil nur wenige Leute gut Englisch konnten. Die Universität setzte eine Bewegung in Gang, um Englisch zu unterrichten. Der Englischunterricht hat auch die Sprachkenntnisse der Dozenten verbessert, und das war für den Verkauf der Wissenschaft von großer Bedeutung. Während des Dekanats von Professor *Balázs Sümegei* wurde auch der Unterricht auf Deutsch eingeführt, und heute wird die medizinische, zahnmedizinische und pharmazeutische Ausbildung in beiden Sprachen angeboten.

Gestern haben wir vom Rektor und vom Dekan erfahren, wie die Fakultät für Pharmazie vorankommt und dass die Fakultät für Zahnmedizin endlich eingerichtet werden.

Das *Szentágothai-Forschungszentrum* ist gebaut worden, und die jungen Forscher sind international sehr erfolgreich.

Die Universität macht also gute Fortschritte. Es gibt neue Herausforderungen, denn die Regierung hat die Innovation ganz oben auf ihre Agenda gesetzt, und wir müssen zugeben, dass wir in diesem Bereich schwach sind. Auch das Schreckgespenst der Privatisierung ist wieder aufgetaucht, aber die Universität ist trotzdem auf einem guten Weg.

Wir können sehr froh sein, dass unser neuer Dekan, *Miklós Nyitrai*, eine innovative Persönlichkeit ist, und die Förderung und Entwicklung des 3D-Drucks ist ihm zu verdanken. Wir haben wieder einen Mediziner als Rektor, *Attila Miseta*, der zwei Amtszeiten als Dekan hat und dessen Institut – dank der Arbeit des Prof. *Gábor L. Kovács* – die gesamte Labordiagnostik auf einem Chip unterbringen kann, was ebenfalls eine sehr bedeutende Innovation ist.

Vertrauen wir also darauf, dass unsere Universität weiterleben und sich großartig entwickeln wird!

Der ehemalige Dekan der medizinischen Fakultät *Péter Németh* hat über die Lehre der letzten 100 Jahre an der Universität Pécs gesprochen.⁴¹ Er hat es die schwere Neugeburt der Universität Pécs genannt.

Nach der Wende hörte die unabhängige Medizinische Universität von Pécs auf zu existieren und wurde zu einer der 9 anderen Fakultäten der Universität Pécs. In der neuen Situation gab es keine unabhängige Entscheidungsfindung und Verwaltung mehr, und die fehlende Vorbereitung führte zu einer Krisensituation.

Hier waren aber wiederum Professoren, die alles versucht haben, diese Kriesensituation zu überbrücken: *József Tigyí, Károly Méhes, Kázmér Jobst, Lajos Kollár, Kálmán Tóth*.

Innovatives Denken, die Notwendigkeit von Veränderungen und Maßnahmen zur Änderung des Status quo sind nicht jedermanns Sache. Das war schon immer so und ist auch heute noch so, innerhalb der Universität, aber besonders akut ist es im Verhältnis zwischen der Universität und den Behörden.

Die intellektuelle Autonomie der Universität wird durch ihre Gründungsurkunde, ihre Verfassung und (seit 1988) durch die Magna Charta der europäischen Universitäten garantiert.

Dann zitierte er einen Satz von dem grossen ungarischen Dichter *Mihály Babits*, der eine alte Lehre zum Ausdruck bringt: „*Wer die Vergangenheit nicht kennt, wer die Ereignisse der Vergangenheit und der jüngsten Vergangenheit nicht analysiert und Lehren daraus zieht, kann weder in der Gegenwart noch in der Zukunft effektiv arbeiten.*”

Deshalb müssen wir unsere Geschichte kennen und aufarbeiten, damit wir die Lehren aus der Vergangenheit in die Planung für heute und die Zukunft einbeziehen können.

⁴¹ Németh 2018 ; und persönliche Mitteilung

TABELLE 1: DIE ENTWICKLUNG DER UNIVERSITÄT PÉCS –
DIE GESCHICHTE DER UNIVERSITÄT PÉCS

- 1367. Die erste Universität in Ungarn wird von König Ludwig dem Großen in Pécs gegründet
- 1746. Gründung einer theologischen Hochschule durch Bischof Graf Zsigmond Berényi
- 1785. Kaiser Joseph II. ordnet die Verlegung der Königlichen Akademie von Győr nach Pécs an
- 1835. Das Bischöfliche Lyceum Quinque-Ecclesiae wird von Bischof Ignác Szepessy gegründet
- 1923. Die Ungarische Königliche Erzsébet-Universität wird von Pozsony/Preßburg (Bratislava) nach Pécs verlegt
- 1940. Die Fakultät für Geisteswissenschaften wird nach Szeged und teilweise nach Kolozsvár (Cluj) verlegt
- 1951 In Anbetracht der Verselbständigung der medizinischen Fakultät (Medizinische Universität Pécs) verfügt die Universität Pécs nur noch über eine Fakultät, die Juristische Fakultät
- 1975. Gründung der Fakultät für Wirtschaftswissenschaften, die bisher als angegliederte Abteilung der Karl-Marx-Universität für Wirtschaftswissenschaften in Budapest tätig war
- 1982. Die Pädagogische Hochschule wird mit der Juristischen Fakultät und der Wirtschaftswissenschaftlichen Fakultät zusammengelegt. Die neue Einrichtung erhält den Namen Janus Pannonius
- 1990. Die Fakultät für Gesundheitswissenschaften wird an der Medizinischen Universität Pécs gegründet
- 1992. Die Pädagogische Hochschule wird durch die Fakultät für Geisteswissenschaften und die Fakultät für Naturwissenschaften ersetzt
- 1995. Die Technische Hochschule „Mihály Pollack“ wird mit der Janus-Pannonius-Universität zusammengelegt
- 1996. Die Fakultät für Bildende Kunst und Musik wird gegründet
- 2000. In Anbetracht des Zusammenschlusses der Janus-Pannonius-Universität, der Medizinischen Universität Pécs und der Pädagogischen Hochschule „Gyula Illyés“ in Szekszárd wird eine einheitliche Universität mit dem Namen Universität Pécs gegründet
- 2004. Die Technische Hochschule „Mihály Pollack“ wird unter dem Namen Mihály-Pollack-Fakultät für Ingenieurwesen in eine vollwertige Universitätsfakultät umgewandelt
- 2005. Die Fakultät für Erwachsenenbildung und Entwicklung der Humanressourcen wird als zehnte Fakultät der Universität gegründet
- 2006. Die Hochschule für Gesundheitswissenschaften wird unter dem Namen Fakultät für Gesundheitswissenschaften zu einer vollwertigen Universitätsfakultät
- 2015. Der Name der Mihály-Pollack-Fakultät für Ingenieurwissenschaften wird in Fakultät für Ingenieurwissenschaften und Informationstechnologie geändert. In Anbetracht des Zusammenschlusses der Fakultät für Erwachsenenbildung und Entwick-

Abbildung 1: Fresko im Lajos-Nagy-Gymnasium des Zisterzienser-Ordens in Pécs von Ernő Gebauer

Abbildung 2: Medaillen zum 650-jährigen Jubiläum der Universitätsgründung

lung der Humanressourcen und der Gyula-Illyés-Lehrerbildungsakademie von Szekszárd wird die Fakultät für Kulturwissenschaften, Bildung und regionale Entwicklung gegründet. Die Universität hat nun neun Fakultäten

2016. Die Fakultät für Pharmazie wird demnächst gegründet, so dass die Universität Pécs wieder zehn Fakultäten haben wird

2017. Jubiläum 650. Die Universität Pécs feierte 2017 den 650. Jahrestag der Gründung der ersten Universität in Ungarn. Zu diesem feierlichen Anlass organisierte unsere Institution eine Reihe von Festveranstaltungen. Die Jubiläumsveranstaltungsreihe dauerte vom 1. September 2015 bis zum 8. Dezember 2017. Mehr Informationen: www.jubileum.pte.hu

Prof. em. JOSEF MAKOVITZKY

Institut für Neuropathologie der Universität Heidelberg
und Institut für Rechts- und Verkehrsmedizin
der Universität Freiburg i. Br.

LITERATUR

1. Békefi, Remig: *A pécsi Egyetem*. Akadémiai székfoglaló (Die Universität Pécs. Akademische Antrittsvorlesung). Budapest 1909. 138.
2. Benke József: *Egyetemünk története*. Pécs, Alexandra Kiadó, 2000.
3. Boda M.: Brodarić, Stjepan. *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére*. Szerkesztette: Font Márta es Vargha Dezső. Brodarić, Stjepan. Pécs, Pécs-történeti Alapítvány, 1998. 39–45. (Tanulmányok Pécs történetéből 8.) https://hr.wikipedia.org/wiki/Stjepan_Brodari%C4%87
4. Broderits, István. In: *Deutsche Biographie*.
5. Centenárium kiállítás-bemutató „...a pozsonyi egyetem nem akar filiáléja lenni a budapestinek...” Emlékezés a 100 éve megalapított pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karára (egyetemtörténeti kiállítás) / „...the university of Bratislava will not be the filia of Budapest...” Remembrance of the Faculty of Medicine of the Hungarian Royal Elisabeth University of Bratislava, founded 100 years ago (university history exhibition). In: *Pécsi Orvostudományi Hirmondó*, 2018. november. 4–6.
6. Deutsche Biographie <https://www.deutsche-biographie.de/pnd1051146976> Szepe-sy Ignác von
7. Dezső Krisztina: Mansfeld Géza órája. February 2019. *Történetek a Múzeumból*.
8. Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. (Die Kanzler der Universität Pécs: Die Lebensläufe der Bischöfe Wilhelm Koppenbach und Benedek Alsáni. In: *Kirchen-gesichter aus der Diözese Pécs*. Szerkesztette: Fedeles Tamás – Kovács József – Sümegi József. Pécs 2009. 21–41.
9. Ernst Jenő OCLC <https://id.oclc.org/entity>
10. Fedeles Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe” A város középkori története, 1009–1526 (Danach erscheint Pécs in unseren Augen. Die mittelalterliche Geschichte der

- Stadt Pécs 1009–1526. *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódoltságig*. Ed. József Vonyó – Marta Font. Pécs, 2015.
11. Fedeles Tamás: (2015a) *A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei* (Dissertationes historicae collectae per Cathedralam Historiae Medii Aevi Modernorumque Temporum Universitatis Quinqueecclesiensis). Pécs, 2015. 109–138
 12. Fedeles Tamás: (2015b) A középkori pécsi egyetem tanárai (Die Professoren der mittelalterlichen Universität Pécs/Fünfkirchen. In: *Pécsi Egyetemi Almanach I. 1367–1950*. Ed: István Lengvári. Pécs. 2015. 11–14.
 13. Font Márta: (2001): Ede Petrovich, Forscher der mittelalterlichen Universität von Pécs/Fünfkirchen In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Hrsg: Márta Font und László Szögi. Pécs, 2001. 75–85.
 14. Frotscher M: Persönliche Mitteilung 2010.
 15. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd104212756.html>
 16. Hubai J.: Persönliche Mitteilung
 17. Jobst Károly: Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett: Entz Béla (1877–1959) és Romhányi György (1905–1991). *Pécsi Orvostudományi Hírlap*, 2001. szeptember–október. 32–36 (Előadás elhangzott: 2000. november 21-én, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest)
 18. Jobst Károly: *Romhányi György akadémikus 1905–1991*. Pécs, 2009.
 19. *Jubileum 650. Pécsi Tudományegyetem* (650. Jubiläum der Universität Pécs). URL: <https://jubileum.pte.hu/>
 20. *Jubileum 650. Pécsi Tudományegyetem* (650. Jubiläum der Universität Pécs). <https://jubileum.pte.hu/> ; <https://geschichte.univie.ac.at/de/personen/hermann-lurz>
 21. Kennedy, György: Dr. Mansfeld Géza professzor. *Pécsi Orvostudományi Hírlap*, 2002. szeptember. 35–37.
 22. Lénárd, László: Dr. Grastyán Endre életműve (1924–1988) *Pécsi Orvostudományi Hírlap* 2002. Szeptember. 29–31.
 23. Lénárd, László: Mérföldkövek a pécsi orvostudományban (Meilensteine der medizinischen Ausbildung in Pécs). *Pécsi Orvostudományi Hírlap*. 2002. november 7–10.
 24. Lénárd, László: *Mérföldkövek a pécsi orvostudományban* (Meilensteine der medizinischen Ausbildung in Pécs). Előadás, elhangzott a „100 éves a pécsi orvostudomány” – jubileumi emlékülésén – Pécs, 2018. október 20.
 25. Makovitzky, Josef (2016): Wittenberg und die Reformation in Ungarn. Spuren einer vielfältigen Beziehung. In: Kasparick, Hanna (Hrsg.): *Von Wittenberg in die Welt. Wittenberger Sonntagsvorlesungen*. Lutherstadt – Wittenberg Drei Kastanien Verlag 2016. 25–40.
 26. Makovitzky, Josef (2019d): Wittenberg und die Reformation in Ungarn. Die besondere Rolle von Philipp Melanchthon. In: Nicák, Maroš und Martin Tamcke (Hrsg.): *500 Jahre Reformation in der Slowakei*. Berlin, LIT-Verlag, 2019. 155–165.
 27. Makovitzky, Josef: *Prof. Dr. György (Georg) Romhányi (1905–1991) als Persönlichkeit, Wissenschaftler und Lehrer-Ein Beitrag zur Geschichte der Polarisationsmikroskopie*. Freiburg, Druckerei der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, 2012.
 28. Makovitzky, Josef (2019a): Die Refomation in dreigeteilten Ungarn. Die besondere

- Rolle von Philipp Melanchthon- „Preceptor Germaniae”. In: Makovitzky, Josef und László Komlósi (Hrsg.): *Carl Friedrich von Weizsäcker: Physiker, Philosoph, Humanist*. 2. Symposium. 2–3. Oktober 2017, Pécs. Freiburg. Institut für Rechtsmedizin der Albert-Ludwigs-Universität 2019. 119–128.
29. Makovitzky, Josef (2019b): Die Universität Pécs ist 650 Jahre alt. In: Makovitzky, Josef und László Komlósi (Hrsg.): *Carl Friedrich von Weizsäcker: Physiker, Philosoph, Humanist*. 2. Symposium. 2–3. Oktober 2017, Pécs. Freiburg, Institut für Rechtsmedizin der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br. 5–17.
 30. Makovitzky, Josef (2019c): Vielfältige Beziehungen – Wittenberg und die Reformation in Ungarn. Die besondere Rolle von Philipp Melanchthon. In: Frank, Günter (Hrsg.): *Fragmenta Melanchthoniana. 500 Jahre Reformation. Bd. 7. Regionalkultur*, Ubstadt-Weiher Heidelberg – Weil am Rhein. 2019. 145–158.
 31. Méhes Károly: *Kerpel-Fronius Ödön*. Budapest, Akadémiai K. 1998. (A múlt magyar tudósai).
 32. Németh, Péter: *100 év tanulságai* (100 Jahre Lehre). *Pécsi Orvostári Hirmondó*, 1998, novemberi szám. 10–11.
 33. Németh, Péter: *100 év tanulságai*. Előadás, elhangzott a „100 éves a pécsi orvostársképzés” – jubileumi emlékülésen (100 Jahre Lehre. Präsentation, gehalten auf der Jubiläums-Gedenktagung „100 Jahre medizinische Ausbildung in Pécs”). Pécs, 2018. október 20.
 34. Pajor László: Tanári Testületi megemlékezés. 50 éve halt meg Entz Béla professzor. *Pécsi Orvostári Hirmondó*, 2009. októberi szám. 12.
 35. *Pécsi farmakológusok neves elődei: Mansfeld Géza. Méhes Gyula... PTE GYTK – „Lárencz László” Gyógyszerészettörténeti Csoport közleménye*, (2018. június 26.) *Pécsi Orvostári Hirmondó*, 2018 november.
 36. Petrovich Ede: Egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye. (Die Grabstätte des Universitätsgründers, des Bischofs Wilhelm [von Koppenbach] in Pécs und von Janus Pannonius). In: *Baranyai Helytörténetírás* (Lokale Geschichtsschreibung des Komitats Baranya) 1968. 161–176.
 37. Petrovich, Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai (Die unbekannten Lehrer der mittelalterlichen Universität Pécs). in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, (Literatur-geschichtliche Mitteilungen) 1967,71, 293–295.
 38. Petrovich, Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése (Der Untergang der mittelalterlichen Universität von Pécs). In: *Janus Pannonius Egyetem Évkönyve* (Jahrbuch der Janus-Pannonius-Universität) 1966. 153–170.
 39. Petrovics I.: A Pécsi Egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Benedek püspökök pályafutása. In: *Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi Egyházmegyéből V.* (2009)
 40. Petrovics, I.: A pécsi egyetem és megalapítója (Die Universität Pécs und ihr Gründer). *Aetus*, 20 (2005) 4, 29–40.
 41. Szögi László: *Régi magyar egyetemek emlékezete (Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae 1367–1777)*. Budapest. 1995.
 42. Tigyi J. Ernst Jenő (1895–1981) [Jenő Ernst (1895–1981)]. *Orvosi Hetilap*. 122 (1981) 19, 1115–6.

Der Autor bedankt sich bei Frau Csilla Csüllög (Budapest) für die Übersetzung den Text Brodarić, Stjepan. In: *Wikipedia*.

SUMMARY

100 years ago in 1923, Pécs became a university town again.

Founded in 1912, the university of Pozsony/Preßburg/Preßbork had to flee after the Trianon treaty. The question of where to put the university was solved with the city of Pécs.

In October 1923, lectures were held again, after centuries, at the newly founded university at the faculties of law, medicine and natural science humanities.

Thereafter, the university in Pécs was not dissolved again. In the 1950s, the professors of the Faculty of Medicine were known beyond the country's borders.

Today, the University of Pécs is once again a full university with 10 faculties.

ÖSSZEFOGLALÁS

100 évvel ezelőtt, 1923-ban Pécs újból egyetemi város lett.

A harmadik magyar egyetem, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem orvosi kara lényegében 1914-től kezdve működött Pozsonyban, de az intézményt 1919. szeptember 22-én bezárták, az orvosokat és az egyetemi hallgatókat elbocsátották. Ezt követően a pozsonyi hallgatók számára az orvosi oktatást Pesten szervezték meg. Pécs szerb megszállását követően, 1923-tól Pécsen folytathatta működését az Erzsébet Tudományegyetem. Az ezt követő évek történetét foglalja össze a tanulmány kitérve röviden annak előtörténetére is.

MOLEKULÁRIS SZEMLÉLETŰ ORVOSKÉPZÉS A PUSKIN UTCÁBAN

MANDL JÓZSEF

*„Ha túl sokat nézel a múltba, elveszíted egyik szemed világát,
ha egyáltalán nem nézel a múltba, megvakulsz.”*

A Szent-Györgyi örökség része a magas szintű természettudományos molekuláris világkép megalapozásának a magyar orvosok képzésében. A Puskin utca lett ennek a legfontosabb helyszíne Budapesten, ahol 1945–2008 között két molekuláris profilú intézet létesült. 1945-ben Szent-Györgyi alapította a *Biokémiai Intézetet*, akinek emigrálása után, 1949-ben tanítványa, *Straub F. Brunó* vette át az *Orvosi Vegytani Intézetet*. Ez a közlemény az *Orvosi Vegytani Intézet*ről szól, többek között ismerteti az Intézet oktatási tevékenységét, legfontosabb kutatási tématerületeit, kutatóit és eredményeit. Az Intézet neve története során többször változott. 1973-ban *I. sz. Kémiai Biokémiai Intézet* lett, majd a rendszerváltás után *Orvosi Vegytani Molekuláris Biológiai és Patobiokémiai Intézet*. 2008-ban az Intézet a Semmelweis Egyetem Tüzoltó utcai új elméleti tömbjébe költözött. Miközben a világ leghíresebb egyetemén, a Harvardon is egyre újabb, specializáltabb molekuláris intézeteket alapítanak, a Semmelweis Egyetemen ellenkező irányú folyamatok zajlanak, és a jelenlegi egyetlen intézet oktat nyolc molekuláris tantárgyat.

Amikor autót vezetni tanultam, azt magyarázták, hogy az autópályán legalább annyit kell a visszapillantó tükörbe nézni mögénk, mint amennyit előre. Az egyensúly megtalálása nem könnyű. *Korányi Sándor*, a múlt század belgyógyász professzor „archetípusa” – akitől az idézett mondat származik – talán tudta, hogy mi a válasz az élet legbonyolultabb kérdésére: mikor (és hogyan vagy min keresztül) nézzünk hátra azért, hogy sikeresen mehessünk előre. Ez az írás kettős szándékkal íródik: egyrészt ugyan a visszanezés, másrészt azonban nemcsak a kegyelet szándékával fogalmazza.

A Trefort Ágostonról elnevezett budapesti „*Trefort Kert*” klinkertéglás épületekből álló egyetemi „campus”. A tizenkilencedik század harmadik harmadában tervezték és építették a *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen* a természettudományok oktatására. A Kertben hajdan elhelyezkedő *Természettudományi Kar* (TTK) „főépületei” a Múzeum körútra néztek. A párhuzamos Esterházy utca által határolt oldalon, a kisebb presztízsű, „hátsó” részen kapott helyet az orvosok oktatására emelt *Élettani Intézet* épülete, amit később *Puskin Tömbnek* neveztek el. A második világháború után nagyon sok minden – köztük több utcanév is – megváltozott, így magyarosították Esterházyt Puskinra. Az orvoskar, a „medical school” a többi fakultástól általában külön helyezkedik el a nagy amerikai egyetemeken. Pesten is a bonctan és a kórbonctan oktatására épített „campus” az Üllői úton a Fűvészkert magasságában épült fel, a külső klinikai tömb szomszédságában. A mindig is az orvoskarhoz tartozó élettan oktatása viszont nem ott, hanem a

TTK-hoz tartozó épületegyüttesben folyt. Budapesten soha nem alakították ki az orvosi fakultás „campus”-át sem a tudományegyetemen belül, sem azon kívül. A klinikai oktatásra a két pesti, egymástól is távolra épített, nagyobb „campus” közül a Trefort Kerthez közeli, az úgynevezett belső klinikai tömb is legalább tíz perc sétatávolságra van a Puskin Tömbtől. Az ötvenes évek elején – miután leválasztották az orvostudományt a Pázmány Péter Tudományegyetemről, és alapítottak *Budapesti Orvostudományi Egyetemet* belőle – a Puskin Tömb megmaradt az orvosoknak mintegy „szigetként” az új Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK-n. Telekkönyvileg viszont – feltehetően a Trefort Kert ingatlan egységét megőrzendő – TTK tulajdonba sorolták ezt is. Az előrelátók talán már akkor sejtették, hogy nem lesz az mindig az orvosoké, de hogy egyszer a TTK sem lesz ott, azt bizonyára még ők sem feltételezték.

A második világháború után az *Élettani Intézet* emeletráépítéssel jelentősen megnagyobbított épületében – amely így „tömbösödött” meg – alapítottak először *Biokémiai Intézetet*, majd *Orvosi Fizikai Intézetet*, és végül még *Orvosi Vegytani Intézetet* is. Naponta legalább ezer hallgató látogatta az épület körülbelül 250 hallgatóra méretezett, reggeltől késő délutánig foglalt előadótermét, és ez a négy intézet üzemeltette 12, egyenként körülbelül 20–20 hallgató oktatására alkalmas gyakorlati helyiségét. 2008 óta üresen áll. A Trefort Kert mostanra már a bölcsészeké lett, de ők ezek szerint még nem vették birtokba minden szegletét. Kihalt „kísértetkastély”, nagyon elhagyatott látvány, bezárt, poros ablakaival és lelakatolt bejárataival. Az egykori zsibongás csak egyszerűen lakóinak – köztük e sorok írójának – és hajdani napi látogatóinak az emlékezetében él még egy ideig; miként az 52-es villamos sem jár már az Üllői úton, hogy hozza a fiatal nagyreményű első- és másodéves leendő „főorvostanhallgató” utasait az Anatómiáról.

Míg az Üllői úti Anatómia tömb az első két medikus év morfológiai alapjai elsajátításának, a Puskin utca a funkcionális és a molekuláris szemlélet oktatásának volt az elsődleges színtere a huszadik század második felében.

AZ ORVOSTANHALLGATÓK MOLEKULÁRIS ELMÉLETI KÉPZÉSÉNEK KEZDETEI

A betegellátás elméleti szintű megalapozása Nagyszombat – az Egyetem létrehozása óta – az orvosképzés integráns része. A Puskin utca „osztódása” jelképként is felfogható, amennyiben a molekuláris képzés a funkcionális élettani oktatásból vált ki és szakadt aztán további diszciplínákra az orvosok kurrikulumban. A kurrikulum elején kezdetben az anatómia állt a középpontban, a morfológiai szemlélet képezte az elméleti orvosképzés alapját. Az élettan törte meg ezt a dominanciát a funkcionalitás megjelenítésével. A huszadik század első felére az élettan módszertana lett a kutató orvostudomány legfontosabb eszköztára. A huszadik század közepétől azonban már a molekuláris metodikák határozták meg a fejlődést. Az orvosi kémia mellett szükségessé vált az orvosi biokémia, majd a molekuláris biológia bevezetése is az orvosképzés kurrikulumaiba.

A XVIII. század végén a gyakorlati tárgyak oktatása mellett az anatómia, az élettan és a gyógyszerismeret jelentette a természettudományos ismereteket az orvosképzésben. Az 1849/50 tanévtől azonban a „vegytan” az orvostudománytól „a bölcsészeti karhoz osztatott

be” Budapesten. Akkor még bölcsészkarok oktatták az összes tudományterületet. 1896-ban a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat* megjelentetett egy reprezentatív *Emlékkönyvet A Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának Múltjáról és Jelenéről* címmel Magyarország „ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával” Hőgyes Endre dékán szerkesztésében. Ebben az olvasható, hogy nemcsak hasonló profilú klinikák, de két-két „párhuzamos” elméleti intézet, I. sz. és II. sz. „bonczani” tanszék, I. és II. sz. „kórbonczani” és kórszövettani tanszék is működött.

A második világháború után a molekuláris orvostudományok oktatásának és a biokémiai kutatásoknak virágzása több tényező és körülmény együttes jelenlétének köszönhető a magyar orvostudomány egyetemeken. A huszadik század elején a sok orvossal működő, nagy betegforgalmat bonyolító egyetemi klinikák árnyékában a hagyományos orvoskari intézetek kis létszámúak voltak. A tanítandó elméleti ismeretanyag rohamos bővülése azonban több oktató bevonását tette szükségessé. Az oktatási profil az egyetem legérzékenyebb kérdése. Az oktatott kurrikulum a szakmaiság meghatározó eleme, a kar szakmaisága pedig a tantárgyi tematikák és a kurrikulumok összehangolásától függ. Alkalmazkodni kell ahhoz, hogy mi történik a világban, de a mikor, a miben és a hogyan az egyetemi oktatás kulcskérdései. Helye ettől függ a világban.

A világháborút követő, fájdalmas történelmi vákuum kedvezett a tudományos haladás által követelt változásoknak. Több orvosra lett szükség, ezért növelték az orvostanhallgatók számát. Ehhez viszont több oktatóra, nagyobb létszámmal működő klinikákra és elméleti intézetekre volt igény. Mindez gyökeresen átalakította az orvostudomány szerkezetét. Az elméleti képzés erősítésének érdekében új intézeteket hoztak létre, és jelentősen megemelték a meglévőekben oktatók létszámát is. Az elméleti intézetek erősítették az általános orvostudományi karokat, és hozzájárultak ahhoz a szakmai bázishoz, hogy az ötvenes évek elején ezek a karok leválhassanak a hagyományos „universitas”-okról. Ebben nemcsak az orvostudomány változásai, hanem az ötvenes évek aktuálpolitikai – a kor szóhasználatával élve –, „ideológiai” megfontolásai is jelentős szerepet játszottak. A leválasztott orvoskarokból alapított szakegyetemek Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Szegeden lendületet adtak a magyar orvostudomásnak; ebben mind az újonnan létrehozott, mind a létszámukban megnövelt, hagyományos orvoskari elméleti intézetek jelentős tényezőkké váltak. Erős természettudományos iskolák, új szakterületi központok alakulhattak ki. A korábbi szakmai erőviszonyok és tendenciák megfordultak, amennyiben az orvoskarokon oktató elméleti intézetek tudományos teljesítménye vált erősebbé a természettudományi karokon oktató, hasonló profilú intézetekkel történő összehasonlításban számos helyen. Az orvosegyetemi molekuláris intézetek a magyar biokémia jelentős kutatóműhelyeivé váltak.

A politikai változásokkal együtt járó társadalmi mobilitás segítette mindezt. A tudományos világ lehetővé tette, hogy fiatalon érvényesülhessenek. Az egyetemi elméleti kutatói-oktatói életpálya különösen vonzóvá vált abban a korban, amikor bezárultak az országhatárok, az utazás, így a külföldi tanulmányút lehetősége kevés szakterületen adott meg. Az orvosegyetemi oktatói lét egyfajta kitörési lehetőséggé válhatott. Olyan jellegű önmegvalósítás lehetőségévé, ami más pályákon ritkábban adódott akkoriban. Ezért is vonzott számos tehetséges embert.

ORVOSI VEGYTANI INTÉZETEK ALAPÍTÁSA AZ ORVOSKÉPZÉSBEN

Szent-Györgyi Albert kutatóorvos volt. Annak a koncepciónak az egyik első képviselője Magyarországon, mely szerint az orvoskarok oktassák az orvostanhallgatókat a képzésükhöz szükséges alapvető természettudományos tárgyakra is. A Szent-Györgyi örökség része a magas szintű természettudományos molekuláris világkép megalapozásának igénye a magyar gyakorló orvosok képzésében.

Bár már a húszas években orvosi kémiai profilú intézet oktatta a medikusokat az egyetemen Debrecenben, 1931-ben a *Szegedi Tudományegyetem* orvoskarán hozták létre azt az *Orvosi Vegytani Intézetet*, amely a magyar orvostudomány első tudományosan is nemzetközi kisugárzású, molekuláris profilú elméleti intézete lett. A Trianon utáni Magyarországon Pécsen és Szegeden kezdtek nagy fejlesztésekbe a pozsonyi és a kolozsvári egyetem elcsatolása miatt. A fiatal, ambiciózus kutató, Szent-Györgyi Albert hazahívása ehhez a szakmapolitikai folyamathoz illeszkedett; vitathatatlanul ő ringatta a magyarországi molekuláris orvostudományok bölcsőjét. Negyvennégy éves korában kapta meg a Nobel-díjat. Személyisége, az egész intézet mentalitása, működésének logikája, létszáma, nyitottsága és sikeressége nagyon eltért a huszadik század harmincas éveinek magyar valóságától. A szegedi intézet tudományos teljesítménye nem volt a többi egyetemi intézettel hasonló nagyságrendben. Ugyanazok az emberek voltak egyszerre kiváló kutatók és közkedvelt oktatók. A kettősség, az oktatással párhuzamos, magas szintű tudományos munka igénye és megkövetelése volt a szegedi siker titka. „*A jó tanítás csak ott folyhat, ahol él a kutatás szelleme, az igazságok lelkes, pártatlan szeretete*” – mondta Szent-Györgyi egyike rektori beszédében.

Mindeközben Budapesten molekuláris profilú elméleti intézet nem is volt még az orvoskaron.

A második világháború korszakhatár. 1945-ben *Biokémiai Intézet*, 1949-ben *Orvosi Vegytani Intézet* (OVI) kezdte meg működését a budapesti tudományegyetemen. Ebben az elsősorban az OVI-ról szóló írásban közölt információk egy kisebb része már megjelent egy rövidebb véleménycikkben, a *Magyar Tudomány* c. folyóiratban (1).

1945 őszén Szent-Györgyi a Pázmány Péter Tudományegyetem frissen alapított Biokémiai Intézete első igazgatójaként körülbelül hatvan fős laboratóriumot vezetett a Trefort Kertben. Ez szokatlanul magas létszámnak minősült abban a korban. 1948-ra azonban laboratóriuma nagyrészt kiürült; vezetők nélkül maradt. Tagjainak jelentős része – élükön Szent-Györgyivel – emigrált, zömmel Amerikába. Nem maradt megfelelő vezető, aki biokémiát és orvosi kémiát oktasson Budapesten. 1945-ben *Straub F. Brunó* lett a Budapestre költözött Szent-Györgyi tanszéki utóda Szegeden. 1948-ban követte mesterét Budapestre, miután az 1948/49-es tanévben ő kapott felkérést a Biokémiai Intézet átmeneti vezetésére és az előadások tartására. *Rusznay István* – a korábbi, szintén szegedi – belgyógyász professzor, a kor jelentős szakmai és politikai tekintélye tett javaslatot Straub személyére. A Kari Tanács *Issekutz Béla*, a kiváló farmakológus professzor elnökletével létrehozott egy „search committee”-szerű bizottságot. Számba vették a Budapestre hívható, lehetséges vezetőjelölteket, köztük a debreceni *Tankó Bélát*, a pécsi *Cholnoky Lászlót*, és a Szegedről Pestre került *Banga Ilonát*. A Kar választotta Straubot a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Vegytani Intézete alapító igazgatójának.

1999-ben ünnepeltük az OVI megalakulásának ötvenedik évfordulóját. Akkor derült ki, hogy az 1949–1956 közötti időkről minden Intézetre vonatkozó dokumentum hiányzik az egyetemi levéltárból. Emiatt személyi összetétele, annak változásai már húsz évvel ezelőtt – jöllehet pár alapító még élt – sem voltak kibogozhatók. Ezért az OVI alapítás utáni éveinek pontos története nem rekonstruálható.

Elméleti intézetet alapítani a semmiből nagyon nagy feladat. Az OVI alapításának hivatalos eredeti céljaként az orvoscépzés szempontjainak megfelelő kémiaoktatás kialakítását jelölték meg. Straub – kinevezése után azonnal – két tankönyvet írt: 1950-ben jelent meg az *Általános, szervetlen és analitikai kémia*, 1951-ben a *Szerves kémia orvostanhallgatók számára*. 1958-ban írt egy *Biokémia* tankönyvet is, amit azonban soha nem használtak hivatalos egyetemi tankönyvként az orvoscépzésben.

A hatéves európai orvoscépzés közvetlenül az érettségi után kezdődik, szemben az amerikai college rendszerrel, ahol az orvosi kémia anyagának döntő többségét a college-ban, és nem az orvoscépzésben tanítják. Az OVI által oktatott orvosi kémia tananyag mindig két tűz között találta magát. Egyrészt a gimnáziumi kémiaoktatás függvényeként kellett alkalmazkodnia a különböző középiskolai tananyagreformokhoz. Más szempontból pedig folyamatosan az állandó egyetemi kurikulumreform-vágyak és -harcok egyik fontos céltáblájává vált. Az orvoscépzéshez mindig kevés az idő; rohamosan bővülő ismeretanyagot kellene oktatni, és új tantárgyakat bevezetni. Ehhez más tárgyak rovására lehet óraszámot „találni”. Hiába volt az orvosi kémia jelen az orvoscépzés kurikulumában több mint kétszáz éve, mindig vitatható, hogy egy gyakorló orvosnak „mennyi és milyen szintű” kémiára van szüksége. Az orvoscépzés időtartama a leghosszabb az egyetemi képzések közül; ráadásul nem lehet a „nulláról” elkezdni. Kémiai alapismeretek szükségesek a megfelelő, stabil szaktudás felépítéséhez.

Időről időre meg is akarták szüntetni az orvosi kémia oktatását, többször jelentősen csökkentették tananyagát. Amit menet közben elhagytak, annak egyes részeit azonban később – részben fakultatív tárgy formájában – vissza kellett venni. A kétezres évek elején a kreditrendszer orvosegyetemi alkalmazása során az orvostanhallgatók kérésére be kellett vezetni egy új, „*orvosi kémia alapjai*” nevet viselő, választható tantárgyat (beleértve a német és az angol nyelvű oktatást), amelynek keretében azokat a fejezeteket is oktatnunk kell, amelyek az elmúlt évtizedek sorozatos kurikulum reformjai miatti tananyagcsökkentések során kikerültek a kötelező tárgy anyagából. A hallgatóság volt tehát a „megrendelő”, mivel egyre erősebben érezte a kémiai alapok szükségességét – éppen a biokémia, a molekuláris medicina fejlődése és elsősorban is ezeknek az ismereteknek a klinikai gyakorlatban történő fokozott alkalmazása miatt.

A biokémia – az orvosi kémiával mindig részben átfedő – tananyagának kialakítása egyszerűbb feladat. De itt is kérdés, hogy orvosi biokémiából, majd a belőle kiszakadó, orvosi szempontok szerint oktatott molekuláris biológiából mely klasszikus fejezeteket hagyjuk ki, miközben a tárgy belső logikájának megértése szempontjából hasznosak lennének. (Erre egy példa az orvoscépzésben régóta nem tanított fotoszintézis, aminek a humán biokémiához kevesebb köze van, miközben a metabolizmusra vonatkozó szemlélet formálásához fontos lenne.). A biokémia tananyagának terjedelme jelentősen nőtt, sőt a molekuláris biológia mellett egyes egyetemek elkezdtek oktatni klinikai kémiát is. A laboratóriumi diagnosztika ismeretanyaga teljesen új fejezetekkel gazdagodott. Egy

gyakorló orvosnak tudnia kell, hogy mi a valós információ, mit jelentenek valójában azok az adatok, amelyek alapján mindennapi döntéseket hoz.

Az orvosi kémiából oktatott ismeretanyag elsősorban a biokémiát, illetve a molekuláris biológiát alapozza meg. Ezen tantárgyak anyagára épít több, a saját tananyagának molekuláris vonatkozásait tanító, preklinikai – például az élettan, a kórtan, a farmakológia és a mikrobiológia – vagy akár klinikai tárgy.

A világháború után a Straub tankönyvek határozták meg az elsőéves orvostanhallgatóknak orvosi kémia néven oktatott tananyagot. A „hőskorban” az orvosi kémia tantárgy keretein belül folyt az ún. leíró biokémia, a folyamatokban résztvevő molekulák szerkezetének oktatása. Ehhez a tárgyhoz sorolták a biokémia akkoriban kedvelt két kiemelt területét: az enzimológiát és a fehérjeszerkezetet is. Az OVI első évtizedeiben ez részben egybeesett az Intézetben elsősorban művelt kutatási területekkel.

AZ OVI ÉS STRAUB F. BRUNÓ

A Biokémiai Intézet és az OVI a második világháborút követő évtizedben létrehozott elméleti intézetek közé tartozott. Az orvostanhallgatók órarendjében – amelyet a szemeszterek elején évtizedekig hasonló formátumban, egy kétoldalas nyomtatott A4-es-nél kisebb, kemény papírlapon tettek közzé – elméleti tárgyak esetében két oktatási forma rövidítése szerepelhetett: a pr. e. (professzori előadás) és a gyak. (gyakorlat). A szokások szerint „A professzor” tartotta az előadásokat vagy azok nagy részét. Ezek száma azonban fokozatosan csökkent, az intézetek létszáma pedig rohamosan nőtt. Hasonló folyamatok játszódtak le a klinikai oktatásban is.

Voltak olyan híres professzorok, akiknek a hallgatók csak az indexből ismerték a nevét, egyébként alig látták őket. A legendák szerint például *Rusznay* is ilyen volt. Straub nem ebbe a kategóriába tartozott. A minden szempontból klasszikus professzori alkatú, magas, szemüveges, kiváló orgánumú, autoritást sugárzó személyiség sok kitűnő előadást tartott. A Puskin utca 9. tantermében hosszú laboratóriumi asztal állt nagy fekete, ide-oda húzható táblák előtt. Straub időnként saját kezűleg egyszerű kémiai kísérleteket is végzett előadásain. 34 évesen érkezett Budapestre, és nemcsak a legtekintélyesebb, hanem a legidősebb is ő volt az intézetben. A hatvanas években az OVI tagjai Micimackó analógiával szemléltették egymáshoz való viszonyaikat. Straub Róbert Gida volt és maradt. Hiába lettek tanítványai akár akadémikusok is, a távolság semmit sem csökkent, és nem változott a magázódás viszony sem.

Az 1949/50-es tanévben Straub irányításával tizenketten – orvosok és vegyészek – tartották az első gyakorlatokat a Puskin utca 9-ben: *Bíró Endre, Bölöny Erzsébet, Dénes Géza, Feuer György, Gárdos György, Garzó Tamás, Guba Ferenc, Prágay Dezső, Szára István, Székely Mária, Szőnyi Zsuzsa és Ullmann Ágnes* voltak az orvosi kémia „első” oktatói. A fenti névsor nem hivatalos – forrása Garzó Tamás emlékezete. A kezdeti években mindössze hárman – Bíró Endre, Feuer György, illetve később Wollemann Mária – rendelkeztek oktatási tapasztalattal, a többiek pályakezdők voltak, többük még egyetemi diplomával sem rendelkezett.

Vidám történetek, anekdoták (műszemen észlelt pupillareflexről stb.) keringtek arról,

hogy például az egyetemet 1945-ben kezdő és csak 1954-ben elvégző Dénes Géza hogyan tette le az orvosi diplomához szükséges utolsó klinikai szigorlatait. Állítólag csak akkor derült ki, hogy nincs diplomája, amikor elő akarták léptetni egyetemi adjunktusnak. Lett.

A Straub intézet Budapesten több mint két évtizedig működött. Néha három, később csak két intézet élt sajátos szimbiózisban. 1954-ig Straub de facto vezette a szomszédos *Biokémiai Intézetet* is, a harmadik Straub intézet pedig az MTA 1950-ben alapított *Bio-kémiai Intézete* volt a Karolina úton. Az évekig elhúzódó, furcsa interregnum okát Szörényi Imrének hívták, aki Moszkvából érkezett mind az egyetemi, mind az akadémiai biokémiai intézet élére, és sokat betegeskedett. Abban a történelmi időszakban a tudományos élet és a politika világa a kelleténél szorosabb kapcsolatban állt egymással. Az állampárt központi vezetősége döntött – a korábban a Nobel-díjas, Warburg mellett Berlinben is dolgozó – izombiokémikus Szörényi Moszkvából történő hazahívásáról. A betegség miatti hosszabb távollétei alatt Straub helyettesítette mind a Karolina úton, mind a Puskin utcában. 1954-ben az egyetemi Biokémiai Intézetben az izombiokémiával foglalkozó Székessy Vilmosné vette át az igazgatói feladatokat, míg a Karolina útra Szörényi 1960-ban bekövetkezett halála után nevezték ki Straubot igazgatónak. Az 1970-ig fennálló OVI-Karolina út „perszonálunió” azt eredményezte, hogy fiatal emberek sorsa és pályája szinte véletlenszerűen is alakulhatott az egyetemi és az akadémiai intézetek között. Straub annyira fontosnak tartotta az oktatást egy kutató fejlődése szempontjából, hogy esetenként elküldte magához a fiatal akadémiai kutatókat a Karolina útról a Puskin utcába egy-két évre egyetemi gyakorlatot vezetni.

Nem kétséges, hogy Szeged volt a budapesti „orvosvegytan” idolja. Egy egyetemi intézet belső normarendszere meghatározó. Az OVI értékrendjének számos koncepcionális eleme már az első években kialakult, és aztán fennállása során végig érvényesült. Ha ezekből kiemelnénk egy párat, akkor talán az első a kiscsoportos oktatás lehetne. Közismert, hogy az egyetemi oktatásban alapvető a mester–tanítvány viszony. A kiscsoportos oktatással a gyakorlatvezetők szerepe vált meghatározóvá. Budapesten új volt az is, hogy a kutatási és az oktatási teljesítmény egyszerre kellett az érvényesüléshez, az előrelépéshez. A Straub intézet több kiváló oktató-kutatót nevelt ki. A sikeres oktató-kutatók folyamatosan vonzották a pályakezdőket, akik elsősorban orvosok, vegyészek és biológusok voltak. A későbbi intézetekhez aztán többek között informatikusok, molekuláris biológusok és Műszaki Egyetemet végzettek is csatlakoztak. A multidiszciplinaritás kedvezett mind az oktatói, mind a kutatói közösség alakulásának: ha ketten mondják ugyanazt, az nem ugyanaz. Egy kémikus, egy biológus, egy orvos, egy informatikus stb. többféleképpen láthatja ugyanannak a problémának a gyökerét. És a kérdés nem az, hogy kinek van igaza, hanem az, hogy ki mivel járulhat hozzá a megoldáshoz szemlélete és megközelítése okán.

További fontos koncepcionális elem lett a tisztességes számonkérés becsülete és szerepe az oktatói szakmai teljesítmények megítélésében az OVI-ban. Rengeteg energiát fektettek be a vizsgákba, valamint a következetes, kemény évközi számonkérés megfelelő formáinak és rendszereinek a kidolgozásába. Az OVI belső értékrendjében az oktatás is innovatív tevékenységnek számított. A gyakran feszült, kiélezett, késhegyig menő konfliktusok és viták sokszor oktatási kérdéseken folytak. A hatvanas években óriási vi-

ták forrásává vált a kötelező kollokviumon és szigorlaton Magyarországon az OVI-ban először alkalmazott feleletválogatós, írásbeli vizsga. A vizsgáztatás az oktatói ethoszban nagyon nehéz, fajsúlyos és egyben súlyponti kérdés is. Lelkiismeretesen vizsgáztatni nagyon sok odafigyelést és konfliktusvállalást igényel. Egy ember életében és szakmai pályafutásában az időbeosztás is sorsdöntő: valaki mire szán és mire nem fordít időt és energiát. Az OVI oktatói ethoszának része volt a kemény vizsgáztatói karakter. Nem lett nem komolyan venni a vizsgáztatást, „jófiúnak” lenni minden vizsgahelyzetben.

Minden korban következetesen betartották az évközi számonkérés különféle rendszereit, a tanulmányi felelősi pozíció az intézeti hierarchiában fontos és megbecsült pozíció volt, ami sok munkával járt. Komoly élvonalbeli kutatási teljesítményt is felmutató oktatók vállaltak éveket ilyen jellegű, fárasztó adminisztratív terhekkel járó és rengeteg időt igénylő feladatokat. A hetvenes években Antoni Ferenc vezette be, hogy minden vizsgán legalább két vizsgáztató legyen jelen, elkerülendő a vitatható helyzetek kialakulását.

A tananyagalkotásra alkalmas emberek száma is meghatározó egy intézet fejlődésében. A tananyagalkotás nemcsak könyveket, jegyzeteket, előadási tematikát és annak állandó fejlesztését, átdolgozását kívánja meg, hanem az intézeti írásbeli kérdés-„pool” „gondozásától” kezdve, a szemináriumi és a gyakorlati tematika kidolgozásáig számos más, ehhez képest apróbb részletet is. Oktatási közösségek végzik ezt a munkát, amibe a különböző korokban igen sokan alkotó módon bekapcsolódtak az OVI-ban. Munkásságuk beépült a kurrikulumba. Az OVI sok évtizedes teljesítményének létrehozásában érdemben résztvevő egyetemi oktatók száma százas nagyságrendű.

A személyes motiváltság lényegi részéhez tartozik a szakmai perspektíva és az előmenetel lehetősége egy intézetben. Straub nem „egyszemélyes” intézetet csinált – pedig erre a tanszékvezetői magatartásformára számos példa akadt akkoriban. Többen alakíthatták ki a saját tudományos és oktatói arculatukat – viszont intézeti segítség, de egyben szigorú kritika és kontroll alatt. Intézményesített közösségi élet zajlott intenzív munkabeszámolókkal és cikkvitákkal, amelyben sok volt a humor, a feszültség, az ellentét, az ütközés és a viták során szerzett „sérülés” is. Nemcsak barátságok szövődtek. Mindenki és minden megmértetett a kemény intézeti szakmai belső vitákban, amelyek meghatározták a belső erőviszonyokat. A „belső” világ komoly kritikai fórum és értékmérő volt, miközben Straub véleménye megfellebbezhetetlen maradt mind az oktatásban, mind a kutatásban. A tekintélye – bár személye mind helyzetileg, mind politikailag is mindenki felett állt – alapvetően mégsem hatalmi, hanem az óriási szakmai, tudományos, kapcsolati és intellektuális fölényén alapult.

A témák meghatároznak intézeteket és munkacsoportokat, a munkacsoport-átalakulások új kutatási témák megjelenésével járnak és/vagy a régiek elenyészésével. Straub nevéhez kötik az aktin izomfehérje felfedezését a szegedi évek alatt. Az OVI-ban azonban nem az izomkutatások folytatódtak, hanem elsősorban eukarióta és prokarióta fehérjeszintézis, fehérje funkciós és enzimológiai kutatások indultak. A legfontosabb vizsgálati modellfehérjéknek eukariótákon az amilázt, illetve mikroorganizmusokban a béta galaktozidázt és a penicillinázt választották. A Straub által irányított amilázkutatások azonban nem bizonyultak sikeresnek, pedig több tehetséges kutató csatlakozott a „prof laborhoz”, köztük *Ullmann Ágnes* és *Garzó Tamás*. A prokariótákon végzett kutatások során *Dénes Géza* és *Csányi Vilmos* körül alakultak ki nagyobb létszámú munkacsoport-

tok. Akkoriban először kandidátusi fokozattal ismerték el a sikeres kutatói tudományos teljesítményt. Abban az időszakban Ács György, Guba Ferenc, Bíró Endre, Kramer Miklós, Fazekas Sándor, Zabos Péter, Mátyai Sándor, Székely Mária, Gárdos György, Venetianer Pál, Csuzi Sándor, Faragó Anna, Staub Mária, T. Szabó Mária, Tóth Miklós, Gaál Ödön, Machovich Raymund, Vincze István lettek kandidátusok. 1969-ben, illetve 1970-ben Dénes Géza, majd Csányi Vilmos jutott el a kandidátúrát követő „nagydoktori” fokozat eléréséig is.

Voltak azonban, akik hűek maradtak az izombiokémiához. 1953-ban hagyta el az OVI-t Bíró Endre, aki a pályáját szintén Szegeden kezdte. Nem ment messzire, csak a Trefort Kert egy másik épületébe, ami viszont akkorra már egy másik egyetemhez tartozott. Először alapított egy tanszéket, majd egy intézetet, az *Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Természettudományi Karának Biokémiai Intézetét* a Puskin utca 7-ben. Máig az izombiokémia az ELTE intézetének az egyik kutatási területe. Más izomkutatók – Guba Ferenc, aki később Szegeden intézetigazgató biokémia professzor lett, és Fazekas Sándor – a szomszédos Biokémiai Intézetbe mentek, ahol évtizedekig az izombiokémia maradt a fő kutatási profil.

Egyes tématerületek „búvópatakként” jönnek elő újra és újra az OVI-ban. Spiritus loci? A téma-reinkarnációk egyik legérdekesebbje az ATP-bontó membrántranszport enzimek tanulmányozása. Gárdos György indította el ezeket a kutatásokat az ötvenes évek második felében vörösvérsejteken. Többen Gárdos kezdeti munkáit tekintették a legeredetibbnek, a „Nobel-díjas” kálium/nátrium függő ATP-áz enzim megismerésében lényeges „sejtésnek” a Puskin utca 9-ben végzett kutatások közül. Történt mindez olyan időszakban, amikor a politikai izoláltság, a magyar folyóiratokra szűkített publikálási lehetőségek, az időnkénti szakmai értetlenség és provincializmus együttesen gátolták egy-egy téma áttörését. Tény, hogy az OVI „belső közvéleménye” nem kapta fel Gárdos munkáját. Fiatalon elment az OVSZ-be (*Országos Vérellátó Szolgálat*), ahol munkássága kiteljesedett: nemzetközi viszonylatban is igen jelentős szinten teljesítő munkacsoportot hozhatott létre, és kiváló kutatókat nevelt. Több mint egy évtizeddel később az OVI-ban Somogyi János irányításával többen – Vér Ágota, Müllner Nándor és Túri Ágnes – vették fel teljesen más módon az ATP-bontó membrántranszport enzim-„fonalat”, majd még később gombolyították önállóan tovább.

1956 októbere komoly vérveszteség volt az Intézet számára. A forradalom leverése után sok tehetséges OVI kutató elhagyta Magyarországot. Többen sikerrel érvényesültek élvonalbeli laboratóriumokban részint Európában, részint Észak-Amerikában. A legnagyobb szakmai teljesítmény talán Ullmann Ágnesé, aki a *Pasteur Intézet* tudományos igazgatóhelyetteséig vitte Párizsban. A nyolcvanas években Ács György a *Mount Sinai Medical School* biokémiai intézetét vezette sokáig New Yorkban.

A második nagy személyi veszteség és egyben az OVI első korszakának vége az SZBK (*Szegedi Biológiai Központ*) megalakulásához köthető. 1970-re készült el a nagy akadémiai központ Szegeden. Straub kezdeményezte létrejöttét, és lett az alapító főigazgatója. Úgy tartotta meg a budapesti Karolina utat, hogy évtizedekig az SZBK budapesti részlegévé tette, de azt már nem engedték meg neki, hogy egyetemi vezető is maradjon. Ereje teljében hagyta ott az OVI-t, és vitte magával a vezető oktatók és kutatók jelentős részét. Budapestről, az OVI-ból alapították meg az SZBK Biokémiai Intézetét. Dénes

Géza, Venetiáner Pál, Patthy László, Duda Ernő, Nagy Judit, Udvardy Andor és Zabos Péter mentek Szegedre a Puskin utcából. Dénes lett az SZBK Biokémiai Intézetének első igazgatója, később a nyolcvanas években Venetiáner az SZBK főigazgatója is volt. Dénes, Venetiáner és Patthy akadémikusok, míg Duda és Udvardy MTA doktorok lettek.

I. SZ. KÉMIAI BIOKÉMIAI INTÉZET ÉS ANTONI FERENC

Antoni Ferenc követte Straub F. Brunót az OVI igazgatói székében. Straub hiába volt országosan nagyon befolyásos személyiség, az egyetemen nem az ő akarata érvényesült. Antoni „kívülről” érkezett, Straub rendkívül sikeres és fiatal belső jelöltje, *Csányi Vilmos* igazgatói pályázata sikertelennek bizonyult. 1973-ban a Biokémiai Intézet élére sem Straub jelöltje, *Wolleman Mária* került, hanem *Horváth István*, akit Antoni hívott először az OVI-ba. Csányi már nem is pályázott a Biokémiai Intézetbe, hanem választott egy teljesen más tudományterületet: etológiára váltott a molekuláris biológiáról, és elment az OVI-ból. Még a Puskin utcában kezdte el új kutatásait, ahol a Dénes Gézától megörökölt laboratóriumokban működtetett sok-sok akváriumból álló „halistállót”. 1973-ban az OVI adjunktusaként nevezték ki az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárának, és alapította meg az első etológia tanszéket Budapesten.

Antoni Ferenc is – Straubhoz hasonlóan – ismert tudományos közéleti vezető volt, de országos viszonylatban szerényebb szakmapolitikai befolyással. Egyetemi szinten azonban jóval erősebb lett a Straubbal történő összehasonlításban. Antoni egy egészen más jellegű szakmai pályafutás után lett szintén fiatalon az OVI igazgatója. Karrierje ugyan a Puskin utcából, de a szomszédos Biokémiai Intézetből indult. Kandidátusi fokozat megszerzésével végződő aspirantúrája után az *Országos Frederic Jolío Curie Sugárbiológiai Intézet*ben kutatott, majd a *Nemzetközi Atomenergia-Ügynökségnél* (IAEA – International Atomic Energy Agency) töltött pár évet vezető szakmapolitikai funkcióban. Onnan tért vissza az akadémiai szférába, és írt nagydoktori értekezést sugárbiológiából. Szemben a Straub intézet kutatási vonalvezetésével, Antoni inkább az orvostudományhoz közvetlenebbül kapcsolódó témákhoz vonzódott. Straubhoz hasonlóan OVI igazgatóként ő sem folytatta korábbi munkáit. Műtétekből származó mandulákból izolált limfocitákat igyekezett kísérleti objektumként az intézeti kutatások középpontjába állítani, és e köré próbált építeni immunbiokémiai kutatásokat több laboratórium bevonásával és különböző megközelítésekkel. Friss intézetigazgatóként komoly szakmapolitikai támogatást kapott, ami egyetemi befolyást és tisztségeket jelentett. Érkezése után rövidesen kinevezték először oktatási rektorhelyettesnek, majd rektornak. 1979-ben lejárási rektorsága után azonban már nem jutott jelentősebb közéleti vezető szerephez.

Antoni Ferenc nehéz örökséget vett át. A már említetteken kívül további oktatók hagyták el az Intézetet, és az igazgató maradt az egyetlen nagydoktor. Gyorsan pótolni kellett nemcsak a távozókat, de a megfogyatkozott műszerállományt is. Az SZBK megalakulása az OVI számára nemcsak jelentős személyi, hanem komoly műszerveszteségeket is jelentett. Már a Puskin utcában használni kezdték a későbbi SzBK számára beszerzett műszereket, amiket onnan vittek Szegedre.

Antoni Ferencnek sikerült rövid idő alatt talpra állítania az OVI-t. Bár egészen más

légkörű intézetből érkezett, és Straubtól nagyon eltérő személyiség volt, de több szempontból mégis alkalmazkodni tudott az OVI világához és kialakult értékrendjéhez. Esélyt adott több Straub intézetben felnőtt vagy feljövőben lévő kutatónak, miközben a távozottak pótlására egyrészt beérkezett kutatókat hívott, másrészt felvett számos fiatal, közöttük több pályakezdőt. A csatlakozók között kapott komolyabb szerepet a Puskin Tömbben a már említett, az OVI-hoz 1972-ben, a Gyógyszerkutatóból érkező, és addig kizárólag csak ipari kutatásokban jeleskedő *Horváth István*, aki – mint említettük – 1973-ban a szomszédos Biokémiai Intézet igazgatója lett. A szintén említett, ATP-ázokkal foglalkozó *Somogyi János* is MTA doktoraként jött a II. sz. Élettani Intézetből, ahol még kiemelkedő kutatók sem alakíthattak nagyobb munkacsoportot akkoriban. A pályáját eredetileg – Antonihoz hasonlóan – a Biokémiai Intézetben kezdő Somogyi jelentős kutatási területhez és személyi és műszeres fejlesztési lehetőségekhez jutott – húsz évig neki lett a legnagyobb létszámú laboratóriuma. *Teplán István* a később Nobel-díjat elnyert, magyar származású amerikai tudós, Schally laboratóriumából hozta a kutatási tématerületét. Több tehetséges fiatal és tapasztaltabb munkatársat vonzott az OVI-ba. Egy nagy peptidkémiai MTA munkacsoport alapjait rakhatta le, amely elsősorban reprodukciós peptidhormonokkal kezdett foglalkozni. Rajtuk kívül a prokariótákkal dolgozó és két évtizeddel később a nagydoktori értekezésig és Guba Ferenc szegedi professzori székéig eljutó *Nagy Zsolt* kapott munkacsoport-alapítási lehetőséget. Időszakosan pár éves periódusokra még jöttek beérkezett kutatók, például *Solymossy Frigyes*.

A Straub Intézet folyamatosságát az elkövetkező húsz évben *Garzó Tamás*, *Csuzi Sándor*, *Faragó Anna*, *Staub Mária* és *Tóth Miklós* biztosította, akik nemzetközi közleményeket publikáló csoportokat alakítottak ki és vezettek. Az OVI kutatási arculata átalakult. Faragó Anna és Staub Mária, valamint Tóth Miklós az MTA doktorai lettek. Valamennyien külföldi tanulmányutak során szerzett kapcsolatok és tapasztalatok alapján kezdtek új témákba. Közülük különösen Faragó Anna protein kináz munkacsoportja ért el komoly nemzetközi sikereket, míg Staub Mária csoportja nukleotid-anyagcserével, Tóth Miklós szteroid hormonokkal és prosztanoidokkal foglalkozott. A korábbi prokarióta vonal folytatását Csuzi Sándor, majd később az OVI-ból az MTA doktori minősítés is elérő *Bánfalvi Gáspár* képviselték. Garzó Tamás máj-munkacsoportot alapíthatott.

Magyarországon a tudományos kutatás a *Magyar Tudományos Akadémiával* fonódott össze. Antoni rektorként tette szervezetszerűvé az Egyetem és az MTA közötti kapcsolatot. Teplán vezetésével az MTA-laboratórium kezdettől az alkalmazott kutatást és az innovációt állította előtérbe. Az OVI-ban éppen az akadémiai szemlélet jelentette a ma translációs-nak nevezett kutatást. Itt nőtt fel *Nikolich Károly* – aki a nyolcvanas években lett Kaliforniában a Genentech, illetve később más sikeres amerikai biotechnológiai cégek vezetőinek egyike – és a kilencvenes években nemzetközi biotechnológiai céget alapító *Kéri György*. A „felfedező kutató” maradt ugyan az „idol” az OVI-ban, de mellette jól megfért az innovatív kutatás és egy start-up cég létrehozása is.

1973-tól az OVI I. sz. *Kémiai Biokémiai Intézet* lett. A korábbi szigorú tanulmányi rend folyamatosságát a változatlanul tanulmányi felelős *T. Szabó Mária* vitte tovább. Antoni rektorként átszervezte a molekuláris kurrikulumot, és az Intézet az orvosi kémia mellett elkezdett biokémiát is oktatni a nagylétszámú általános orvos évfolyam első felének és a fogorvosoknak. Számos szakmai és oktatástechnikai előnye volt az új rend-

szernek. Mivel az oktatók zömének az orvosi kémiát követően biokémiát is kellett oktatnia, két éven keresztül maradtak egy-egy csoport gyakorlatvezetői. Több idő adódott így a személyesebb oktató–hallgató kapcsolat kialakulására, valamint megalapozott biokémiai tudás birtokában jobb szemlélettel oktathatták az orvosi kémiát. Az OVI megjelentetett számos egyetemi jegyzetet mind az orvosi kémia, mind a biokémia oktatás elősegítésére. Közülük az 1988-ban Faragó Anna által szerkesztett, intermedier anyagszerep jegyzet volt számomra a legkedvesebb, és nagyon örültem, hogy írhattam bele egy fejezetet.

Az orvosi biokémia oktatásának tematikája radikálisan átalakult: elkezdődött és folyamatosan egyre nagyobb hangsúlyt kapott a molekuláris biológia tanítása. Ez nem volt teljesen magától értetődő folyamat – nem is így zajlott egyes vidéki egyetemeken. Budapesten szerencsés választás volt, hogy a molekuláris biológia tananyagának bevezetése a molekuláris logika alapján történt. Az orvosképzésben a molekuláris tárgyak jelentősége egyre nőtt – nagylétszámú hallgatóságnak Magyarországon az orvosképzés keretei között oktattak először molekuláris biológiát.

A világra való nyitottság meghatározza a jövőt a tudományos életben. A hatvanas évek végétől az OVI-ban az oktatók 80–90%-a – elsősorban személyes kapcsolatoknak köszönhetően – eltölthetett legalább egy évet észak-amerikai vagy nyugat-európai laboratóriumban. Többen dolgozhattak élvonalbeli helyeken is az enyhülő politikai elzártság évtizedeiben. Ennek a „vasfüggöny korában” óriási jelentősége volt. A külföldön kutatás esélye adott többeknek lehetőséget új témák megismerésére és hazahozatalára, szakmai fejlődésre, nyelvtanulásra, módszerek elsajátítására, kapcsolatok kialakítására, valamint kooperációk indítására. Ebből az egyetemi oktatás is nagyon sokat profitált.

Kulcsjelentőségű a nyolcvanas években elindult idegennyelvű oktatás a Semmelweis Egyetemen, ami sikertörténet lett az egész magyar egyetemi oktatásban, és általánossá vált a magyar orvosképző egyetemeken. Megmutatta, hogy a magas szintű elméleti képzés a magyar orvosképzés jelentős értékei közé emelkedett nemzetközi összehasonlításban is. 1983-ban a német nyelvű, 1987-ben az angol nyelvű orvosi biokémia és molekuláris biológia oktatás indult el az OVI-irányításával. A szomszéd intézet szervezte meg az 1989-ben tömegessé vált angol nyelvű képzést. Az OVI oktatói egyetemi szinten is aktívak voltak a képzés beindításában és az idegennyelvű kurikulumok kialakításában. A rendszerváltás utáni évtizedekben a két intézet példásan együtt tudott működni a két nyelven történő képzés biztosításában – a vendégoktatók száma azonban alacsony maradt.

A fogorvosok oktatásában számos elméleti tantárgy esetében évtizedeken keresztül karizmatikus, karakteres és népszerű előadók játszottak vezető szerepeket. Az OVI-ból elsősorban Garzó Tamás lett a fogorvosoktatás meghatározó személyisége. A fogorvosok orvosi kémia, majd orvosi biokémia oktatása külön sajátos feladatot jelentett, mert az oktatásukban megjelentek egyrészt az általános orvosoknak nem, viszont a fogorvosképzésben oktatandó, fontos ismeretek szempontjai, másrészt pedig azok a területek, ahol viszont éppen tananyagcsökkentés vált indokolttá. Voltak olyan évek, amikor Garzó tartotta valamennyi orvosi kémia tantermi előadást mind a fogorvos-, mind a német nyelvű képzésben.

ORVOSI VEGYTANI, MOLEKULÁRIS BIOLÓGIAI ÉS PATOBIOKÉMIAI
INTÉZET – RENDSZERVÁLTOZTATÁS UTÁN

A rendszerváltoztatás jelentős változásokat hozott az Egyetem és az OVI életében is. 1992-ben Antoni Ferenc váratlan halála után három pályázó közül – az e visszaemlékezést író – *Mandl Józsefet* választották meg igazgatónak. Az Intézet fiatal kutatói közül többen elvonalbeli laboratóriumokba mehettek külföldre dolgozni, aminek a későbbi években meg is lett az eredménye. Az idegennyelvű oktatás növekvő bevételeiből jelentősen fejleszthetjük az intézeti kutatási infrastruktúrát. Az OVI megsokszorozta tudományos teljesítményét. Ennek további alapjává vált, hogy a kilencvenes évek közepén beinduló PhD képzésben akkreditáltattuk az elsősorban intézeti bázison megindított Patobiokémia PhD programot, és ezt követően Mandl József lett az újonnan létrehozott *Molekuláris Orvostudományok Doktori Iskola* – amelyben az OVI-n kívül az Élettani Intézet Molekuláris élettan PhD programja volt a legjelentősebb – első vezetője is. Ebben a PhD programban, illetve doktori iskolában nőtt fel az OVI következő nemzedéke. Ez egyben biztosította a Puskin Tömb meghatározó szerepét is a molekuláris PhD képzésben egyetemi szinten. Több intézeti kutató vállalt fontos feladatokat a központi PhD kurzusok tartásában. A kilencvenes évek közepén megváltoztatták a csak a számozásukban különböző párhuzamos intézetek neveit; 1973 óta a Biokémiai Intézet volt a II. sz Kémiai Biokémiai Intézet. Az OVI *Orvosi Vegytani, Molekuláris Biológiai és Patobiokémiai Intézet* lett. A névváltozással részben visszavette, részben új tantárgyakkal ki is egészítette történelmi nevét.

Az 1990 utáni évtizedben új nagydoktorok – *Mandl József, Bánhegyi Gábor, Csermely Péter, Buday László, Sasvári Mária, Kéri György és Idei Miklós* – védtek meg értekezéseiket, és „örsékváltások” kezdődtek a munkacsoportok élén. A témák és témavezetők ki-, illetve átalakulásában a különböző korszakokon átívelő mester–tanítvány „vérvonalak” jól követhetők: *Dénes Géza – Faragó Anna – Buday László; Dénes Géza – Staub Mária – Sasvári Mária – Rónai Zsolt / Barta Csaba / Nemoda Zsófia / Keszler Gergely; Straub F. Brunó – Garzó Tamás – Mandl József – Bánhegyi Gábor – Csala Miklós; Somogyi János – Csermely Péter – Söti Csaba*. Rajtuk kívül számos más kutató is képes volt hosszabb-rövidebb ideig egy-egy tématerületen több cikket is publikálni nemzetközileg jegyzett folyóiratokban többnyire a fenti „vérvonalak” egyik leágazásaként. A nevek kutatói sorsokat villantanak fel – együttesen pedig mutatják az OVI tudományos profiljainak alakulását is. A jelátvitel, a molekuláris genetika, a dajkafehérjék, a méregtelenítés és az endoplazmás retikulum lettek többek között új kulcsszavak. A Kéri György csoportja által létrehozott, kinázgátló molekulákat előállító start-up cég sikeresnek bizonyult, de más csoportok is pályáztak alkalmazott kutatási támogatásra sikerrel. A peptidkémiai (Kéri György) mellett az endoplazmás retikulum (*Mandl József*) munkacsoport is sikerrel pályázott az MTA által támogatott kutatócsoport pályázaton. 2006-tól a két csoport Mandl József vezetésével Patobiokémiai kutatócsoport néven olvadt össze az MTA megváltoztatott szabályzata miatt, amit később a kétezres évek második évtizedében Kéri György vezetett. Őt olyan nagyobb létszámú munkacsoport – a négy „vérvonal” mellett a peptidkémiai laboratórium – választódott ki ebben a periódusban, amely képes volt nagy presztízsű pályázatokon – beleértve kiemelkedő személyes nemzetközi kutatási támogatásokat is (*Csermely Péter: Howard Hughes és Buday László: Welcome Trust*) – nyerni.

Az OVI fennállásának ötvenedik évfordulójára megjelent *Ötvenévkönyv* című kiadványból idézve „Az [...]Intézet [...]....erejét többek között számos, külső szakmai fórum döntésén alapuló mutató – így 1999-ben 13 Széchenyi professzori ösztöndíjas, 1 Bolyai ösztöndíjas, 1 Howard Hughes ösztöndíjas, 10 MTA doktora és 14 PhD tudományos fokozattal rendelkező oktató, 60 személyre szóló tudományos támogatás, 8 MAB (Magyar Akkreditációs Bizottság) által PhD-oktatásra akkreditált laboratórium és végül az oktatók által ez évben Magyarországról publikált 41 tudományos közlemény 124-es kumulatív impakt faktora – jelzi. Az Egyetem Általános Orvostudományi Kara Széchenyi Professzori Ösztöndíjasainak több mint 13%-a, MTA „nagydoktorainak” több mint 10%-a, PhD (kandidátusi) fokozattal rendelkező oktatóinak 4,6%-a Intézetünk tagja”.

„Búvópatakként” törtek elő korábbi kutatási témakörök is. Szent-Györgyi tudományos örökségéhez tartozik a „redox érdeklődés”. A máj méregtelenítésének és a drogmetabolizmusnak a tanulmányozása vitt el a metilglioxálhoz és a S-D-laktoil-glutathionhoz, amellyel Szent-Györgyi foglalkozott tudományos munkásságának utolsó szakaszában. A kilencvenes években következett a magyar biokémia alaptémája, a C-vitamin, illetve annak anyagcseréjének és kofaktor szerepeinek vizsgálata. Ehhez kapcsolódva került az érdeklődési körbe a korábban *Venetiáner Pál* által a hatvanas években tanulmányozott protein diszulfid izomeráz egyrészt mint endoplazmás retikulum fehérje (Bánhegyi Gábor), másrészt mint dajkafehérje (Csermely Péter). A flavonoidok rejtélyei szintén foglalkoztatták a Szent-Györgyi laboratóriumot – mi a vörösborsban előforduló flavonoidok szintjét mértük.

1996-ban jelent meg a szomszéd intézettel közösen írt biokémia tankönyv (*Ádám Veronika – Faragó Anna – Machovich Raymund – Mandl József: Orvosi Biokémia* – szerkesztette Ádám Veronika, a szomszéd intézet igazgatója). Ebben az időszakban az OVI oktatói számos orvosi kémia, orvosi biokémia, molekuláris sejtbiológia intézeti jegyzetet, majd az internet elterjedése után létrehozott intézeti honlapon különböző oktatási segédanyagokat írtak a tankönyvön kívül. A molekuláris biológia oktatása egyre nagyobb helyet követelt magának a tananyagban, emiatt az előadási tematika többször jelentős átszervezték, és ennek megfelelően a gyakorlati szemináriumi tematika is sokszor módosult. A kilencvenes években a molekuláris biológia a biokémia tantárgy elnevezésében is megjelent.

Az ezredforduló éveiben bevezették a kreditrendszert az orvosképzésben. Ez megváltoztatta a kurrikulum szervezésének és szerkezetének logikáját. Az OVI által oktatott kötelező tárgy(ak) – orvosi kémia, orvosi biokémia és molekuláris sejtbiológia – mellett lehetőség nyílt a korábbi speciálkollégium rendszer helyett új, kötelezően és szabadon választható tárgyak meghirdetésére is. Az OVI élt a lehetőségekkel, és fokozatosan meghirdetett és elindította három választható molekuláris profilú tantárgy (!!!) – a patobiokémia, a molekuláris biológiai módszerek és a már említett az orvosi kémia alapjai – oktatását, és kialakította tematikájukat. Megjegyezzük, hogy a 2012 utáni periódusban ehhez még további két tárgy – a molekuláris orvostudományi kutatások és a molekuláris hálózatok – oktatása társult. A patobiokémia tantárgy megjelenése és bevezetése a tananyagba követi az orvosképzés tantárgyainak „egyedfejlődését”. Először jön a normális, aztán a kóros molekuláris folyamatok tanítása. A patobiokémia oktatása érdekében – zömmel a két molekuláris profilú intézet oktatói által írt, *Mandl József és Machovich Raymund*

által szerkesztett – *Orvosi Patobiokémia* c. könyvet jelentettünk meg. A patobiokémia tantárgy megbízott előadója *Bánhegyi Gábor*, majd *Csala Miklós* lett. A molekuláris biológiai módszerek, illetve 2012 után a molekuláris orvostudományi kutatások oktatása a biotechnológia alapjainak megismertetését célozta. A kétezres években egy az OVI-ban meghonosodott, *Csermely Péter*hez köthető kutatási irányzatból nőtt ki a molekuláris alapú hálózatlógika oktatása, amely a rendszerbiológia molekuláris szintű megközelítésének, valamint az *in silico* digitális világa leképezésének is tekinthető. Az orvosi kémia alapjainak oktatása kicsit kilógott a tematika fejlesztésének logikájából és trendjéből. Ahogy már említettük, a magyar és az idegennyelvű hallgatóság kérésére bevezetett tárggyal ellensúlyozni kellett a gimnáziumi kémiaoktatás hiányosságait.

1990 után a képzések más egyetemeken is átalakultak. Az Intézet oktatói a *Budapesti Műszaki Egyetemen*, valamint a *Pázmány Péter Katolikus Egyetemen* jelentősen segítettek – és a mai napig segítik – a két egyetem molekuláris képzéseit különböző formákban: kurzusok és mesterképzések tartásával.

A folyamatos utánpótlás és a tehetséges fiatalok rendszeres beépítése kulcsjelentőségű: a legfontosabb oktatói és vezetői feladat is egy intézet munkacsoport-vezetőinek életében. A tudományos diákkör, majd a rendszerváltás után kialakított PhD képzés ennek legfontosabb útjává vált. A PhD hallgatók nevelése és beépítése az Intézet életébe a kilencvenes évek második felétől vált alapvetővé. A diákkörösök fogadása mindig szervesen hozzátartozott egy kutató életéhez. A gimnazista tehetségek kutatás különböző korokban eltérő formákban többször megjelent az OVI életében. A hatvanas években „zsenihízlaldának” hívták azt a középiskolásokból álló kört, amiben több későbbi kiválóság kapta meg élete első tudományos impulzusait elsősorban a fiatal intézeti oktatóktól. A hagyomány folytatódott különböző formákban, és a kétezres években más alapon szerveződött rendszeres tehetségkutató molekuláris képzés középiskolásoknak.

2008-ban a Puskin-utcai évek véget értek, a Puskin utca „bezárt”: egy korszak lezárult – az OVI a Tüzoltó utcába költözött. 2012-től mind az Egyetem, mind az OVI vezetése változott – *Bánhegyi Gábor* lett az OVI igazgatója. Aztán 2020-ban (akárcsak ahogy korábban a „boncztanok” és több más diszciplína esetében tették) a molekuláris képzésben is kiküszöbölték a „párhuzamosságokat”, az esetenként akár száz évnél is régebbi „eredendő hibákat” – az Intézet ma már csak tanszék.

SZÁMVETÉS

Az OVI fennállásának hetven éve alatt a molekuláris ismeretanyag dinamikusan növekedett, jelentősen átalakult, és oktatása is többször átszerveződött. Az OVI különféle óraszámokkal – hol a teljes nagylétszámú évfolyamnak, majd egy időszakban a Biokémiai Intézettel párhuzamosan oktatva csak a felének – az orvosi kémia mellett 1973-tól kezdve orvosi biokémiát, majd a hetvenes évektől a biokémiába beépítve molekuláris biológiát tanított a kurikulum változásait követve hol első, hol első és másodéven akár egy, akár két tantárgyként. A biokémia – molekuláris biológia együttes tananyaga tovább gyarapodott a molekuláris sejtbológia fejlődésével. Oktatói szemmel ez a tananyag egységes volt, de hallgatói szemmel nézve „mamutszigorlati” ismeretmennyiség jött össze,

ami messze meghaladta a szokványos és átlagos szigorlati ismeretanyagot. Ezért a tananyagot valamilyen formában meg kellett osztani.

Egy elméleti intézet tudományos teljesítményének megítélése, főleg más intézetekkel az összehasonlítása mindig vitatható; miként a teljesítmény-értékelés módszertana is. A tudományos minősítési rendszerek általában megkövetelik disszertációk írását, így egy intézet tudományos teljesítménye az onnan beadott és megvédett értekezések számával is mérhető. Az OVI-ban végzett munkák alapján 1954–1996 között 51 kandidátusi, 22 egyetemi („kis”)doktori, 1997–2019 között 65 PhD értekezést védtek meg – 19 „nagy”doktori disszertációt adtak be és védtek meg. Számos OVI-ban lett kandidátusból később máshol is lett nagydoktor.

„*A tendencia az, hogy a kiválóságot számokkal helyettesítjük, a minőséget pedig mennyiséggel*” – írta Szent-Györgyi nem minden ironia nélkül közel hatvan évvel ezelőtt. A megvédett disszertációk számán kívül más „számok”, összehasonlítási alapok (idézettség, kumulatív impakt faktor stb.) szerint is próbálnak intézeti tudományos teljesítményeket összehasonlítani. A hetven év során az összehasonlítási alapok ugyan folyamatosan változtak, de az OVI mindig a különféle egyetemi tudományos rangsorok legproduktívabb intézetei közé tartozott – eufémisztikusan fogalmazva átszervezése (ténylegesen leminősítése) idején általában a harmadik hely környékén. Tudománymetriai mérőszámokkal számszerűsített tudományos teljesítménye például akár a hatvanas években, akár az ezredfordulón még a hasonló profilú, élvonalbeli MTA intézetekkel is összevethető nagyságrendben volt.

Tíz akadémikus dolgozott az OVI-ban fennállása alatt. Voltak, akik évtizedeken át – Straub, Antoni, Dénes, Venetiáner, Teplán, Csányi és Buday; voltak, akik mindig – Mandl és Csermely; ketten – *Friedrich Péter* és *Patthy László* csak pár évig.

Az OVI-ból benyújtott publikációk jelentős részben a „Puskin Tömbben végzett” kísérletek alapján íródtak. Gyakran élvonalbeli lapokban, sokszor nemzetközi kooperációkban végzett munkákról közöltek eredményeket. Nemzetközi folyóiratok szerkesztőiségei, pályázatok zsűrijei végzik egy intézet tudományos produkciójának valódi „akkreditációját”. Az Egyetem neve folyamatosan szerepelt a közölt tudományos publikációkban és a szakmai konferenciákon. Az elméleti intézetekből benyújtott kevés szerzős közlemények – köztük az OVI-ból közöltek – a Semmelweis Egyetem nemzetközi rangjának kialakításában és fenntartásában igen fontos szerepet játszottak különösen azokban az években, amikor a klinikai közlések száma nemzetközi folyóiratokban még alacsony volt.

Az egyetemi autonómia fogalmának értelmezése és interpretációja sokrétű. Az autonóm egyetem jelentős szakmai vezetési autonómiával rendelkező szakmai közösségek-ből, klinikákból és intézetekből kell hogy álljon, és létezéséhez mindennél alapvetőbb a megfelelő számú és autonóm szakmai mozgástérrel rendelkező szakember. Egy elméleti intézet megítélésénél az önmaguk kifejezését a kutatásban és az oktatásban megtaláló emberek száma, illetve színvonala a meghatározó szempont. Az OVI minden időszakában olyan hely volt, amely számos, kiváló embernek adott alkalmat az önmegvalósítás megkísérlésére. Az is érzékeny kérdés természetesen, hogy egy intézet egyszerre hány „egót” bír el. Időről időre – használva a kémiai nyelvet nagy koncentrációban – jelentős oktató és kutató személyiségek nőttek fel és bontakoztak ki az OVI-ban. A dolgok rendje szerint közülük többen el is hagyták az Intézetet, de sokak szakmai teljesítményének

fő színtere az OVI volt vagy maradt. Az „erős” igazgatókon kívül mindig nyílt esély arra, hogy ugyanabban az időszakban más autonóm „erősebbek” is felnevelődjenek, alapítsanak munkacsoportokat, és befuthassanak komoly szakmai karriert az Intézetben.

EPILOGUS

A betegellátásnak az adott kor szintjén történő elméleti megalapozása Nagyszombat – az Egyetem létrehozása óta az orvostudomány integráns része. Az elmúlt évtizedekben az orvosi diagnosztikát és részben terápiát is uraló molekuláris ismeretanyag – a képző eljárások elméleti alapjai mellett – meghatározóvá vált az orvostudomány elméleti alapjainak oktatásában. A huszonegyedik században a molekuláris szemlélet dominanciája a medicinában mind oktatási, mind kutatási szempontból egyelőre változatlan. Az általában világszerte idolként tekintett Harvard Medical School-on pár éve alapítottak egy Institute for RNA Medicine nevű intézetet. Egy molekula „alfajtaról” – hiszen többféle nukleinsav, DNS is létezik – neveztek el egy egész intézetet. *Karikó Katalin és Drew Weissman* Nobel-díja jól demonstrálja az RNS ismeretanyag jelentőségét az orvostudományban. Az egyre célzottabb és konkrétabb profilú oktatás, és az ezzel összhangban folytatott kutatás a fejlődés és a haladás jelenlegi záloga.

Okkal. Szakmai, oktatási és tudományos koncepcióval, transzlációs szemlélettel és klinikai látásmóddal a világ különböző tájain. Orvoskarokon. A Semmelweis Egyetemen – ezzel szemben jelentős elméleti intézet- és klinika-koncentrációk után – a molekuláris elméleti intézeti oktatásban mindössze egyetlen molekuláris tudományokat oktató intézet oktat hét (!) különféle tantárgyat jelenleg – közülük három kötelezően felveendő tantárgy; melyből az OVI-utód tanszék két kötelező és öt kötelezően, illetve szabadon választható tárgyat. Megvalósítható az oktatás így is, csak kérdés, hogy ez a forma miért jobb, és hogy mire vezet mindez? Aligha kedvez sokrétűbb, személyesebb és nagyobb számú mester–tanítvány kapcsolatok kialakulásának.

Visszafele haladunk!? Mindig elgondolkodtató, ha a múlt fejlettebb a jövőnél.
„[...] Kinéz tolatás közben, előre, sohase hátra [...]” – énekelt Cseh Tamás.

Dr. MANDL JÓZSEF professzor emeritus
Semmelweis Egyetem, Molekuláris Biológiai Tanszék
Budapest, IX. ker., Tüzoltó utca 37.
mandl.jozsef@med.semmelweis-univ.hu

IRODALOM

Mandl, József: A „lovagkor vége” – rekvium a budapesti Orvosi Vegytani Intézetért. in: *Magyar Tudomány*, 182, (2021) 4, 485–499.

SUMMARY

Medical education with a molecular approach in Puskin street

Part of Szent-Györgyi's legacy is the need to establish a high-level molecular education for Hungarian medical students. Puskin Street became the location for this education in Budapest. Two molecular profile institutes were established and operated between 1945–2008 in Puskin street 9. In 1945, Szent-Györgyi founded the Institute of Biochemistry, and in 1949, after his emigration, his student Bruno F. Straub founded the Institute of Medical Chemistry. This paper is about the Institute of Medical Chemistry; it describes the educational activities of the Institute, its most important researchers and their scientific productions. The name of the Institute changed several times during its history. In 1973, it became the Ist Institute of Chemistry and Biochemistry and, after the regime change, the Institute of Medical Chemistry, Molecular Biology and Pathobiochemistry. In 2008, the Institute moved to a new building in Tüzoltó Street. While, for example, more and more specialized molecular institutes are being established at Harvard Medical School, processes in the opposite direction are taking place at Semmelweis University, and currently a single institute teaches eight molecular subjects.

VÖRÖSMARTY ÉS A MAGYAR ORVOSI SZAKNYELV A REFORMKORBAN

(Gondolatok a magyar orvosi műnyelv kialakulásáról és fogadtatásáról)

NEMES CSABA MIKLÓS

„Csak törpe nép felelthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket.

A lelkes eljár ősei sírlakásához

S gyűjt régi fénynél szöveteket.

S ha a jelennek halványul sugára

A régi fény ragyogjon fel korára”

(Garay János: Árpád-trilógia – 1853)

„Aki tehát a magyar nemzetet tudós

nemzetté akarja tenni, legelőször is

annak született nyelvének kiszélesítésén

és pallérozásán igyekezzék [...] egy nemzet

sem tehette addig magáévá a bölcsességet,

valameddig a tudományokat a maga

anyanyelvébe be nem oltotta.”

(Bessenyei György: Magyarság – 1778)

TUDÓSTÁRSASÁGOK ÉS NYELVÚJÍTÓ TÖREKVÉSEK VÖRÖSMARTY FELLÉPÉSÉIG

Vörösmarty Mihály életművét elemezve a magyar orvostörténelem elsősorban a költő nyelvészeti munkásságát és a magyar orvosi szaknyelv és szótár elkészítéséhez nyújtott többéves segítségét méltatja. A „felvilágosodás és az elsötétedés” közötti években, az „irodalmi megújulás” (1772–1820) alatt és a reformkorban teljesedett ki a magyar nyelvért folytatott félévszázados küzdelem, melyet *Bessenyei*, *Batsányi* és *Dugonics* után *Baróti Szabó Dávid* és a kor legnagyobb nyelvésze, *Révai Miklós* folytatott.¹

Az orthológusok és a neológusok évtizedes küzdelmeiben Vörösmarty Révai rendszerét követte. A hazánkban némi késéssel elérkezett és vérbefojtott felvilágosodás utáni újabb nemzeti megújulás közvetlen okai a Habsburg-gyarmattá lett Magyarországon a 18. század második felében a tudományos nyelvben a latin nyelv újabb megerősödése, valamint II. József, II. Lipót és I. Ferenc németesítő törekvéseiben keresendők. A magyar közoktatást egységesen szabályozó 1777-i rendelet, a *Ratio Educationis*, a latint tette kötelezővé a tanításban. Előbb *Faludi Ferenc* (1704–1779),² a magyar verstan és a reformkori nyelvújítás előfutára – Pázmány Péter ízes és gazdag nyelvének folytatója – majd főnemesi költőink, *Ráday Gedeon*, *Orczy Lőrinc* és *Bartsay Ábrahám* még főként névtelenül adják közre magyar „költeményes szüleményeiket”. De már megjelent *Decsy*

¹ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 137–179., 272–318, 432, 602–610.

² Faludi Ferenc törekedett először 1748-tól magyaros műszavak formálására, melyek között szép számmal találunk felélesztett régieket és jól használt vidékieket (pl.: bányászna, lényeg, ragyogvány). Utána Sartori Bernát tett kísérletet a filozófia magyar szakszavainak formálására (Magyar Nyelven Filozofia, 1772.)

Sámuelről a *Pannoniai Feniksz* (1790), az első magyar újság (1792) és az *Új Bécsi Magyar Műzsa* is (1793). És Dugonics *Etelkája* 1788-ban a magyar felvilágosodás egyik legnagyobb hatású irodalmi alkotása:

„*Felbuzdult magyarjainkban a szabad vér. Elvetvén a német ruhákat, mindnyájan magyarba öltöztenek. [...] jelen voltam Pesten a vármegye gyűlésében [...] egy azt súgta fülembe: Uram, amiket itt mondunk, mindnyájan Etelkából puskáztuk.*”

Pesten Batsányi megjelenteti *Magyar Museum*-át (1788/1789); Kármán József 1794-ben az *Urániát*. Erdélyben Aranka György megszervezi az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*ot (1791). Kelemen László társulatával megindul Budán a magyar „teátrum” (1790). 1817-től Pesten a *Tudományos Gyűjtemény*, melyben szépirodalmi és szakcikkek vegyesen jelennek meg, tanúsítva, hogy az irodalom és a tudomány a reformkor első felében még nem vált el egymástól.³ A felvilágosodás és kevésbé a nemzeti megújulás korszakában valamennyi tudosunk polihisztor volt: orvos, fizikus, teológus, történész egy személyben. Így az orvosok, a természetvizsgálók és a költők barátsága és közös irodalmi tevékenysége mindennapos jelenség. Legjobb példa erre *Wesprémi István* és *Földi János* debreceni köre. Hazai sajtó és akadémia híján korábban legtöbbször, így *Bél Mátyás*, *Buchholtz János György* vagy orvosaink közül *Fischer Dániel*, *Raymann János Ádám* és az erdélyi *Köleséri Sámuel* kutatásaik eredményét idegen lapokban közzétették. A reformkorban azután gyökeresen megváltozott a helyzet. A haladást siettetette már a *Helytartótanács* 1738-as rendelete is, mely az éppen dúló pestisjárványra emlékezvén népszerűsítő egészségügyi felvilágosító munkák megjelenését szorgalmazta, valamint az a tény, hogy az orvostudomány nálunk akkor még viszonylag fejletlen, hazai egyetemi képzés és akadémiai hagyományok nélküli diszciplínák közé tartozott. Így évszázados késedelmet kellett behozni. Ugyanakkor hazánkban – kevés kivételtől eltekintve – még nem volt magyar nyelvű orvoslépcsés.

Mivel nemzeti törekvéseink és kultúránk érvényesítéséért folytatott harc a josefinizmus szellemében Ferenc császár és Metternich abszolutizmusa és a Szent Szövetség éveiben teljesebben ki, nyelvújításunk több volt mint irodalmi mozgalom – égető politikummá vált a közélet minden területén: a nyelvtudományban *Sajnovics János* (1770), *Révai Miklós* (1783), a tudományos nyelvben pedig már korábban *Pápai Páriz Ferenc* (1708) és *Faludi Ferenc* (1787) iparkodásainak eredményeként.

A kor égető politikai és gazdasági követeléseit Széchenyi mellett köznemesi íróink fogalmazták meg, legelőször is *Kölcsey*, *Wesselényi* és *Kossuth*. A főnemesség a magyar nyelv használatát a törvénykezésben elhalasztani kívánta (lásd *Kölcsey* három „*íze-netét a főrendekhez a magyar nyelv ügyében*”, (1833). Bessenyei figyelmeztetése 1772-ből: „*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem*” még mit sem veszített aktualitásából.

Vörösmarty fellépésével egyidőben *Kölcsey* sürgette legaktívabban a nemzeti nyelv

³ Így jelentek meg Bajza Aurorájában Rácz Sámuel *Physiologiaja*, Ányos Pál és Csokonai Vitéz Mihály költeményei és Bajzától egy történelmi esszé Coriolanról, majd Bajza beszámolója Priessnitz módszeréről a Graefenbergi levelek-ben (1848), vagy már előbb *Kölcsey* értekezése. Az állati magnetizmus nyomairól a régiségben (1828) és a Levelek a mesmerizmusról (1823). Már Csokonai is a tudományos és nem a szépirodalom pártolását tartotta a születőben lévő magyar nyelvű sajtó és a nyelvművelés legfőbb feladatának.

ápolásának szükségességét (1833)⁴ „Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek [...] A nyelvében megfosztott nép többé nem él”. Ez volt most negyvenhárom év óta folytatott küzdelem után a nemzet sürgető parancsa.

Ezek a forrásmunkák voltak és lehettek a székesfehérvári és a pesti gimnazista majd jurátus és filozófus Vörösmarty Mihály olvasmányai, mindenekelőtt Baróti Szabó Dávid munkái, melyekből költészete és nyelvészeti törekvései merítettek. A nyelvújítók szópár-bajai, irodalmi csatározásai az ázsiai kolera évében, Kazinczy halála (1831) után lassan abbamaradtak. Vörösmarty a *Zalán futása* megjelenésétől, 1825-től már országos híró költőként folytatta a nyelvújítók, a nyelvészek és a szótárírók hagyományait. A *Kisfaludy-Társaság* és az *Aurora-kör* vezéralakjaként, később pedig Toldyval és Bajzával az *Athenaeum*, illetve 1828-tól a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőjeként. Nyelv művelő munkássága férfikorának delén teljesedett ki – 1830–1833 után, amikor epikai műveinek javát már megírta. Hogy a nyelvújításban és a szóalkotásban a jog elsősorban a szépírókat illeti, Vörösmarty hangsúlyozta a legjobban – ugyanakkor önzetlenül segítette és támogatta orvosiróink szóalkotó törekvéseit is.

Úgy tűnik, a nyelv megújulásáért és polgárjogáért folytatott hazafiúi buzgalom az annus mirabilis évében – az Akadémia megalakulása és a *Hitel* megjelenésével egyidőben –, *Kisfaludy Károly*, *Virág Benedek* és *Katona József* halálának évében tetőzött.⁵ Az 1830-as évek derekán, Kölcsey halála (1838) előtt azonban már megtorpan a reformkor lendülete; Vörösmarty az álom és a mese világába menekül (Csongor és Tünde, 1830). Minden buzgó igyekezet ellenére, még 1845-ben is arról panaszkodott a *Társalkodó*, hogy nincsenek kézikönyvek, tankönyvek; orvostanáraink többsége is még mindig idegen lapokban publikál. A sebészek és a bábák német és magyar nyelven tanulhatnak; a gyógyszerészek három nyelv közül is választhatnak. A műszavak hiánya tehát még mindig nyomasztó. Pedig akkor már évtizedek óta közölt szakcikket a *Tudományos Gyűjtemény*, volt orvosi folyóiratunk (*Orvosi Tár*, 1831), orvosi szótárunk (1833), *Természettudományi Szóhalmazunk* (1843), kétnyelvű zsebszótárunk, megjelentek *Bugát* és *Gebhardt* magyar nyelvű munkái az élet- és kórtan tárgyköréből, megalakult a *Magyar Tudós Társaság* (1825), a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* (1837), a *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* (1841) és megindultak a *Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlései* is (1841).

„A hazafiúi lelkesedés, a honügy és az anyanyelv szeretete eddigre már annyira éledt, hogy [...] ennek szelével akár az Alföld valamennyi szélmalomharcnak állomásait,

s általuk a költő, a prózaíró, a publicista, a nyelvújító, a szótár- és a szakíró Vörösmarty és a magyar orvosírók kapcsolatait és közös irodalmi munkásságukat. Vállalkozásom

⁴ Kölcsey Ferenc Összes Művei. II. köt. 285–296.

⁵ Bajza és Toldy levelezése (1), 479.: „A szifiliszben betegeskedő Kisfaludy „három héttől Bugáttal gyógyítgatja magát, de nem javul, hanem hétről hétre rosszabbul van. Úgy látszik Bugát gyenge orvos, praxisa kevés, s curája is igen vacilláns. A mit ma praescribált, holnap már nem hagyja bevenni Károlynak. A minap egy szörnyű hibát követtek el. Valami opiumot, melyből csak néhány cseppet kellett volna bevenni, egész üveggel megittattak vele egy nap alatt. S Bugát már csak akkor vette észre magát, mikor már a hiba megtörtént. Egy hét előtt én és Vörösmarty megmondottuk Bugátnak, hogy ha veszedelmesnek látja a dolgot, tartsanak consiliumot” – írta Bajza Toldynak 1829 december 10-én.

nem teljesen úttörő jellegű, hiszen megjelent már a marosvásárhelyi *Borbáth Andortól* is 1968-ban egy rövid értekezés *Vörösmarty és a magyar orvosi nyelv* címen, illetve *Környey Istvántól* egy rövid megemlékezés a „Szózat” írójáról 1984-ben a *Horus* rovatban.

VÖRÖSMARTY CSALÁDI HAGYOMÁNYAI ÉS A NÉPI ORVOSLÁS

Vörösmarty első életrajzírói, *Gyulai Pál*, valamint *Kresz Mária* feljegyzi, hogy Vörösmarty édesanyja, *Csáty (vagy Csáti) Anna* az apa korai halála (1817) után egy ideig *Velencén* gazdálkodott. „*Szeretett a mezőn, erdőn bolyongani, hogy gyógyfüveket, gyökereket keressen*”. Ha Mihály el-elkísérte őt ezeken a növénygyűjtő utakon, ami valószínű, úgy akkor már gyermekkorában voltak botanikai élményei, különösen, ha számba vesszük, hogy a gyógynövények válogatása, meghatározása, szárítása és kiadagolása, az azokból készült népi gyógyszerek, forrázatok és borogatások elkészítése hosszadalmas széphistória s felelősségteljes feladat.⁶

Röviddel a költő halála után öccse, János is azt írta 1863-ban Gyulai Pálnak, hogy „*édesanyja betegeket gyógyított, nagyon gondos volt [...] a' házhoz minden féle jó füvet, gyökereket annak idejébe be száríttatni és eltenni. Vakok gyógyításában különös szerencséje volt – és flastromokat igen jókat készített – hanzor történik a' gazdaságba csont törése – kasza sarlóval sebzés, azokat nagyon hamar gyógyította*”.

Vörösmartynak, aki „*szeretett a nép között lenni*”, „*inkább meséltetett mint dolgoztatott a napszámosokkal és a vincellérekkel*,” mindez életreszóló élménye maradt, hiszen ha tehetett, folytatta édesanyja gyógyító, orvosságosztó munkáját. Görbön és Pincehelyen még évtizedekig emlegették: „*hogy ha valaki megsérült vagy sebet kapott, ő sietett kötéssel, orvossággal a sérült segítségére*”, melyben „*édesanyja hajlamai újultak fel*”.

Füves asszonyok tevékenysége falun még ma sem megy ritkaságszámba. Kétszáz évvel ezelőtt pedig a borbély mellett ők voltak a pórnép orvosai. Nem mindig „bűbajos” kuruzsló, vajákos, de legtöbbször „fűszerszámos” asszony. Csáty Anna több volt ennél – mint Gyulai írta: „*lassanként Nyéknek, majd Velencének egész orvosa lőn. Abban telt legfőbb öröme, ha enyhíthette a testi és lelki szenvedést. A szegénynek alamizsnát adott, a szerencsétlent kenetes szavakkal vigasztalta, a beteget gyógyította*”. Gyermekei azután szétszóródtak, és az özvegy „*mindent elvesztett, csak imádságos könyve maradt meg, ebben keresett és talált vigasztalást. Imádkozva és betegeket gyógyítva töltötte napjait*”.

A jövődő költő számára mégsem a népi orvoslás családi élményei, hanem a népi orvoslás és a gyógyfüvek nyelvkincese, az „*anyanyelven belüli többnyelvűség*” lehetnek fontosabbak; a népnyelv teremő ereje, annak „*mélyről jött, gyökös és nemes*” volta (Ady). Az a tény, hogy a falusi gyógyító emberek régi magyar nevekkkel éltek, lehetőséget adott ezek irodalmi átvételére. „*A maga tiszta, hamisítatlan, eredeti és kifejező*” (Berde Károly kiemelése) szókincese alapján megújulhatott a magyar orvosi mesternyelv is.⁷ „*A sok oklatan germanizmus, latinizmus és gyökértelen íróasztali szógyártmány után üdítően hat egész-*

⁶ Toldy készülő orvosdoktori disszertációjának (*Physiologia pulsus*) nehézségeiről számol be Bajzának egy levélben 1828. november 10-én (*Bajza és Toldy levelezése*, 473–474.)

⁷ Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája*. Bp. 1940. MOKT. 297.

séges füleink számára egy, a nép nyelvéből felfrissült, magyarabb orvosi mesternyelv.” Pápai Páriz még jól ismerte a népi betegségszavakat, a népi gyógymódokat – orvosi nyelve még nem állt messze, sőt legnagyobb részben azonos a nép nyelvével.

A reformkori orvosi műnyelv megalkotói – elsősorban Bugát és Toldy Ferenc – azonban már elszakadtak ettől az élő hagyománytól. A népi és az akadémikus orvoslás végleg elvált egymástól. Szófaragó nyelvújításukat nem Vörösmarty, de Petőfi támadta élesebben, erre utalnak Vörösmarty szavai:

„Baltával jött fel Pindus tetejére Metőfi:
Vajjon hány szónak szegte ma bárdja nyakát”. (Vörösmarty: Metőfi)

Vörösmarty kíméletesebben bánt a szótárírókkal – az alábbiakat talán Toldynak és Bugát Pálnak címezve:

„Városzendítő, te harangok gyáva huzója,
Szókönyvet faragtál s tudsz-e beszélni magad?”. (Vörösmarty: Szótáríró)

Szépírók és költők mindenkor vonzódtak a népi eredetű természetes gyógymódok iránt – ennek egyik valószínű lélektani gyökere a romlatlan ősi anyanyelv és a népszokások szeretete lehetett. Bajza: *Graefenbergi levelei* (1848) előtt Vörösmarty is lelkesen üdvözölte és az egekig dicsérte Priessnitz vízkúráját (1840):

„A vaddal köz italt meg kezdé vetni az ember,
S gögje fejében kór, agg leve és nyavalyás.
Priessnitz visszaadá a víznek régi hatalmát,
S ősi erőben kél újra az emberi faj”. (Vörösmarty: Priessnitz)

„A víz kétes elem, a földet elönti, de táplál;
Gát, de merészeknek pálya világokon át. [...]
Árja megöl, de szelíd gyógyszerre lesz, ha beteg vagy,
S szűz forrásaiból visszajön életerőd;
Természettől nyert a víz kétféle hatalmat,
Isteni áldássá tett az emberi ész”. (Vörösmarty: Vízyógy)

(*Sebastian Kneipp* wörishofeni vízkúráját csak 1848-tól kezdte az író népszerűsíteni. Gräfenbergben, a *Vinzenz Priessnitz* által oly híressé tett gyógyhely sétaútjának felén, a 650 m-es táblánál ma is megvan még a megvakulástól fenyegetett *Wesselényi Miklós* által emeltetett oroszlanos emlékmű, talapzatán magyarul Vörösmarty *Priessnitz* kúráját üdvözlő verse.)

A hasonszenvi gyógymód és a magnetikus kúrák Vörösmartyt szenvedélyesen érdekelték. Hiszen olvashatta 1828-ban *Kölcsey* értekezését is (*Az állati magnetismus nyomairól a régiségben*), aki először mutatott rá a magyar irodalomban az „állati delejeség” és az ógörög jósdák inhalációs praxisának – a kutatás mai állása szerint valószínűleg a narkotikus hatású etilén belégzésével elért kábulat és álomképek – lehetséges

párhuzamaira. Vörösmarty akkor keresi Kazinczynél *Jean De Carro* lovag karlsbadi gyógyvízről írott tanulmányát; az 1830-as évek elején pedig maga is homeopáthiás kezelésben részesül. Ennek az akkor racionálisnak tűnő és vajmi divatos kúrának maga is elkötelezett híve és terjesztője. *Stettner György* feleségének *Aconitumot* és *Pulsatillát* ajánl (1834), mert azt hiszi, ezzel a vörös pestist (a skarlát egyik fajtáját) megelőzheti. És míg őt a lázas „alföldi hideg” leli, kiigazítja *Forgó* doktor 42 receptúráját.⁸

De *Deáknak* és *Wesselényinek* is javasolta, hogy gyermekeiket „homeopathizálják, amikor beszámolt nekik *Bakody* hasonszenvi terápiájáról és az allopathiáról (1846). Később *Bártfay László* író társától egyik baracskai barátjának egy új homeopathikus szert (kitajac?) kért és beszámolt a köszvény tüneteiről, németül, ha a pesti orvosok a magyar szót nem értenék.

Béla fia makacs köhögési rohamait mégsem merte egyedül kezelni, hanem kikérte a „hahnemannista” *Hausmann Ferenc* (1812–1876) és a delejes gyógymódot kedvelő *Gárdos János* (1813–1893) tanácsát.⁹

Hahnemann tanai a reformkorban oly népszerűek voltak, hogy semmi rendkívüli nincs abban, ha egy „orvoskodó” költő a hasonszenvi gyógymódot követi. *Hahnemann* homeopathiájának a Ferencvárosban még kórházat is alapítottak.¹⁰ *Hahnemann* emlékének egyébként *Garay János* (ki orvosnak készült, de negyedéves medikus korában az irodalom felé fordul), valamint Császár és Vörösmarty 1844-ben egy közös albumot szenteltek (*Hahnemann Emléke*):

„Eddig anyag harczolt anyag ellen a bús beteg ágyán,
S durva csatájok közt kín vala élni tovább.
De te jövéél, s a parányokból felidézted az alvó
Szellemeket, s küldéd mesteri bűvöd alatt.
S újra szelid nemtők kísérik az emberiséget,
És a halál retteg gyötreni áldozatát”. (Vörösmarty: *Hahnemann*)

Epigrammáinak nemes pátosza itt még túlzott, patetikus nyelve helyenként mesterként. Költői ereje, verseinek zsongító dallama az élet és az álom, a mese és a valóság

⁸ Vörösmarty ismerte a skarlát két változatának tünetét (Vörösmarty M. *Összes Művei*, 18. k., 66.). „Nem tudván *Forgó dr.* (lásd a 42-es lábjegyzetet) a' vörös által mit értesz, veres himlőt-e vagy skarlátot, ezen kívül a' skarlát-nak két külön faja lévén, mindenik más orvossággal gyógyítható... A' pulsatilla veres himlő (*Masern* vagy *Fleck* németül) ellen van... Ha leányodon már kiütött a' veres himlő, de levelem' érkezésekor éppen forrósága van, ne pulsatillát, hanem aconitumot adj neki, ha pedig forrósága nincs, vagy az már megenyhült, pulsatillát. A' pulsatilla óvó szer gyanánt is szolgálhat neki a' veres himlő ellen.” (Vörösmarty levele Stettner nejéhez, 1834).

⁹ Vörösmarty költői zsenijének és lelki alkatának patográfiájával Schaffer Károly foglalkozott A lángész c. tanulmányában (35). További adatok erről a témáról találhatók még Szerb Antal Vörösmarty-tanulmányaiban (39), 412–426.; Szerb Antal irodalomtörténetében (38), 331–332.; továbbá Schwartzter Ottó esszéjében Vörösmarty téboly-alakjai. Budapest, 1890, 70.; Heinrich Gusztáv értekezésében (*Psychiatrische Studie über Vörösmarty's „Csák”*. Ungarische Revue, 10. évf., 1890, 144–154. (További forrásmunkákat lásd a 61–64-es jegyzetben.)

¹⁰ Toldy Bajza és Vörösmarty közvetítésével elérte, hogy Bugát Pál Hufeland egy általa németből lefordított és a Tudományos Gyűjteményben közlésre szánt cikkének kéziratába beiktatta néhány orvosi műszó magyar megfelelőjét (*Hahnemann Organona a gyógyművészségnek vagyis Hahnemann Sámuel homeopathiája, magyarítva Bugát Pál által*, Pest, 1830.). Lásd: Vörösmarty Mihály *Összes Művei* 17. köt. 261–262.

mesgyéjén teljesedik ki a székely népmesék hangulatát idéző *Csongor és Tünde* drámai művében (1830). Mirígy „bűbájos” varázsszavai a „boszorkánydombnál”, átkai a csodakútnál, valamint Berreh és Kurrah párbeszédei a népi orvoslás és kuruzslás ráolvasó formáit idézik:

„Teje tőle megromoljon,
Borja téjtől dombra hulljon.
Nyolc tojását mind megitta.
Borja tőgyét vérre szopta”. (*Csongor és Tünde*, 1. felv.)

„*Vörösmarty költészete a mítoszban gyökerezik*” – állapította meg Szerb Antal. De talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy „*képzeletének vad démonai*”, „*lelkének gyönyörű szörnyetegei*” nemcsak a romantika rémvirágai – vagy mint Környey feltételezi: Byron hatása –, de sokkal inkább a népi gyógy mód és népmesék sámánisztikus örökségéből merítettek:

Mirígy:
„Hogy gebedj meg, azt kívánom,
Mérged tengerében”
Meg ne indulj:
Mert, ha lábad, mint az örvény,
Mint az orsó pördül is,
Vén Mirígy mint gondolat,
A bosszúnak gondolatja,
Úton ér, és elemészt”. (*Csongor és Tünde*)

Egy orosházi népi hagyomány szerint Mirígynek hét lánya, hét fia és hetvenhét unokája van. Népünk nyelvében a „mirígy” szót nem a mai „glandula” megjelölésére használta, hanem vele a pestist jelölte: „mirígye szökött”: kiütése támadt. Vagy *Heltai Gáspár Magyar Krónikája* szerint (1575): „*Nagy mirígyhalál vala egész Magyarországra*”. Már *Pápai Páriz* is együtt említette a mirígy és a méreg szavakat. A Méreg és Mirígy Vörösmarty betegségdémonában már egybeolvadnak, csakúgy, mint a régi orvosi és népi pestisdémon fogalmában:

Mirígy:
„Éj legyen napfényetek,
Méreg minden étketek;
Mérges harmat hintse meg,
És utálat főzze meg”. (*Csongor és Tünde*, 5. felv.)

A néprajzi hagyomány ismerete a párhuzamok alapján kétségtelen. Még a mai magyar népi orvoslásban is fellelhető a bosszúálló betegségdémon emléke. S valószínű, hogy ezeket a ráolvasó és bűvölő igéket Vörösmarty még gyermekkorában, Velencén és Nyépkusztán már hallhatta.

VÖRÖSMARTY ORVOSBARÁTAI ÉS KAPCSOLATA KORÁNAK ORVOSTUDOMÁNYÁVAL

Romantikus képzeletvilága, latensen mindig jelenvaló halálvágya és lelki alkatának diszharmóniája felkeltette benne az érdeklődést patológikus cselekményű pályaművek tanulmányozására. Ilyenek: *Az orvos*, a *Cholera és a szerelem* és *A halottrabló*, mely témát kortársa, Ch. Dickens is feldolgozta (*A fekete fátyol*). De ezeket ügyetlen kidolgozásuk, formai hibáik és belső ürességük miatt közlésre érdemtelennek tartotta. *A. Prix* darabja, az *Őrültek háza Dijonban*, egy a költő szerint „*orvosi recept szerint készült mű, mi tulajdonképpen csak dicséretére válhatnék, ha az őrültség s abból kigyógyulás, a mint jól motiválva, úgy volnának előállítva is; de a kidolgozás betűszerinti s fölüleges, megelégszik az őrültség legmindennapibb kitöréseivel, minden mélység, költői valóság nélkül*”. Mégis négy színikritikát ír róla. Kora egyik legtöbbet vitatott témájára, a tetszhalottak életvetetésére is felfigyelt (*Tetszhalottakról szóló mese*) egy aktuális eset kapcsán, helytelenítette azonban ennek egy pesti napilapban megjelent közlését. Ugyanígy tájékozódott az ázsiai kolera terjedéséről és a bevezetett karanténok hatékonyságáról is (1831).

A *Csongor és Tündé*-vel 1830-ban Vörösmarty túllépett ifjúságának halálmotívumokkal telített költészetén, anélkül, hogy kultúrpeszimizmusát végleg elvesztené. Az előtte álló férfimunka azonban prózaibb feladatokra szülte. A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztése révén 1828-tól került ismeretségbe orvos-íróinkkal: Toldy Ferencsel, Bugát Pállal, Csorba Józseffel, Flór Ferencsel, Gyarmathy Sámuellel és a Fóti dal szüreti baráti körével, Pólya Józseffel, majd élete végén Kovács József medikussal, a költő utolsó kezelőorvosával. Sőt már korábban Maróthy Istvánnal (1799–1845), aki fiatalkori barátja volt. Maróthy a pesti egyetem bölcsészdoktorátusa után orvosi pályára lépett (1824) és elindult Keletre, hogy Körösi Csoma Sándor nyomában megkeresse a magyarság keleti rokonait és az őshazát. De csak Konstantinápolyig és Teheránig jutott el, ahol hazatéréseig – 1845-ig – orvosi gyakorlatot folytatott.

Úgy tűnik, azért mégis Bugát volt a legjobb orvos-barátja, akivel Vörösmarty már 1829-ben több hetes kutatóútra indult Heves, Borsod és Gömör vármegyébe, s akinek első fordításait méltatta a *Tudományos Gyűjtemény*ben. Bugát idősebb volt író társainál, s míg éppen ő egyengette az orvos Toldy előmenetelét, addig Toldy Bajza és Vörösmarty közbenjárására vette rá Bugátot orvosi műszavak megalkotására, Bajza 1830 januárjában értesítette Toldyt arról, hogy „*Bugát [...] szívesen szolgál a betegségek magyar neveikkel*”¹¹.

Vörösmarty – aki maga is szőlősgazda volt – évente kétszer – a cseresznyeérés és a szüret idején – ellátogatott Fáy András szőlőjébe, a fóti Somlyóhegyre, ahol írók (*Vörösmarty*, Bajza és *Czuczor Gergely*), művészek (*Barabás Miklós* és *Ferenczy István*), orvosok (Bugát Pál és Pólya József) és publicisták, mint a filozófus és műkritikus *Szontágh*

¹¹ Bugát Pállal a baráti kapcsolata – akárcsak Vörösmartyval – az 1850-es években elsősorban nyelvhelyességi kérdésekkel összefüggő nézeteltérések miatt lassanként kialudt. Amikor azonban a mellözött és gúnyok céltáblájává vált Bugát 1865-ben meghalt, Toldy úgy emlékezett meg régi harcostársáról, hogy: „*ő, az idősebb társ, s a már tekintélyes állású férfiú, volt az egyetlen, ki engem, régibb írói ugyan, de az életpályán csak kezdőt, első keresett föl, s legott, előttem mindig becses, barátságába fogadott*” (Gyászbeszéd Bugát Pál felett. In: *Toldy Ferenc Irodalmi beszédei*, II. k., Budapest, 1873)

Gusztáv, a *Kisfaludy-Társaság* alapító tagja (1836) voltak a falusi mulatságok rendszeres vendégei. A főtí emléktábla leleplezésénél 1837-ben azonban Toldy, Garay és *Tóth Lőrincz* is jelen volt. Toldy vette rá Vörösmartyt egy bordal, a *Főtí dal* megírására (1842). A bordal előadásán az akkor még 10 éves ecsedi *Csapó Mária* – a későbbi Vachott Sándorné, a *János vitéz* Iluskájának modellje – naplójának tanúsága szerint megjelent Fáy kúriájában *Deák Ferenc*, *Kossuth Lajos* és *Bajzáék* is.

A főtí szüreték tizenöt éven át megismétlődő kötetlen összejövetelei bizonyára alkalmat adtak lingvisztikai tréfákra és szófaragásra is a készülő orvosi műnyelvben, hiszen ott Vörösmarty a kor két legjelentősebb orvos-nyelvészével (Bugát Pál és Pólya József) sok derült, mámoros órát töltött együtt. Ez annál is valószínűbb, mert Czuczor Gergely és *Fáy András* (1786–1864) az Akadémia nyelvi osztályának elnökségi tagjai voltak, és Fáy mesék és aforizmák mellett egy cigány nyelvű szógyűjteményt és kis nyelvtant is összeállított. De a nyelvészeti osztály tagja volt *Luczenbacher Sándor* is; így a főtí körben – mintegy az akadémiai nyári „kis ülések” kiegészítőjeként – szükségszerűen folytatódtak az akadémiai disputák idegen szavak honosításáról és új szavak kötési szabályairól, melyek hiánya éppen a szaknyelvek területén jelentkezett a legkirívóbban.

Vörösmarty barátsága Toldy (Schedel) Ferencsel már 1828-ban elkezdődött, a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Koszorú* szerkesztésénél, amelyekbe öt éven át Vörösmarty több nyelvészeti cikket írt – többnyire álnév alatt. Nem is Fóton, hanem az *Aurora*-körben ismerték meg egymást: *Vitkovics Mihály* pesti Nagyhíd utcai lakásán – az induló fiatal írók, Bajza, Vörösmarty és Schedel (Toldy) egymással versengve ott gyártották az új szavakat.¹²

A *Kisfaludy Károly* és az *Aurora* köré csoportosuló fiatal írógeneráció – Bajza, Toldy, Vörösmarty, *Szemere Pál*, Fáy András és Bugát – egy „pennaháború”, az úgynevezett „*Conversations-Lexikon-pör*” győztes megvívása révén került az irodalmi élet központjába.¹³ Művészi útkeresésük találkozott Széchenyi reformprogramjával. Bajza és Toldy Ferenc barátsága már 1821-ben elmélyült, s végig intenzívebb maradt, mint Vörösmartyval, aki *Zalán futása* c. eposzával lett országos híró költővé. S akkor az alig húsz éves, irodalmi tervekkel kísérletező, verselő, a világirodalmat bámulatosan jól ismerő fiatal-

¹² Almási Balogh Pál is írt egy nyelvtudományi munkát (*A visszaigazításra való feleletnek visszaigazítása. Feleletül professor Bugát Pál úrnak a magyar nyelv ügyében*, 1831). Balogh Pál érdeme az Iparegylet és az Állatvédő Egyesület megszervezése.

¹³ Az úgynevezett „*Conversations-Lexikon pör*” évekre megosztotta és egymással szembeállította fiatal íróink javarésztét. A pörben a kiadó, Wigand oldalán álltak Cserneczky József, Döbrentei Gábor (Shakespeare orosz fordítója, Széchenyi útkeresésének irodalmi mentora), Drescher Frigyes, Majláth János gróf, Thaisz András (a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője Vörösmarty előtt), valamint a homeopatha Almási Balogh Pál, Széchenyi háziorvosa. Almási Balogh Pál Wigand kérésére a magyar nyelvű *Conversations-Lexikon* (*Közhaznu Esmeretek Tára*) egyik címszavát az „agyvelő”-ről 1830. február 6-án külön nyomtatványként is megjelentette, s ez azonnal hatalmas botrányt okozott. Az *Aurora*-kör (Kisfaludy Károly, Bajza, Toldy) és Vörösmarty barátai közül (Kazinczy, Fáy András, Stettner György, gr. Dessewffy József és Szemere Pál) Bugát írt egy *Igazítást* a Tud. Gyűjteményben (1830: II. k., 119–123.). A támadás erőtlén volt, így Vörösmarty és Bajza siettek a megszorult neológus segítségére. Közben Wigand sem maradt tétlen: Bajzát, Stettner és Bugátot alávaló kutyáknak („*niederträchtiger Hund*”) nevezte. A lexikon-pör sokat ártott irodalmi életünknek, és sok előfizetőt is elriasztott. A harcok az Akadémia megalakulása után sem értek véget, mígnem a két párt között Széchenyinek sikerült a békét helyreállítania.

ember, a későbbi medikus – Toldyt 1829-ben avatják orvosdoktorrá – elvállalta a nála öt évvel idősebb Vörösmarty 6500 verssoros eposzának, a *Zalán futása*-nak korrektúráját, s még meg is rótt a költőt *A csermelyhez* c. versének rímeléséért. Az a Schedel Ferenc, kinek szülei még nem is tudtak magyarul. Az egyetemes irodalomtörténetben feltehetően egyedülálló esemény, hogy az irodalmi élet és a nyelvújítás egyik legaktívabb szervezője, Révai Miklós után legjelentősebb irodalomtörténészünk egyúttal szemérmester és az orvos-egyetem dietetika tanára legyen (1833–1841). Toldy a '30-as években mint kerületi orvos küzdött a kolera ellen, de ezzel egyidőben elvállalta Vörösmartyval – bécsi könyvkereskedők unszolására – a magyar–német zsebszótár elkészítését is, mely irgalmatlanul hosszú, hat éves munka eredményeként 1835-ben jelent meg. Hogy azután orvosi tevékenységével felhagyva 1850-től mint az esztétika és az irodalomtörténet tanára egészen a literatúrának éljen.

Vörösmarty és Toldy kapcsolata 1837 és 1843 között elmélyült, jórészt közös szótárírói tevékenységük éveiben (1835–1838), majd Bajzával is az *Athenaeum* kiadása idején (1837–1843). (Minderről számos érdekes adalékot találhatunk Bajza és Toldy 1969-ben kiadott levelezésében, valamint Vörösmarty leveleiben, melyek részletes taglalása azonban nem lehet ennek az értekezésnek feladata.)

Pályájának indulásakor Vörösmarty legtöbbet Toldy barátságának köszönhetett, aki már 1827-ben az *Aesthetikai levelek*ben méltatta Vörösmarty epikai munkáit, majd – már mint orvostudor (1829) – a költő hírnevét külföldi újságokba írott recenziókkal és egy német nyelvű antológiában is öregbítette.¹⁴

1829 októberében Toldy beszámolt Vörösmartynak Goethénél tett látogatásáról, amikor személyesen átadta a *Handbuch der ungarischen Poesie* c. kötetét – Goethe ezt azonban figyelemre sem méltatta. Meg is jegyezte Toldy: „*Van-e figyelem nyelvünk iránt? Erre a kérdésre igen szomorú felelettel szolgálhatok. Azt gondolják mindenfelé, hogy nyelvünk a tót anyának valami szegény leánya*” – írta Vörösmartynak 1829. november 22-én. Hiába érkezett Toldy Vörösmarty drámai munkásságáról a német *Iris* hasábjain, és olvasott fel a *Cserhalom*-ból Tretter fordításában a berlini *Englisches Haus*-ban. Csak John Bowring (1792–1872) sürgette Angliában a magyar költészeti antológia próbaíveit. Az angol olvasóközönség Vörösmarty verseit ebből a Bowring által 1830-ban kiadott antológiából (*Poetry of Magyars, London*) ismerhette meg, benne Bowring Schedelt üdvözlő versével.

Az 1834. május 26-i akadémiai kisgyűlésen jelentette be Schedel a külföldi könyvcserre megindulását – akkor számolt be Széchenyi is arról, mint nyújtotta át a Bugát kezdeményezésére 1841-ben alapított *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* első évkönyvét Párizsban *Gay-Lussac* fizikusnak, a Francia Akadémia és Münchenben *Schelling*nek, a müncheni *Bajor Akadémia* titkáranak. A hamarosan meginduló könyvcserre Vörösmartynak, az akadémiai könyvtár szorgalmas látogatójának lehetővé tette az európai szakirodalom alaposabb megismerését. Ez is elsősorban Toldy érdeme, ki akkor még

¹⁴ Toldy közvetítésével ismerte meg Bajza Vörösmartyt személyesen 1827-ben. És Toldy hívta fel Vörösmarty figyelmét a Szendrei Névtelenek a XVI. százaban írott, és a Csoma-kódex-ben talált versére – ennek a versnek hatása alatt keletkezett a ballada népszerű formája, a *Szilágyi és Hajmási* 1828-ban. Vörösmarty balladája még Toldy munkája (*Magyar költői régiségek*) előtt megjelent, mert ő a széphistóriát már kéziratban megismerte (*Bajza és Toldy levelezése*. 643.)

kétlaki életet élt: az Akadémia titoknoka, jegyzője, szótárkészítő, műkritikus, a *Nyelvemléktár* vezetője, az *Akadémiai Értesítő*, az *Évkönyv*, a *Szépirodalmi Szemle*, a *Magyar Történelmi Tár*, a *Tudománytár*, a *Figyelmező*, az *Archeológiai Közlemények* és az *Új Magyar Múzeum* társszerkesztője. S mindezen feladatok mellett a pesti orvosi egyetemen 1833-tól 1841-ig a dietetika rendkívüli tanára, aki ezekben az években még az Akadémia könyvtárát is átrendezte!

A költő és az orvos-irodalomtörténész kapcsolata azonban már az első években sem volt felhőtlen. Még 1827-ben visszatért Stettner György is Schedel elmarasztaló ítéletére: „bosszankodnom kelle, a maga könnyű hitén, s bizalmatlankodásán, és a, felett, hogy Vörösmarty mázat nem tűrő nyíltságát olly rosszul ismeri”. A levélhez Vörösmarty is írt pár sort: „[...] ha jó ember nem volnék, káromkodva felelnék magának, hogy nem restellt ollyan mondatot fölvenni ellenem [...], mert akkor méltóm felkiáltok Uram ne vigy kísértésbe; de szabadíts meg a gonosztól”. Akkor lett Schedel Ferencből „Bülbül”; már nem „kedves barátom”, de „tekintetes úr”. Alig vette át Vörösmarty *Thaisz András*tól (1789–1840) a *Tudományos Gyűjtemény* vezetését, s felhagyott a prókátorsággal, Toldy elfordult a laptól; figyelmét az *Aurora* kötötte le (1828). S már egy évvel előbb jelentkeztek Vörösmartynál a későbbi depresszió vagy a szellemi kimerülés első tünetei: „Nálunk nincs élhetősebb ember az írónál, s én az vagyok, sőt már az is alig. Minden kedvem, minden óhajításom elhajol az írástól, s nem tudom, mikor fordul vissza”. Lehetőséges, hogy a költő Toldy 1828-ban közölt kegyetlen szatirikus bírálatát Thaisz szerkesztő elődjéről magára is értette.¹⁵

Deák Ferenc intelmét (a magyar jobbágy sorsáról): „gyengén nyúlunk az elő kor bal véleményétől szövött lepkéhez, ne éreztessük vele mezítelenségét, ne gúnyoljuk régi szabású erkölceit, egy szóval a magyar példabeszéd szerint ne akarjuk a százados tölgyet édes nyelvünk egy vágásával ledönteni” Vörösmarty Kisfaludy Károlyhoz, az *Aurora* szerkesztőjéhez hasonlóan megszívelte, és csínján bánt nyelvújításunk jövővényszavaival. Költészetében mindenesetre alig élt vele. Erre utal Toldyhoz 1839-ben írott levele is: „Határozottan ellene vagyok minden egyes újításnak, mert ezt köz egyezéssel lehet folyóiratunkban lehozni. Ne tégy nevetségessé bennünket [...], ha újítani kell, én bizonyosan megyek annyira, mint te, de csak előleges értekezés, s köz egyezés

¹⁵ Bajza *Aurora*-jának is volt egy novellista orvos szerzőtársa: az egykori pápai diák, Kovács Pál (1808–1886) már 1824-ben Pozsonyban magyar társaságot alapított, majd a pesti egyetemen megismerkedett Kisfaludy Károllyal, Vörösmartyval, Bajzával, Fáy Andrással és az *Aurora*-kör többi tagjával. Csakúgy mint Schedel, Kovács is előbb íróként mutatkozott be; már 16 évesen írt egy vígjátékot (*Egy füst alatt két lakodalom*), később orvosi oklevéllel (1833) beutazta Németországot, s megismerte Berlinben Hahnemannt (1833). Egyik elbeszélése, a *Ki hitte volna* (*Aurora* 1834) a homeopathia szatírája, de ez még Hahnemannal való találkozása és „megtérése” előtt történt. A Kisfaludy-társaság alapító tagjaként (1836) Győrben a társadalmi élet központja; a *Vaterland* c. lapot magyarra alakított. Ebbe a lapba (*Hazánk*) azután Petőfi, Arany, Lisznyi és Szász Károly is írogattak. A szabadságharc bukása után a karmeliták kolostorának foglya volt, ahonnan csak betegek könyörgésére engedték el. A győri színügy legnagyobb pártolója még megérte, hogy előadják fiatalkori színdarabjait (*Magának akart, másnak kért, Propter cerium quoniam*). Szépírói munkásságát mint megyei főorvos haláláig folytatta. Hatalmas színműírói munkássága, tucatnyi színdarabja, novellái (többek között *A hívatlan orvos*, a *Regélőben* (1834), költészete és orvosírói munkássága méltatlanul merült feledésbe (Irod.: Szinnyi, VI. k., 1354–1361.). Vörösmarty B. E. grófnőnek ajánlott *Három rege* c. kis füzeté 1851-ből is Kovács Pál hagyatékában maradt fenn (Szálási Árpád közlése 2000 január 28-án).

szert” (lásd 1. melléklet). Ezért írhatta már 1839-ben az orvos Kovács Pálnak is: „*Schedel tőlünk az akadémiai választásokra nézve elszakadt, s így véleménye, érzémei nem a mienk többé*” (1839. december 9.). Majd 1844-ben Toldynak: „*Nézeted a, versmértékről [...] nemcsak magyartalan, németes és így hibás, hanem az egész régiebb irodalomra nézve igen elbizott és méltánytalan, mintha te éreznéd (annyiunk ellenében) mi a, jó és magyaros hang*”.

Semmi sem mutatja jobban Toldy és Vörösmarty jellemének alapvető különbségét, mint kettejük folyamodványa a nádorhoz az *Athenaeumot* (Bajza és Toldy) és a *Figyelmezőt* ért aljas sajtótámadások ügyében.

Toldy és Vörösmarty évtizedes barátságának szomorú záróköve Toldy Ferenc a költőről 1850-ben írott igaztalan elmarasztaló ítélete, éppen Vörösmarty megkegyelmezésének évében. Megírásának közvetlen indítékai nem ismeretesek – legalábbis kommentár nélkül maradtak Vörösmarty *Összes Műveinek* 1977-es 18 kötetes kritikai kiadásában is. Ezért idézzük ezt a rágalmozó irományt kivonatosan (lásd függelék, 2. melléklet). Ilyen kiméletlen támadás az író Petőfi verse óta (1848. augusztus) nem érte. Hozzávéve a bujdosás hónapjait, az elnyomatás keserű éveit, ez a tekintélyromboló és a génuszt porbarántsó, elvakult bíráló bizonyára elmélyítette Vörösmarty már 1844 táján mutatkozó pesszimista alaphangulatát (*Gondolatok a könyvtárban*), és siettetta a korán jött gyötrelmes összeomlást, melynek főbb állomásait *Az emberek* (1846), az *Emlékkönyvbe* (1849), az *Előszó* (1850), *Az ember élete* (1854) és az utolsó bortal, a *Vén cigány* (1854) jelzik. Napja fogytán volt – még írt, de előszóban már nem tudta kifejezni magát. Utolsó évében, 1855-ben nem született már egyetlen verse sem. Már 1852 decemberében makacs köhögéses rohamokkal küszködött, akárcsak Béla fia (akinek 1904-ben bekövetkezett halálakor a Vörösmarty-család férfiágon kihalt). Alig fejezte be a *Lear király* fordítását, betegeskedni kezdett, fejfájások és vértolulások kínozták. A Bach-kormányt azért még mindig szenvedélyesen támadta, de hamarosan kifáradt, és ültében el-elaludt, mint a Pickwick-szindrómában szenvedő cor pulmonalis-os betegek. Lég-szomja évekkel halála előtt fokozódott – 1853-ban már tüdővízenyővel kezelték. 1855 őszén családjával Pestre költözött, abba a házba, ahol 25 évvel azelőtt Kisfaludy Károly is lakott. Vörösmarty két nappal később agygutát kapott, és 1855. november 19-én elhalálozott. Bonctani jegyzőkönyve kurtán csak „paralyt. cerebet”-et (sic!), azaz agyhűdést, agyvérzést állapított meg.

Utolsó orvosa, a későbbi sebész, egyetemi orvostanár *Kovács József* (1832–1897) még szigorló volt, amikor több éjjel virrasztott a haldokló költő ágyánál, és őt az utolsó percig ápolta.

(Vörösmarty pathográfiájával, lelki alkatának és alkotó erejének lehetséges kóros vonásaival ez a tanulmány témája miatt nem foglalkozik. Az orvos és orvostörténész szerző különben sem sokra tartja nagy történelmi személyiségek és alkotók életművének „pszichiátriai” elemzését, a zseni patologizálását. Ezért csak röviden utalunk az ezzel kapcsó-

latos tanulmányokra, Babits Mihály¹⁶ két értekezésére 1911-ből,¹⁷ valamint Kretschmer, Lange-Eichbaum és Szirmay-Pulszky Henriette német nyelvű munkáira.)

VÖRÖSMARTY SZEREPE A MAGYAR ORVOSI SZAKNYELV MEGTEREMTÉSÉBEN

1830 novemberében Vörösmartyt választotta a *Magyar Tudós Társaság* rendes tagjának. Hozzá fűződik az Akadémia egyik legtermékenyebb korszaka. A négy állandó szakbizottság (ún. „küldöttség”, nevezetesen: a Grammatikai és Szótári, az Évkönyv-kiadási, a Folyóirat-kiadási és a Jutalmi bizottság) szerteágazó és időrabló munkájával ő csak *Schedel Ferenc*, *Schedius Lajos*, *Kölcsey Ferenc* és *Bitnicz Lajos* segítségével tudott megbír-

¹⁶ Mértéktartóbban ítélkezik Babits Mihály, aki kiemeli Vörösmarty (és Széchenyi) kettős tragikumát, „*mely a Nyugatra és Keletre való örök nézésben rejlik*”. A *Zalán* futásában már érett, kész költő, poeta doctus ő is, a hexameternek nagy mestere, a lázadó képzetek megfűkezője, a „*dús teljesség*” és a lét tragikumának és melancholiájának öröm műve, az „*egészes fialemler*”, aki azonban jól tudja: a „*szépség hínár*”, s „*minden pohárnak a fenekén van keserűség*”. Nem kétséges, Vörösmarty harmincéves korában életének delelőjére ért; a következő évek kultúrpeszimizmusára (*Mohács*, 1830, *A Gutenberg albumba*, 1840, *Mit csinálunk?* - *Gondolatok egy könyvtárban*, 1844) azonban a világirodalom egyik legnagyobb filozófiai költeményével felel (*Csongor és Tünde*), amelyben a „*tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival*”.

A legszebb szerelmes versek még ezután keletkeznek; köztük a *Merengőhöz*, melynél szebb nászajándékot Csajághy Laura szerint menyasszony még nem kapott. Közben azonban lassan egyensúlyukat veszítik a szavak, „*sze-relem, munka, szépség, mind csak csillapító, kábító szerek neki*” (Babits, 1911.). Még felvillan a versek mélyén a „*küzdj és bízza bizzál*” madáchi biztatása, de ugyanakkor nő a egyszerű haláltól való félelem. „*1844-től 1848-ig Vörösmarty költészete folytonos közeledés a nihilizmus felé*” (Babits, 1911.). Még a forradalom előtt 1846-ban írja legtragikusabb versét (*Az emberek*): „*Az ember fáj a földnek [...] Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény! nincsen remény!*”. Mindezt a nemzeti megújulás előestéjén! Alkotóereje a nagy magyar zsenikre (Széchenyi, Deák) jellemző módon megtörik, költészete elnémul. A Világos utáni temetői csendben „*hazája rab, barátai halottak, örültek vagy foglyok. A költő beteg, idegbeteg, valóban az örülltség szélén*” (Babits, 1911.), mellyel osztozik a kor legnagyobb magyarjainak sorsában. Testi betegségek, művei kiadásával és a család fenntartásával kapcsolatos súlyos gondok is gyöttrik. S ebben a szörnyű lelkiállapotban, 1854-ben születik meg a „*legszebb magyar vers [...], egy örült verse, A vén cigány*” (Babits, 1911), melyben a „*logika kapcsolata elszakadt, a képzetek víziókká, a víziók fájdalmakká, a remények kéjjé és istenek borává válnak. Minden képzet a testre hat, mint azé, aki ópiumot evett*”. De még ekkor is bízza hirdeti: „*Lesz még egyszer ünnep a világon!*”. Babits Vörösmarty-pathográfiáját elfogadjuk, hiszen ő maga írta első tanulmányában: „*ne magyarázzunk bele Vörösmartyba semmit*”.

¹⁷ Szirmay-Pulszky Henriette: *Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben* (München, Ernst Reinhardt Verl., 1935.). Vörösmarty alkotópályájában a rendkívül termékeny évek (1823–1833) utáni hanyatlást schizothym vonásokkal, komoran patetikus, nihilizmusba hajló alaphangulatával és lényének alapvetően diszharmonikus voltával magyarítja, amelynek példázataul az 1831-ben írott elbeszélő költeményét, *A két szomszédvár*-at említi. Szirmay-Pulszky azonban még ennél is továbbmenve latens szadizmust és elfojtott homoszexuális hajlamot is felfedezni vél költőnk életében, s mind ezen képtelenséget Vörösmarty férfitársaságban töltött irodalmi estéivel és szenvedélyes vadászhajlamával indokolja. 1830 előtti kisebb eposzaiban (*Cserhalom*, 1825, *Délsziget*, 1826) a tündérien szabadon csapongó fantáziát, ezek mesei hangulatát a korán jelentkező autizmus tünetének, a *Tündérvölgy* (1826) alapmotívumát pedig Ödipusz-komplexumnak tartotta. Rátér Szirmay-Pulszky az alkoholizmus problémájára is, melyet Gyulai még nem ismert (vagy kíméletből elhallgatott), de szóbeli hagyományként Fejér megyében fennmaradt utoljára Babits is említett (*Tanulmány a magyar irodalomról*, 1930.). Mindezen vélekedéseknek a költő életművéhez köze nincs, annak megértésében nem segít, de jól példázza a pszichoanalitikus és a pathográfiai módszerek alapvető alkalmatlanságát az irodalomtörténetben. Hogyan is érthetné meg az elmeorvos a költőzseni nyelvújító és nyelvészeti tevékenységét, ha azokat is csak a schizothym típusra jellemző jó nyelvérzékeléssel magyarázza!

közni. Az oroszlánrész azonban Bajzának, Vörösmartynak és Schedelnek jutott. Ők voltak a szakmájukba vágó jutalmi bizottság tagjai. És a bécsi titkosrendőrség számára az Akadémia „főkolomposai” („*vigilante oculo tenendi*”). A nyelvtudományi osztályban pedig ott találjuk a „főti kör” tagjait: Vörösmartyt, Bugátot, Luczenbacher Sándort és Fáy Andrást. Luczenbacher, Flór Ferenc, Pólya József és Török József orvosok, a *Természettudományi Bizottság* tagjai, valamennyien végeztek nyelvészeti kutatásokat. (Török József gyűjtötte össze *Schuster János* esetlen próbálkozásai után a készülő *Nagy Szóítárba* a vegytani műszavakat. Már 1831-ben, az Akadémia alakuló ülésén levelező tagként beválasztották az orvos *Almási Balogh Pált* is, Hahnemann hívét, ki 1826-tól hazánkban a hasonszenvi gyógy mód úttörője volt. Vörösmarty általa vagy Bajza barátján, Kovács Pálon keresztül ismerhette meg a homeopata orvoslást (1844).

Az Akadémiai iratai és a *Kisfaludy-Társaság* jegyzőkönyvei a költő hatalmas teherbírást és a magyar irodalom- és tudománytörténetben is szinte kivételes szervező-irányító tevékenységét tanúsítják – ebben őt csak Kazinczy és Toldy előzte meg. Vörösmarty „táblabíró és ügyvéd” poétikai munkássága mellett nyelvészeti dolgozatokat írt, szótárt szerkesztett, javaslatot tett a népdalok gyűjtésére, pályaművekről, magyar és idegen színművekről írt bírálatokat, folyóiratok kiadásán fáradozott, akadémiai reformtervezeteket nyújtott be, és a magyar színjátszás kibontakozását siettetette.

Schedellel és Bajzával szerkesztette az Akadémia *Athenaeum*-át (1837–1843), előtte pedig a *Tudományos Gyűjteményt* (1828–1832). S közben még a zsebszótári korrektúrák idegőrlő munkájára is maradt ideje! Csak a műszótár szerkesztésétől vált meg 1839 júliusában. Hatalmas évtizedes nyelvészeti munkássága lett majd az az alapkö, melyen 1872 után a *Magyar Nyelvőr* elindulhatott – ennek részletezése azonban nem ennek a dolgozatnak a feladata.

A kialakulóban lévő orvosi szaknyelv és Bugát módszerének fogyatékoságait Vörösmarty helyett egy debreceni nyelvész orvos, *Lovász Imre* (1797–1843), a homeopathia másik hazai népszerűsítője marasztalta el irgalmatlan, de jogos bírálatában 1835-ben. Vörösmarty, Bajza és Toldy kapcsolatait a reformkor nagy orvosíróival, természetbúváiraival, nyelvészeivel, történészeivel és politikusaival folytatott kiterjedt évtizedes levelezése tükrözi leghívebben. Együttműködésük dokumentumai a készülő *Magyar Szótár* szerkesztőbizottságának orvosdoktoraival, *Csécsei Nagy Imrével* (1804–1847), a botanikai műnyelv megújítójával (1824), *Csorba Józseffel* (1789–1858), *Flór Ferenc*ccl (1809–1871), *Pólya Józseffel* (1802–1873), *Fáy András* barátjával és *Török Józseffel* (1813–1894) az Akadémia irattárában, valamint Vörösmarty publicisztikai munkáiban és levelezésében találhatók. (Egy másik orvosbarátja, *Cseresnyés Sándor* pedig 1845-ben még egy ódát is írt Vörösmarty Mihályhoz, amelyet egy somlói szüreti ünnepségen adott elő. (Ez az ünnepi óda 1845 óta nem jelent meg nyomtatásban.¹⁸)

Valamennyien szívükön viselték a nemzeti szaknyelvek megerteremtését, és a tudós társaságok működését. A reformkor íróira és a *Magyar Tudós Társaságra* hatalmas fel-

¹⁸ Cseresnyés Sándor elégiákat is írt. Először a vakok intézetének segédorvosa Pesten, majd már mint Veszprém megye tisztí főorvosa az első magyar nyelvű fülorvosi munka szerzője (*A hallás élőműszereiről, hallásról, ezeknek bajairól s orvoslásáról*. Veszprém, 1832). A Vörösmartyhoz írott óda egyetlen fennmaradt példánya Szállási Árpád könyvtárában található.

adat várt: meg kellett újítani költészetünk metrikáját, a prozódia, a helyesírás és a nyelvi esztétika alapjait. Lényegében szinte a semmiből megalkotni a magyar szaknyelveket. Nem a fordításokat, de az akadémiai tagok műveit kell kiadni, sürgette Vörösmarty. S talán ezért nézte el Bugát–Toldy szótárának (*Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv*-ének, 1833), Bugát *Természettudományi Szóhalmaz*-ának (1843) nyelvi „zsengéit”, neológus művirágait, amelyek gyakori esetlensége és a magyar nyelv szellemétől idegen jellege éber figyelmét nem kerülhette el. Vörösmarty tapintatára más példa is ismeretes. *Gida József* örökényi plébános hatalmas nyelvészeti munkáján egy évig töprengett, míg elutasító sorait megírta. A nyelvészetben járatlanabb *Táncsics* kritikai észrevételeit azonban határozottan visszautasította.

Az Akadémia nyelvtudományi osztályának megalakulása előtt az új szaknyelv megteremtésén fáradozó cikkek a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelentek meg, melyet 1828 és 1832 között Vörösmarty szerkesztett, s melynek polihisztor szerzőgárdája összejöveteleiken a Trattner-házban a hazai íróársadalmat képviselte. Végeredményben ez azt jelentette, hogy a pesti tudós társaság szerkesztői a pesti írók köréből kerültek ki. Így természetes, hogy Vörösmarty tollából már 1828-ban megjelent egy könyvismertetés Bugát Pál fordításáról (*A. F. Hempel: Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonatai. Pest, Trattner és Károlyi betűjével, 1828.*).

Orvosi szaknyelvünk egyik lelkes megújítóját, Bugát Pált (1793–1865) már számos orvostörténeti tanulmány méltatta és kritikusan értékelte. Ezekből most csak annyit mérítünk, ami az Akadémiához és Vörösmartyhoz való kapcsolatát érinti. Irodalmi érdemeit már 1830-ban méltányolták: a „főti kör” tagját az Akadémia rendes tagjává választotta, majd 1838-ban dicséretben részesítette *Chelius* négykötetes sebészetének lefordítása, 1844-ben pedig a *Szóhalmaz* megjelenése alkalmából. Még 1830-ban írott munkáját (*Kórtan és Éptan*) pedig a nyelvtudományi küldöttség még 1845-ben is „a műnyelvre nézve jeget törő, de egyébiránt is sok eredetiséggel bíró” rendszeres kézikönyvnek tartott. Bajzával és Vörösmartyval a *Zsebszótár* szerkesztési munkálatain dolgozott. A nála 12 évvel fiatalabb Toldy egyetemi pályafutását azonban még Bugát segítette. Vállalkozása, az *Orvosi Tár* megindítása (1831) nagy merészségre vallott; abban a deákos műveltségű táblabíró-korban kevés volt még a magyarul olvasó orvos. Elhatározását, hogy kiirtson nyelvünkől minden nehézkes ejtésű vagy idegen származású szót, Vörösmarty minden igyekezetével támogatta, és első fordításáról 1828-ban a *Tudományos Gyűjtemény*ben egy három és féloldalas tanulmányt írt. Ez a költő orvosi mesterségsszavakat illető első munkája. Először Bugát érdemét méltatjt, kinek a „műszavak előállítása” volt a legnehezebb feladata:

„Ami a fordítást illeti, meg kell vallanunk, inkább merész elmét kívánt, mely midőn a mindennapi beszéd az ily tudományos előadásra elégtelen, ne féljen a nyelvnek rejtett kincseihez nyúlni s a fogyatkozásokat azokból pótolja. A jeles fordító mindezen felül emelkedett”, majd – talán Bugát később szaporodó ellenfeleire gondolva – Vörösmarty így folytatta: „Ha valakit itt az a csodálatos viszkete bántana, hogy a merőt gáncsolja s bosszankodással ütközzék meg minden szavaiban: szeretnék attól [...] különösen kettőt megkérdeni: Mit akarna inkább? Azt-e, hogy nyelvünk, amire szüksége van, magából s elemeiből pótolja? Vagy azt, hogy mint némely európaiak, gyülevész és zavar legyen a legtarkább szavakból?”. Ezután arról kesergett, hogy: „Társalkodási nyelvünk nincs;

vagy ha van, olly tarka, a, millyen csak lehet; hivatalos, katonai, művesi, s a, t. hasonlóképen nincs, a, tudományost, az íróit most törjük [...]; igen helyes gondolat Bugát Professor Úrtól, hogy a magyar boncztudományt magyarul adta. Az eddig szokásban volt szavak általa többnyire használtattak, életbe hozattak az avulni kezdők, [...] fölött okosan felvételtek a gyökök, s szóképzők is”.

A bíráló csak ezután helyesbítette Bugát szóalkotásait, s úgy találta, hogy „a vér (vena) ből [...] a, vér elmaradhatna, s a, tölcserbe való bemenetelt rövidebben tölcserbe menetelnek mondhatnók [...] A, fordító úgy látszik meg akarja igazítani a, szokást, mely a, mell (pectus) szóból a, mell-ett, mell-öl, mellék szavakat alkotta. Ha divatba jöhet, minthogy törvényszeres, nincs okunk ijedezni tőle. [...] Ezen kívül vannak még szavak, mint p.o. munkamívi mechanicus, s a. t., melyek nem eléggé alkalmasak az idegen szó kitételére; vannak vidéki szavaink is, melyeknek hazáját nem mindnyájan tudjuk [...] de mindezek a nagyobb számhoz képest [...] kevesek, s idővel [...] könnyen pótolhatók”. Bugát a „matéria” szót Vörösmarty szerint tévesen fordította „alak”-ra, mert ez a latin szó németül a „Gestalt”, a „forma” vagy az „alkat” megfelelője. A helyes fordítás szerint nem „alak”, hanem „anyag”. Nem fogadta el Bugát másik javaslatát sem, hogy a „literatura” szót a „tudományok tudománya” szóval fordítsuk. Tévedett azonban, amikor Bugát fordítását („recens = heveny”) értelmezte; Vörösmarty szerint a „heveny” inkább az „in flagranti” értelmével azonos. A mai szóhasználat Bugát javaslatát követi, és mesterszavai jelentős részét ma is használjuk.

A bírálat visszafogott, tapintatos, de határozott – ebben Vörösmarty Arany János elődje.

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztője éveken át élénk figyelemmel követte az „éledő, idegen köntöstől szabadulni” vágyó magyar orvosi műnyelv első irodalmi kísérleteit, legyenek azok bármily jelentéktelenek. Érdemes említeni a megyei főorvos Csorba József (1789–1858), a kaposvári megyei kórház alapítójának egyik magyar nyelvű munkáját (*Hygiastika vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fentartására és a betegség gyógyítására, addig is, míg orvos érkezik*. Pest, 1829.). Csorba orvosdoktor közölt már cikkeket a Tudományos Gyűjteményben korábban is (1817, 1824). 1829-ben Vörösmarty így méltatta Csorba József munkásságát: „Orvosaink szorgalmának s magyar lelkűségének egy újabb tanúja a fenn jelentett munka, melynek különös érdeme az, hogy a tudományi rendszer szoros korlátai közül az élet tágas mezejére kiter s közhasználatú ösmeretekkel gazdagítja olvasóit”.

Egy orvos, Fésűs Menyhért (1802–1872), a későbbi nagybányai fizikus, polgármester és archeológus doktori disszertációja (*Értekezés az emberi test neveléséről*, 1829) sem kerülte el Vörösmarty figyelmét, és azt a Tudományos Gyűjtemény 1829-i évfolyamában ismertette: „Doctorságra léptetés alkalmával magyar értekezést írni ugyan nem példátlan dolog; de a jó példa olly kevés követőre talált még eddig, hogy ez újabb példaadásnak több szerencsét kívánni igen nagy okunk van. Az említett értekezés tárgya, s a csinos magyarság, mellyel írva van, a szerzőnek mind jól választó ítéletéről, mind ízléséről bizonytságot tesznek” (a rövidített szöveg Borbáth Andor kiemelése).

Említésre méltó tény, hogy akire az író és az Akadémia nyelvtudományi bizottsága felfigyelt, később orvostársadalmunk jelentős képviselője és szakirodalmának fáradhatatlan munkása lett. Az Akadémia választmánya így tett Gebhardt Ferenc (1791–1869) munkájának megítélésénél is (*A különös orvosi nyavalya és gyógytudomány alapvonat-*

jai. 1828–1838.). Ezt a művet a tudós társaság Bajza jegyzőkönyve szerint 260 200 arannyal jutalmazta:

„Gebhardt Ferenc munkája [...] nagy hiányt pótol, s azon közönséget, melynek írva van, meglehetősen kielégíti, stílusában itt-ott németes kifejezések vannak ugyan, azonban eléggé érthető és világos. [...] Kíváncsinos lett volna [...], hogy a gyógyszer formulái egyszerűbbek volnának [...], hogy a Szerző műszavaira nagyobb gondot fordított volna, mert ez nálunk magyaroknál, hol a, tudományok most kezdődnek műveltetni, fő tekintetű dolog”.

1829-ben jelent meg Budán a *Gyógyszerek árszabása Magyarországra és a hozzá kapcsolt tartományokra alkalmazva* deákul, németül és magyarul. Vörösmarty ezt a gyűjteményt is áttanulmányozta, és annak nyelvtերemтő igyekezetét a *Tudományos Gyűjteményben* magyarázatokkal, szókötési javaslatokkal ellátva méltatta: „Az egyetemi orvosi karnak ezen roppant munka kidolgozása mindenkor díszemléke leendő. Csak arra tesszük figyelmessé olvasóinkat, hogy száz meg száz orvosszernek kell magyar nevet adni, s itt ezer közül [...] egy sem marada nevezetlen; mind ezen munka pedig nem vak-tában, hanem bizonyos rendszer után készült, s az elnevezések többnyire helyes philológiai alapon épülnek [...] Ha magyarosodásunk minden félről így gyámolítottatnék: mi hamar közel volnánk a nyelvbeli műveltségnek azon fénypontjához, melyen már a szomszéd nemzetek ragyognak”. (Az árszabásban említett gyógyszernevek jelentős része nem élte túl a nemzeti megújulás korát.)

Nem kevés tehát Vörösmarty (és Bajza) érdeme a magyar orvosi műnyelv megteremtésében. Ha időnként tévedtek is reformkori nyelvújítóink, főként Bugát az ikes igék ragozása, a szenvedő igeragozás, a jottista és az ypszilonista írásmód, az etymologia, a hangrend, a hibás szóalkotás, az összetett mássalhangzók egyszerűsítése, a képzők eredete, a nyelvszokás, az analógia és a jó hangzás kérdéseiben, leveleiben és tudományos munkáiban kifejtett helyesírási elvei „már mégis, kikristályosodási folyamatot mutatnak a Magyar Tudós Társaság helyesírási rendszere felé, melynek majd Vörösmarty lesz az érdemi szerzője”.

Mint mesterségyszavaink figyelmezői és pallérozői megérdemlik a kései orvosnemzedékek háláját és az orvostörténészek figyelmét. S ezt annál inkább, mert úgy találtuk, hogy Vörösmarty roppant tudományszervező munkásságában az orvosi szaknyelv ápolásában vitt szerepe eddig irodalomtörténészeink figyelmét is elkerülte.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS HIBÁI ÉS A BUGÁT–TOLDY-FÉLE ORVOSI MŰNYELV BÍRÁLATA

Az a fáradhatatlan meggyőződés, hogy magyar nyelven is lehet tudományos ismereteket terjeszteni, kétségkívül Bugát, Toldy és Vörösmarty érdeme. Mint Toldy találóan megállapította: „Helyesen szólani Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet”. Nyelvészeti tévelygéseinek hosszú sora ellenére sok mesterszavát a tudomány és az irodalom elfogatta, és ma is használja.

Amire Vörösmarty finoman utalt, hamarosan bekövetkezett. Bugát néhány év alatt 8000 szót teremtett; 1843-ban pedig már negyvenezer szó volt együtt! Ennek népszerűsítésére állította össze Bugát és Toldy az *Orvosi Szókönyv*-et, amely az *Orvosi Tár* első két évfolyamának (1831/1832) szakszavait tartalmazta.

Nem térünk itt ki Bugát szófaragási rögeszméjének kései túlzásaira, vagy magának szánt és később rosszindulatúan értelmezett, nyelvi játékaire – ezeket a nyelvi torzszülötteket Vörösmarty már nem érte meg, de komoly terminológiai problémákat okoztak az *Orvosi Hetilap* indulásakor 1857-ben.

Vörösmarty az új jövevényszavakkal epikai költeményeiben alig-alig élt. A nyelvújítással járó problémákat pedig elsősorban régi és tájszavaink gyűjtésével igyekezett megoldani. A neológust, „*Ki mindig új szót fúr, farag, A leghelyesbet százfelé csigázza*” csak általánosságban róttá meg, minden él nélkül.

Már említettük, hogy Bugát szóalkotási és szókötési rendszerét Vörösmarty és az Akadémia helyett a debreceni *Lovász Imre* támadta leghevesebben. Vörösmarty kritikai dolgozatai és publicisztikai cikkei hallgatnak erről, ami azért különös, mert a költő és szerkesztő figyelmét máskor semmi sem kerülte el.

Lovász elismeri, hogy „*a legegyszerűbb mesterség sem lehet el a mesterszavak nélkül, mivel azok a beszédbeli rövidség 's az értelemnek pontos meghatározása – praecisio – eszközöltetik [...] De nemzetünk nyavalyája, hogy mindenki poéta akar lenni, [...] A köznép, mely az új szók formálására szintűgy hajlandó, s mely által fejlik ki tulajdonképpen minden nyelvnek sajátsága, félszázadig sem tesz annyi kárt a nyelvben, mint kevés idő alatt néhány áltudósok, kik egy két tudományt imígy-amígy kitanulván, mindjárt meghatalmazottnak érzik magokat az új szók koholására*”. Lovász szerint a magyar nyelv nyomorítása a horvát származású *Dugonics András*s (elh. 1818) kezdődött, akinél a doktor gyógyszer, a muzsikus hangász, a kutyapecér ebész és a kristély allóvet. Lovász szerint az *Orvosi Tár* első füzetét „*minden jobb ízlésű magyar undorodással olvassa és gyenge gyomrú olvasónak felér egy hánytatóval*”.

„*Az újítás helytelenségeit*” csak az „*olgy okos vigyázással tartózkodni tudó Vörösmarty és Kölcsey*” kerülte el. Ennek illusztrálására Lovász Vörösmarty: *A magyar költő* c. versét említette. A neológusok hibáit azután a könyvecske részletesen taglalja: ezek közül a mértékes verselés feladása, a természet hangjait utánzó szavaink (*onomatopoeomena*) és a népszerűség (azaz közérthetőség) elhanyagolása, a mesterszavak mindenáron magyar köntösbe öltöztetése, „*a nyelvbéli purizmus affectálása*”, a „*hyperpurizmus neologomániája*”, „*az analógiákkal való visszaélés, a régi igaz magyar szóknak, s szóllásformáinak új, többnyire erőltetett, s mesterkézett kitételekkel való felcserélése*”, az írásbéli rövidségek keresése, a hamis etymológia és a germanizmusok, máskor pedig éppen a már érthetetlen archaizmusok és régi szógyökök felújítása nyelvújításunk legfőbb hibái.

„*Mély szomorúsággal látta Bugát, hogy az a mesterséges építmény, [...] amelyet nem csak ő, hanem Toldy is örök időkre szólónak vélt, mily hamar kezd roskadozni*”.

Újabb támadásokra már csak Vörösmarty (1855), Bajza (1858) és Bugát halála (1865) után került sor az 1872-ben induló *Magyar Nyelvőr*ben. Ezért ajánlott fel Batizfalvy Sámuel (1826–1904) pesti sebészstanár 1876-ban 300 forintot a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* máramarosi nagygyűlésén egy új orvosi és gyógyszerészeti műszótár pályázatára. Holott csak jó tíz esztendeje jelent meg *Poór Imre* háromnyelvű orvosi zseb-szótára és az *Orvosi Hetilap Orvosi-gyógyyszerészi Műszógyűjteménye*.¹⁹

¹⁹ A magyar orvosi nyelv etymológiai és történeti szótára még ma is hiányzik (!), bár ezt a *Magyar Orvosi Nyelv* 23 kötetének eddig megjelent 43 füzetében már pótolta.

Magyary-Kossa még 1929-ben is csak rendszert látott Bugát bolondságaiban, de tárgyilagosan megállapította, hogy „a nyelvtisztaság [...] elérhetetlen ábránd [...] „Bugát nem érdemli meg, hogy mindig csak gúnnyal és csúfolódva említsük nevét [...]. Nem a szó, hanem a mondat rontja meg a nyelvet”.

Jobb lett volna, ha Vörösmarty, Bajza, Toldy és a nyelvtudományi küldöttség Bugátot még időben megrója, szóképzési buzgalmát hathatósabban nyesegeti? Bizonyára nem, mert nem lenne akkor nekünk ma sem érthető, használható és közérthető orvosi szaknyelvünk. Az Akadémia helyesebben járt el, amikor a „nyelvtisztaság” elérhetetlen eszméjének érdekében nem irtott ki azonmód mindent, ami nem felelt meg a lex artis, a szóképzés törvényeinek, „kivált akkor nem, ha a szó már teljesen meghonosodott és jól fedi a fogalmat”.

(Mára a helyzet megváltozott: az idegen mesterszavak kritikátlan és felesleges átvétele az orvosi szaknyelvben ismét olyan helyzetet teremtett, mint a deákság korában. Ma már nemcsak a mondat szerkezete, hanem a mondatvég emelkedő hangsúlyozása, az igekötők hibás használata és az idegen – különösen az angol – nyelvkincs okatlan majmolása, fokozódó érthetlensége a szakma szűkebb körein kívülállók és a nyelvhelyességét féltők számára jelenkori orvosi szaknyelvünk legégetőbb problémái.)

A Bugát-szószedet százéves évfordulóján, 1933-ban Poór Ferenc sietett még egyszer a bugáti nyelvreform védelmére. Úgy látta, hogy hazánkban az orvostudomány viszonylagos visszamaradottságának fő oka a „táblabíró-korszak” idején a hajlékony magyar orvosi műnyelv hiánya volt. Mint a felvilágosodás íróinak, Kazinczy irodalmi körének, a reformkor tudósainak is „egy holt nyelv nehéz és felesleges járma alól kellett előbb felszabadítania a magyar tudományt”. S ha a szógyártás özöne és a mértékletesség hiánya kétségbe is ejtette későbbi nyelvészeinket és orvosainkat, nyelvünk pallérozásáért, egyenjogúságáért és a tudomány művelésére alkalmas szaknyelv megteremtéséért *Apáczai: Magyar Encyclopaediája* (1655) óta folytatott évszázados küzdelemben a *Tudós Társaság* tagjai, Vörösmarty, Bajza, Toldy és Bugát tettek a legtöbbet. Ezért emlékezünk ma mi is – hagyományaik kései követői – hálával és kegyelettel Vörösmarty Mihály az orvosi szaknyelv megteremtéséért fáradozó munkásságára.

Mert ma is „nyelvében él a nemzet”, s költőnk szerint éppen Fejér megyében, Vörösmarty szűkebb pátriájában beszélnek legszebben magyarul.

FÜGGELÉK:

1. melléklet: Vörösmarty Mihály fontosabb nyelvészeti munkái és dolgozatai (Vörösmarty Összes Munkái 8. kötetének és Vörösmarty Összes Művei 16. kötetének, valamint Levelezése alapján)²⁰

- 1821: Ypszilon-háború. Vigjáték egy felvonásban. (A magán- és mássalhangzók vallo-
másai a betűköztársaságban)
- 1826: Némely nyelvünkbeli különözésekről (*Tudományos Gyűjtemény*, 1828.)
- 1828: Gondolatok a magyar nyelv eredetéről (Vörösmarty első nyelvtörténeti értekezése
még Horvát István szellemében íródott; megjelent a *Tudományos Gyűjtemény* 1828-
as évfolyamában.
- 1831: Egy tökéletes magyar Grammatica terve. (Magyar Tudós Társaság nagygyűlése és
a *Nagy Szótár* szógyűjtésének és szerkesztésének vázlata (javaslat)²¹. Két könyvbí-
rálat (Kolmár J.: *A magyar nyelv Jelességei az Európai holt és élő nyelvekkel egybe
használtva* és Kassai J.: *A' magyar nyelv különösségei*²² és *Egy javaslat egy magyar
zsebszótárhoz*.
- 1832: Magyar Orthographia és paradigmák: Vélemény az 1831-i nyelvtudományi juta-
lomfeleletekről
- 1833: Vélemény Vajda Péter művéről (*Magyar Nyelvtudomány*)
Észrevételek az „Év” és a „Tekéletes” szókra (*Tud. Gyűjtemény*)
- 1834: Vélemény Gida József munkájáról (*A' magyar nyelvnek nyoma*)
A „Nagyszótár” terve
- 1835: Könyvbírálatok (Kassai József: *Gyökerésző szótár*, Fogarasi János: *A magyar
nyelv metafizikája*), szövbírálatok az *Athenaeumban* és a *Figyelőben* (1837–1841)
- 1836: Vélemény a szótári dolgozatok megkezdéséről és kiosztásáról, valamint a nyelv-
tudományi jutalomfeleletekről
- 1835–1838: Magyar és Német Zsebszótár (szerkesztők: Bajza, Vörösmarty, Schedel és
Bugát)
- 1837: Vélemény a kettős betűk egyszerűítése (azaz egyszerűsítése) tárgyában
- 1839: Nyelvtudományi pályamunkák
- 1840: Vélemény Jászay: a *Régi Nyelvmélekek* c. értekezéséről
Nyelvtani jutalomkérdések a szórendről és a magyar szókötés szabályairól
Mutatvány szavak a Nagy Szótárhoz
Idegen kifejezések fordítási javaslatai
- 1842: A helyesírás és szóragozás szabályairól
Szókötési töredékek és a szórend szabályai
Nyelvészeti töredékek
Bizottsági vélemény egy az Akadémia által kiadandó kéziszótárról

²⁰ Vörösmarty nyelvészeti munkásságáról bővebb adatok *Szinnyei Józsefnél* (Vörösmarty mint nyelvész. *Figyelő*, 1876: 281.) és *Mikesy Sándornál* (A nyelvész Vörösmarty. *Magyar Nyelv*, 1950, 4. sz.) találhatók.

²¹ *A Nagy Magyar Szótár terve* 1834-ben külön füzetben is megjelent.

²² Vörösmarty nem fogadta el Kassai magyarázatát, mely szerint a meddő szó a meg nem ellendőből, a tudó pedig az üheldegető szóból származna.

1843: *A' magyar szókötés főbb szabályai*

1845: Nyelvtudományi pályairatok elbírálása

Javaslat a Zsebszótár szerkesztőbizottságának összetételére

1846: Vélemény az Általános magyarosítási javallat című értekezésről

1848: *Elemi magyar nyelvtan a 'közép iskolák' I. osztálya' számára.* Budán, A' magyar kir. Egyetemi könyvnyomdában 1848. VI, 84 p. (Társszerő: Czuczor Gergely)

Magyar nyelvtan a 'középtanodák' második osztálya' számára. Budán. Nyomatott a magy. kir. Egyetem' betűivel. 1848. 163 p. (Társszerő: Czuczor Gergely)

Szókötés a 'középtanodák' III. osztálya' számára. Budán, A' magyar kir. Egyetemi könyvnyomdában 1848. 110 p. (Társszerő: Czuczor Gergely)²³

1848: Vélemény az elkészült kis magyar nyelvtanról.

1853: *Vélemény a Dunán túli Nyelvjárás-ról*

2. melléklet: Toldy véleménye Vörösmartyról (1850); megjelent Vörösmarty Mihály: *Összes Művei* 1977-es kiadásának 16. kötetében

„Ő a drámában magasb pontot soha sem fog elérni. Nála a képzelem uralkodik; ő az életet ezer fordulataiban nem tanulja, [...] általános elvonások szerint alkotja személyeit. A magasb köröket nem keresi, [...] nem ismeri a külföldöt, annak életét. [...] Historiai studiuma nem eléggé terjedelmes, rendszeres és összefüggő, hanem töredékes és egyoldalú. Ilyenek aestheticai készülletei is. Ő mély gondolkodó, de ítéletei egyoldalúak, többnyire mert adatokban szegény.

A nyelvben mély belátása, jó észlelő tehetsége, szigorú rendszeressége van; de legalább tizenkét év óta egy helyt áll a nyelvvizsgálatban is. Nem tudta mit olvasson, és így nem olvasott; most kényelmesebb, hogysem tanulhasson. Azt hiszi, hogy a magyar nyelv vizsgálatára az általános philológia tanulása nem használ. [...] Jeles ítélőképessége mellett nem lehet, hogy criticái-ban sok igaz és jó ne legyen: de itt is hol a tudományos sokoldalúság?

Vörösmartynak a maga nagy teremtő költői szellemével, s nagy észbeli erejével német universitas-beli nevelés és francia élet kellett volna: ő a kor első írói közül tartozott vala. Így el kellett törpülnie (ahhoz képest, mi lehetett volna). Legtöbb eszmélet lyrájában s leggazdagabb költészet eposaiban van; legtöbb kapkodás, tévelygés a drámáiban. Prosaí írásaiban mélység, de melly szűk körben mozog” (1850).

Bajza véleménye is ide kívánczok, aki már 1829-ben azt írja Toldynak, hogy „a mi az orvosi társaságot illeti, [...] nem kétlem, hogy felállhat, mert az orvosok között többekre fogsz találhatni, kikben lélek van s Unternehmungs-Geist, [...] de a másik társaságra nézve azt hiszem, semmi sem leszen belőle. [...] Vörösmarty és Kisfaludy egyedül csak költői körben fognak mindörökké ragyogni, mert egyik sem tanult fej, s még csak idom sincs benne a tanulásra” Így Toldy 20 év után csak megismételte Bajza elmarasztaló és szubjektív ítéletét a reformkor legnagyobb költőjéről.

²³ Az 1848-as, Vörösmarty életműve szempontjából jelentős kötetek csak néhány évvel ezelőtt kerültek elő, éppen ezért hiányoznak a Vörösmarty összesből. 1851-ben újra megjelentek. (– a szerk. megj.)

FELHASZNÁLT IRODALOM ²⁴

1. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969
2. Balázs János: *Magyar deákság*. Budapest, Magvető kiadó, 1980.
3. Batári Gyula dr. személyes közlése 1999. október 22-én (kiegészítésül lásd: Batári Gyula: *A tudományos szaksajtó kialakulása*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1994.
4. Beöthy Zsolt, szerk.: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Athenaeum kiadó, 1896. 2. kötet
5. Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940, 297.
6. Borbáth Andor: *Vörösmarty Mihály és a magyar orvosi nyelv*. Orvosi Hetilap, 1968, 111:2727–2728.
7. Bugát Pál – Schedel Ferenc: *Magyar-deák és deák-magyar Orvosi szókönyv az Orvosi Társaság első két évéhez*. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1833–; lásd még: Bugát Pál: *Természettudományi Szóhalmaz*. Budán, Magyar Kir. Egyetem nyomda betűivel, 1843.
8. Környey István: *Vörösmarty Mihály: A 150 éves „Szózat”*. Orvosi Hetilap: Horus 125; 1984; 2749
9. Dickens, Charles: *The Black Veil*. Fordította: Latzkó Hugó, Budapest, 1920.
10. Chyzer Kornél: *A Magyar Orvosok és Természettudományi Vizsgálók Vándorgyűléseinek története, 1840–1890*. Sátoraljaújhely, 1890
11. Csapodi István: *Pápai Páriz Ferenc orvosi nyelve*, 1-10. Magyar Nyelvőr, 2; 1882–1884.
12. Dörnyei Sándor dr. levele és személyes közlése (1999. augusztus 30.)
13. Entz Géza: *Megemlékezés Bugát Pálról*. Természettudományi Közlöny, 1915, 47, 629
14. Erney Miksa: *A magyar nyelv az orvosi irodalomban*, 1–2. Magyar Nyelvőr 7; 1877: 563–566 és 8; 1878: 23–27
15. Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig*. Budapest, Magyar Élet, 1942. 130.
16. Gelencsér József – Kresz Mária – Lukács László: *Vörösmarty-emlékek*. Székesfehérvár, A Szent István Király Múzeum Közleményei, B-sorozat, 41. szám, 44. o., é. n.
17. Györy Tibor: *Magyarország Orvosi Bibliográfiája 1472–1899*. Budapest, Athenaeum, 1900. (Íródott a Szinnyei-féle természettudományi könyvészet alapján.)
18. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Vörösmarty Mihály Összes Munkái. Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1884. 1. köt.
19. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

²⁴ A dolgozat részei kivonatos formában megjelentek az *Irodalomismeret* 11. évfolyamában, 2000. június, 1. szám, pp. 91–94), az *Árgus* 11. évfolyamában (6. füzet, pp. 36–44.) és a *Magyar Orvosi Nyelv* 2002. 2. évfolyamának 2. füzetében (pp. 28–35.). Jelen dolgozat teljes szövege, a lábjegyzetek, a táblázatok és az irodalomjegyzék 2005. augusztusában bővített és 2023-ban átdolgozott, javított és rövidített kiadása eddig nem jelent meg nyomtatásban.

20. Keresztury Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Budapest, Magvető Kiadó, 1956.
21. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 137–179., 272–318., 432., 602–610.
22. *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1960, II. köt., 285–296.
23. Lovász Imre: *Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némelly nevezetesebb hibáiról*. Pesten, Trattner és Károlyi kiadásában, 1835.
24. *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai*, I–IV. kötet, Pest, 1841–1844.
25. *Nyelvművelő Kézikönyv*, szerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 1. köt.
26. Oláh Andor: *Fűbe-fába orvosság. Békés megyei népi orvoslás*, 1. köt., H. n., Békés Megyei Tanács kiadása, 1982.
27. Ompolyi M. E.: *Fáy András főthi szüretei. Alkalmi emlékezés. Életképek* 1. évf., 1876: 926–927.
28. Magyary-Kossa Gyula: *Bugát és a magyar orvosi nyelv*. Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténet köréből. 1. kötet. Budapest, a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat kiadása, 1929, 317–324.
29. *A' magyar orvosi tudományról* (szerk. közlemény, aláírója: O-h-i). Társalgó, 1845; 92. sz., 356–366.
30. *Az orvosi kar magyar gyógyszerneveiről* (szerk. közlemény). Gyógyszerészek Lapja, 1939, 5. szám, 7.
31. *Orvosi-gyógyszerészi Műszógyűjtemény*. Pest, Kiadja az Orvosi Hetilap szerkesztősége. Müller E. nyomdája, 1862.
32. Poór Ferenc: *Magyar orvosi műnyelvünk kialakulásának százados évfordulójára*. Orvosképzés. 23; 1933: 515–521
33. Poór Imre: *Orvosi műszavaink magyar deák–német zsebszótára*. Pest, Fanda nyomdája, 1863.
34. Révai Nagy Lexikona. 1. köt. Budapest, Révai Kiadó, 1911. 225.
35. Schaffer Károly: *A lángész*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1938.
36. Szabó Magda: *A legutolsó bordal: A vén cigány*; In: *A lepke logikája*. 2. kiadás, Budapest, Argumentum Kiadó, 1997, 181–189.; valamint Szabó Magda Vörösmarty-drámája, a *Szilgett*, melynek 2000 december 1-jén, a költő 200 éves születésnapján a székesfehérvári Vörösmarty Színházban volt az ősbemutatója (a színdarab ugyanabban az évben jelent meg az Európa könyvkiadónál).
37. Szabó Magda: *A kis Wachotné*; In: *A csekei monológ*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999, 131–134.
38. Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1958, 227.
39. Szerb Antal: *Vörösmarty-tanulmányok*; In: *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest, Magvető Kiadó, 1971, 357–436.
40. *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*: Budapest, Magvető Kiadó, 1985. Magyar Hírmondó sorozat.

- 41/a. Szállási Árpád: *Terminológiai problémák az Orvosi Hetilap indulásakor*. Orvosi Hetilap:Horus, 126, 1985, 1487–89.
- 41/b. Szállási Árpád: *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók*. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1998, 47.
42. Szállási Árpád személyes közlése, Esztergom, 1999. október 22-én
43. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1891–1914
44. Schedel (Toldy) Ferenc – Zádor György: *Handbuch der ungarischen Poesie*. Pest, 1828.
45. Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégibb időktől a jelen korig. 1864*. Hasonmás kiadás: Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
46. Volf György: *Az orvosi műnyelv*. Magyar Nyelvőr 7; 1877: 213–216
47. *Vörösmarty Mihály Összes Munkái*. I–VIII. köt. Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1885.
48. Vörösmarty Mihály *Összes Művei*. Szerkesztette: Horváth Károly és Tóth Dezső. 1–18. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960–1977. (16. kötet: Publicisztikai és akadémiai iratok)
49. Vörösmarty Mihály könyvismertetése: Az egészséges emberi test Boncztudományának alap vonatai Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által Pesten, 1838. Tudományos Gyűjtemény 1828; 7. szám, 112–115
50. *Vörösmarty Mihály Összes Művei*. 1–18. köt. Szerkesztette: Horváth Károly és Tóth Dezső. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, (17. és 18. kötet: Levelek)

Dr. med. NEMES CSABA MIKLÓS
Anästhesist i.R. Medizinhistoriker
D – Überlingen,
www.medicine-history.de

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rolle des Dichters Mihály Vörösmarty in der Erschaffung der medizinischen Fachsprache

„Jede Nation ist niemals durch fremde, immer nur durch ihre eigene Sprache zur Gelehrsamkeit gekommen“. Bessenyeis‘ Forderung gewann zusätzliches politisches Gewicht in der Epoche der ungarischen Reformbestrebungen, im Vormärz, insofern die Anstrengungen der Spracherneuerer zugleich als Kampf gegen den österreichischen Absolutismus und Einfluß der fremden Kultur verstanden wurden. Das Fehlen der ungarischen Fachsprache(n) erwies sich in allen Wissenschaftsbe-reichen als schweres Hemmnis im Unterricht wie auch in der Fachliteratur, besonders in der Heil-kunde. Eine neue Generation namhafter Literaten, allen voran Ferenc Toldy (1805–1875) und József Bajza (1755–1836) sowie der Arzt Pál Bugát (1793–1865) bemühte sich um die Erschaffung neu geschmiedeter vaterländischer Fachausdrücke, um Akzeptanz dieses Wortschatzes in Fachkreisen. Nicht alle ihren Sprachschöpfungen hatten Bestand; manche Neologen

wie Bugát haben in ihrem Reformeifer die Gesetze und den Wohlklang ihrer Muttersprache mißachtet, ja arg strapaziert. Zwischen Anhängern des alten und des neuen Stils nimmt der größte Dichter von ungarischem Vor-märz Mihály Vörösmarty (1800–1855) eine Vermittlerrolle ein. Schon im Kindesalter erwarb er Kenntnisse in der medizinischen Botanik von der heil- und kräuterkundigen Mutter, erlernte alte volkstümliche Krankheitsnamen der Bauersleute, deren Spuren sich in seiner Dichtung (Csongor und Tünde) nachweisen lassen. Mit der charakterischen Begeisterung von Schriftstellern um alle Esoterische schwärmte auch Vörösmarty um die Hydrotherapie von Priessnitz und die Homöopathie von Hahnemann. Als Redakteur einer Sammlung wissenschaftlicher Aufsätze (*Tudományos Gyűjtemény*) beginnt er nach 1828 sich für die medizinische Kunstsprache und Fachliteratur zu interessieren, und noch mehr als Generalsekretär der Ungarischen Gelehrtenakademie nach 1830.

Hier, in der linguistischen Abteilung kommen die Sprachreformer Toldy, Bugát, Fáy, Flór, Pólya, Török und der Homöopath Almásy mit Vörösmarty zusammen, bereiten die Ausgabe von lateinisch-ungarischen Wörterbüchern, Toldy und Bugát eine neue Wörtersammlung (*Szóhalmaz* 1843) für die Naturwissenschaften vor. In seinen Theaterkritiken, Rezensionen finden sich zahlreiche medizinische Themen; er liest Inauguraldisertationen junger Mediziner, erkundigt sich um die Ausbreitung der Cholera und die Behandlung der Scheintote, erteilt Freunden medizinische Ratschläge und homöopathische Rezepte. Der vielbeschäftigte Dichter findet neben seinen akademischen Verpflichtungen Zeit für Korrektur von Arzneinamen, warnt vor Beibehaltung deutscher Fachwörter, nimmt Bugát in Schutz vor Anfeindungen, lobt seine gut gelungenen Übersetzungen, zugleich macht er jedoch in eigenen literarischen Werken und Gedichten aus den oft ungenlenk erfundenen Wortschöpfungen der Neologen kaum Gebrauch.

IV. LÁSZLÓ KIRÁLY ESZMÉLETVESZTÉSES BETEGSÉGÉNEK IDŐPONTJA

KÁDÁR TAMÁS

Az 1270-es évek első felében, alig néhány évvel 1272. szeptember elején történt megkoronázása után *IV. László király* (1272–1290) több alkalommal is súlyos, magas lázzal járó betegségbe esett, de szerencsére mindannyiszor sikerült kigyógyulnia a szervezetét megtámadó, ismeretlen kórból, és végül – már amennyire ez biztosan kijelenthető – *complicatiómentesen*, de mindenesetre komolyabb, detektálható szövődmény és visszaesés, vagy a betegség újbóli megismétlődése nélkül folytatta fiatal életét.¹ Az akkori-ban körülbelül 12–13 éves László a forrásainkban nyomot hagyott három ágynak esése közül a legkritikusabb megbetegedés kétségkívül a második kóreset volt, amikor a király, valószínűleg főként a gyorsan és nagyon megemelkedett testhőmérséklete következményeként elvesztette és hosszabb ideig – alighanem több napon át – sem nyerte vissza eszméletét, és kútfőink tudósítása szerint orvosai egybehangzóan menthetetlennek ítélvén, már lemondtak róla.² A betegség meghatározásához nem áll rendelkezésünkre elegendő kórképi információ, *Józsa László* két bakteriális eredetű fertőzést, a hastífuszt, régi nevén a hasi hagymázt, illetve a flekktífuszt „vont gyanúba”. Az utóbbit azonban, mint arra Józsa is utalt, tekintettel arra, hogy elmaradhatatlan szimptómája a bőrkiütéseknek a test nagy részét beborító megjelenése, majd bevezése, ilyesmiről ugyanakkor forrásaink nem tesznek említést, alighanem kizárhatjuk.³

IV. László egy szűkebb időintervallumon belüli viszonylag gyakori, rekurrens kóros állapotai, kiváltképp pedig szóban forgó tartósabb öntudatvesztése minden bizonnyal rendkívüli aggodalommal, sőt talán egyenesen kétségbeeséssel töltötte el az események szemtanút és a történekekről értesült világi és egyházi előkelőket, köztük mindenekelőtt az épp a hatalmat gyakorló bárói csoport tagjait, valamint a körülötte lévő kisebb vagy nagyobb rangú udvari személyeket. A helyzet ugyanis amiatt is nagyfokú ijedtségre adott okot, mert az Árpádok akkor már legkevesebb 400 éves múltra visszatekintő uralkodóháza jó ideje, *IV. Béla* országlása óta bizonyára nem kis nyugtalanságot keltő reprodukciós-dinasztikus problémával kellett szembenézzen. A királynak ugyanis hosszú és harmonikusnak látszó házassága ellenére – igaz, több, féltucatnyi lány mellett – mindössze két, a felnőttkort megért fia született, ezek közül a kisebbik, Béla herceg azonban

¹ Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1886. (Magyar történelmi életrajzok II/5.) 24–25.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. Bp., Athenaeum Rt. 1899. 321.

² *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatételeiről. Ford. Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsa. Bp., Balassi Kiadó. 1999. (A továbbiakban: Bellus – Szabó.) 54., 216.

³ Józsa László: *Középkori uralkodóink betegségei*. Bp., Históriaantik Könyvkiadó. 2010. 94–95.

1269-ben, tehát még az ő életében, nagyjából 20 éves korában, utódok nélkül meghalt.⁴ Az idősebb fiú, az atyját 1270 májusában a trónon követő *V. István*, jóllehet ő is még sihederként megnősült, és mintegy két évtizedig élt házasságban Erzsébet kun hercegnővel, nemkülönben szép számú leánygyermek mellett szintén mindössze két olyan fiút nemzett, aki elérte azt a kort, hogy életének forrásainkban fennmaradt valamelyes emléke.⁵ Ilyenformán, mivel az Árpád-ház 12–13. századi oldalági férfi leszármazottai – jelesül *II. András* és *III. Béla* királyok a magyar trónra nem jutott fiai – a dinasztia hivatalos és akkoriban általánosan, valamint az elit egyöntetűen osztott álláspontja szerint szintén nem hagytak hátra maguk után fiú utódokat (ahogy egyébként minden valószínűség szerint leányokat sem), 1272 őszén a magyar uralkodóháznak csupán férfi tagja volt: maga *IV. László*, és akkoriban talán négy éves öccse, *András*.⁶ Az Árpádok fiági kihalásának hirtelen nagyon is közelivé vált víziója bizonyára azokat nemkülönben nyomasztották, akik tevőlegesen, egy bestiális bűncselekmény révén „gondoskodtak róla”, hogy a dinasztia egyik fiatalabb, de az országban kiváló pozíciókkal és igen számottevő hatalommal rendelkező nőági oldalhajtása *IV. László* és fivére esetleges korai elhunytá esetén se örökölhessen meg a királyi trónt. *Béla* macsói és boszniai herceg, *IV. Béla* király unokája Héder nembeli *Kőszegi Henrik* bán, volt nádor és tettestársai általi, 1272 őszén, a Nyulak szigetén végrehajtott, kíméletlen és előre eltervezettnek tűnő meggyilkolásáról van szó, amely amellet, hogy az uralkodócsalád vér szerinti legszűkebb rokonságához tartozó majdani esetleges trónigénylők egyébként nem csekély számú köréből kiiktatta azt, személyében egyúttal az oldalág történetét is rövidre zárta. *Béla* egyetlen fítestvére, *Mihály* tudniillik már évekkal azelőtt meghalt, és egyiküknek sem maradt gyermeke, forrásainkban legalábbis nincs nyomuk.⁷

IV. László eszméletvesztéssel járó betegségéről több középkori forrás is beszámol, a történetek legrészletesebb és alighanem legpontosabb elbeszélését a – mára elveszett, magyarországi – *Margit*-legenda *Ráskai Lea* által 1510-ben lemásolt, magyar nyelvű változatában találjuk. Kútfontk a következőképp adja elő a válságos napok eseményeit. (A szövegrészletet *Érszegi Géza* modernizált átírásában közlöm.)⁸

„Mikoron Szent Margit asszonynek halála után és Béla királynak halála után, meghalt volna Béla király fia, István király és országlana István király fia, ifjú László király, e névvel nevezett másod Szent László király után. Mikoron ez ifjú László király volna tizenhárom esztendő, esék nagy nehéz kórságokba, sok napokban. És ezután esék oly nagy fejfájdalomba, hogy lőn önnönmagának és okosságának kivüle, úgyhogy négy jeles

⁴ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája. 1892. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) 462–495., 505–543. (passim); Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években*. Bp., MTA Történettudományi Intézete. 2007. (História Könyvtár. Monográfiák. 24.) 142.

⁵ Wertner 501–504.; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában*. Bp., MTA Történettudományi Intézete. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 191.

⁶ Wertner 534–536., 540–543.

⁷ Kádár Tamás: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: *Fons*. 16. (2009) 411–429.; Wertner 473.

⁸ Szent Margit legendája. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. I.* Összeállította és szerkesztette Érszegi Géza. Bp., Osiris Kiadó, 1999. (Milleniumi magyar történelem. Források. A továbbiakban: ML) 158–159.

orvosdoktorok, kik e királlyal bánnak vala, kétségbeesének e királynak életéről. Ott állnak vala Magyarországnak főjobbágyi és nemesi és némely jámbor szerzetes fráterek: ott vala Anna asszony némely hercegnek felesége, mely Anna asszony vala ifjú László király atyjának, István királynak húga. Ott vala Erzsébet asszony, Mójzes nádorispán felesége és Mátyus bán, ki vala erdélyi herceg és vala László királynak mestere és őrizője. Ott vala az ő dajkája is, Margit asszony Pedikai Medus úrnak leánya. Ezek mind siratják vala nagy keserű siralommal ez ifjú László királyt és némikoron ragadják, veszik vala László királynak ujját, és megszorítják vala, hogyha érezné, de semmit nem érez vala benne. Tehát látván, hogy e király közelítene halálra, kezdenék könyörgeni e felül megmondott urak és asszonyok Szent Margit asszonynak, hogy ne hagyná meghalni az ő atyjafiának fiát, magyar királyt. És elküldének Erzsébet asszonyhoz, István király leányához a klastromba, hol fekszik vala Szent Margit asszonynak teste, hogy önekik küldené Szent Margit asszonynak vélomát, feketéjét, kit viselt e szent szűz éltében és kinek alatta ki is bocsátá az ő boldog lelkét. Ez ifjú László király fekszik vala az időben klastromnak mellette. Ezeket hallván Erzsébet asszony, István királynak leánya, László királynak nénje és gondolván ez ifjú királynak és Magyarországnak veszedelmét, a szororokkal, az ő rokonsággal és barátival és minden egyéb szororokkal, asszonyunk, Mária klastromában lakozókkal, bőséges könnyhullatásokkal engesztelik vala a mindenható Istent a királynak életéért, hogy ez ország ne jutnak nagyobb veszedelmekre, miképpen akkoron. Tehát a Szent Margit asszony vélomát, feketéjét, nagy hamarsággal elküldé Erzsébet asszony némely két fráterektől, prédikátor szerzetbeliektől. Azért vevé e hercegné asszony, Anna asszony, László királynak nénje a vélomot és betakará, fedé vele László királynak fejét. Egyebek pedig teljes hittel és nagy ájtatossággal hívják vala Szent Margit asszonynak segedelmét. Tehát íme, e beteg király kezde először ő fejében, azután mind ő teljes testében verítékezni egészséges verítékkal. Az ő testének érzékenységi és a körülállóknek ismereti megépültetvén, kiket annak előtte elvesztett vala, mert elébb semmit nem érez vala, senkit nem ismer vala, tökéletes egészséget vőn és az ő nénjének Szent Margit asszonynak vélomát, feketéjét, kivel az ő fejét betakarták vala, fejét meglelvén. Úristennek és ő dicsőséges szülőjének Szűz Máriának hálaadásokat ada. Azt is megérté ifjú László király sokaknak mondásából, hogy a körülállóknek ájtatos könyörgésére vigasztott volna ő meg, kiket tettenek Úristennek és Szent Margit asszonynak. Kinek érdeme miatt meggyógyulván, megerősödék és elméne alázatosan ifjú László király, miképpen zarándok, Szent Margit asszonynak koporsóját meglátogatni, járván gyalog önnön lábain. Az ő meggyógyulásáról nagy hálaadásokat tőn Szent Margit asszonynak, az ő szerelmes nénjének és elméne nagy örömmel, mind ő teljes udvarával.”

Tárgyunk másik leginkább fontos és csaknem egykorú lévén, alighanem a fenti legendánál némiképp hitelesebb forrása Gellért orvosnak a Margit hercegnő életszentségét és csodatételeit vizsgáló szentszéki bizottság előtt valószínűleg Budán, de legalábbis az ország *medium regnī*nek nevezett, kormányzati magterületén 1276. július 28-án tett tanúvallomása.⁹ A korábban IV. Béla és V. István királyok egészségének helyreállításában és megőrzésében is érdemeket szerzett, vélhetően sokáig a királyi udvarban szolgált

⁹ *A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. 1103–1276.* Szerk. Fraknói Vilmos. Római Magyar Történeti Intézet. Bp., 1896. 299–300. A szöveg magyar fordítása: Bellus – Szabó 216–217. Gellért személyére: Békefi Remig: *Or-*

Gellért vallomása sajnos csonkult formában szerepel a szentségvizsgálati jegyzőkönyvben, de IV. László górcső alá vett megbetegedései tekintetében hiánytalan és majdnem minden lényegi, érdeklődésünkre számot tartó információt tartalmaz. A két szóban forgó forrás adatai azonban több ponton is eltérnek, sőt némely esetben úgy is tűnhet, hogy ellentmondanak egymásnak, amelynek következtében igencsak differens eseménytörténeti rekonstrukciókat találunk a vonatkozó szakirodalomban. Az alábbiakban, a különböző történeti vélemények áttekintése után, e kérdések, elsősorban a király fiatalkori kóros állapotai körülményeinek, betegségei, illetve felgyógyulásai időpontjainak és helyszíneinek tisztázására teszünk kísérletet.

Szabó Károly IV. László életéről és uralkodásáról írt, 1886-ban megjelent monográfiájában a király megbetegedését – „okleveles bizonyság szerint” – 1274 nyarának első felére, júniusra helyezte.¹⁰ Gellért mester vallomástételekor ellenben úgy emlékezett, hogy László első két hyperpirexiás állapotba kerülése „negyedik nyara”, azaz 1276 júliusához képest három nyárral korábban, 1273 június eleje és augusztus vége tája között, felépülése pedig – kissé meglepő módon jóval később – Szent Mihály ünnepe, szeptember 29. körül történt. Az orvos újabb kérdésre elmondta azt is, hogy a királyt egy hétig látta felgyógyultan, de aztán – alkalmasint október vagy november folyamán – „uralmának rendezetlensége miatt” újfent visszaesett, de ez a betegsége már nem volt olyan súlyos és félelmetes, mint az előző. Az évszámbeli ellentmondás nyilvánvaló, ugyanakkor a László második betegsége végeként Gellért által megjelölt kora őszi időpont is problémás, mivel kútfontok egybecsengő tájékoztatása alapján szinte biztosra vehetjük, hogy a királyon Budán, de mindenképp a Nyulak szigete közvetlen közelében tört ki a kór, és – a fentiek szerint legkevesebb egy-másfél hónappal később bekövetkezett – felgyógyultáig, ott is maradt, ami viszont semmiképp sem egyeztethető itineráriuma 1274. évi adataival. Július közepi esztergomi tartózkodása után legkésőbb a hónap vége tájt a zólyomi erdőispánság területére ment, és ott is maradt legalább öt hétig, és abban talán igazat adhatunk Szabó Károlynak, hogy többnyire vadászattal töltötte ezen felvidéki napjait.¹¹

Marczali Henrik a *Magyar Nemzet Története* című impozáns, millennialiumi könyvsorozat második, 1896-ban megjelent kötetében, a magyar Margit-legenda és alighanem Szabó fenti munkája nyomán szintén 1274 nyarára tette IV. László kis híján végzetes betegségét, az esetet azonban a körülmények részletezése nélkül, csak egy rövidke mondatban említette; datálását az imént írtak értelemszerűen ugyanúgy megkérdőjelezzük.¹² *Pauler Gyula* máig megkerülhetetlen Árpád-kor-történetének első és második, javított, 1899-es kiadásában is, hivatkozással Gellért *fassioj*ának azon közlésére, miszerint a király egészsége Szent Mihály napja táján jött rendbe, 1275 szeptember végére helyezte az eseményt, hozzátéve, hogy feltehetőleg erre a felgyógyulásra vonatkozhatnak IV. László a domonkos apácák veszprémvölgyi kolostora javára kelt 1275. évi adománylevelének ama szavai, amelyek a kegynyilvánítás indokaként üdvössége elnyerésének mellett a ki-

vosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók veszprémi vándorgyűlésének társadalmi szakcsoportját megnyitó előadás. Bp., 1912. 2–3.

¹⁰ Szabó 24–25., 24.: 3. jegyz., 25.: 3. jegyz.

¹¹ Kádár Tamás: IV. László király itineráriuma (1262–[1272]–1290). In: *Fons*. 23. (2016) 3–64., itt: 12.; Szabó 26.

¹² Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A Magyar nemzet története. II. Bp., Athenaeum Rt. 1896. 559.

rály egészsége maradandóságának reményét is megnevezik.¹³ Ezen utóbbi feltevést magam némileg túldimenzionálnak látom; könnyen lehet, hogy az nem több a spirituális lélekváltság-adományok esetében mintegy szokásos, kiegészítő formulaelemnél. Pauler datálási javaslatával sokszorta nagyobb gond is van. Gondolatmenete és érvelése érthetetlen: miközben a Szabó által vélelmezett 1274 nyári időpontot azon indoklással veti el, hogy egyfelől a király – akinek születését a kutatás egységesen 1262-re teszi – a legendák tájékoztatása szerint 13 éves volt a vizsgált események idején, másfelől Gellért úgy emlékezett 1276-ban, hogy kómás állapota után László csak szeptember vége körül nyerte vissza egészségét, teljesen figyelmen kívül hagyja az orvos azon állítását, miszerint a történetek óta három év telt el („negyedik nyara”).¹⁴ Az, ha nem is épp túl valószínű, de végső soron lehetséges, hogy Gellért mester nem sokkal azt követően rosszul emlékezett királyi páciense betegségeinek és talpra állásának közelebbi idejére, évszakára vagy hónapjára, de az elképzelhetetlennek tűnik, hogy – amennyiben nem küzdött memóriaproblémákkal – kevesebb mint egy évvel később, egy, a Szentszék által elrendelt kanonizációs vizsgálat tanújaként már úgy emlékezett a nem mellel gyaníthatóan az ő életében is rendkívülinek számító dolgokra, mintha azok három esztendővel korábban zajlottak volna.

Nagynevű történészünk keltezési javaslata a fentiek fényében nézetem szerint tehát bízvást kizárható. Az ellentmondást a jelek szerint *Karácsonyi János*, és az ő genealógiai témájú tanulmányára, ugyanott, a *Turul* folyóirat oldalain és még ugyanazon évben, 1922-ben reflektáló *Jakubovich Emil* sem vette észre, értékes dolgozataikban, talán megkockáztathatjuk: Paulerre hagyatkozva, mindketten szintén 1275 szeptemberét jelölték meg tárgyunk időpontjaként.¹⁵ *Lovas Elemér* bencés történész ugyanakkor nem sokkal korábban már felismerte az addigi keltezés cáfolhatóságát, és egy 1916-ban közreadott tanulmányában meggyőző érveléssel, Gellért említett időadatai, valamint a javára kibocsátott, alább taglalt királyi adománylevelek tartalma alapján, elsőként medievistáink közül, 1273 derekára helyezte a vizsgált eseményt.¹⁶

A 20. századi őstörténet- és Árpád-kor-kutatásunk egyik legmeghatározóbb alakja, *Györffy György* ugyancsak foglalkozott a kérdéssel, sőt annak egyik legrészletesebb bemutatását az ő tollából, a *Budapest története* címet viselő monográfia-sorozat, első, 1973-ban napvilágot látott kötetében olvashatjuk. Györffy Lovashoz hasonlóan 1273. szeptember 29. táját jelölte meg László csodának vélt hirtelen felgyógyulása időpontjaként.¹⁷ *Kristó Gyula* a – szerkesztésében 1994-ben megjelent – *Kun László emlékezete* című forrásgyűjtemény általa írt bevezetőjében, amely egyúttal a király eddig elkészült

¹³ 1893. 413–414. Békefi Remig ugyancsak 1275-re, Wertner viszont, szintén indoklás nélkül, 1274-re tette IV. László betegségét: Békefi 3.; Wertner 472.

¹⁴ Wertner 534.; Kállay Ubul: Kutatások IV. László korára. In: *Századok*. 40. (1906) 40–45.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged, Szukits Könyvkiadó. 2001. 297.; Bellus – Szabó 216.

¹⁵ Karácsonyi János: Magyar Sibilla. *Turul*. 37. (1922–1923) 5.; Jakubovich Emil: *Kún Erzsébet nőtstevére*. Uo. 23.

¹⁶ Lovas Elemér: B. Margit történetének részletes forráskritikája. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre*. Közzéteszi Zoltvány Irén. Pannonhalma, 1916. 255–256.; Uő: Árpád-házi Boldog Margit élete. Bp., Szent István-Társulat. (1939.). 295., 297. (korábbi bizonyítását megismételve)

¹⁷ Györffy György: A budai vár és a polgár város kiépülése. In: *Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Szerk. Gerevich László. Bp., Akadémiai Kiadó. 1973. 303.

második terjedelmesebb életrajza, eltérően a korábbi véleményektől, az uralkodó két, egymástól világosan elkülönülő fiatalkori megbetegedésével számolt. A király első kóros állapotát 1274-re, ha jól értem szavait, augusztus elé, az azt követő újabb betegségét, csakúgy, mint a fentebb említett kutatók, 1275 őszére datálta.¹⁸ Kristó az 1274-es év helytállósága mellett azt hozta fel, hogy azon esztendő augusztusától Gellért orvost IV. László több oklevél révén is bőkezű adományban részesítette az egészsége helyreállításában szerzett érdemeiért. A szóban forgó királyi kiadványokat már Szabó Károly, Pauler és Lovas is ismerte és hasznosította, adataik értelmezésében azonban számottevő véleménykülönbséget találunk a citált munkákban. Lévéen vizsgálódásunk kiemelten fontos közvetett forrásai, és nem mellesleg egy a 13. század második felében tevékenykedett, három királyunkat is kezelő magyarországi orvos életére és működésére vetnek némi fényt, feltétlenül ki kell térnünk rájuk.

Gellért részére IV. László kancelláriáján legalább három adománylevelet bocsátottak ki. Évszám nélküli, de kétségen felül 1274. augusztus 15-én készült *patens*ében a király a zágrábi vár Tornova nevű földjével és annak tartozékaival jutalmazta meg – az okiratban körültekintő gondosságú férfinak és az orvostudomány professzorának nevezett – doktort, amely kegynyilvánítrásról, miután a fekvőségbe Péc nembeli Dénes szlavón bán beiktatta azt, 1275. március 24-én *privilegium*ot állíttatott ki. Az új bán, Gut-Keled nembeli Joakim azonban hamarost önhatalmúlág elvette Gellértől értékes birtokát, mire a király 1277 februárjában kénytelen volt az erőszakos bárót felszólítani Tornova haladéktalan visszaadására, és néhány hónapon belül, egyszersmind felmentve a Zágráb megyei fekvőséget az összes adó alól, újabb kiváltságlevelben megerősítette orvosa számára a *donat*iot.¹⁹ Az oklevelek adataiból tehát – feltéve, hogy azok szoros összefüggésben vannak a király tárgyalt megbetegedéseivel – elsősorban arra következtethetünk, hogy azokra, de legalábbis az első két kóresetre 1274 augusztus közepe előtt került sor. Fontos megjegyeznünk, és a fenti feltételezést látszik gyámolítani azon momentum, hogy az uralkodó már első, 1274 nyári oklevelének megfogalmazása szerint is nem általában, a személye körül teljesített hűséges orvosi szolgálataiért, hanem a teste egészsége helyreállításában („*circa recuperacionem sanitatis regii nostri corporis*”) szerzett érdemeiért, azaz – látszólag – valamely konkrét és talán komolyabb betegségből való kigyógyításáért jutalmazta meg Gellért mestert.

A Margit-legendák egyetlen időadatot közölnek a király megbetegedésével kapcsolatban: valamennyi szövegváltozat úgy tudja, László 13 éves volt a kérdéses események idején. Ebből – mivel születését a szakirodalom 1262-re teszi – elviekben az következne, hogy szervezetét 1275-ben támadta meg a kór.²⁰ Ezen számítási műveletnek azonban

¹⁸ Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta, a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5. A továbbiakban: KLE) 22–23.

¹⁹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 2–3. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Bp., Akadémiai Kiadó. 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9.) 2529., 2595., 2766., 2793. sz.; KLE 74–76.

²⁰ ML 158.; Wertner 534.; Bácsatyai Dániel: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspecsétek kronológiája. In: *Turul*. 94. (2021) 19.

egyik tagja sem kétségtelen, egyfelől a későbbi király világra jötté esetleg 1261-ben is történhetett, és az szintén, már jóval nagyobb eséllyel lehetséges, hogy az első Margit-legendák lejegyzése idején, azaz évtizedekkel az események után, már rosszul emlékeztek László betegsége kori életkorára.

Az időpontok felderítéséhez két eddig még nem érintett körülmény szemügyre vétele is fogodzóul szolgálhat: jelesül mindenképp érdemes a király második, tartós öntudatvesztéses betegsége helyszínének, és az akkor körülötte volt személyek körének meghatározása. Az előbbi tényező egyértelmű, valamennyi kútfőnkben azt olvashatjuk, hogy Lászlót a Nyulak-szigeti domonkos zárda közelében, tehát legvalószínűbben Budán tartózkodva támadta meg a kór. A Nápolyi Margit-legenda minden bizonnyal hitelt érdemlő értesülése szerint pontosan ismerjük a helyszínt: a király a budai várban, „Galterius úr” házában dőlt ágynak.²¹ IV. László vendéglátóját Györffy György helytállóan Valter esztergom-budai kamaraispán, komáromi ispán és budavári rektorral azonosította, aki 1265 és 1276 között mutatható ki a királyi székhely élén.²² A rektorként várnagyi, uradalomkormányzói és jogügyigazgatói feladatokat ellátó Valter háza, mint azt nemkülönben Györffy kutatásaiból tudjuk, a Vár Dunára néző oldalán, ez egykori Szent János kapu mellett, a Miniszterelnökség mai épülete északi szárnyának helyén állt. Érdekes és további kérdéseket felvető körülmény, hogy László miért tartózkodott épp a rektor házában huzamosabb ideig megbetegedésekor, dacára, hogy a királyi palota épülete onnét körülbelül csak 700 méterre emelkedett (a mai Táncsics u. 9–11. sz. helyén). Sőt, amennyire az a forrásainkból kivehető, úgy látszik, hogy a beteget később sem szállították át a királyi család régebb óta használt rezidenciájába, így felgyógyulása is Valter ispán hajlékában következett be. Nem lehetetlen megítélésem szerint, hogy részint ennek háttérében is a főúri érdekcsoportok IV. László uralkodása első harmadában különösen heves rivalizálása, gyakran nyílt fegyveres konfliktusai húzódtak meg, amelyek több alkalommal is nyilvánvaló felségsértéshez – a gyermekkorú uralkodó, édesanyja, *Erzsébet királyné* vagy öccse, András foglyul ejtéséhez és háziőrizetbe helyezéséhez – vezettek. Az önálló kormányzásra életkora miatt amúgy is alkalmatlan király rövid időn belüli másodszori, eszméletvesztésig súlyosbodó megbetegedése valószínűleg csak fokozta a hatalomért acsarkodó előkelők egymás iránti bizalmatlanságát és szakadatlan vetélkedését. Ezen szempontból a király ellátásának és gyógyításának helyszínén túl árulkodó lehet a betegágynál jelen volt, oda szabad eseti vagy állandó bebocsátást nyert, illetve az orvosi kezelése feletti ellenőrzést gyakorolt személyek köre is. Hipotézisünket alighanem meg is fordíthatjuk: olyasvalaki, aki a kérdéses időpontban valamely tisztség betöltőjeként nem volt a hivatalos kormányzat vagy a király tanács tagja, emberi számítás szerint nem juthatott a gyengélkedő uralkodó közelébe. Következésképp IV. László második megbetegedése idejének felderítésekor elméletileg csak azon időszakok jöhetnek szóba, amikor az eset kapcsán említett előkelők nem tartoztak a kormányzati pozíciókból, illetve a királyi tanácsból és ilyenformán sejtethetően az udvarból is kiszorított ellenzék soraiba.

Gellért, a király, vagy akár az egész uralkodócsalád egészsége körül tevékenykedő orvos odaérkezése előtt, mint arról ő maga számolt be, négy kollégája vizsgálta meg

²¹ *Vita b. Margaritae Hungaricae. Legenda Neapolitana.* In: CFH III, 2518.

²² Györffy 303.; Valter ispánra: Weisz Boglárka: Kamaraispánok az Árpád-korban. In: *Turul.* 83. (2010) 85.

Lászlót: bizonyos *Teodor* ferences szerzetes, aki gyaníthatóan a szomszédos Szent János-kolostorból jött át, *Garcianus* mester, *Mojs* (volt) nádor orvosa, *János*, *Joakim* bán, akkori tárnokmester orvosa és egy *Bertalan* nevű, közelebbről ismeretlen doktor.²³ *Mojs* és *Joakim* eszerint az éppen a kormányrudat tartó bárói csoport tagja volt, ami elsősorban a többszörös tárnokmester, egyébiránt a gyermek László néhány évvel azelőtti elrablója vonatkozásában lehet informatív számunkra. A fent idézett legenda alapján még egy országnagy, *Csák nembeli Máté* fia (I.) Máté jelenlétét rögzíthetjük, aki 1272 és 1276 között (természetesen nem egyidejűleg) a szlavón báni, az országbíró, a tárnokmesteri és az erdélyi vajdai méltóságokat viselte, utóbbit talán két ízben is, és ezen forrásunk szerint László nevelője és „örzője” volt.²⁴ *Anna hercegnő*n és *Erzsébet* úrnőn, *Mojs* korábbi nádor házastársán kívül még *Joakim* tárnokmester tartózkodott bizonyosan László betegágya mellett a vészterhes napokban: Gellért úgy emlékezett, hogy a báró kevéssel a *velum* a király fejére tétele után megmutatta neki az ápolat *urinatio*jának eredményét, amire az orvos így szólt: „*Ha valóban lehet ítélni a vizeletből, a király úrnál most kell a krízisnek bekövetkeznie*”. Fájdalmunkra *Joakim* azonban mindhárom szóba jöhető év (1273–1275) nyarán, valamint szeptemberében a kormányzati elit élvonalához tartozott: 1273. június és 1274. szeptember 25. között, majd újfent, 1275 június dereka és szeptembere között, különböző meggyesispánságok mellett, a tárnokmesteri méltóságot viselte.²⁵

Anna és az uralkodócsaláddal nemkülönben – sajnos ismeretlen mibenlétű – rokonságban állt *Erzsébet* jelenléte nincs segítségünkre az események datálásában. Az özvegy macsói hercegné – valamikor a prágai emigrációból 1271 nyara, a cseh–magyar békekötés után történt hazatérése utáni – közéleti ténykedéséről a vizsgált eseményeket leszámítva jóformán semmit sem tudunk, az egyetlen halvány – a cseh uralkodó és valószínűleg IV. László tárgyalásai során játszott szerepéről szóló – okleveles nyom keltezetlen. *Erzsébet* – fejedelmi származásából és férje országbárói pályafutásából eredő – magas társadalmi presztízse révén ugyancsak sűrűn megfordulhatott a királyi udvarban, oda talán még akkor is szabad bejárása volt, amikor *Mojs* a pozícióharcok folytán tisztség nélkül maradt. A főúr azonban – a legelfogadottabb datálás szerint – 1275. augusztus 1. táján felségárulás vétkébe esett: *Csák nembeli Ugrinnal* a *Fejér* megyei *Fövény* határában megtámadta a király és kíséretét.²⁶ A sikertelen pártütő akció, *Mojs* kegyvesztettsége egyrészt alkalmassint már *Erzsébet* helyzetére is számottevő kihatással bírt az udvarnál, de a király 1275. évi itineráriuma önmagában is erősen csökkenti annak az esélyét, hogy IV. László ezen év nyarán esett betegségbe. Ha ugyanis a király július–augusztus fordulóján Székesfehérvárott, illetve Fövényen, augusztus 24-én Zólyomban, szeptember második felében pedig ismét a Dunántúlon, Veszprémben volt, nehezen képzelhető el, hogy időközben, Budán több hétig feküdt – szerfelett súlyos kórképpel – betegágyban.

László betegsége és abból való, csodának vélt felgyógyulása egy másik forrásadatunk

²³ Bellus – Szabó 216–217.

²⁴ Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 32., 39., 46.

²⁵ Zsoldos 2011. 63.

²⁶ Szabó 33–34. (pontatlan napi datálással); Bácsatyai Dániel: *Az Árpád-kor történeti kronológiája (997–1301)*. Bp., Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2022. (Arpadiana 10.) 236.

alapján is 1275 előtt történt. Margit magyar nyelvű legendájának bővebb, Ráskai Lea által másolt variánsa elbeszéli, hogy *Ompudin ispán* és felesége János nevű kisgyermekük megbetegedésekor, Margit halálának (1270. január 18.) negyedik évében, azaz 1273 folyamán (esetleg 1274. január legelején), Anna özvegy macsói és boszniai hercegnőtől elkérte Margit halotti fátylát, hogy azt a már a végóráiban lévő csecsemő fejére helyezhessék. Anna oda is adta nekik az általa őrzött és nyilván nagy becsben, kegytárgyként tartott *velumot*, amellyel aztán a hercegnő és csaknem egész udvara jelenlétében, a szenternyei ferences kolostorban a szülők bekötötték a kisdéd fejét, aki erre azonnal meghoz tért, szopni kezdett és egykettőre, teljesen meggyógyult.²⁷ Margit fátyla 1273-ban tehát már nővére, Anna hercegnő birtokában, gyaníthatóan annak régi-új délvidéki székhelyén, legvalószínűbben a szerémi Szenternyén volt, ahová IV. László csodának tartott váratlan és gyors felépülését követően került.²⁸

Amennyiben a királyt valóban már nyáron megtámadta a kór, és tényleg csak szeptember vége tájt lábalt ki belőle, azok – a fentebbi itinerárium-adatok, valamint az ismert köztörténeti események tükrében – 1274-ben szintén meglehetősen csekély valószínűség szerint történhetek. Emlékezhetünk, IV. László szeptember 2-án még, legkevesebb egy hónapja, Zólyomban volt, azelőtt csak vélelmezhető – június eleje táján – budai tartózkodása, akkor azonban Joakim és *Kőszegi Henrik* foglyul ejtette, de arról egyetlen forrásunk sem tud, vagy legalábbis nem beszél, hogy betegeskedése idején akárki, bármiféleképp korlátozta volna személyi szabadságában. Azt ellenben mindenesetre okkal feltételezhetjük, hogy a pártutók, Joakim és az akkor szlavón bán Henrik ellen Székesfehérvárnál felvonult királyi seregben, esetleg annak utóvédjében maga László is jelen volt. A szembenálló bárói csoportok 1274. szeptember 27–29. táján csaptak össze Föveny falu mellett, így a király esetleges ugyanakkori, budavári felgyógyulása lényegében kizárható.²⁹

Összegezve az elmondottakat, IV. László megbetegedései idejeként a király uralkodásának első három éve merülhet fel, ezek közül azonban több idevonható adatunk alapján – 1275 teljes bizonyossággal, 1274 pedig igen nagy valószínűség szerint elvethető. Az így megmaradó 1273-as esztendő mellett, azon túl, hogy Gellért vallomásának információi jóformán kétségtelenné teszik az időpont helytállóságát, számos köztörténeti is érvünk van, és annak plauzabilitását támasztják alá a különböző legendavariánsok említett közlései, valamint a Gellért javára kelt oklevelek is. Meggyőződésem szerint a vizsgált események menete és körülményei a következőképp rekonstruálhatók. Az akkor mintegy 11 éves király – formális trónra lépte után – először valamikor 1273 első felében betegedett meg komolyabban, amiből kigyógyulván az év nyarán, augusztusban, vagy esetleg már szeptember hónap elején, Valter rektor budavári házában ismét ágynak dőlt. Magas láz kínozta, alighanem hetekig, majd kómás állapotba került, és sokan már halálára készültek. Ekkor, szeptember 29. körül, Margit hercegnő *velumának* arcára helyezését követően történt egészen váratlan, sokak által csodának vélt gyógyulása. László egészsége azonban korántsem állt helyre tökéletesen, igen csekély idő, talán egy hét elteltével visszaesett, de csakhamar ismét jobban lett, és immár végérvényesen felépült

²⁷ Bellus – Szabó 56.

²⁸ Jakubovich 23–24.; Zsoldos 2007. 133.

²⁹ Pauler 316.; Bácsatyai 2022. 234–235.

a kórból. Ezzel a fiági kihalás mezsgyéjén egyensúlyozó Árpád-ház is nyert némi, jelesül egy emberöltőnyi időt; maga László 17 évvel később, még fiatal emberként, 1290 júliusában, kun gyilkosok kardjaitól összevagdálva-agyondöfködve fejezte be hányatott, kudarcokkal teli életét.³⁰

KÁDÁR TAMÁS

történész

SUMMARY

The date of King László (Ladislauus) IV's disease of blackout

In the first half of the 1270s, a few years after his coronation in early September 1272, King László IV (1272–1290) fell ill several times with a high fever, but fortunately each time he managed to recover from the unknown disease, and in the end the continued his young life without any detectable complications or recurrence of the disease. The king's illness also caused a great degree of unrest, because apart from him, the ruling house had only one male member of undisputed descent: his younger brother named András, from whom no son could be expected for a while due to his tender age, so the dynasty came ever closer to extinction. The date of László's series of illnesses was placed by the research on the summer of 1274 and the early autumn of 1275, respectively, based on the sources that remember the events. According to the Hungarian and Neapolitan versions of the legend of St. Margaret of Árpád-hous, the young ruler was 13 years old when he fell ill, which almost killed him, and since the literature places his birth in 1262, it would theoretically follow that he was attacked by the mysterious disease around the waist in 1275. However, the correctness of this is uncertain due to two things: on the one hand, László could have been born in 1261, and it is also possible that when the first legends of St. Margaret were written down, b. C. decades after the events, they misremembered the age of László's illness. Other main source is the testimony of Gerald (Gellért), the royal family's doctor, which he gave before the Holy See committee investigating Margit's sanctity of life. According to this, László's first two hyperpyrexia's occurred between the beginning of June and the end of August 1273, and his recovery took place around September 29, at the feast of St. Michael. The information's in Gerald's testimony are undoubtedly in favour of 1273, in addition we also have several public historical arguments, but this probability is supported by some reports of different legend variants, as well as the content of the royal certificates issued in favour of the doctor, also discussed in detail in the study.

³⁰ KLE 40., 245–247.; Szabó 179–180.; Bácsatyai 2022. 263.

EGY NÉMET ORVOS A SZLAVÓN BÁNI UDVARBAN – JOHANNES HEIDENTRICH DE ERFORDIA ÉS MAGYAR KAPCSOLATAI¹

HARASZTI SZABÓ PÉTER

Az egyetemes tudáshoz való hozzáférés biztosítása mellett a középkori egyetemek vitathatatlanul egyik legnagyobb előnye a kapcsolatépítési lehetőségekben rejlett. Az alma materek számos lehetőséget teremtettek az egyazon hazából érkezők számára is az ismerkedésre, de még ennél is lényegesebb talán a külföldiekkel való kapcsolatteremtés. Részben ezek a kapcsolatok biztosították az információk, a tudás, a kor eszméinek és kiművelt emberfőinek áramlását is Európában. Ebben pedig nem csak egyes diákok, de sokszor egész diákcsoportok, diákkörök vettek részt, s ezeknek a jelentőségét nem érdemes figyelmen kívül hagyni.

Több példa is ismert a szakirodalomban, amikor egy-egy ilyen csoport tagjai tanulmányaik végeztével hazatértük után, akár megbízásra, akár saját elhatározásból, esetleg kérésre beajánlották valamely korábbi diáktársukat egy bizonyos pozícióba, ahol éppen igény mutatkozott rájuk. Ennek különböző vetületeit a magyarországi térben már többen is vizsgálták, hiszen míg *Békefi Remig* a városi iskolák *ludimagisterei* kapcsán hozott fel néhány példát arra, hogy ezek az egyetemi kapcsolatok mennyiben segítették a diákok későbbi elhelyezkedését,² addig például *Borsa Gedeon*³ az orvosokkal kapcsolatban végzett ilyen kutatásokat. *Gerézdi Rabán*⁴ vagy *Körmendy Kinga*⁵ ezeknek az egyetemi diákcsoportnak a vizsgálata révén mutatott rá azokra a kötődési pontokra, amelyek ezeket a diákcsoportokat összetartották. A közös származáson túlmenően ilyen lehetett egy közös patrónus/*dominus*, egy meghatározó tanáregyéniség, de a közös lakóhely és érdeklődési kör sem elhanyagolható. Ezek a fiatalok gyakran egymás tanúi voltak az egyetemi vizsgák során, de lehettek kezesek, akik igazolták az adósságok törlesztését, egyik-másik társuk törvényes életkorát, azt, hogy előírt módon és mértékben vettek részt az előadásokon, disputációkon, stb.. Ők a későbbiek folyamán, az egyházi vagy a világi

¹ Készült az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatásával (213 TKI 738).

² Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Bp., MTA, 1906. 294., 322–323., 404–405.

³ A löcsei származású Pauschner Sebestyént korábbi megbízója, Rozgonyi István ajánlotta Kassa város tanácsának figyelmébe. Borsa Gedeon: *Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 27, (1963) 257–271.

⁴ Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. *Magyar Könyvszemle* 69 (1945) 1–4, 38–98.

⁵ Körmendy Kinga: Enyedi Szász György és Lippai Mihály padovai baráti köre. In.: Dáné Veronika – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor (szerk.): *Testimonio litterarum* – Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Kolozsvár, 2016. 199–210.

életben is kapcsolatban maradhattak egymással, amelyre jómagam is számos példát hoztam fel, akár az udvari jegyzők,⁶ akár a szentszéki bíróságok vezetői⁷ között.

A magyarországi diákok egymás közötti kapcsolatrendszere mellett azonban legalább ilyen lényeges annak az ismerete, hogy mi módon, kikkel ismerkedtek a külföldi diákok közül a magyar fiatalok felsőfokú tanulmányaik során. A fent említett lehetőségek folyamán a magyarországi diákoknak remek lehetőségeik voltak külföldi diaktársaik becsatornázására a hazai egyházi és világi értelmiség vérkeringésébe. Az Egyetemtörténeti Kutatócsoport távlati céljai között szerepel e személyek összegyűjtése és a rájuk vonatkozó anyaggyűjtés megkezdése is, mivel nem egy olyan hallgatóról tudunk, akik egyetemi háttérrel a Magyar Királyságban csináltak karriert, vagy kötötte őket Magyarországhoz életük egy adott szakasza.⁸

Az alábbiakban egy olyan életpályát mutatok be, amely jórészt ismeretlen volt a korábbi kutatások számára, annak ellenére, hogy maga a személy többször is előkerült a szakirodalomban. *Johannes Heidentrich de Erfordia* élete eddig jórészt homályban volt, nem képezte önálló kutatások tárgyát, ami talán nem is véletlen. Nem hagyott hátra orvosi traktátusokat, nem tartozott a királyi család orvosai közé és nem nyert el jelentősebb egyházi vagy világi méltóságot, hivatalt, amivel felhívhatta volna magára a figyelmet. Ennek ellenére, mivel életét Magyarországon fejezte be, s tulajdonképpen (még ha mégoly rövid) karrierje is hazánkhoz kötődött, érdemes életét behatóbban is feltérképezni. Rájta keresztül ráadásul megfigyelhetjük azokat a konkrét kapcsolódási pontokat is, amelyek a külföldieket hazánkhoz kötötték.

1473. május 25-én került sor a padovai egyetemen *Pécsi Gergely* kánonjogi doktori vizsgájára.⁹ Mindenek előtt, röviden az ő kapcsolatrendszerét szükséges felvázolni. A vizsgák tanúnévsoraiból kitűnik, hogy Gergely kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezett a városban tanuló magyar diákok között. Feltehetően egyazon csoporthoz tartozott Gergelyen kívül *Lakvéri Máté*, *Bagosi Egyed* egri kanonok és medgyesi vikárius, *Szentmihályi Mihály* pesti plébános, a brassói *Ruedl Máté*, *Farkasfalvi Tamás*, *Váradai Balázs* váradai kanonok, *Abodi Dénes* egri egyházmegyei klerikus, *Gunttermann Kristóf* berethalmi plébános, de *Pécsi Pál* orvostanhallgató és *Tordai Tamás* ágostonos szerzetes is idesorolható. Ezek a diákok, vizsgáik idejéből kiindulva nem egy időben voltak a csoport részei. Egyesek kiváltak belőle, míg mások, például maga Gergely is, megvárta egy-egy társa akár későbbi vizsgáját is.¹⁰ Az egyes tanúk feltűnésének gyakoriságából

⁶ Haraszi Szabó Péter: Párhuzamos életrajzok? Kúriai és kancelláriai jegyzők egyetemjárása és karrierlehetőségei a Zsigmond-korban. *Aetas* 32, (2017) 3, 111–127.

⁷ Haraszi Szabó Péter: Az egyetem befolyása a Hunyadi-kor eleji vikáriusok életpályájára és karrierjére. In: Fedeles, Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház*. Pécs, 2019. 83–101.

⁸ Az MTA–ELTE Egyetemtörténeti kutatócsoport jelenlegi programjában egy olyan online adatbázis létrehozása szerepel, amely korábbi kutatásainkra alapozva a középkori kezdetektől 1850-ig valamennyi hazai és külföldi felsősoktatási intézménybe beiratkozott magyarországi diák adatait tartalmazza. Ez a beiratkozásokon, graduálásokon és általában véve valamennyi, a felsőoktatásban eltöltött időhöz kapcsolódó egyéb tényezőn túl kezdetben 1526-ig, majd 1600-ig életrajzi adatokkal is kiegészül. Ennek a munkának lenne egy további kiegészítése az említett külföldi származású, de hazánkban karriert csináló, egyetemet járt személyek összegyűjtése és adatbázisba rendezése.

⁹ *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini (1406–1806) I–XVII*. Padova, 1969–1992. II/4. 346.

¹⁰ Bagosi Egyed például 1469-ben tűnik fel Padovában és 1472. október 16-a, sikeres kánonjogi doktori vizsgája

azonban érdekes következtetések vonhatóak le a csoport belső dinamikáját illetően. Azon túl, hogy mindannyian, egyszerre nyilván nem tanúskodhattak társaik vizsgáin,¹¹ s így minden bizonnyal voltak a csoporthoz lazábban kötődő hallgatók, akadtak olyan személyek is, akik csupán egyik vagy másik társukkal ápoltak szorosabb kapcsolatot.¹² Ezeknek a diákcsoportoknak a tagsága folyamatosan változott, de egy jól körülhatárolható „keménymag” kitűnik a forrásokból Gergely körül. Kezdetben, míg Padovában tartózkodtak, ide lehet sorolni Bagosi Egyedet és Szentmihályi Mihályt, a későbbiek folyamán pedig Váradi Balázst, Abodi Dénest, Pécsi Pált és Tordai Tamást.¹³ Egy ilyen csoport tagjai közötti kapcsolatrendszernek a vizsgálata és komplex feltérképezése számos új információval gazdagíthatná a középkori magyar peregrinációról vallott ismereteinket, de jelen kutatás tárgya nem ez.

Gergely kapcsolati hálójának a fenti rövid áttekintéséből két következtetés vonható le. Az egyik, hogy ismeretségi köre igen kiterjedt, mondhatni országos volt, hiszen találni benne erdélyi, egri, pécsi és váradi egyházmegyei diákokat is. Szentmihályin keresztül volt összeköttetése a fővárossal, míg Tordain keresztül akár a királyi udvar felé is tapogatózhatott, de, ha csak felületesen is, olyan előkelő családok fiaival is ismeretségbe kerülhetett, mint a Pálóci.¹⁴ A másik tanulság Gergely kapcsolatrendszeréből, hogy a csoport bizonyos tagjai jobban kötődtek csak egy-egy személyhez, mintsem a csoport egészéhez. Pécsi Gergely esetében ezt nem csak a magyarországi fiatalok között lehet kimutatni, hiszen ő maga egy másik, külföldi tanulóval is szorosabb kapcsolatban lehetett. Pécsi Gergely említett doktori vizsgáján a tanúk között említik Váradi Balázst, Abodi Dénest és Pécsi Pál mellett Johannes Heydentrich de Erfordiát is. Utóbbi két diák medicina hallgatóként szerepel a forrásokban, így a szintén pécsi Pál diák lehetett az, aki tanulótársát,

után nem hallunk róla többé az egyetemen. Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára – MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019. 478. sz. : Ruedl Máté ugyanezen év május 16-án vált ki a csoportból, szintén sikeres vizsgát követően. Haraszi Szabó – Kelényi i. m. 479. sz.

¹¹ Így Szentmihályi Mihályén csupán Váradi Balázs és Bagosi Egyed jelentek meg Haraszi Szabó – Kelényi i. m. 484. sz.

¹² Ezért fordulhatott elő, hogy Pálóci Zsigmond csupán kétszer fordul elő a csoporttal kapcsolatos ügyek során, s mindkétszer Bagosi Egyeddel együtt, míg Zárai György Farkasfalvi Tamás köréhez tartozhatott. Haraszi Szabó – Kelényi i. m. 476., 479. sz., *Acta graduum* II/4. 321.

¹³ A vizsgák tanúnévSORaiból lehet erre következtetni. Az érintett diákok vonatkozó adataira lásd: Haraszi Szabó – Kelényi i. m. 486, 489, 491, 492. sz. : Tordai azért tartozhatott a szűkebb körhöz, mert bár csak 1473-ban érkezett Padovába, Gergely saját graduálását követően még egy évig Padovában maradt és megvárta Tordai sikeres vizsgáját is, amin tanúként is szerepelt. Talán már ebben is tudatos kapcsolatépítési stratégiát láthatunk, ugyanis Tordait a király kérésére küldte a rend Ferrarából Padovába. Petrovich Ede: Új magyar vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban. *Filológiai Közlemények* 6., (1970) 1–2, 159. Gergely tehát igyekezhetett jó kapcsolatokat kiépíteni Tordaival is a remélt karrierépítés megkönnyítése jegyében. Ezen túlmenően azt, hogy Gergely megvárta Tamást az is indokolhatja, hogy Tamás Ágoston-rendi szerzetes volt, s, mint ilyen igen valószínű, hogy pályáját a tordai kolostorban kezdte. Tordán működött az Ágoston-rendi remeték egyik kolostora, ahol nyilván iskolát működtettek a rendtagok számára. F. Romhányi Beatrix: A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban. In.: Szende Katalin – Szabó Péter (szerk.): *A magyar iskola első évszázadai*. Győr, Xantus János Múzeum, 1996. 37. A szakirodalom azonban erősen valószínűsíti, hogy a rend magyarországi főiskolája éppen Pécsen lehetett, ahonnan Gergely is származott, s így nem lehetetlen, hogy Tamás is közvetlenül Pécsről indult Itáliába. Meg lehetett tehát a közös pont kettejük életében. Petrovich i. m. 161–163.

¹⁴ Ld. a 11. lábjegyzetet.

Jánost az orvosi fakultásról bemutatta Gergelynek. Kapcsolatuk tartós lehetett, ugyanis Gergely János orvosdoktori vizsgáján is tanú volt, egy évvel saját vizsgája után.¹⁵

János személye nem ismeretlen a magyar történettudományban. 1476-ban, *Csáktornyai Ernuszt János* szlavón bán végrendeletében a bán orvosaként szerepel.¹⁶ *Medicinae doctor*, aki már közel két éve szolgált Ernuszt udvarában a végrendelet elkészültekor. Nem csupán a végrendelet egyik kedvezményezettje, de a budai gyógyszerésszel, *Wild Engelhard*dal együtt a bán végakarátának végrehajtója is volt. *Ernyey József* feltételezte, hogy Heidentrich és Engelhard rokonok lehettek, s utóbbi életpályájából következően valamikor az 1460-as évek derekán érkezhettek Budára Bécs irányából,¹⁷ ahol Engelhard egyetemi tanulmányait végezte és ahonnan egy városi csetepatéban való részvétele miatt kellett távoznia. János *egregius* és *venerabilis* megnevezései nemesemberre vallanak, akinek azonban lehetett valamilyen (közelebbről nem ismert) egyházi javadalma. Feltehetően *comes palatinus* titulusából következően *Kubinyi András* és *Fedeles Tamás*¹⁸ is elfogadta, hogy János irányította a bán udvartartását, s előbbi helyben hagyta Ernyey azon feltevését is, hogy ők ketten felügyelték Ernuszt bányáit és bányakórházait is.¹⁹ János személye főként az Ernuszt-hoz fűződő kapcsolata miatt volt érdekes, ezen túlmenően viszont nem folytattak alaposabb kutatásokat előéletéről és karrierjéről. Így egész élete sajnálatosan a lábjegyzetek közé száműzetett. Ebből fakadóan pedig fennmaradtak hozzá kötődően azok a félreértések, amelyek Ernyeynél és az ő nyomán sajnos Kubinyinál is felfedezhetőek. Hol végezte tanulmányait Heidentrich? Milyen volt a kapcsolat a bajor származású Engelhard és a thüringiai Heidentrich között? Valóban ő irányította volna a szlavón báni udvart udvarispáni (*comes palatinus*) titulussal? Az e kérdésekre adott válaszok egy komplett életpálya ívét vázolják fel számunkra.

Heidentrich tehát a már fentebb említett padovai doktori vizsgán, 1473-ban szerepel először magyarországi diákokkal együtt a tanúk sorában és 1474. január 26-án tett sikeres orvosdoktori vizsgát. Ugyanakkor Padovában már 1472. november 3-án kimutatható *Harthmannus Hartheb de Grunnigen* orvosdoktori vizsgáján a tanúk között, mint *Ioannes Haidenrich de Erfordia art. doct. et med. schol.*²⁰ Orvosi tanulmányai előtt tehát már megszerezte az *artium magisteri* titulust, amely (doktori fokozat híján, de azzal egyenértékűként) a szabad művészeti tanulmányok betetőzését jelentette.²¹ Mivel feltételezett rokona, Engelhard is Bécsben tanult, ahogy azt Kubinyi András kutatásai kimutatták,²²

¹⁵ *Acta graduum* II/4. 374–375.

¹⁶ MNL OL DL 49525.

¹⁷ Ernyey József: Egy német gyógyszerész Budán Mátyás és II. Ulászló idején. *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* 16, (1940) 1–3, 16, 18. Ezt a lehetőséget Kubinyi is valószínűnek tartotta, bár felhívta a figyelmet arra, hogy Ernyey nem támasztotta alá érvelését forrásokkal. Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásuk társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV–XVI. század fordulóján. *Orvostörténeti Közlemények* 54, (1970) 65.

¹⁸ Fedeles Tamás: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) – Pályavázlat. In: Fedeles Tamás–Török József–Pohánka Éva (szerk.): *Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis*. Szekszárd, Schöck Kft., 2009. 17.

¹⁹ Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37, (1966) 2, 252.

²⁰ *Acta graduum* II/4. 332.

²¹ Mariken Teeuwen: *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*. Turnhout, Brepols, 2003. 77.

²² Kubinyi (1970) i. m. 77.

adja magát a lehetőség, hogy Heidentrich is Bécsben kezdte egyetemi pályafutását. Azonban az 1472 előtti két évtizedből egyetlen olyan személy sem mutatható ki a bécsi egyetem anyakönyveiből, aki János keresztnévvel érkezett volna Erfurtból vagy a közeléből. Sokkal valószínűbb, hogy az 1392-ben alapított erfurti egyetemen kezdte tanulmányait, ahonnan János magát nevezte is. Az itteni anyakönyvekben rövid kutatás után 1452-ben bukkantam rá Johannes Heiderichre, aki a beiratkozása során 14 garast fizetett az egyetemi hatóságoknak.²³

Heidentrich tehát nem tanult Bécsben és, egyelőre legalábbis, úgy tűnik semmilyen egyéb szál sem kötötte őt a városhoz. Így valamilyen korai kapcsolatot sem lehet feltételezni közte és a bécsi polgárszármazású Ernuszt János között. Ami eddig tehát bizonyos életével kapcsolatosan az annyi, hogy Erfurtban kezdte tanulmányait 1452-ben, húsz évvel később pedig már Padovában tanult medicinát, amikor megismerkedett Pécsi Gergellyel.

Gergely élete is bővebb kifejtésre szorul, ugyanis egyfelől jelentősen kiegészíthető az ő életútja is, másrészt ezáltal jobban kidomborítható a kapocs Heidentrich és az Ernusztok között. A pécsi származású(nak vélt) Gergely 1471. július 4-én, Lakvéri Máté kánonjogi doktori vizsgáján tűnt fel először a padovai egyetem irataiban, mint *artium doctor* és kánonjogi hallgató.²⁴ Hasonlóan Jánoshoz tehát Gergely is eljutott a szabad művészeti kar csúcsára, ahova ezt megelőzőn a teljesen ismert középkori magyar peregrinációs hallgatói adatbázisból egyetlen Gergely nevű pécsi diák ért fel, még hozzá Bécsben 1456-ban.²⁵ Ekkor Gergelyt már *magister*ként említik, itteni korábbi fokozatszerzésére nincsenek adatok, ahogy más egyetemen sem ismert erre vonatkozó információ. Az ellenben biztos, hogy ha 1456-ban már *magister* volt, tanulmányait legkésőbb az 1450-es évek elején meg kellett kezdenie (ha mintegy négy éves *artes* tanulmányokkal számolunk a sikeres *magisteri* vizsgáig).²⁶ Azt is tudjuk mindazonáltal, hogy Bécsben a *licentiatius artium* grádus (ami a *magisterium* előszobája volt) elnyeréséhez a hallgatóknak igazolniuk kellett betöltött 21. életévüket.²⁷ Ha Gergely az 1450-es évek elején kezdte az egyetemet, talán nem járok messze a valóságtól, ha felteszem, hogy az 1430-as évek első felében születhetett Pécsen.

A padovai egyetem iratai azonban további értékes információkat nyújtanak Gergely származásáról. Egyrészt 1472-ben *nobilis*nek nevezték.²⁸ Apja neve Lőrinc volt, akit azonban a forrásokban hol „Waswari”, hol „de Thylai” vagy „de Thilac” néven emlegettek.²⁹ Tehát egy olyan Lőrinc nevű nemesember volt Gergely apja, akit fia hol Tilajiként, hol Vasváriként emlegetett. 1423. május 15-én *Tilaji Péter fia Lőrinc scholaris*,

²³ *Acten der Erfurter Universitaet I.* Hermann Weissenborn (Ed.) Halle. 1881. 232.

²⁴ *Acta graduum II/4.* 287.

²⁵ Schrauf Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Bp., MTA, 1902. 215.

²⁶ Kelényi Borbála: A Bécsi Egyetem magyarországi diákjai a középkorban. Kiegészítő adatok: karok és fokozatszerzés. *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 4, (2017) 1–2, 139.

²⁷ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, Kriterion, 1979. 98; Ulrike Denk: *Alltag zwischen Studieren und Betteln. Die Kodrei Goldberg, ein studentisches Armenhaus an der Universität Wien, in der frühen Neuzeit*. Wien, Vienna University Press, 2013. 77.

²⁸ Bár itt tévesen Georgiusnak írták nevét. *Acta graduum II/4.* 313–314.

²⁹ *Acta graduum II/4.* 321, 346, 375.

győri egyházmegyei klerikus kérvényt nyújtott be a római kúriához, hogy a pápa mentse fel az *irregularitas* alól, melyet azzal követett el, hogy nem lépett közbe egy laikus kivallatásánál, amelybe a szenvedő fél végül belehalt. Az elhunytat azért fogták vallatóra, mert betört Lőrinc rokonának, a vasvári Szent Mihály egyház egyik kanonokjának (a névből következően feltehetően az 1411-ben említett *Tilaji Miklósnak*³⁰) a házába és onnan több értéket eltulajdonított. Fel kívánja venni a magasabb egyházi rendeket, ám a vázolt ügy miatt ezt nem tudja megtenni. A pápa végül megadta a felmentést.³¹

Ugyan klerikusról van tehát szó, mégis nagyon gyanús, hogy egy olyan, a Vas megyei Tilajról származó Lőrinc nevű férfiről szól a forrás, akinek rokonsága révén vasvári kötődése is adathozható. A magasabb egyházi rendeket (*subdiaconus*, *diaconus*, *presbiter*) 18 éves kortól vehették fel,³² így, még ha Lőrinc idősebb is volt ennél, 1423-ban még mindig fiatal lehetett. *Scholaris* mivolta pedig arra enged következtetni, hogy tanult embernek kellett lennie, de legalábbis tanulmányait már elkezdte ekkoriban. Mindezek miatt valószínűnek tartom, hogy Lőrinc a pápától elnyert engedély ellenére sem vette fel a magasabb egyházi rendeket és szűk tíz évvel később pedig ő lett az apja annak a Gergelynek, aki a későbbiekben Bécsben és Padovában fog tanulni, talán éppen az ő példája nyomán és tanácsára.

Ami Gergely karrierjét illeti, itt lényegesen egyszerűbb helyzettel állunk szemben. 1478-ban említenek egy Gergely nevű pécsi székesegyházi főesperest, aki kánonjogi doktor is volt. Fedeles Tamás azonosnak tartotta őt azzal a Gergely főesperessel, akit 1470-ben is a javadalom birtokosának neveztek, bár fokozatáról a forrás hallgatott.³³ Mivel azonban Gergely, mint láttuk 1473-ban szerezte meg a kánonjogi doktori grádust, az azonosítás elől minden akadály elhárul, hiszen 1470-ben még nem is nevezhették volna őt *decretorum doctornak*. A javadalmat 1503-ig folyamatosan ő viselte. Ezután hallgatnak róla a források, 1507-ben már utódját, *Atádi Mártont* említik a főesperességi élen.³⁴ Életét tehát valamikor a hatvanas évei végén, hetvenes évei elején fejezhette be.

Tanulmányainak viszont biztos anyagi háttérrel vághatott neki, amikor 1470-ben elnyerte a székesegyházi főesperességet a pécsi székesegyházban.³⁵ Jogi tanulmányait is nem sokkal ezután kezdhette meg, ami, mint láttuk, a kánonjogi doktorátusban tetőzött 1473-ban, amit egy évvel később követett hazatérése Magyarországra. Mindezt azért is volt fontos felvázolni, mert így lehet kimutatni a kapcsolatot Ernuszt János és Heidentrich János között. Gergely utoljára 1474. március 31-én, Tordai Tamás vizsgáján szerepelt Padovában. Ernuszt János végrendelete 1476. március elején pedig azt közölte, hogy János doktor már csaknem (*fere*) két éve állt a szolgálatában. Ha Heidentrich Gergellyel együtt jött Magyarországra, akkor a bán végrendeletében szereplő információ

³⁰ Zsigmondkori Oklevéltár I–XIV. Mályusz Elemér et al. Bp., MTA, 1951–2020. III. 1355. sz.

³¹ ZsO X. 608. sz.

³² Subdiaconussá 18, diaconussá 20, presbiterré 25 évesen szentelhették a klerikusokat. Fedeles Tamás: *A pécsi székeségház személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005. 134.

³³ Fedeles (2005) i. m. 365.

³⁴ Fedeles (2005) i. m. 229, 317–318.

³⁵ Elődje, Demeter 170-ben került a pécsi várbeli Keresztelő Szent János társaskáptalan préposti méltóságába, s ekkor kaphatta a javadalmat Gergely. Fedeles (2005) i. m. 347.

János szolgálati idejére nagyon is pontosnak bizonyul, hiszen néhány hét/hónap alatt a hazautazással³⁶ és a közvetítéssel együtt valóban majdnem két évet kapunk János doktor felfogadásának feltehető időpontja és János bán végrendeletének dátuma között. Heidentrich tehát 1474 áprilisa/májusa körül léphetett a bán szolgálatába udvari orvosként. Először azonban minden bizonnyal Pécsre mentek, ahol Ernuszt János fia, Zsigmond volt a püspök, akit alig egy évvel korábban helyeztek Pécsre.³⁷ Itt mutathatta be Gergely főesperes diáktársát, az erfurti Heidentrich Jánost főpásztorának, aki őt (a talán már ekkor is betegeskedő?) apjához küldött tovább. Gergely és a püspök között, ha nem is volt szoros a kötelék, de gyakori lehetett a munkakapcsolat. A székesegyház főespereseként is, de egyéb adatokból is erre lehet következtetni. 1478-ban Gergely Ernuszt püspök ügyvédje volt,³⁸ s még ugyanebben az évben a püspök több familiárisával együtt Gergely is részt vett a nyulak-szigeti apácák egyik Baranya megyei birtokának feldúlásában.³⁹ További kapcsolatokra utal Heidentrich *venerabilis* megnevezése, ami valamilyen egyházi javadalom meglétét sugallja, s amit minden bizonnyal nem Ernuszt Jánostól, hanem püspök fiától kapott.

A korábbi szakirodalom feltételezte továbbá azt is, hogy az orvos vezette volna a bán udvartartását is, ám az adatok fényében ez nem tűnik biztosnak. Gergely doktori vizsgáján, 1473-ban ugyanis János nem csak, mint az *artes* doktora és orvostanhallgató szerepelt, hanem, mint „*sacri Lateranensis palatii caesareeque aule comes palatinus*.” Az Ernuszt végrendeletében szereplő *comes palatinus* titulus is minden bizonnyal inkább erre vonatkozhatott. Azt, hogy erre a címre mikor és hogyan tett szert, nem tudni. Vagy eddig ismeretlen érdemei elismeréseként kapta, esetleg apjától örökölte a lateráni palatagrófi rangot.

Heidentrich becsatlakozása tehát Ernuszt János udvarába orvosként egy padovai diáktársaságnak köszönhető. Pécsi Pál orvostanhallgató mutathatta be a szintén Pécsről érkezett Gergely székesegyházi főesperesnek, aki pedig közvetített Heidentrich és Ernuszt Zsigmond között, majd utóbbi ajánlhatta apja figyelmébe az orvost. Heidentrichnek azonban nem csak ez volt az egyedüli kapcsolódási pontja Magyarországgal, ahogy életének további szakaszai is feltárássra várnak.

Az eddigiekből világosan látszik, hogy hol kezdte és hol fejezte be tanulmányait, illetve, hogy karrierje milyen irányt vett Padovában. 1452. évi erfurti beiratkozása és

³⁶ Fedeles Tamás a következőkben határozta meg a középkori átlagos utazási sebességet a zarándoklatokat vizsgálva: gyalogos 25–40 km/nap, kereskedő szekérrel 30–45 km/nap, normál lovas sietve 50–60 km/nap. A további lehetőségek a téma szempontjából figyelmen kívül hagyhatók. Molnár Dávid a Buda – Ferrara távra, ami nagyjából 750 km 18 napnyi menetidőt számolt Várdai István futárjának. Pécsre ezeknek az adatoknak a fényében Gergely és Heidentrich (illetve az esetleg velük tartó társaik) a mintegy 600 km-re lévő Padovából szekereken napi 35 km-rel számolva, akár 17 nap, lovakkal ennél is gyorsabban odaérhettek. Mindent egybe vetve úgy gondolom, hogy a legrosszabb esetben is megtehették a Padova – Pécs utat három hét alatt. Fedeles Tamás: *Isten nevében utazunk. Zarándokok, búcsútjárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs, Kronosz, 2015. 222–223. ; Molnár Dávid: Egy ezüstsempész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449). In: Haraszi Szabó Péter; Kelényi Borbála; Simon Zsolt (szerk.): „*Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni*”: Az oktatás pénzügyi háttere és használata a középkorban és a kora újkorban. Bp., Martin Opitz, 2019. 92.

³⁷ Fedeles (2009) i. m. 6–7.

³⁸ Fedeles (2005) i. m. 365.

³⁹ MNL OL DL 18040.

1472. novemberi padovai feltűnése között azonban van húsz év, amelyet a forrásoknak köszönhetően szintén viszonylag jól ki lehet tölteni. Padovában *artium doctorként* tűnt fel, akárcsak Pécsi Gergely, s így adódik a kérdés, hogy hol tehetett szert erre a fokozatra? Erfurtban 1452 után nincs említés róla, Bécsben pedig, ahogy fentebb jeleztem, egyáltalán nem tanult ilyen nevű személy. A *Repertorium Academicum Germaniae* adatbázisának⁴⁰ köszönhetően hovatovább az is világos, hogy ebben az időben más német egyetemeken sem fordult meg ezen a néven olyan erfurti, vagy a környékéről származó hallgató, aki sikeres vizsgákkal zárta volna *artes* tanulmányait. A krakkói egyetemen ellenben sikerült rábukkannom *Johannes Johannis Heydenrich de Herbisloben alias de Thenstet* hallgatóra a mainzi egyházmegyéből 1462-ben.⁴¹ Ez a diák, immár csak de Thenstet megjelöléssel 1465-ben megszerezte a borostyánkoszorút.⁴² A Heydentrich – Heydenrich nevek hasonlóságán túlmenően több tényező is valószínűsíti, hogy ez a diák a padovai orvosdoktorral azonos. Egyrészt, bár a krakkói diák nem említette erfurti kötődését a beiratkozása során, az egyházmegye is árulkodó, hiszen Erfurt a Mainzi főegyházmegyében fekszik. Másrészt apját Krakkóban és Padovában is Jánosnak nevezték. Ennél is jelentősebb a nevesített két település, Herbisloben, illetve Thenstet. Előbbi az Erfurttól mintegy 25 km-re fekvő Herbslebent, utóbbi pedig a Herbslebentől alig 5 km-re található Bad Tenstedtet takarja. Mindkét település Thüringiában található, Erfurttól nem messze, a mainzi egyházmegyében. A krakkói és a padovai diák azonosságára mindazonáltal éppen egy magyar oklevél nyújt bizonyosságot.

1469-ben Pozsonyban Mihály ferences gvárdián és bizonyos *Reythinger Kristóf* pozsonyi polgár között támadt perben *Kutasi Tamás* vaskvári prépost, esztergomi vikárius *Veresmarti Bálint* esztergomi és *Szentgyörgyi András* győri kanonokokat bízta meg az ügy kivizsgálásával. Az ügy menete nem lényeges a téma szempontjából, csupán az oklevelet hitelesítő személyek: az osztrák származású *Egidius de Lewberstarff*, a pozsonyi falakon túli Szent Lőrinc egyház káplánja és *Johannes Heydentrich de Erfordia alias de Herbisloben* közjegyzők.⁴³ A Krakkóban 1462-ben (és 1465-ben), valamint a Pozsonyban 1469-ben, továbbá a Padovában 1472–1474 között szereplő személyek nevének ilyen fokú egyezése vitán felül egy és ugyanazon személyre vallanak.

Továbbra is kérdéses azonban, hogy említett doktori (*magisteri*) fokozatát hol szerezte. 1465 után ugyanis nincs adat rá Krakkóban sem. Két lehetőség jöhet szóba: az egyik szerint Padovában nyerte el a fokozatot, bár első feltűnésekor már *artium doctor*-nak nevezik. A másik lehetőség az, hogy fokozatát a pozsonyi egyetemen szerezte. János 1465-ben lett *baccalaureus* Krakkóban, amikor már folyamatban volt a pozsonyi egyetem szervezése, ahova német és lengyel professzorok is érkeztek. 1467-ben, az egyetem hivatalos megnyitása után gond nélkül elkezdhetette/folytathatta *magisteri* tanulmányait Pozsonyban, ahol nagyjából két év alatt azt gond nélkül meg is szerezte (hiszen tanulmányait ezt megelőzően is folytathatta Krakkóban). A fenti ügyben eljáró Szentgyörgyi

⁴⁰ <https://rag-online.org/datenbank/abfrage> (Letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

⁴¹ *Album studiosum universitatis Cracoviensis I–II.* Adam Chmiel (Ed.), Cracoviae. 1887–1892. I. 170.

⁴² *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849.* Joseph Muczkowski (Ed.), Cracoviae, 1849. 63.

⁴³ MNL OL DF 240553.

Andrásról⁴⁴ és Veresmarti Bálintról⁴⁵ már *Klaniczay Tibor* feltételezte, hogy a pozsonyi egyetemen tanítottak,⁴⁶ az oklevél ugyanis „in Studio Hystropolitano” nevezte őket. Kánonjogi *baccalaureus*ként nem valószínű, hogy diákok lettek volna, noha okfejtésem szempontjából ez lényegtelen. A tanulmányi időket figyelembe véve sem valószínű, hogy János Padovában fejezte volna be szabad művészeti tanulmányait. Bécsi példából⁴⁷ kiindulva az orvosi tanulmányok mintegy öt-hat évet öleltek fel, s mivel János 1474-ben lett a medicina doktora, igen valószínű, hogy orvosi tanulmányait legkésőbb éppen 1469-ben meg kellett kezdenie. A két megbízott bíró az egyetemen tartózkodott, a másik közjegyző, Egyed is Pozsonyhoz kötődött, így valószínű, hogy Jánost sem „külsősként” bízták meg, hogy hitelesítse az ügyel kapcsolatos okiratot. Mivel Pozsonyban február közepén említik, ezt követően még volt lehetősége Padova felé vennie az irányt. Eddigre viszont már birtokában kellett legyen a *magisteri* diploma. Krakkói fokozatszerzése után (amelyet követően *magisteri* tanulmányait fenntartások nélkül folytathatta Krakóban is) és padovai tanulmányainak feltételezhető legkorábbi kezdő időpontja között pedig éppen annyi idő állt a rendelkezésére, amennyi a *magisterium* megszerzéséhez elegendő, helyszíneül pedig adja magát Pozsony, ahol ráadásul 1469-ben biztosan jelen is volt. Amennyiben pedig csakugyan Pozsonyban volt az egyetem megnyitása körüli időkben, akkor éppenséggel már ekkor lehetősége lehetett találkozni Ernuszt Zsigmonddal is. *Klaniczay Tibor* hívta fel a figyelmet egy 1467 nyári forrásra, amely több olyan nemes ifjút is megnevezett, akik az egyetem megnyitására várva várakozhattak Pozsonyban, s közöttük említik „filius Johannis Erzth”-et is,⁴⁸ ami Zsigmond későbbi egyetemi pályafutását ismerve,⁴⁹ inkább rá, semmint fivérére, ifjabb Ernuszt Jánosra vonatkozhatott. Ha nem is találkoztak ekkor egymással, János tényleges pozsonyi tanulmányai esetében ez egy újabb kapcsolódási pont, amely megkönnyíthette majdani elhelyezkedését az Ernusztok udvarában.

Előállt tehát Heidentrich szinte teljes életpályája. Amennyiben az erfurti diák azonos

⁴⁴ Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte 1453–1464 között. *Die Matrikel der Universität I–VIII*. Franz Gall et al. (Ed.), Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1956–2014. II. 23. Kánonjogi borostyánkoszorúsként távozott az egyetemről. *Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Universität I–II*. Johanne Seidl–Thomas Maisel (Ed.), Wien–München, Böhlau, 2011–2016. II. 27. Győri kanonok (1463–1484), veszprémi kanonok (1480–1495), győri (1473–1478), majd veszprémi püspöki vikárius (1482). : Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. Bp., MTA TTI, 1994. 427. : C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusok és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017. 70., 116.

⁴⁵ Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte 1452–1463 között. Az egyetemet *baccalaureus iuris* grádussal fejezte be. *Die Matrikel* i. m. II. 71. : *Matrikel der Wiener* i. m. II. 27. Esztergomi kanonok (1469–1485), vikáriushelyettes (1474, 1478, 1481, 1485). : C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 2019. 144., 258.

⁴⁶ *Klaniczay Tibor*: Egyetem Magyarországon Mátyás korában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 44, (1990) 5–6, 588.

⁴⁷ A bécsi háttérrel rendelkező, később budai polgárjogot, majd magyar nemességet nyert Kuntstock Gergely 1471-ben *magister artium*ként szerepel a bécsi orvosi kar irataiban, *medicinae doctor* pedig 1476-ban lett ugyanott. A brassói Kraus Bálint 1488-ban lett *magister*, orvosdoktorrá 1494-ben avatták Bécsben. Peremartoni Mihály Bécsben lett *magister artium* 1500-ban, majd Ferrarában szerezte meg az orvosi doktorátust. Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála: Tanult orvosok a középkori Magyar Királyságban. *Gerundium* 7, (2016) 1–2, 61–62, 63, 65–66.

⁴⁸ *Klaniczay* i. m. 593.

⁴⁹ Bécs, 1469: *Die Matrikel* i. m. II. 111. Ferrara, 1473: Haraszi Szabó – Kelényi i. m. 313. (859. sz.).

vele, akkor valamikor az 1430-as évek elején születhetett (ha nem, akkor nagyjából tíz évvel később) a mainzi egyházmegyében fekvő, a thüringiai Erfurthoz közeli és a herbslebeni körzetben található mai Bad Tennstedtben, János fiaként. Tanulmányait Erfurtban kezdte, esetleg ezt a nevet tartotta könnyebben eladhatónak, ismertebbnek, s ezért használta sűrűbben élete során. 1452-ben kezdte az egyetemet Erfurtban, ahol valamiért félbe hagyta tanulmányait, s csak 1462-ben, Krakkóban folytatta (vagy inkább kezdte előről) azokat, s 1465-ben lett *baccalaureus artium*. *Magisteri* fokozatszerzésének helyszínéről hallgatnak a források, de hipotetikusán felvethető, hogy erre Pozsonyban tehetett szert. Valamikor 1469-ben kezdte orvosi tanulmányait, bár erre csak 1472-től vannak adataink. Ekkoriban említik lateráni palotagrófi titulását is, mely címet vagy ismeretlen érdemei révén nyert el, vagy pedig apjától örökölte. Magyarországra, közelebbről Pécsre 1474-ben érkezett diáktársa, Gergely székesegyházi főesperes társaságában, ahonnan az ő közvetítésével került a pécsi püspök apjának, Ernuszt János szlavón bánnak az udvarába orvosnak, ahol a bán 1476. évi haláláig dolgozott. Ezt követően is Budán maradt, az elhunyt végrendeleti megbízottjaként intézte néhai ura ügyeit, alkalmasint ura másik fia, ifjabb János szolgálatában. *Rohrbeck Pongrác* budai iskolamester 1481-ben, Briccius de Cilia bécsi professzornak írott levelében ellenben már János haláláról tett említést.⁵⁰

Több ponton is sikerült tehát kiegészíteni és korrigálni a Heidentrich életéről szóló információkat. Ernyey feltételezésével ellentétben János doktor biztosan nem volt Wild Engelhard rokona. Már csak azért sem, mert mint Kubinyi rámutatott, Engelhard Hersbruckban született, Nürnberg mellett,⁵¹ ami több, mint 200 km-re van a thüringiai Bad Tennstedttől. János nem tanult Bécsben, ahova pedig Engelhardot élete egy elég jelentős szakasza kötötte, kettejük élete csak Budán keresztezte egymást. Nem is együtt érkeztek az országba Bécs irányából az 1460-as évek közepén, hiszen, mint láttuk János ekkor még Krakkóban, majd Pozsonyban tartózkodott. A padovai egyetemi forrásokban szereplő lateráni palotagróf titulus ismeretében azzal a felvetéssel is le kell számolnunk, hogy János vezette volna a bán udvartartását. *Comes palatinus* titulusa ugyanis nem udvarmesteri feladataira vonatkozott, a bán csupán rögzítette János lateráni palotagrófi címét. A források persze hallgatnak arról, hogy valóban ő kezelte volna Ernuszt zólyomi bányáit. Kubinyit valószínűleg megtévesztette János *comes palatinus* címzése, s részben ebből (nem ismerve a név mögötti tényleges titulust), részben az orvos polgári származásából – amely jelentékenyebb gazdasági ismereteket is megelőlegezett – vezette le ezirányú tevékenységét. János polgári származását is megkérdőjelezi azonban a bán végrendeletében szereplő *egregius* jelző. Nem lehet kizárni ugyan, hogy János és Engelhard belefolytak volna Ernuszt gazdasági ügyeinek az intézésébe, de ezt János esetében csupán a végrendelet körüli ténykedésben látom igazoltnak. Heidentrich valószínűleg elsősorban orvosi feladatokat látott el Ernuszt János mellett, s a gazdasági jellegű feladatokat meglátásom szerint a valóban polgári származású és jelentősebb gazdasági tevékenységet is végző Engelhard intézhette.

⁵⁰ Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Bp., MTA, 1881. 42. Ábel kérdőjelesen „budai főiskolai” tanárnak nevezte Heidentrichet, ám budai tevékenységére semmilyen adat nem maradt fenn.

⁵¹ Kubinyi (1970) i. m. 77. (22. jegyzet).

Egy 1470-es évek eleji padovai diákcsoport vizsgálatán keresztül sok új információt sikerült összegyűjteni nem csak Heidentrich János vagy Pécsi Gergely életére, de arra vonatkozóan is, hogy milyen kapcsolati hálóban működtek ezek a diákok. Sikerült valószínűsíteni azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek őket összekötötték és, amelyek sikeresen tudtak becsatornázni külföldi származású fiatalokat is a középkori magyar egyházi és világi élet vérkeringésébe. János doktort saját „csoporttársa”, Pécsi Pál ismertethette össze saját honfitársával és szűkebb pátriája lakosával, Gergely főesperessel, aki pedig megnyitotta előtte az utat a karrierhez. Az egyetemi adatokból kiindulva jelentősen ki lehetett egészíteni az életrajzokat, amely egyúttal felvillantotta a lehetőségét annak is, hogy a pozsonyi egyetem egyik lehetséges hallgatóját is megismerhettük János doktor személyében. Kijelenthető tehát, hogy egy-egy ilyen egyetemi diákcsoport komoly szerepet játszott diáktársaik elhelyezkedésében, a humán erőforrások feltárásában és ezek hazai prezentálásában. A diákok ugyanis nem csak a könyvek, az azokban szereplő tudás, vagy az információk, de az emberek felkutatásában és felkarolásában is fontos munkát végeztek a korabeli egyetemeken.

HARASZTI SZABÓ PÉTER

PhD – Tudományos munkatárs

MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport

szabo.szpeter@hotmail.com

IRODALOM

1. Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Bp., MTA, 1881.
2. *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini (1406–1806)* I–XVII. Padova, Antenore, 1969–1992.
3. *Acten der Erfurter Universitaet I*. Hermann Weissenborn (Ed.) Halle, k. n. 1881.
4. *Album studiosum universitatis Cracoviensis I–II*. Adam Chmiel (Ed.), Cracoviae. k. n. 1887–1892.
5. Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Bp., MTA, 1906.
6. Borsa Gedeon: Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 27, (1963) 257–271.
7. C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 2019.
8. C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusai és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017.
9. Denk, Ulrike: *Alltag zwischen Studieren und Betteln. Die Kodrei Goldberg, ein studentisches Armenhaus an der Universität Wien, in der frühen Neuzeit*. Wien, Vienna University Press, 2013.
10. *Die Matrikel der Universität I–VIII*. Franz Gall et al. (Ed.), Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1956–2014.

11. F. Romhányi Beatrix: A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban. In.: Szende Katalin – Szabó Péter (szerk.): *A magyar iskola első évszázadai*. Győr, Xantus János Múzeum, 1996. 35–40.
12. Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005.
13. Fedeles Tamás: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) – Pályavázlat. In: Fedeles Tamás–Török József–Pohánka Éva (szerk.): *Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis*. Szekszárd, Schöck Kft., 2009. 5–31.
14. Fedeles Tamás: *Isten nevében utazunk. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs, Kronosz, 2015.
15. Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. *Magyar Könyvszemle* 69 (1945) 1–4, 38–98.
16. Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára – MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019.
17. Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála: Tanult orvosok a középkori Magyar Királyságban. *Gerundium* 7, (2016) 1–2, 39–78.
18. Haraszi Szabó Péter: Az egyetem befolyása a Hunyadi-kor eleji vikáriusok életpályájára és karrierjére. In: Fedeles, Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház*. Pécs, PTE Egyháztörténeti Kutatóközpont, 2019. 83–101.
19. Haraszi Szabó Péter: Párhuzamos életrajzok? Kúriai és kancelláriai jegyzők egyetemjárása és karrierlehetőségei a Zsigmond-korban. *Aetas* 32, (2017) 3, 111–127.
20. Kelényi Borbála: A Bécsi Egyetem magyarországi diákjai a középkorban. Kiegészítő adatok: karok és fokozatszerzés. *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 4, (2017) 1–2, 134–150.
21. Klaniczay Tibor: Egyetem Magyarországon Mátyás korában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 44, (1990) 5–6, 575–612.
22. Körmendy Kinga: Enyedi Szász György és Lippai Mihály padovai baráti köre. In.: Dáné Veronika – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor (szerk.): *Testimonio litterarum – Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016. 199–210.
23. Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV–XVI. század fordulóján. *Orvostörténeti Közlemények* 54, (1970), 63–81.
24. Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37, (1966) 2, 227–291.
25. *Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Universität I–II*. Johanne Seidl–Thomas Maisel (Ed.), Wien–München, Böhlau, 2011–2016.
26. Molnár Dávid: Egy ezüstcsempész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449). In: Haraszi Szabó Péter; Kelényi Borbála; Simon Zsolt (szerk.): *„Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni”: Az oktatás finansziális háttere és haszna a középkorban és a kora újkorban*. Bp., Martin Opitz, 2019. 77–100.

27. Petrovich Ede: Új magyar vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban. *Filológiai Közlemények* 6, (1970) 1–2, 158–163.
28. Schrauf Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Bp., MTA, 1902.
29. *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Joseph Muczkowski (Ed.), Cracoviae, k. n. 1849.
30. Teeuwen, Mariken: *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*. Turnhout, Brepols, 2003.
31. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, Kriterion, 1979.
32. *Zsigmondkori Oklevéltár I–XIV*. Mályusz Elemér et al. Bp., MTA, 1951–2020.

SUMMARY

A German doctor in the court of Ban of Slavonia – Johannes Heidentrich de Erfordia
and his Hungarian relations

Through the investigation of a group of Hungarian students from Padua in the early 1470s, it was possible to collect a lot of new information not only about the lives of John Heidentrich of Erfurt or Gregory of Pécs, but also about the network of relationships these students operated in. It was possible to specify the points of connections that set them together which were able to successfully channel young people of foreign origins into the medieval Hungarian ecclesiastical and secular life. John Heidentrich was introduced by his own fellow student, Paul of Pécs, to his own compatriot and resident of his homeland, Archdeacon Gregory of Pécs, who paved the way for his career. Starting from the university data, it was possible also to significantly supplement their biographies, which at the same time revealed the possibility that Heidentrich shortly before his entrance to Padua was educated in the Academia Istropolitana too around 1467–1469. It can therefore be stated that each such group of university students played a major role in the beginnings of undergraduate career of their fellow students, in the exploration of human resources and in their domestic presentation. The students did important work in the universities of the time, not only in searching for books and adapting the knowledge contained in them, or streaming information, but also in finding and supporting, promoting people.

425 ÉVE SZÜLETETT AZ ORVOSBOTANIKUS AUGUSTINI AB HORTIS KERESZTÉLY (1598–1650)

BRUCKNER ÉVA

*Abit, non oblit (Eltávozott, de nem halt meg)
Sírfelirat*

URALKODÓK ORVOSA

1572. augusztus 23-áról 24-re virradóan a Párizsba gyűlt hugenották (francia reformátusok) nagy részét, a király beleegyezésével, lemészárolták. Hitüket a katolikus Franciaországban ezután sem túrték meg, s százezrek hagyták el hazájukat. Az elűdözöttek között volt az *Augustini* család is. Vándorútjuk végállomása bizonytalan, mert gyermekük, Keresztély születési helyeül a lexikonok és történészek felváltva Késmárkot és a sziléziai Neissot nevezik meg.¹ Mivel a többség Késmárkra szavaz, a családjá révén ekkor még nemesi címmel nem rendelkező gyermeket mi is innen indítjuk útjára.

Apja, *Augustini György* foglalkozását nem ismerjük. Anyja, *Debitz Borbála* egy sziléziai nemes családból származott, melynek láncolatában magyar felmenők is voltak. Ennek köszönhető, hogy Keresztélyben a hungarus tudat is kialakult.²

Keresztély anyai nagybátyja, *Debitz Boldizsár* a császár *II. Rudolf* (magyar király: 1576–1612) udvari orvosaként tevékenykedett. *Madách Imre: Az ember tragédiájának* a prágai színeiben is szereplő király dühkitörései valóban kezelésre szorulhattak.

Keresztély fiatalkori életútjához csupán a tanulmányainak színhelyein tudunk kapcsolódni. A késmárki továbbtanulni vágyó ifjú, protestáns felvidéki társaihoz hasonlóan, a reformációi hazájába, a tudomány és a szellem Mekkájának tartott Németországba vándorolt. Képezte magát Frankfurtban, Jenában, Lipcsében, Wittenbergben, végül pedig Svájcba ment és Bázelen – egyesek szerint 1619-ben, mások szerint 1620-ban – orvosi diplomát szerzett. Nem kulcskérdés, hogy tanulmányai befejezésének melyik évet fogadjuk el, mert mind két időszakban a bázeli egyetemen az *Augustini* további életére nagy befolyást gyakorló, a kor egyik legjelentősebb orvosa és természettudósa,

¹ Eldöntetlenül tűnteti fel a születésének helyeül pl.: Magyar Életrajzi Lexikon 1.k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 62.; Neiset tartja szülőhelynek: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése, 1891. Budapest, 1. kötet, 294.; Késmárkot: SZUMOVSKY Ulászló – HERCZEG Árpád: *Az orvostudomány története*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1939. 408. ; DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*. Harmadik rész. A tizenhetedik század. Orvosok. Budapest, A szerző saját kiadása 1894. 380.

² WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Első száz. Fordította Kővári Aladár Budapest, Medicina Könyvkiadó 1960. 14.

a növények jeles ismerője, a „botanikus atya”³ *Gaspar Bauhin* (1560–1624) oktatott. Bauhin professzor felsőfokú tanulmányait Padovában, Bolognában, Montpellierben, Párizsban és Tübingenben végezte, majd miután a bázeli egyetemen doktorált, ott az orvosi gyakorlat és a botanika tanára, valamint háromszor (1592, 1611, 1619.) rektora is lett. Mind orvosként, mind botanikusként mérföldkőnek számító művet alkotott. Elsők között volt, aki írt a vékony és a vastagbél között elhelyezkedő ileocecalis billentyűről, mely azóta is az ő nevét őrzi (Bauhin billentyű). 1605-ben az ember testének korabeli anatómiai ismereteit adta közre, a későbbiekben pedig feltérképezte Bazel környékének növényvilágát. Több növénynevet vezetett be, amelyet később Linné is átvett, s máig használatban van.⁴

Az Augustini életrajzát elsőként feltáró *Weszprémi István*, a hazai orvostörténetírás úttörője megemlíti, hogy a késmárki diák a diplomája megszerzése után, az 1620–21 közötti időben a magyar királyi címmel is rendelkező *Bethlen Gábor*, udvari orvosa lett.⁵ Feltételezésünk szerint az erdélyi fejedelem első felesége, *Károlyi Zsuzsanna* 1619 tavaszától kezdődő súlyos betegségét kezelte. A fejedelemasszony tüneteiről Bethlen ekképpen számolt be: „miheltött [evett] akármely keveset, azontól tüzess gyuladás borította el eövig, [...] azontól oly rettenetes és szenvedhetetlen szívdobogás, szívfájás jött reá, és fuladás.”⁶

Károlyi Zsuzsanna 1622-ben halt meg, abban az évben, amikor Bethlen neves professzorokkal Gyulafehérváron akadémiát alapított. Itt azonban ekkor orvoskar nem jött létre s Augustini visszatért Késmárcra, ahol megválasztották városi orvosnak. Feleségül vette a neissenai püspöki tisztartó lányát, *Elisabeth von Jonit*, aki viszont korán elhunyt. Másodszor 1626-ban nősült, elvette *Székely Zsuzsannát*, majd annak a Nagylomnicon, más néven Kakaslomnicon (Velka Lomnic, Grosslomnitz) lévő birtokára költöztek.

Miután anyai orvos nagybátyja révén már kapcsolatuk volt a bécsi udvarral, valamint az ő neve ekkor már ismert volt, *II. Ferdinánd* (magyar király: 1619–1637) gyógyítása céljából magához hívatta. Ferdinánd enyhén púpos volt, s egész életében erős hátfájások kínozták. Keresztélyt, sikeres kezeléseinek köszönhetően, udvari orvosának (*archiater-jének*) nevezte ki.⁷

³ NATTER-NAD Miksa: A magyar orvosok és a botanika. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. 6–7. (1957). 285.

⁴ BAUHIN Gaspard <https://www.encyclopedia.com/people/science-and-technology/botany-biographies/gaspard-bauhin> Letöltés 2023. április 7.; GYÖRY Tibor: Magyar orvostanhallgatók Bazel egyetemén. *Orvosi Hetilap*, 1931. 75. évf. 24. sz. 634. : Bauhin Gaspar: *Pinax theatri botanici*. (Bazel, Johann König, 1671.) című műve a botanika további fejlődésére nagy hatással volt.

⁵ WESZPRÉMI István: im. 15.

⁶ OBORNI Teréz: Igaz szerelmesed, Gabriel. Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története. *Korunk*, 2016. 27. évf. 12. sz. 20–28.

⁷ JOHANN Franzl: *Ferdinánd II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Köln, Styria, 1978. 58–59.

AZ ORVOSBOTANIKUS

A 16. században, Mohács után legfeljebb Erdély, a Felvidék s a Dunántúl néhány városának udvarában tevékenykedett európai végzettségű orvos,⁸ a megszállott területen még a sebészeti teendőket ellátó borbélyok száma se volt sok.⁹ A háziorvosságok fontosak voltak az orvos nélküliségben, s olykor még hóhérok gyógyító tudására is rászorultak –mint például Lőcsén – a szenvedők.¹⁰

Papok, előkelő nők (pl. Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Éva, 1585/90–1640), fejedelemasszonyok (pl. I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna, 1602–1660) a közelben található növényekből készített szerekkel próbálták gyógyítani a környezetükben lévő betegek panaszait. Munkájukat segítették kéziratot receptkönyveken kívül, gyógynövényekkel is foglalkozó, magyar nyelvű nyomtatott botanikai művek. Így például Melius Juhász Péter (1532–1570), protestáns lelkész *Herbárium az Fáknek, Fűeknek nevekről, természetéről és hasznáról* (Kolozsvár, 1578. Heltai Gáspárné nyomdája) című írása, valamint az ebből táplálkozó *Füveskönyv*-je (Német-Újvár, 1595. Manlius) a prédikátor, botanikus Bejthe Andrásnak (1564–1599?). Gazdagította a szakirodalmat a református tanár, Nadányi János (1643–1707) fordításában, Antoine Mizauld (Antoninus Mizaldus 1510–1578) francia asztrológus, természettudós, orvos gyógyászatra alkalmas növényekkel is foglalkozó műve: *Kerteknek gondviselésekről ékítésekéről, oltásokról, a Fűeknek orvos hasznaikról, Gyümölcsök tartásokról* (Kolozsvár, 1669).¹¹

A kertművelést (*horticultura*) főként katolikus egyházi emberek űzték. Többek között Lippay György (1600–1666), esztergomi érsek. 1642-ben, pozsonyi hivatalba lépésétől kezdve egy olyan különleges, gyógyító növényeket is tartalmazó kertet hozott létre, amelyről a korabeli külföldi leírások is áradoztak.¹² A gyógynövényeket termesztő kertek szokásos elnevezése *hortus sanitatis* (a gyógyítás kertje) volt.

A 17. század – Augustini tevékenységének kora – a mesterségek tudománnyá emelésének ideje. Nem véletlen, hogy a botanika ekkor kapott önálló katedrát az egyetemeken.

A növények széleskörű ismerete egyre inkább nélkülözhetetlennek tűnt a jó orvoslás gyakorlásánál. Az erdélyi és felvidéki protestáns városok külföldön végzett, polihisztor-ként is elkönyvelt orvosai között többen már képzett botanikusok is voltak. Közülük kiemelkedett a pozsonyi származású, *Purkircher György* (1530–1578), kinek életútja hasonló Augustiniéhoz. A Páduában orvosi, Wittenbergben botanikai ismereteket szerzett tudós, miközben Pozsonyban gyógyítja a város betegeit, udvari orvosa, *II. János*

⁸ NEMES Csaba: *Orvostörténelem*. Debrecen, Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, 2008. 131.

⁹ SCHULTEISZ Emil: *Testi orvosságok könyve*. Magyar Tudománytörténeti Intézet https://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schultheisz_Testi.pdf Letöltés: 2023. április 5.

¹⁰ BENCZE József: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 6–7, 1957. 218.

¹¹ KAPRONCZAY Katalin: *A magyar gyógyszerészeti szakirodalom múltjából*. In: *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből*. Összeállította: KAPRONCZAY Károly. Társszerkesztő: KAPRONCZAY Katalin. Sajtó alá rendezte: GAZDA István. Budapest, Johan Béla alapítvány, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2016. 78–79.

¹² TUSOR Péter: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle*, 2015. 57. évf. 2.sz. 219–251.

Frigyes szászgóthai fejedelemnek. Emellett a környező hegyekről ő is gyűjti az ásványokat, majd botanikus kertet hoz létre.¹³

Növénytermesztéssel, kertműveléssel az európai uralkodók – köztük, a bécsi Habsburgok – udvaraiban is kiemelten foglalkoztak. 1573-ban II. Miksa császár (magyar király: 1564–1576) hívására *Carolus Clusius* (1526–1609) németalföldi, nagy hírű orvosbotanikus őfelsége udvari, illetve kerti előjárója (*prefectus rei herbaria*) lesz. Clusius gyakran átrándul a növényekben gazdag magyar területekre (Dévény, Stomfa, Pozsony, Szentgyörgy, Nagyszombat), és megmássza Magyarország, Portugália, Ausztria hegyeit. Saját kertjében, az ezekről a helyekről is gyűjtött növényekkel kísérletezik és megalapozza hazánkban a tudományos botanikát. 1576-ban I. Miksát a trónon fia, *Rudolf* (magyar király: 1552–1612) követi, aki Clusiust protestáns mivolta miatt nem alkalmazza tovább.¹⁴

Majd 50 évvel „a botanikusok példaképének”¹⁵ tartott Clusius után, de még az ő dicsfényében, 1631-ben a Bécsben tartózkodó Augustinit is megbízzák egy fűvészkert létesítésével. Kertművelésének sikereit a hazai példákön kívül valószínűleg a holland és német városokban tapasztaltak is segítették. Hamarosan olyan kimagasló eredményt ért el, hogy *Ferdinánd* (II. vagy III.)¹⁶ nemesi címmel, kertet és fát ábrázoló címerrel, valamint ab Hortis (fűvészkerti) előnévvel jutalmazta. Megbecsülését a továbbiakban egy súlyos aranylánccal, Keresztély lánya születése alkalmával pedig még egy ezüst medencével is kifejezte.

Augustini II. Ferdinánd 1630-ban bekövetkezett halála után a Magas-Tátra lábánál fekvő Kakaslomnicról kiinduló túráival bővítette természettudományos ismereteit. A Tátra feltárásával foglalkozó tanulmányok beszámolnak 1640 körüli növény- és ásványgyűjtéssel összekapcsolt felfedező útjairól és alakját képzett hegymászóként, alpinistaként elevenítik fel. A késmárki matematikus, csillagász, földrajz tudós *Fröhlich Dávid* (1595 – 1648) után őt tartják a másodiknak, aki csúcsokat is meghódított.¹⁷ Azt, hogy pontosan, melyiket, mikor, 425 év homálya fedi.

III. *Ferdinánd* (magyar király: 1637–1657) szintén figyelemmel kísérte Augustini botanikai kutatásait és meghagyta udvari orvosi címét. A következő levélben pedig erdélyi gyűjtéseikhez még I. *Rákóczi Györgynek* (fejedelem: 1630–1648) is kérte a támogatását:

„Nagyrabecsült, dicső fejedelem! A mi hívünk, a kiváló Augustini ab Hortis, a mi kiváló orvosdoktorunk, Magyarország különféle tájairól kődarabokat és ritkaságokat gyűjtött össze. Ez az orvos föltette, hogy isteni végzésből továbbra is kutat [...] és róluk könyvet ír és ad ki. Tisztelettel kérjük felségedet, ne engedje akadályozni abban, hogy

¹³ BÁLINT NAGY István: Purkircher György pozsonyi orvosbotanikus élete. (1530–1578) *Orvosi Hetilap*, 1930. 74.évf. 22–23. sz. 61–70.

¹⁴ BALOGH Lajos: *Carolus Clusius (1526–1609) élete és munkássága*. -<http://www.vasiszemle.hu/2010/04/balogh.htm> – Letöltés: 2023. május 3.

¹⁵ NATTER-NÁD Miksa: i.m: 283.

¹⁶ II. Ferdinándot jelöli az adományozónak: Szinnyi József: i.m. 223. ; III. Ferdinándot: Weber, Rudolf: *Augustini ab Hortis: Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782*. Kesmarok, Rudolf Weber, 1900. 4.

¹⁷ POSEWITZ Tivadar: A Tátra régi kutatói. *A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve*, 1913. 40. sz. 10–11. ; Az első turisták a Tátrában. *Magyar Idők*, 2015. 70. szám 7.; SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve I. A magyar sport őskora*. Budapest, 1927. 340.

jóságain vagy területein akar vagy kell neki ilyesmiket keresnie. Nekünk tesz ebben szívességet felséged.

Kelt, Bécsben, november 30-án, 1641-ben.

Aláírás: Ferdinánd és Lippay György egri érsek.”¹⁸

A levelet III. Ferdinánd annak az erdélyi fejedelemnek küldte, aki uralkodása első pillanatától Habsburg ellenességéről volt ismert. Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy a művelt, hét nyelven beszélő uralkodó különösen kedvelte a természettudományokat, másrészt viszont azt, hogy Augustinit olyan tudósnek tartotta, akiért érdemes volt közbenjárni az udvarral hadilábon állónál is.

Augustini a Kárpátokban és az Erdélyben folytatott gyűjtéseiről levelekben számolt be a Ferdinándnak.¹⁹ Ezekből is tudjuk, hogy a király – I. Rákóczi Györgyhöz intézett sorainak is köszönhetően – erdélyi gyűjtőkörútja sikeres volt és a fejedelemmel baráti kapcsolatba került. Mivel Rákóczi György felesége, *Lorántffy Zsuzsanna*, mint említettük, maga is foglalkozott orvoslással – patikaládája sok gyógyírt tartalmazott –, nem kizárt, hogy ez is alakította a kölcsönös szimpátiát az orvosbotanikus és a fejedelmi udvar között. Rákóczi György Augustini irányába tanúsított megbecsülését illusztrálja, hogy mikor az úton lévő pártfogoltjának mindenét elrabolták, elfogatta a tettes *Neste Istvánt* s ki akarta végeztetni. Keresztély azonban megbocsájtott a rablónak és kegyelmet kért számára.²⁰ Augustini nemesszívűségét még egy példa bizonyítja: 1640-ben, az ő gyámsága alatt álló *Philippus Janus Goslar* gyermekei érdekében panaszt tett a királynál, mert azoknak édesanyja és annak új férje elvitte a rájuk hagyott ezüst tárgyakat, bútorokat. Lőcse város tanácsa – III. Ferdinánd utasítására – kötelezte az asszonyt ezeknek a tárgyaknak a visszaadására.²¹

A források egy része utal arra, hogy Augustini egy magyarországi természetrajzi műzeumot is tervezett felállítani, erről azonban a királlyal történt levelezésben nincs szó.

1640-ben kezdte előállítani a magyar balzsamnak (*Balsamum Hungaricum*) nevezett csodaszert. Sajnos ennek az előállítását tartalmazó műve elveszett és hozzá hasonló sorsra jutott a magyarországi drágakövekről és féldrágakövekről (*De gemmis Hungariae*) szóló írása is. A feltételezések szerint családja kótyavetyélte el a kéziratokat.

A VARÁZSBALZSAM

A barokk medicina korában a betegségek leírásában, az anatómiai ismeretekben volt előrelépés, a terápiában nem voltak újdonságok. Augustini azzal, hogy a gyógyításban alkalmazható, rendkívül hatásos balzsamot – hívták olajnak is – hozott létre, jelentősen segítette

¹⁸ WESZPRÉMI István: i.m. 15.

¹⁹ AUGUSTINI ab Hortis Sámuel: A magyar cigányok állapotáról, különösen szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: DEÁKY Zita-NAGY Pál. Szöveget fordította: MAGYAR László András. Budapest – Gödöllő, Györffy István Néprajzi Egyesület, a Magyar Népművészeti Társaság és a Szent István Egyetem Gazdaság-és Társadalomtudományi Kar 2009. 8. (Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 12.)

²⁰ MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar Orvostörténeti Adattár (1000–1700) in: *Magyar orvosi emlékek III.* Budapest, MOKTÁR, 1931. 344.

²¹ Lőcse város levéltára. XII. 103/22.

te az utóbbinak is a gazdagítását. Ernyey József etnográfus, nyelvész, történész, gyógyszerész (1874–1945) szerint Augustini már 1630-tól kísérletezett a szer előállításával.²²

Balzsamot a világ különböző helyein, több évszázadon keresztül készítettek (Balsamum Americanum, Balsamum Azsiaticum, Judaicum stb), de az Augustini-féléhez hasonló elismertséget egy sem vívta ki. A Balsamum hungaricum híre vetekedett a már az egyiptomiak mumifikálási eljárásainál és az amerikai indiánok körében a törzsi rituálékban is alkalmazott, a későbbiek során pedig a fertőtlenítésre, gombaölésre, szorongásra, illetve idegességre használt cédrusolajával.

A korabeli szakemberek sokáig azt hitték, hogy a fák, amelyekből létrehozható a csodaszer, csak a Kárpátokban található. Franz Bruckmann (1697–1753), német orvos, botanikus, mineralógus – 1724-ben beutazta Felső-Magyarországot Trencséntől Késmárkig – ugyan már utal rá, hogy vannak hasonló fák például Olaszországban (*pinus pinea*), Szibériában (*pinus cembra*), azonban megerősíti, hogy a csodabalzsam alapanyaga kizárólag hazánkban található, az eredmény pedig Augustini felbecsülhetetlen felfedezésének és munkájának köszönhető.²³

Augustini ezt a feltevést azzal is erősítette, hogy a bécsi fűvészkertben kifejtett tevékenysége tapasztalatainak köszönhetően saját kertet hozott létre, s az ott termesztet fák-ból nyerte a balzsamhoz szükséges nedűt. Továbbá a készítés, előállítás módját nem terjesztette.²⁴

Az utókor a balzsam készítésére Augustini unokája, az evangélikus lelkész, a késmárki liceum igazgatója, Buhholz György (1688–1737), és a 18. század egyik legnagyobb tudósa polihisztorja, Bél Mátyás (1684–1749) leírásaiból tudott következtetni. Nem egy esetben előfordult, hogy – ennek alapján – a szer feltalálását többen Buhcholtz-nak tulajdonították, holott az erről szóló műve alapos olvasása után egyértelmű, hogy ő az olaj létrehozását csak továbbfejlesztette.²⁵

A MAGYAR BALZSAM EXPORTJA

A szert, hatékonyságának köszönhetően, külföldön is érdeklődés kísérte, azonban keveset tudtak róla. Megoldatlan volt például, a sokféle elnevezés miatt, hogy egy vagy több balzsamról van-e szó. Magyarországon *Oleum Hungaricum*, *Oleum Carpathicum* (vagy *pannonicum*)ától *kosodrevenovoy oley*, németül *Krumholz-öl* néven volt ismert. A 17. századi német gyógyszerterek többségében pedig *Oleum templinum* illetve *Oleum tediae* elnevezéssel is árusították.

Napjainkban az a vélemény, hogy Augustini két balzsamot állított elő,²⁶ az azonban maig nem tisztázott, hogy melyik fenyő szolgált ezeknek alapanyagául. A húszadik szá-

²² ERNYEY József: A Balsamum Hungaricum és az Oleum Carpathicum történetéből. *Növénytani Közlemények*, 1904. 3. évf. 3. sz. 134–135.

²³ RAPAICS Rajmund: Havasi Fenyők. *A Természet*, 1936. 32. évf. 8. szám 187.

²⁴ Soproni Napló, 1911. 15. évf. 24. sz. 2.

²⁵ ERNYEY József: Balsamum Hungaricum és Oleum Carpathicum. *Gyógyszerési Közlöny* 1909. 25. évf. 38. sz. 602.

²⁶ GOMBÓCZ Endre: A magyar flóra kevésbé ismert kutatói. *Természettudományi Közlöny*, 1934. 66. évf. 194–195. pótfüzet 73.

zad elején, a gyógyszerész Ernyey József a cirbolyafenyőre (*pinus cembra*), illetve a törpefenyőre (*pinus montana*) szavazott. Fél évszázaddal később, a biológus Natter-Nad Miksa, miután a körmöcbányai levéltárban ráakadtak a balzsam egy régi receptjére, amellel tör lándzsát, hogy Augustini a borókafenyőt (*juniperus communis*) használta fel a szer előállítására. Ennek a realitását azzal erősíti, hogy a boróka készítmények rendkívül hasznos felhasználását az orvosi gyakorlatban az ókortól napjainkig követi.²⁷

Mindenesetre bármely fenyőből származott a balzsam, a 17. századi vándorkereskedők, az olajos tótok (olejkárosok) a varázsszerek között Európa-szerte szorgalmasan terjesztették, melynek következtében külföldön hamarabb lett ismert, mint a származási helyén.²⁸

Felhasználásról Zey András 1744-ben megjelent orvosságos könyve²⁹ tájékoztatja az utókorat. A szerző a Krumpholz olajat (*Oleum Carpathicum* vagy *pannonicumnak felelt meg, németül*) a következő betegségekre ajánlja: hurut (légúti), fulladozás, gyomorpanasz, vesehomok, gerincfájdalom. A Limbus olajjal – ez a név is takarta a készítményt – foglalkozva pedig a következőkkel bővíti a kezelésre ajánlott belső betegségek repertoárját: fejfájás, fülzúgás, „szívfájdalom,” belek „szakadása”, sárgaság, külsőleg pedig a sebek kenegetésére ajánlja.³⁰ Feljegyzések szerint Turóc megyében a batizfalviak és a gerlachfalviak által készített Balsamum Hungaricum nevű szer a fogfájást is csillapította.³¹ Belső gyógyításra az adagolást Klein Mihály szepességi lelkésztől tudjuk: reggel és este 7–9 csepp finom borban ajánlott.³²

A balzsam/balzsamok keresettségének tulajdonítható, hogy nemegyszer az előállítók hamisítással is próbálkoztak. Ennek kiküszöbölésére Fischer Dániel (1695–1746), későbbi orvos megpróbált egy másik, hasonló terméket forgalomba hozni, de készítményével nem tudta az eredetét kiszorítani. A 17–18. századi közlekedési nehézségek azonban a továbbiakban lassították a gyógyszer terjedését.³³

ABIT, NON OBLIT

Keresztély érdeklődése a botanika és az ásványtan iránt dédunokájában, Sámuelben (1729–1792) kelt életre. A dédapjától örökölt nemesi előnévvel születő Sámuel 1729-ben az ősi birtokon, Kakaslomnicon látta meg a napvilágot. A gimnáziumot Lőcsén vé-

²⁷ NATTER-NAD Miksa: A Juniperus felhasználása az ókortól napjainkig. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. 2. (1956.) 44.

²⁸ FORRAI Judit: *A magyar tudomány kezdete*. In: *Ditor ut Ditem. Tanulmányok Schulteis Emil 85. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2008. 183.

²⁹ ZEY András: *Az olajoknak Több százféle nagyhatású orvosságokkal egyben, melyek az ember egészségére mind kívül s mind belül igen hasznosan szolgálhatnak, Deklarációja*. Nyomtatott 1744-dik esztendőben.

³⁰ PÉTER H. Mária: Zey András XVIII. századi orvosságos könyve. *Orvostudományi Értesítő*, 2009. 82.évf. 1.sz. 61–65.; SZMODITS László: Egy XVIII. századi gyógyszeres füzet illóolajai. *Gyógyszerészet*, 1981.31, 6. 225–226.

³¹ FORRAI Judit: i.m. 184.

³² KLEIN Mihály: *Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Könidreichs Ungarn*. Pozsony, 1778.

³³ ERNYEY József: Balsamum Hungaricum és Oleum Catpaticum. *Gyógyszerési Közlöny*, 1909. 25. évf. 43. sz. 679.

gezte, majd Besztercebányán folytatta tanulmányait. Eperjesen elkezdte a jogot tanulni, de teológiára váltva Wittenbergben és Berlinben képezte magát. 1758-tól a késmárki líceum rektor helyettese és tanáraként oktatta a diákokat. Keresztély tátrai útjait bejárva olyan ásványtani leletekre tett szert, melyeket Mária Anna főhercegnő (1738–1789) – III. Rudolf első felesége – is megcsodált és emlékéremmel jutalmazott. 1761-től egészen haláláig Szepesszombathely lelkészeként folytatta sokoldalú tevékenységét.³⁴

Nagy műveltségű humanista tudósként amellet, hogy folytatta dédapja ásvány- és növénytani kutatásait, topográfiai megfigyeléseket végzett a Poprád folyó mentén, valamint behatóan foglalkozott társadalomtudományokkal is. Egy bécsi tudós társaság folyóiratának, az *Anzeigennek* a természettudományos köréhez tartozva,³⁵ ennek hasábjain jelent meg *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről* (1775–1776) szóló folytatásos cikksorozata, amely mai napig a cigányság kutatásának mérföldköve. Érdekes a régi tátrai arany- és kincskeresőkről, varázslókról, babonákról szóló *Von den fremden Gold- und Schatzgräbern* (Privileg. Anzeigen, 1775.) című műve, melynek elemei *Kölcsy Ferenc: Kárpáti kincstár* című novellájában élnek tovább.³⁶ Tátrai vonatkozású munkáit az evangélikus, természettudós lelkész, *Czirbesz András*on (1732–1813) kívül több szerző használta fel, másod- és harmadkézből idézve is belőlük.³⁷

Sámuel dédapjával együtt bizonyította Szókratész meglátását: „csak belülről származó tudás, igaz tudás.” Az Augustiniek családi láncolatán a dédapa és unoka egymást erősítette a történelem nagy embereinek sorában.

EVA BRUCKNER Dr.
historian, professor emerita
e-mal: ebruckner42@gmail.com

SUMMARY

Born in Késmárk, Augustini Christian graduated from medical school in Basel. He became court physician of Gábor Bethlen, the prince of Transylvania and later of Ferdinand II in Vienna. Since Augustini was also a botanist, the king entrusted him with establishing a botanical garden, and gave him a noble title and the nobility particle 'ab Hortis'. Augustini collected minerals and plants in the High Tatras. In Transylvania, György Rákóczi I helped his research. In 1640 Augustini began to produce Hungarian balm from the sap of Hungarian pines. It has been used in Europe for centuries as a medicine.

³⁴ MELZER Jakab: *Biographien Zipser, Kaschau und Leipzig*, 1832. 189–191.

³⁵ KAPRONCZAY Katalin: Egy bécsi tudós társaság folyóirata az 1770-es években.

³⁶ <https://adoc.pub/kapronczay-katalin-egy-becsi-tudos-tarsasag-es-folyoirata-az.html> Letöltés: 2023. június 5.

³⁷ WEBER Arthur: *Kölcsy „Kárpáti kincstár” című művének lokális elemei. Irodalomtörténet*, 1915. 4. évf. 242.

³⁷ *Magyar Életrajzi Lexikon* 1. k. A–K. Budapest, . Akadémiai Kiadó 1967. 62.; Radwanska-Paryska – W.H. Pariski: *Wielka encyklopedia tatraska* Wydawnictwo gorskie-Poronin, 1995. 38.

KÍNAI ORVOSLÁS ÉS GYÓGYSZERÉSZET

SZABÓ ATTILA

„Ha nem lehetsz kiváló főminiszter,
akkor legyél kiváló orvos.”
ősi kínai mondás

Akár a többi ókori államban, az ókori Kína „civilizációs életének” működését is a csillagászat, a matematika, a földművelés és az orvoslás ismeretrendszere segítette. Ezek a „tudományos” területek valamilyen szinten egymásra épültek. Ezt az ismeretrendszert a tudós „papok” művelték. A történelmi idő előrehaladtával a négy tudományterület közül egyedül csak az orvoslás az, ahol a hagyományos kínai orvoslást nem tudta kiszorítani a „nyugati tudomány”. Ennek oka talán nemcsak az erős hagyomány tisztelet volt, hanem az a nézet, mely szerint az ókori gyógyítás elmélete „megalapozottan tökéletesnek” számított.

Az ókori Kína gyógyító papjai felfigyeltek arra az érdekes jelenségre, hogy amikor a láb bizonyos helyén szúrást szenved, az addig elmúlhatatlanul kínzó gyomorgörcs, vagy fejfájás, vagy egyéb kínzó fájdalom egyszeriben elmúlik. Ezért előbb különböző formátumú (vékony hegyes, vagy szablya alakú) köveket, majd csont- és bambusztüket, végül fémtüket¹ készítettek, amikkel a testnek különböző pontjait megszárták, vagy a keléseket, fekélyeket megnyitották.

A kínai civilizáció születését és az ahhoz kapcsolódó filozófiát *Fu Xi / Fu Hsi*, e. 3. évezredben élt „legendás kínai uralkodójához” kötik. (Kínai legenda szerint egy nagy árvíz elpusztította a világot, amit csak *Fu Xi*, felesége, *Nü Wa* és húga éltek túl, így nekik kellett az emberi fajjal újra benépesíteni a világot. (Talán ez az ókor legsikeresebb példája egy férfi és egy nő spirituális partnerségére.)

A *Tao filozófia* lényege: *Sang-ti tien* és *tao* formájában hozta létre a világot. *Tao* azon „út” – tér és idő – melyen *tien* az erő, vagy energia teremt, alkot és a dolgoknak értelmet ad. Másként fogalmazva, a *tao* azt jelenti, hogy az univerzumban jelenlévő információk törvényszerűségek alapján működnek. Maga a *tao* ellentétpárból áll – *Jing* és *Jang* – azaz duális, amelyek harmóniában vannak és egymásból keletkeznek. A *tien* – őserő – dualista megnyilvánulásából született a *csi* – életlehelet – amely a *Jing* és *Jang* harmóniáját eredményezi. A taoizmus legjelentősebb mesterének *Lao-Ce* tekinthető, aki – talán i. e. 560 tájékán – de pontosan senki sem tudja, hogy mikor írta meg *Tao te king* (*Út és erény, vagy Útról a bölcsseknek*) című művét. A középkor kezdeti időszakára tehető, mikor elfogadták, hogy az univerzumnak három szférája van – ég, föld és

¹ Hopei tartományban egy i. e. 113-ra datált sír feltárása során 4 darab arany és öt darab ezüst tűt találtak. A *Sárga császár belgyógyászati kánonja* kilencféle türről tesz említést (csancsen, jüancsen, ticsen, fengcsen, picsen, jüanlicsen, haocsen, csangcsen, tacszen).

emberi világ – és a *Jing-Jang* megtestesülése öt anyagból (öt változó állapotból) – föld, víz, fa, fém, tűz – tevődik össze, melyekkel a világegyetemben lezajló folyamatokat és kölcsönhatásokat lehet modellezni. A *Jing* és *Jang* további egységekből, összesen nyolc egységből (trigram) – menny, mennydörgés, szél, víz, tó, tűz, hegy, föld – áll. Ezek az óramutató járásának megfelelően – a természet rendje szerint – követik egymást. (Innen a kínaiak hármás, ötös és nyolcas számhoz kötődő mágikus jelentése.) A taoista vallás hierarchikus felépítésű, melynek élén a mennyei mester áll, akit nem mindegyik taoista iskola ismer el. Am minden iskola egyetért azzal, hogy a tanítás fő célja visszatérni az őseredethez. Például az egyik ilyen iskola élén *Csuang Csou/Csuang-Ce* (i. e. 369 – i. e. 286) állt, aki *Lao-Ce* gondolatmenetét tovább gondolva, az érzéki világtól való teljes elszakadással – a határtalanságnak és spontaneitásnak átadva magát – kívánta elérni az eredendő *csi-t*.

A Konfucianizmus lényege: milyen módon lehet ebben a világban harmonikus társadalmat teremteni. Ehhez *Konfuciusz* (i. e. 551 – i. e. 479) teremtette meg azt a filozófiai háttérrel, mely főleg erkölcs- és társadalomfilozófia. Az erkölcsi normáknak az élőkhez és holtakhoz rokon szálakon történő kötődési hűségen kell alapulnia. Szerinte a társadalmat öt kapcsolat határozza meg, melyben kell az erkölcsi normáknak működni:

Az 1. az ősök – fiú-apa, azaz patriarchális (apai jogvonal) – tisztelete, melyhez kapcsolódik a 2. feleség–férj, – valamint 3. fiatalabb és idősebb testvér közti kapcsolat, vagyis a fiatalabb testvér alázattal tartozik az idősebb felé, – és ugyan ez a viszony áll fenn a 4. pont szerint a barátok közti kapcsolatban is, az 5. pont az alattvaló és uralkodó iránti tisztelet. Erkölcsi normák rögzítésével kívánta az ország kormányzási rendjét fenntartani, így oldva meg az államszervezet és hierarchia elleni zavargásokat. A Han-dinasztia (i. e. 202 – i. u. 220) egyik legnagyobb császára *Han Wudi* (i. e. 156 – i. e. 87) – *Dong Zhongshu* javaslatára – tette meg a konfucianizmust államideológiájának. A konfucianizmus ennek okán az egész kínai társadalomfejlődést meghatározta az 1911-ben bekövetkezett császárkor végéig.

A Buddhizmus Indiában i. e. VI. században jött létre és döntően a szegények körében terjedt el, akik a hinduizmus kasztrendszerétől kívántak ennek segítségével megszabadulni. A hagyomány szerint a szkíta *Gautama Sziddhártha* herceg (talán i. e. VI.- IV. század közt élt), közismertebb nevén *Buddha* – a hindik és keleti buddhisták szerint *Buda* – otthagyta a világi életet és vándorszerzetesnek állt. Az érzéki örömek és gazdagság helyébe ő a megvilágosodást kereste. A buddhizmus lényege a „négy nemes igazság”: *a.* emberi élet szenvedéssel teli, *b.* melynek oka az önzés és vágyakozás, *c.* ám van ’út’, ami segít ezektől megszabadulni, *d.* és ez az ’út’ a „nyolcstréti nemes ösvény” /szokás ábrázolni nyolcküllőjű tankerékkel/ – felismerésében rejlik. (A „nyolcstréti nemes ösvény”:

- I. bölcsesség
 1. helyes megértés
 2. helyes elgondolás
- II. erény
 1. helyes beszéd
 2. helyes cselekvés
 3. helyes megélhetés

III. elmélyedés

1. helyes erőfeszítés
2. helyes éberség
3. helyes összeszedettség)

A buddhizmusnak elvileg három fő ága van, melyből a *Hínája* („kis út”) a legősibb – ennek al-ága a *Théraváda*, mely Délkelet-Ázsiában virágzik. A *Mahajána* („nagy út”) Kelet-Ázsiában terjedt el – ennek al-ágai a *zen*, *nicsiren*, *tibeti*, *sinгон*, *tendai*, *sinngo*. A *Vadszrajána* („gyémántút”) – melyről egyesek azt tartják, hogy az csak a Mahajána egyik ága lenne. A Mahajána buddhizmus felsőbbrendűnek érzi magát a Hínája követőihöz képest. Azt vallja, hogy törekednie kell minden embernek, hogy bódhiszattva-vá – olyan megvilágosult egyén, aki segíti a többi embert a megvilágosodás útján haladni – váljanak. (Az első európai, akit Japánban bódhiszattva-nak nyilvánítottak Kőrösi Csoma Sándor volt 1933-ban. Később sírja buddhista zarándokhely lett.)

Az ókori kínai orvoslás a *Jing* és *Jang* egyensúly vizsgálatán alapszik. Szerintük az egyensúlyt a meridiánpontok (akupunktúrák pontok) mentén keringő *csi* áramlás tartja fenn. Ezért a meridiánpontok ingerlésével meg szüntethető az életenergia – csi – szabad áramlásának gátlása. Mai napig a hagyományos kínai orvoslás a *Jing* és *Jang* egyensúlyának helyreállításával foglalkozik, ennek érdekében állítja fel diagnózisát az egyes betegségekből.

Huang Ti, a „Sárga császár” (i. e. 3. évezredben uralkodott) idejéből maradt fenn a *Huang Ti Nei Ching* azaz A *Sárga császár belgyógyászati kánonja* (könyve), melynek az egyik része foglalkozik az akupunktúrával ('*Ling Shu*'-val), azon belül taglalja a tűk és szúrás pontok fajtáit, illetve a szúrások technikáját. A könyv foglalkozik a belső betegségek elleni étetési gyógymódokkal (*moxibuszcio/moxibusztáció*)², a test ízületeire és izmaira jótékonyan ható masszázsfarmakkal, valamint különböző légzési gyakorlatokat ír elő a szervezet egyes működésének a helyreállítása céljából. A könyv megírói feladatulnak tekintették a kínai orvoslás filozófiai elvének leírását is.

Az ősi kínai szokásjog értelmében egy nő csak az ura előtt lehetett mezítelen. Így nem volt szabad mezítelenül beteg testrészét megmutatnia egy férfi orvos előtt sem. A beteg főúri hölgynek egy fém, vagy elefántcsont szobron kellett rámutatni mely testtája fáj. Némely főúri hölgyek esetében az orvosnak csak egy pálca segítségével lehetett egy-egy pulzus vizsgálatot elvégezni. Ezért a pontos diagnózis felállítása céljából szükségessé vált női – az európai civilizációhoz mérten már ennyire hamar – gyógyítók alkalmazása.

² moxibuszcio/moxibusztáció/moxibúzia – a szó összetétele meglepő, mert a japán mogusa – egy ürmöfűféle (pl. *Artemisia vulgaris* – Fekete üröm) és a latin *combustio* – égés szavakból áll össze. Az ürmön mellé szokás más gyógynövényeket is adni. Az étetésre szánt növényi részeket előbb megszáritják, majd megőrlik. A növényi keverékből készíthetnek a/ szivarszerű rudat, melyet az adott testrész fájdalomcsillapítása céljából a fájó felület felett tartva égetnek el; b/ kúp alakú kupacot – amiknek mennyiségétől (és a kezelt beteg érzékenységtől) függően – helyezik azt a bőrre; (A bőrre helyezett égő növényi kupac a mennyiségtől függően felégethetik a bőrt, így heget okoznak, vagy egy rizsszemnyi elégetésével csak bőrpírt okoznak. Sőt a kúp alá „alátétet” is tehetnek. Amik lehetnek foghagymából, gyömbérből, sisakvirágból, vagy sóból. Ám van olyan kezelés is, amikor az akupunktúra kezelést kombinálják a növényi kúp étetésével. Azaz a tű tetejére helyezik a növényi kúpot és ezután gyújtják meg. Így a növény étetéséből nyert hőt bevezetik a tűn keresztül a bőrbe. (Erről a gyógymódról szól egy régi kínai mondás: „*Amit a tű nem gyógyít, meggyógyítja a moxa!*”).

Már i. e. V. századból vannak ismert kínai orvosok. (Ám Kína ókori civilizációs korából női gyógyítók neve nem maradt fenn az utókor számára.)

Pien Csüe /Jüél (i. e. 407–310), aki először állított fel orvosi diagnózist az érverés megapintásával kapcsolatosan, így őt nevezhetjük a „pulzusok atyjának”. A *Nan Ching* (*A bajok kánonja (könyve)*) című műve részben bambuszból készült lapokon, részben fekete lakkal selyemre festve maradt meg.³ Az északi Szung-dinasztia (i. sz. 960–1127) idején, 1034-ben még templomot is emeltek a tiszteletére. Munkásságának mottója: „*A jó orvos azt kezeli, aki még nem beteg; csak a rossz orvos kezeli azt, aki már beteg*”.

Wang Shu Ho (i. e. 210 – i. e. 280) *Pien Csüe* pulzus diagnosztikáját oly kifinomult vizsgálati módszerre tudta fejleszteni, mellyel kb. negyven féle érverést – csukló, halántéki, nyaki, combverőéri stb. – tudott megkülönböztetni. Ezek segítségével az emberi test különböző szerveiben bekövetkezett megbetegedéseket tudta felismerni.

A Han-korszak⁴ idején (kb. i. u. 150 – 219) folytatott orvosi tevékenységet *Zhang Zhongjing*. Őt szokás a „kínai” Hippokratész-nek is nevezni. I. u. 205-ben megírta a *Shanghan Zabing Lun-t* (*Értekezés a lázas és egyéb betegségekről*) című művét. Egyik javaslata a láz kezelésére a hideg vizes fürdő volt, amit a nyugati orvoslás csak a 19. században kezdett el javasolni a betegek számára. Művében szó esik a mesterséges lélegeztetésről is, mellyel akár akasztott embert is újra lehetett élesztetni. *Hua Tò*⁵ (145–208) betegeit főleg gyógynövényekkel és akupunktúrával gyógyította, ám azon ritka kínai orvosok egyike volt, aki a sebészetben ért el sikeres eredményeket. Hasi műtéteknél egy *Ma Fej Szam* megnevezésű érzéstelenítőt használt, amivel a betegeit öntudatlan állapotba jutatta. Sajnos receptúrája elveszett, bár feltételezhető, hogy kendert áztatott borbába. (Ezt a módszert annak a fényében kell értékelni, hogy még az akkori világban is messze a világszínvonal alatt állt a kínai sebészet, aminek egyik oka a steril körülmények hiánya, másik és ez talán a fontosabb ok a kínai filozófiában keresendő. A konfucianizmus⁶ értelmében

³ A kínai írásjelek kialakulásának ideje és módja a történelmi idők ködjébe vész. A kínai írásjelek megalkotójának egyesek egyenesen *Huang Ti* (sárga császár)-t tarják, míg mások a császár egyik hivatalnokát nevezik meg *Cang Csie* személyében. (Ők elvileg i. e. 3. ezredben éltek.) Ám a régészetiileg fellelt írásjegyekre emlékeztető ábrákkal ellátott cserépedény töredékek sokkal régebbi időt feltételeznek (i. e. 5–3000 közti időszakot). Az első „valódi” írásjegyekkel ellátott „jós csontok”, melyek „sárgánycsont”-ból készültek 1899-ben kerültek eladásra egy pekingi patikában. A patikában „sárgánycsont”-ból készítettek afrodiziákumot (nemi vágyfokozó szert), illetve malária elleni orvosságot. Éppen akkor volt ott *Vang Ji-zsung* (kínai tudós, régész és a *Kínai Császári Akadémia* igazgatója), aki a maláriájára kívánt orvosságot vásárolni, amikor ezeket az írásjelekkel ellátott csontokat kínálták eladásra. Vang Ji-zsung felvásárolta a felkínált csontokat, majd a lelőhelyről a további még található csontokat is megvette. A gyűjteménye elérte a közel 1500 darabot. Az írásjelekkel ellátott csontokat rendszerezte és megfeleltette a maga korában használt írásjelekkel. A bokszerlázadás (1900. május 18. – 1901. szeptember 7.) leverését követően Vang öngyilkos lett. Fia publikálta apja felfedezését és eladta a gyűjteményt *Liu O*-nak, aki folytatta a kutatást. A Jüan-folyó melletti Hsiao-tun falucska környékének régészeti feltárása csak 1928-ban indult meg, az azóta fellelt írásjeles csontok száma meghaladja a százazretet. Az eddig fellelt kb. ötezer különböző írásjelből mára kétezret sikerült megfejteni.

⁴ A nyugati Han-dinasztia (i. e. 206 – i. u. 25, a keleti Han-dinasztia – i. u. 25 – i. u. 220, tehát a Han-korszak i. e. 206 – i. u. 220 időszakot öleli fel.

⁵ A Római Birodalomban gyógyító görög származású Galénosz kortársa

⁶ A konfucianizmus egy kínai filozófiai iskola, melyet alapítójáról, Konfuciusz-ról neveztek el. Eredetileg Kung – családi neve – Csü – utóneve – volt, amit tanítványai Kung-ce azaz Kung mester-re változtattak. A Kung Fu-ce jelentése: Kung tanító-mester, amely névváltozat a mester halálát követő évszázadokban alakult ki.

az emberi testet nem volt szabad megcsonkítani. Amennyiben ez bekövetkezett, pl. eunuch⁷, harctéri, vagy egészségügyi okból, azaz a kényszerből levágott testrészt a halál beálltaig meg kellett őrizni, majd a halottal együtt kellett eltemetni.)

Wang Shu-ho (cca. 180 – cca. 270) Zhang Zhongjing tanítványaként ismerkedett meg a vérnyomástannal. Tanulmányait kiegészítette a klasszikus könyvek feljegyzéseivel, amit mélyreható kutatásokkal fejlesztett tovább. Miután az orvoslás felügyeletének miniszteri feladatkörével megbízták, szükségességét érezte annak, hogy megírja a *Mai Jing* című munkáját. Ezen monografikus munka segítette az orvosokat a pulzusérzés diagnosztikai technikáinak helyes alkalmazásában. Illetve Wang írása segítségével kívánt rámutatni arra, hogy a betegek diagnosztizálásában mekkora szerepet tölt be a pulzus vizsgálata, és annak tanulmányozása. Idővel ez az írás Ázsia más népeinél is ismertek lettek, pl. *Avicenna* orvosi kánonjában is találhatóak utalások, vagy *Rashid-al-Din Hamadani* perzsa orvos 1313-ban írt *Jami al-Tawarikh* művében a *Mai Jing* arab nyelvű fordítása lelhető fel.

Huang Fumi (215–282) egy személyben volt író, költő, történész és orvos. Szegény gazdálkodó családban született, pedig dédnagyapja híres tábornok, majd ceremónia mester volt. 34 éves korában a jobb lába hirtelen lebénult és teste azon részén elvesztette az idegek fájdalomérzetét és ingerelhetőségét. Ekkor egy *Wu-shi-san*, vagy *Han-shi-san* elnevezésű készítményt kezdett el fogyasztani, melyet a Han-korszak (i. e. 206- i. u. 220) kínai alkémikusai találtak ki a magas láz és az élet meghosszabbítása céljából. Bár igazából a világ talán első kábítószer komplexumát állították össze szervesen vegyületekből. A készítmény neveit elemezve elmondható, hogy a fogalom végi *san* por alakú gyógyszert jelent. A *Wu-shi* jelentése *öt kőzet*, ami az ásványi drogok összetételére utal (feltételezhetően az öt anyag: fluorit, kvarc, kén, cseppkő, vörös bole⁸). A *Han-shi*⁹ jelentése *hideg étel*, ami arra utal, hogy a készítmény fogyasztói hideg ételeket fogyasztanak, és hideg vízben fürödnek, mellyel ellensúlyozni kívánják a por által kiváltott test felmelegedését. Egyesek hívják még ezt a készítményt *Xing-san*-nak is, melynek jelentése *sétapor*. Miután az illető bevette a port és ivott rá bort sétálni kellett mennie, hogy az ún. pszichoaktív hatásokat ezzel fokozza.

A készítmény pontos összetétele mára már nem ismert. Ugyanis a Tang-dinasztiát (618–907) követő időkben már nem állították elő ezt a készítményt. Így csak ötletek

⁷ Eunuch (herélt), a háremhölgyek őre

⁸ vörös bole – Maga a bole, vagy bolus azokra az agyag földekre használható, melyeket a gyógyászatban használnak. *Theophratosz* (i. e. 371– i. e. 287) – a botanika atyja – és *Pedaniusz Dioszkoridész* (~i. u. 40–90) – görög származású római orvosként írta meg *Peri hülész iatrikés* (*A gyógyító anyagokról*) című művét, mely a legismertebb ókori herbárium, közel 600 növény részletes leírását tartalmazza. Ezt az agyagot *Rubrica Synopica*-nak nevezték, utalva Synope (Sinope) városára, ahol bányászták. Mivel ez az agyag nagy terjedelemben bányászható az örmény területeken, így idővel örmény agyag lett a neve. Vörös színét a vas-oxid adja, mely mellett alumínium- és magnézium-szilikátok is vannak. Sőt az agyag gyakran tartalmaz nehézfém-sókat is. Külsőleg vakolaterősítésre, hézagok kitöltésére, könyvkötésnél színezésre, az Oszmán Birodalomban Iznik kerámia, mely a kínai porcelán utánzása céljából született meg. A 19. században főg tömőanyagként használták. Belsőleg összehúzó szerként – hasmenés, vérhas, vagy belső vérzés – alkalmazták. Ám sokszor jelentkeztek mérgezőségek az agyagban lévő nehézfém-sók – pl. ólom, cink, arzén, kadmium – mennyiségétől függően.

⁹ A „Han-shi” elnevezés utal a „Hanshi jie” ünnepre, mely Kínában egy olyan hagyományos ünnep, amit április elején három napon át tartanak és ez alatt nem szabad tüzet gyújtani, így csak hideg ételeket tudnak fogyasztani.

vannak összetételével kapcsolatosan. Talán *Zheng Xuan* (i. u. 127–200) határozta meg a *Wu-shi-san* összetételét. Elvileg ő a shidan (kalkantit¹⁰), dansha (cinóber – vörös higany-szulfid), xionghuang, vagy xiongshi (realgar – arzén-szulfid) és magnetit¹¹ anyagokat három napon át egy földes edényben összearva melegítette, majd a nyert főzettel kezelte a test adott területét. Mások szerint realgar, cinóber, timsó, malachit és orpiment¹² lenne a valódi összetétel. *He Yan* (~i. u. 195–249) a nagyobb lelki tisztaság és fizikai erő növelése céljából kezdte el használni, és mint a *Xuanxue Iskola* – a konfucianizmus és taoizmus elveinek ötvözeteként egy idealisztikusabb irány – alapítója ezt a kábítószert terjesztette hallgatósága körében.

Ettől a készítménytől *Huangfu Mi* gyógyszermérgezést kapott, sőt mellkasi és hasi láza, nehézlégzése és asztmája is lett. Mégsem hagyta abba a szer használatát. A betegségből eredő szenvedéseinek csak a halála vetett véget, amit valószínű, hogy a szer káros mellékhatásai idéztek elő. Reumájának kezelésére régi orvosi szakkönyvekben talált akupunktúrás és moxibuszciós terápiákat. Élete hátralévő részben megírta a *Jia Yi Jing* című művét, mellyel az akupunktúra és a moxibuszció szilárd alapját fektette le, ezzel pedig ezen orvosi gyógy módok fejlődését mozdította elő. Így neve a hagyományos kínai orvoslás egyik legfontosabb gyógyítási módszereivel forrt össze. Műve világszerte ismertté vált, különösen Japán és Korea értékelte sokra munkásságát.

A Tang-dinasztia (618–907) legkimagaslóbb orvosa *Szun Szimiao* (581–682) volt, akit már életében a kortársai az orvoslás királyának tekintettek. Műve: *Qian jin yao fang / C sien Csin Jao Fang / (Ezer arany alapvető előírás)* egy átfogó orvosi és gyógyszerészeti enciklopédia. A többi orvosi könyvtől eltérően Szun az első helyen foglalkozik az áldott állapotú hölgyek és újszülöttek gondozásával, illetve a velük kapcsolatosan felmerülő betegségekkel, vagy ezeknek a betegségeknek a megelőzésével. Az általa összeírt több ezer rendelvénnyel az egészségmegőrzés mellett az akupunktúrás és moxaterápiás gyógykezelésekről is szól. Sőt művében nagy gondot fordít magára a gyógyító orvosra is. Ahogy a görögöknél Hippokratész (i. e. 640 – i. e. 377), úgy *Szun Szimiao* a kínaiaknál írta elő az orvosok erkölcsös viselkedését, a betegekkel szembeni együttérzését és hogy az egyik orvos nem rágalmazhatja meg a beteg másik gyógyítóját. Az utókor számára műve kétféle módon maradt fenn. Egyrészt *Bei ji qian jin yao fang (Ezer aranyat érő alapvető előírások vészhelyzetekre)* címen, mely az alapmű Song dinasztia kori átdolgozását tartalmazza, másrészt *Sun zhenren qian jin fang (Sun Mester ezer arany receptje)* címen, melyek az eredeti írásból megmaradt írásokat adták közkézre.

Szakmai szempontból szintén értékes orvosi mű a *Vang Tao* által összeállított *Wai Tai Mi Yao (Egy hivatalnok által összeállított titkos receptek)* gyűjteménye, ami 6000 rendelvényt tartalmaz.

Wang Wei Yi 1027-ben készítette el azt az embermagasságú fém szobrát, melyen megjelölte az emberi test akupunktúrás és meridián pontjait.

A Ming-dinasztia (1368–1644) időszakában érte el csúcspontját a kínai orvoslás.

¹⁰ kalkantit – réz-szulfát pentahidrát ($\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$), mely a görög khalkosz és anthosz szavakból áll össze, amit rézvirág-nak lehet fordítani.

¹¹ A legjobb minőségű vasérc a Magnetit (vas(II)-vas(III)-oxid, $\text{Fe}^{2+}\text{Fe}^{3+}\text{O}_4$), mely a nevét az ókori thesszáliai Mag-néziáról kapta.

¹² orpiment – naracssárga színű arzén-szulfid (As_2S_3)

„A ginseng a-nélkül öl meg, hogy kárhoztatná, a rebarbara pedig a-nélkül ment meg életet, hogy magasztalná érte.”
régi kínai mondás

A kínai gyógyszerészet alapját és létrejöttét az ásványi, állati és növényi ismeretek jelentették. Ez magába foglalta főleg az ásványok, még inkább a gyógyító növények elnevezését, jellemzését – hatás, termőhely, gyűjtési, feldolgozási és raktározási mód – együttes alkalmazásának lehetőségét. Ám magának a kínai gyógyszerészetnek a fejlődése az orvosi gyakorlatokban összegyűlt tapasztalatokon alapszik. Ami aztán a gyógyszertárakban végzett töménytelen kísérletből nyert elméleti és módszertani leírás megalapozáshoz vezetett. A gyógyszerészeti tanulmányok fejlődését nagyban hátráltatta, hogy Kína területileg nem volt egységes. Kína egységesítése¹³ viszont segítette a gyógyszerészet fejlődését.

A kínai hitvilág segítő lényeit idővel a konfuciánus írástudók elitjei historizálás által mitikus alakokká formáltak, akiket emberi tulajdonságokkal ruháztak fel. Ezeket a „kultur-héroszokat”¹⁴ a kínaiak saját őseiknek tartottak és a kínai civilizáció számára fontos kulturális javak megteremtőjének hisznek. Ilyen mondabeli hős *Szuj Zsen*,¹⁵ aki a tüzet adta a kínai népnek. *Szan Huang/Shen-nung/Shen Nong*¹⁶ (Isteni földműves/ Isteni szántóvető), akit a földművelés megteremtőjének és az első farmakológusnak tekintenek. Neki tulajdonítják egy kínai pengetős hangszer, a guqin létrejöttét is. Mint a gazdálkodók, rizskereskedők és a kínai orvoslás védőisteneként számos kínai templomban és más helyen április 26-án megemlékeznek róla. Hozzá kapcsolják a tea felfedezését és neki tulajdonítják a *Pen Ts'ao Ching /Ben Ts'ao Ching*-et,¹⁷ azaz Kína első Herbárium-

¹³ *Jing Cseng* tehetséges hadvezérei i. e. 230-ban hódították meg Hant, majd sorra a többi fejedelemséget. Végül i. e. 221-ben Kína első egységesítésére került sor. Az addigi wang – király méltóság helyett a Huang-ti – főséges uralkodó (ezt szokás császárnak fordítani) megnevezést kezdte el használni Jing Cseng, mely elé a shi – első írással emeltette ki új megszólítását, azaz Csin Si Huang-ti – Csin első császára megszólítást írta elő. Birodalmát harminchat tartományra – jún (csün) osztotta fel, melyek élére az ügyintézésről függően külön polgári vezetőket – júnshou (csünsou) és külön katonai vezetőket csünvej nevezett ki. A tartományokat járásokra osztotta fel. Egységesítette a pénzt, a mértékegységeket, a kocsis tengelyek méretét és az írásjeleket. Halála után utódlási harc bontakozott ki, melyből *Liu Pang* nevű lázadóvezér került ki győztesen és alapította meg a Han-dinasztiát, mely i. e. 206-tól i. u. 220-ig állt fent. Ezután szétesett a birodalom. Az újabb egyesítést *Szuj Ven-ti* császár i. u. 589-ben érte el, ám halála után egyik hivatalnok, *Li Jüan* megsemmisítve riválisait, 618-ban Csangan-ban császárrá tette meg magát. Ezzel megalapozta a Tang-dinasztiát, mely 618-tól 907-ig állt fent. Fia az ország stabilizálását követően hadjáratokat folytatott, amivel sikerült Közép-Ázsia országai felett is kivívni az uralmat. Ezt a nagy területet aztán 751-ben elveszítik az arabokkal vívott csatározások során.

¹⁴ kultúrhérosz – a kultúra értékeinek megteremtő mitikus lény, akiben, mint a teremtetéstörténet hősében megtalálható a nemzetség őseire utaló tisztelet

¹⁵ Szuj: jelentése tűz csíholásra alkalmas fabot – Zsen: jelentése ember

¹⁶ Shen Nong, vagy Shen Nung szó szerint „Isteni Földműves”-t, de a Shenong törzset, klánt, népcsoportot is jelöl, ám a Shen nong Shi-ből a shi urat, illetve rangot jelent, ezért a Shen nong shi a Nong Úr nevét is jelentheti. A kínai mitológia szerint ő tanította meg az embereket írni, halászni és vadászni. A környezetükben található növények ismeretét is neki köszönhetik. A füvekkel, herbáriumokkal kapcsolatos tudását egy kézikönyvben gyűjtötte össze, címe *Ben Cao (Ben Ts'ao) Jing (Materia Medica)* azaz füveskönyv, vagy herbárium.

¹⁷ Ben Cao szó szerinti jelentése „gyógynövényekben gyökerezik” lenne. Amit latinul *Materia medica*-ként fogalmaztak meg a középkori európaiak. Egyes írások hol Pen, hol Ben szóként írják le, én a *Ben* kifejezést javasolom használni.

mát, mely mára elveszett. Ez a mű 365 – nagyjából növényi – drogot tartalmazott. Megkülönböztették a nem mérgező, a mennyiségében mérgező és a mérgező drogokat.

Shen Nong a megvizsgált növényeket mérgezőségük alapján három csoportba szedte. A *Ben Cao (Ben T'sao) Jing* (Herbárium) – mű első fejezetében 120 ártalmatlan növény került felsorolásra, pl. édesgyökér, fahéj, narancshéj. A másodikban felemlített 120 terápiás hatású növény, melyek kúraszerű alkalmazással betegségek kezelésére voltak alkalmasak, ilyen pl. a gyömbér,¹⁸ az uborka. A harmadik fejezet pedig olyan 125 növényt említ meg, melyek fiziológiai hatása különösen erősek és mérgezőek lehetnek a kezelések során. Ilyen növények pl. a rebarbara,¹⁹ vagy a barackmag. A monda világához tartozik, hogy *Shen Nong* miközben a növények hatásának megismerése végett kóstolgatta az egyes növényeket, addig egy nap leforgása alatt hetvenkétszer mérgeződött meg, ám mindannyiszor az ellenszer az elfogyasztott tea volt. Valószínű, hogy a buddhista szerzetesek ekkoriban érkezett Kínába és hitükkel együtt terjesztették a tea fogyasztás kultúráját is.

A fenséges hármak harmadik tagja a fentebb már megemlített *Huang Ti* (Sárga császár), akinek a nevéhez kötik a közlekedési eszközök, utak, textil öltözk, naptár és írás bevezetését. A fenséges hármak uralkodásának idejét i. e. 3. évezredre teszik.

Ennek időszakára tehető a kender nagyfokú felhasználása, melyet már az ősi időkől fogva természetek rostszilárdsága és gyógyászati felhasználása céljából, de mint élelmiszert is használták. Rost szilárdsága kapcsán, mint textil alapanyag jöhet elsősorban szóba, de készítettek belőle kötelet, sőt az íjászok íjhúrja is ebből készült, mert így megszűbbre repültek a nyilak, mint a bambuszból készült íjak esetén. Az i. e. 1. századi sírokból előkerülő papír töredékek elemzésével igazolódik, hogy kenderrostokat eperfa kérgekkel keverték össze és ezt zúzták össze péppé. Majd ezt a pépet helyezték víztartályba. A víz tetején megjelenő rostgomolyagot formába rakták. A megszáradt lapra lehet írni. A kender kínai szava „*ma*” volt. *Shen Nong* a marihuánát gyógyszernek javasolta reumás, köszvényes és maláriás betegek kezelésére. A *Ben Cao Jing* említés tett a kender termésének (*ma-fen*) fogyasztásáról is, mely segíti a testtömeg növekedést, javítja a vér-

¹⁸ A kínai nyelv megkülönbözteti a friss (Sheng-jiang) és szárított (Gan-jiang) gyömbért. Már *Shen Nong* a *Ben Ts'ao Ching*-ben ír a szárított gyömbérről, melyet megfázásra, lázra, leprára és test szag megszüntetésére ajánlott. Vallási ünnepek során a szájszag elkerülése érdekében a hagyma és fokhagyma helyett a kínaiak gyömbért ettek. Idővel a kínai orvosok ízületi gyulladásra és veseproblémák kezelésére használták. A hölgyek esetében pedig menstruációs görcsök, terhességi hányinger és egyéb nőgyógyászati problémákra tea formájában alkalmazták. Bizonyos ételeknél, mint tengeri halból, vagy kagylóból készült ételek esetében a gyömbért fűszerként alkalmazták.

¹⁹ *reberbera (Rheum rhabarbarum)* – a növény neve a görög (ῥήον) rhéon szóból származik, mely a Volga folyó szkíta nevéből származik. A növény származási helyének a Volga folyó szibériai területét tartják. Innen terjedt el Ázsia felé. Az ókori Kínában már ismerték és használták a növény gyökerét. Alkalmazták égéssé, vagy vágott sebekre. Megfelelő mennyiségű gyöktörzséből, vagy annak porából forrázzal készítettek teát, ami segíti az emésztést és gyógyítja a lép és májbetegségeket. ½ teáskanálnyi gyökérből készült teát hasmenés ellen, ám 1–2 teáskanálnyi gyökérből készült teát has hajtás gyanánt alkalmaztak. Viszont ezt bélhurut, vagy áldott állapotú hölgyek nem fogyaszthatják. Gyakran forró víz helyett bort használtak. Az így nyert tinktúrához Tinc. anis.-t, vagy ánizsvizet adtak, mely étvágytalanságra, epehajtásra, puffadásra hat. Csak a XVIII. században élt angol *Peter Collinson* botanikusnak jutott eszébe, hogy a növény levélnyelt megpucolva étkezésre fogyasszák. *Hannah Glasse* szakácskönyve említi először, hogy a fanyar ízt sóval, ecettel, vagy cukorral lehet elvenni. Zöltség létére lehet kompótot készíteni belőle. Vigyázni kell a növény levelével, mert az mérgező!

áramlást, ám túlzott fogyasztása során látomások alakulnak ki, sőt huzamos használattal a használója elkezd beszélgetni a szellemekkel. A Han korszak alatt a Birodalom nagyobbik részén a növény használata, mint hallucinogén hatás mellőzve lett. Csak az északi nomád törzsek körében maradt fenn, így nekik tulajdonítható, hogy idővel Nyugat-Ázsiában és Indiában is elterjedt a növény. Indiában az *Atharva véda* öt szent növényének egyikeként tisztelték, amely a boldogság, öröm és szabadság hordozója volt. Ezért különböző töménységben több vallási rituáléban használták.

A legrégebből fenn maradt gyógynövényekről szóló kínai könyv a Keleti Han dinasztia (i. u. 25–220) idejéből származik, melynek címe *Shen Nong Ben Cao Qing* (a mezőgazdaság Istenének gyógyszerészi kánonja). A Tang-dinasztia idején (618–907) fordult elő, hogy a gyógynövények nevei és jellemzőik közt uralkodó addigi zűrzavart újra rendszerezék. Ezt egy 23 gyógyszerészből álló csapat végezte, melynek vezetője *Su Jing* volt. Így született meg 659-ben a *Xin Xiu Ben Cao /Hszin Hsziu Pen Cao/* (gyógyyszerészet újonnan összeállított kánonja). A húsz kötetből álló mű közel négyszáz évig volt használatban. Kína első hivatalos gyógyszerkönyvének ez a mű számít. (Viszonyításként véve az 1499-es Firenzében kiadott *Girolamo Toscanelli: Nuovo Recettario* című művét, akkor csupán 840 évvel előzte meg az európaiat.) A mű színes rajzos ábrázolásai sajnos mára nem maradtak fent. Ami még plusz érdekességet ad a műnek, hogy kiolvasható Kína mely szomszédos országokkal folytatott egészségügyi kapcsolatokat. A császár 1057-ben külön hivatalt állíttatott fel az egészségüggyel kapcsolatosan megjelenő szakkönyvek folyamatos korrektúrázása céljából. *Szu Szung* 1061-ben jelentette meg a *Pen Cao Tu Csing /Ben Cao Tu Jing/* (illusztrált gyógyszerészeti kánon) című munkáját. A könyvben szereplő 780 gyógynövényből 634-et nyomtatott képpel illusztráltak.

A *Szung-dinasztia* (960–1127) idején Szecsuan tartományban *Tang Senvej* állított össze egy orvosi művet, mely 1082-ben jelent meg és 1588 gyógynövényt tartalmazott. A mű érdekessége, hogy minden gyógynövény részletes leírásához tartozott egy rajz. A felhasználási lehetőségek felsorolását kiegészítette az ahhoz szükséges feldolgozási eljárásokkal és receptekkel. *Kou Cungsi/Kou Zongshi* által összeállított *Pen Cao Jan Ji/ Ben Cao Yan Yi* (gyógyyszerészet magyarázata) című művében a növények gyógyhatását a növényi tulajdonságok és azok íz hatásán keresztül próbálta megmagyarázni. Rájött arra, hogy egyes gyógynövények ízeik alapján bizonyos meridiánokra hatnak. Erre alapozva írta le a gyógynövények energiapályákhoz köthető elméletét. Szerinte az ételek íze különböző gyógyító hatásra utalhat, például: a./ az édes ízű ételek táplálják és ellazítják a testet; b./ a sós ízű ételek oldják a keménységet, szétosztatják a csomókat; c./ a csípős ételek segítik a mozgást és a véráramlását; d./ a savanyú ízű ételek megállítják a hasmenést, izzadást és segítik a vizelet visszatartását; e./ a keserű ízű ételek megszüntetik a test forróságát, kiszáritják a nyirkosságot és segítenek eltávolítani a testből a méreganyagokat, sőt növelik az étvágyat.

A császár 1076-ban életre hívta a *Tajji Csü Sujao/Taiyi Ju Shuyao Suo* (Császári Gyógyszerészeti Intézet)-et, mely a gyógyszerkészítés és árusítás első hivatalos intézménye volt. Majd 1103-ban újabb hivatalokat állított fel a gyógyszerészeti munka ellenőrzése és felügyelése céljából. Lassan megszülettek a magán-gyógyszerkereskedések és gyógyszerpiacok is. Erre az időszakra tehető a hiteles gyógynövénytermesztés is. A *Csing/Jin-* (1115–1234) és a mongol *Jüan* (1271–1368) – dinasztiák alatt két tudományos

irányzat működött. Az egyik alapjául a *Sen Nong Ben Cao Qing* számított, míg a másik az elméleti gyógyszerészetnek a tanulmányait vette figyelembe.

A *Ming-dinasztia* (1368–1644) időszakában *Li Shih Chen* 1578-ban jelentette meg a *Ben Cao Kang Mu* (a gyógyszerészet nagy kézikönyve) című művét, mely közel harminc év alatt készült el. Munkája – mai értelemben nézve (földrajzi, biológiai és kémiai szempontból) – egy komplex mű, mely még figyelembe vette a bányászatot, és a hozzájuk kapcsolódó asztrológiát is. Művében 1892 gyógyfüvet és fűszernövényt 60 kategóriába sorolt be, melyekhez 1109 illusztrációt készített és körülbelül 10.000 receptet írt össze. A leírt növényekből 374-nek az első publikálására ebben a műben került sor. Az ázsiai növények mellett megjelentek más kontinensről származó növények is, például a földimogyoró. A gyógyászatban használt növények mellett állati és ásványi anyag gyógyászati hasznairól is írt. Némely fémről részletes leírás található.

A *Ming-dinasztia* korszakában létesült gyógyszertárakból kiváló minőségű gyógynövények voltak beszerezhetőek. Kezdetben csak magát a gyógynövényt, illetve azok keverékeit, mint teákat árusították, majd a növények főzeteiből készült dekoktumok²⁰ és tinktúrák²¹ jelentek meg. Meghatározott orvosi receptek alapján ezekből készített keverékeket adták el idővel a betegek számára. Előfordult, hogy a gyógynövény feldolgozása során sót, ecetet, vagy mézet is használtak. (Így új technológiák jelentek meg az aprítás mellett, mint a pörkölés, vagy sütés, a mosás, áztatás, gőzölés vagy főzés. A polcokon pedig a növények tároló edényei új folyadék edényekkel bővültek.)

A *Csing-dinasztia* (1644–1911) alatt élt *Csao Hszüeming/Zhao Xueming*, aki elkészítette a *Ben Cao Gang Mu Shi Yi-t* (gyógyszerészet kézikönyvének kiegészítése), amiben már európai gyógyszerek is megtalálhatók. A *Ming*- és *Csing-dinasztiák* idején a nagyvárosokban jelentős gyógyszertárak létesültek.

dr. SZABÓ ATTILA
okl. gyógyszerész

IRODALOM

1. Brelich, Angelo: *Csuang Cse bölcsessége*. Budapest, ABC Könyvkiadó Részvénytársaság, 1944.
2. Chen, Yique: *Biographies of Cao Chong and Hua Tuo in the Sanguozhi and their relationship with Buddhist legends*, 1977.
3. Fan, Ka Wai: *On Hua Tuo's Position in the History of Chinese Medicine*. *The American Journal of Chinese Medicine*, 32 (2004) 2. 313–320.
4. Glasenapp, Helmuth von: *Der Buddhismus – eine atheistische Religion*. München, Szczeny Verlag, 1966.

²⁰ dekoktum/decoctum: jelentése főzet – az összeaprított gyógynövényi részeket vízzel forralják, majd szűréssel, ülepítéssel nyernek folyadékot

²¹ tinktura/tinctura: jelentése festés, áztatás – az összeaprított gyógynövényi részekből vizes-alkoholos, alkoholos, vagy éteres áztatással nyert folyadék, melyet vászon kendőn szűrnek át.

5. Gluud C, – Wang J.: *History of evidence-based medicine*. Beijing, Science Publisher, 2002. 2–4.
6. History of Medicine: *China Archived* 2021.10.04. at the Wayback machine/ *Encyclopaedia Britanica* (www.britanica.com (2022. november 16.)
7. Jordan, Michael: *Kelet bölcsessége*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2000.
8. Liang Yue Deng: *Chinese Acupuncture and Moxibustion*. Beijing, Foreign Language, 1987.
9. Liao Jücsün: *Hagyományos kínai orvoslás*. Budapest, Kossuth kiadó, 2008.
10. Loewe, Michael: *A Biographical Dictionary of Later Han to the Three Kingdoms (23–220 AD)* 2007.
11. Mireisz László: *A taoizmus és a Ji King*. Budapest, Vizsom Kft.2006.
12. S Y Tan – Sun Si Miao : China’ preeminent physician. *Singapore Medical Journal* 43 (2002) 5), 224–225.
13. Schmidt József: *Buddha élete, tana, egyháza*. Budapest, Kazinczy kiadó, 1920.
14. Shang Han Lun: *On Cold Damag*. Brookline, Paradigm Publications, 1999.
15. Simoncsics Péter: *Az akupunktúra csodája*. Budapest, Lunarimpex Kiadó, 2003.
16. Subhuti Dharmananda: Sun Simiao Author of the arliest. *Chinese Encyclopedia for Clinical Practice* (www.itmonline.org /arts/sunsimiao (2022. október 10.))
17. Szumowski Ulászló: *Az orvostudomány története*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1939.
18. Tokarev, Sz. A.: *Mitológiai enciklopédia I-II*. Budapest, Gondolat kiadó, 1988.
19. www.zeigua.com/iching/iching_fuxi.html (2022. szeptember 6.)
20. .www.loc.gov/Ben cao gang mu: wu shi er juan, fu tu er juan (2022. november 16.)
21. Zongshi, Kou: *Ben cao yan yi*. Taibei, Yi wen, 1968.

SUMMARY

The functioning of the „civilized life” of ancient China was also aided by the knowledge system of astronomy, mathematics, agriculture and medicine. These „scientific” fields are built on each other to some extent. This system of knowledge was cultivated by scholarly „priests”. As historical time progressed, medicine was the only one of the four scientific fields where traditional Chinese medicine could not be supplanted by „Western science”. The reason for this was perhaps not only the strong respect for tradition, but the view according to which the theory of ancient healing was considered „substantially perfect”. Mineral, animal and plant knowledge was the foundation and creation of Chinese pharmacy. This mainly included the possibility of using the names and characterizations of minerals, and even more so of healing plants – effect, place of production, method of collection, processing and storage – together. But the development of Chinese pharmacy itself is based on the experiences gathered in medical practice. Which then led to the foundation of the theoretical and methodological description obtained from the unconcentrated experiment carried out in pharmacies. The development of pharmacy studies was greatly hindered by the fact that China was not territorially unified. The unification of China, on the other hand, helped the development of pharmaceuticals.

ROTHMAN ÁRMIN ÉS A POLIKLINIKA

FORRAI JUDIT

A fogászat egyetemi szintű oktatásának kezdeti hőskorszaka *Nedelkó Döme*, *Turnovszky Frigyes* és *Barna Ignác* után *Árkövy József* és *Iszlay József* nevéhez fűződik az orvosi oktatás és kutatás első időszaka a hazai fogorvoslás történetében. Árkövy iskolateremtő volt, de nem sikerült volna megtennie a tudományos előrelépést, ha nem választ megfelelő munkatársakat maga mellé. *Rothman Ármin* személyében megtalálta azt az ideális fiatal tudóst és egyben pedagógust, aki megfelelő módon képezte ki az akkor új szakmának induló fogszakorvosokat.

A TANULÓÉVEK

Rothman Ármin (Nagycséb, 1860. okt. 30–Bp. 1932. júl. 19.) *Rothman Eleázár* kereskedő és *Schvarcz Pepi* fia. Felesége *Heller Olga*, gyermekei: Klára, István (kiváló bőrgyógyász lett), Katalin, Anna.

Rothman nem vagyonos családból származott, pályáját nem egyengethették végig szorgos szülői kezek. Tizenhárom éves korában vesztí el apját és úgyszólván minden segítség nélkül marad. Leckeadással tartja fenn magát s így végzi középiskoláit. Egyetemi hallgató korában egyetemi előadások jegyzeteit adja ki, mely a tanulást segítették mások számára, neki meg megélhetést jelentett. Később ösztöndíjakat nyer és igen korán, már medikus korában fizetéses állást tölt be az élettani tanszéken. Akkoriban az élettan

tanításával volt kapcsolatos a szövettani oktatás, is s a fiatal tanársegéd e tudományágban rendkívül nagy gyakorlatra tett szert.¹

1883-ban szerzete meg az un „egyetemes orvosdoktor” diplomáját a *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemen*. Ez év szeptemberétől három évig Jendrassik Jenő *Élet- és felsőbb bonczani Intézetében* tanársegéd lett.²

Szabadidejét Árkövy tanárnál a nyilvános *Foggyógyintézetben* érdeklődve tölti, a fogászatot tanulmányozva, amelynek beteganyagát az ingyenes szegénybetegellátás adta. Árkövy és Iszlay a kor két kimagasló fogorvos tudósa együtt dolgoztak az 1880-ban

¹ Áldor István: Rothman Jubileuma. Szabó József ünnepi beszéde. *Fogorvosi Szemle*, 1927, 20. évfolyam, 5. szám-364–365.

² *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1884–1885*. Egyetemi intézetek és gyűjteménytárak. 39–40.

Árkövy által kibérelt Magyar utcai két szobás Foggyógyintézetben. Ez volt az un. gyakorló tanintézete a fogászati oktatásnak. Ebbe a rendelőbe járt mindenki, akit érdekelt a fogászat pl. *Munkácsy Pál* dr. *Kozma Antal* dr, és *Rothman Ármin* 1883-tól mint asszisztens, majd itt lett 1887-ben tanársegéd.

Mint ifjú kutató bekapcsolódott Árkövy tudományos munkájába, aki a pulpa és gyökérhártya bántalmak kórismézésével foglalkozott. Rothman remek és már tapasztalt hisztológus volt, mikroszkópos vizsgálattal diagnosztizálható kórformákat különböztetett meg, ami akkor forradalmi eredménynek számított. Kutatási eredményeit az akkor már európai hírű Enke kiadónál jelentette meg.³ Ezt a munkáját az orvosi kar pályadíjjal jutalmazta.

AZ EGYETEMI FOGÁSZATI KLINIKA KIALAKULÁSA

A két Magyar utcai bérelt szoba szűkösnek bizonyult egy idő után, a betegek és a képződő orvosok száma is emelkedett. Néhány év után Árkövynek elege lett a magánfinanszírozásból. Ugyanakkor a közel lévő Hatvani utcából új épületekbe költözött az egyetem. A Rókus kórház az egyetem tanintézete volt ott kért az egyetemtől a fogászatnak helyesget, amit először elutasítottak.

Bár az Árkövy-féle magángyógyintézet megalakulása akkor heves vitát váltott ki a magyar fogorvosok körében. *Vidéky Ferenc* és hívei meddő vállalkozásnak gondolták Árkövy oktató tevékenységét, sőt egyenesen esztelenségnek minősítették annak bármilyen támogatását. De *Markusovszky* és az *Orvosi Hetilap* köré tömörülő haladó gondolkodású orvosok védtek Árkövyt. A vita éveken át folyt, de Árkövy eredményei igazolták tudományosan az elgondolásait.

Hattyasy Lajos — Árkövy tanítványa — feljegyzése alapján 8 év alatt a Foggyógyintézetben 11.383 beteget kezeltek itt, 894 orvostanhallgató látogatta Árkövy előadásait és ebből 64 orvos szerzett szakképesítést. Közben a közhangulat is megváltozott és a budapesti főpolgármester *Ráth Károly* (1821–1897) Árkövyt a *Rókus-kórház* fogászati rendelő orvosává nevezte ki. 1887-től a Rókus-kórház sötét folyosóra néző, egyszobás kis rendelője lett az első magyar kórházi stomatológiai osztály. A rossz elhelyezésbe Árkövy nem tudott megnyugodni, hiszen a szobácska még rosszabb volt az előző Magyar utcai magánszobáknál is. 1889-ben *Csáky Albin* kultuszminiszterhez fordult segítségért, aki Markusovszky tanácsára elrendelte, hogy az egyetemen alakítsanak bizottságot a fogászat oktatásának előkészítésére és biztosítsanak helyet Árkövy intézete számára. Az egyetemi bizottság felszólította Árkövyt és Iszlait, a fogászat két magántanárát, hogy dolgozzák ki a fogászat egyetemi oktatásának programját. Az előkészítő bizottság az oktatást két csoportra akarta osztani: propedeutikára és klinikai gyakorlatra. Az oktatást Árkövyre és Iszlaira kívánták bízni, de anyagiak hiányában egyelőre ingyen. Bár meg-

³ *Ferdinand Enke* (1810–1869) alapította a kiadót, amely a természettudományokra, az orvostudományra, a jogra és a politikatudományokra szakosodott. Első sikeres kiadása 1847-ben megjelent Canstatt (Schönlein tanítványa) speciális patológiája és terápiája, majd nem sokkal később az egész gyógyászat fejlődéséről szóló éves jelentések minden országban (szerkesztők: *Carl Friedrich Canstatt*, *Gottfried Eisenmann*). A kiadó orvosi szerzői többek között *Rudolf Virchow*, *Franz von Pitha* és *Theodor Billroth* voltak.

egyezett a két orvos, hogy nem vállalják ingyen ezt a munkát, végül Árkövy meggondolta magát és elvállalta a feladatot, hiszen megfelelő anyagi háttér állt rendelkezésére a magánrendelőjében. Iszlay egy életre megsértődött és külön úton járt attól kezdve.

Az új *Egyetemi Fogászati Intézetet* 1890. február 9-én Fodor József avatta fel és adta át. Az új intézet nehéz körülmények között kezdte meg munkáját. Árkövy mellett csupán egy tanársegéd állt a gyógyító és az oktató munkában. Magyar utcai tanítványai közül Rottmann Ármin rendkívüli tanári címet kapott, s Antal János, Szabó József, Hattyasy Lajos és Salamon Henrik megvédték docentúrájukat.

A POLIKLINIKA MEGVALÓSÍTÁSA

1883-ban, hét magántanár, akik részben a *Vöröskereszt-kórházban* vagy *közkórházakban* voltak főorvosok, részben pedig nem volt osztályuk, elhatározták, hogy saját költségükre olyan gyógyító intézetet nyitnak, mely kizárólag ingyenes, szegény sorsú betegeket látnak el karitatív módon és ezzel együtt az orvosképzést és a tudományos vizsgálódásokat szolgált. Ezt a nemes elhatározást a hét alapító együtt valósította meg, név szerint a hét docens: Takács Endre vezetésével Puky Ákos, Lichtenberg Kornél, Wittmann Lázár, Liebmán Mór, Goldzieher Vilmos és Havas Adolf a később nagyra fejlődő és nagyra hivatott poliklinikát. A meginduló *Budapesti Általános Rendelőintézet* nevet viselő poliklinikának akkor még nem volt fogászati osztálya. Az első bérleményük a Síp utca 3-ba lévő földszintes háromszobás helyiség volt, amelynek helyén a négyemeletes akkor Árkád-bazárt építették (ma Klauzál téri vásárcsarnok). 1887-ben egyidőben bővült az intézmény az úgynevezett *fogbajok osztályával*⁴ Rothman Ármin vezetésével az akkor átköltözött Kerepesi úton (ma Rákóczi-út). Főorvossá történt kinevezése egyidőre esik a magántanári habilitációjával. Az 1887-ben *Budapesti Általános Poliklinikai Egyesület*té átalakult.

A korabeli lapok így számolnak be az alakuló ülésről:

„És uraim, a civilizáció eme feladatának legalább részletes valósítását tűzte magának ki a ma megalakulandó „Budapesti általános poliklinikai egyesület.” Elsősorban nemeslelkű orvosok egyesülete ez, kik lemondván minden jutalomról, oly szegény betegeket, kik orvost nem fizethetnek és otthon épen szegénységüknél fogva orvosi segélyben nem részesülhetnek, ingyenes gyógykezelésben részesíteni, azokat naponta amint jelentkeznek az intézetben megvizsgálni, tanácsaikkal segíteni és azokat folytonos figyelemmel kísérvén, egészségük helyreállítására közreműködni készek. Másodsorban nemes emberbarátok egyesülete ez, kik anyagi hozzájárulással az intézet fejlesztésére és fentartására áldoznak, az orvosok jóakarati törekvéseit támogatják és lehetővé teszik, hogy a szenvedő szegények gyógyszereket vagy mérsékelt áron vagy ingyen kapjanak.”⁵

A működtetését jótékony egyletként biztosították. Ekkor a Hársfa utcában működött a poliklinika. Vezetősége és patronálói neves emberek voltak.

⁴ Kaufmann Oszkár: A Gróf Apponyi-Poliklinika fogászati osztályának története 1887–1932-ig. *Fogorvosi Szemle*. 1934. nov. 11. sz. 746–751.

⁵ *Budapesti Hírlap*, 1887. 7. évfolyam, 85. szám, 3. p.

Az egyesület alapító tagjai: József főherceg 500, Schlauch Lőrincz püspök 300, Budapest főváros közönsége 400, Révay Gyula báró 200, Jálícs Géza, ifj. Luczenbacher Pál, Szapáry István gróf egyenkint 100—100 forint⁶ adománnyal járult hozzá a működéshez.

1897-ben a betegforgalom a következő módon alakult:

A budapesti általános poliklinikai egyesület október hóban összesen 996 új beteget látott el 3852 orvosi rendeléssel. Ezek közül bel- és idegbántalmakkal 181 beteg 594 rendeléssel; a sebészeti osztály 103 beteg 552 rendeléssel; a bőr- és bужakóros osztály 154 beteg 681 rendeléssel; a nőgyógyászat 27 beteg 98 rendeléssel; a tüdő- és gégebántalmak 38 beteg 308 rendeléssel; a fülgyógyászati osztály 54 beteg 320 rendeléssel; a gyermekgyógyászati osztály 116 beteg 269 rendeléssel; a szemészeti osztály 138 beteg 803 rendeléssel és a fogászati osztály 185 beteg 227 rendeléssel⁷ látta el a jelentkező betegeket.

Az intézmény fogászati rendelése, akkor még igen nehezen nevezhető „osztálynak”, mivel összes berendezése egy primitív faszékből és a foghúzó fogókon kívül egy pár műszerből állt. Ebben az időben még csak foghúzást végeztek a rendelésen. Azonban a rendelést csakhamar osztállyá fejlesztette a Rothman Ármin, az egyre bővülő betegforgalom miatt. A tanítás és a tudományos munka változatlanul folytatódott Rothman Ármin számára a nagyszámú betegforgalom mellett.

A Rákóczi-útról a Dohány-utcába költöznek, majd onnan 1897-ben a már a véglegesnek tűnő Hársfa-utca 15-be. A poliklinika az új házban már fekvőosztállyal is rendelkezett, amely lehetővé tette a klinikai oktatást is. A fogászati osztály a szemészettel közösen, két szobában működött pontos időbeosztással. Reggel 8–10-ig fogászati rendelés, 10 órától a szemészeti rendelést folytattak. Itt már konzerváló fogászat folyt. Két asszisztens *Bilaskó György* és *Schwartz Samu* is itt dolgozott már. Az osztályon összesen két munkahely van. A Hársfa-utcából végül 1905-ben az új nagy és modern Szövetesség-utca 14–16. *Poliklinikára* költöznek. Az osztályos orvosai az orvoskari tanártestület habilitált tagjai lehettek és kötelezte magát az intézmény, hogy a járóbeteg anyaga a tanártestület határozata értelmében tananyagul szolgál, mely az orvostanhallgatók tudományos és gyakorlati képzését is elvégzik.⁸ Itt valósult meg a fogászati osztály az épület harmadik emeletén. Ugyan még csak faszékekkel és nem mindegyik székhez jutott fűrógép. Az előadások csütörtökön voltak nagyszámú egyetemi hallgatók előtt, Rothman remek tudós és előadó. Valójában itt képződtek Magyarország fogorvosai a medikus diploma után. Növekedett az asszisztensek száma is Bilaskó György, Schwartz Samu, majd később *Radó Mór*, *Reinitz Miksa* és *Fejjes Béla*.⁹

1914-ben Rothman családi okok miatt lemond a főorvosi tisztségéről *Szabó József* a tehetséges fiatal szakember veszi át a helyét és *Salamon Henrik* magántanár tart előadásokat. Végül 1919-ben visszaveszi Rothman a vezetést, miután Szabó Józsefet Árkövy utódjának nevezik ki az egyetemi klinikán. Az első világháború után részben meghalnak munkatársai (Schwartz Samu), részben az ország átszervezésével elmennek a poliklinikáról a magasan képzett munkatársak, pl. Bilaskó György a kolozsvári egyetem tanára lesz.

⁶ *Orvosi Hetilap*, 1887. 31. évfolyam, 14–17. szám, 14. szám. 441.

⁷ *Orvosi Hetilap*, 1887. 47. szám. 1547.

⁸ *Orvosi Hetilap*, 1905. 49. évfolyam, 52. szám. 918.

⁹ Salamon Henrik: *A magyar stomatologia (fogászat) története*. Budapest, 1942. 393–396

Ebben az időben *Fogorvosképző iskola* indult, mely orvosok számára fél év alatt, előre meghatározott tanterv szerint, elméleti és gyakorlati képzést nyújtott.¹⁰ A tanfolyamon a fő tárgyak (konzerváló fogászat, technika, fogpótlástan, fogszabályozástan) előadásain kívül a fogászat egyes részeiről külön speciális előadások is voltak. A fogorvos képzés a poliklinikán kezdetben fél éves tanfolyamot jelent minden nap, 8 orvos részére, majd 1921-től a tanfolyam egy éves lesz és szakorvosok száma is megemelkedett 10–12 főre. 1924-ben a 149.000/1924. sz. miniszteri rendelet¹¹ szabályozza már a fogászati szakorvos képzést. Ezek a képzéseken részt vettek jogosultak lettek a szakorvosi cím használatára.

1921-ben a Poliklinika felveszi *Apponyi Albert* nevét, így lesz *Apponyi Klinika*. 1918-és 1928 között tovább fejlődik a fogászati részlege, a betegforgalom háromszorosára emelkedik, a felszerelések modernizálódnak 2 olajpumpás műtőszék, villanymotorok, villanysterilizátor, röntgenkészülék. A felszerelésekhez tartozott még a kor egyik új készüléke az altatókosár és adagoló, vagyis az altatógép. *Johann Dräger* (1847–1917) órásmester Dr. *Otto Roth* (1863–1944) sebész barátjával, aki *Curt Simmelbusch* (1860–1895) munkatársa volt, kidolgozták az első altatógépet. 1902-ben a Roth-Dräger aneszteziológiai apparátus elkészült, majd 1904-ben a Dräger Modelt piacra dobta, s egyben Drägerwerk céget megalapította *Johann Dräger*, aki rövid idő alatt közel 1500 altatógépet adott el.

Rothman 40 évet töltött el a Poliklinikán, fogorvos nemzedékeket tanított és kísérté szakmai útjukat nagy szeretettel, tudással és gondoskodással. Rothman úgy értékelte az ott töltött negyven éves időszakát, hogy három tudományos területen ért el eredményt az érzéstelenítés, a röntgen és a fertőtlenítés témában. „*Az első kettőről nem is kell sokat beszélnem, világos, hogy miért jelentenek óriási haladást. Az érzéstelenítés lehetővé tette, hogy műtéti beavatkozásokat lehessen végrehajtani, a röntgen-sugarak pedig bevilágítanak a fog gyökeréig és megmutatják, nincs-e ott valamilyen káros daganat. A harmadik a fertőtlenítés fejlődése. Régebben még csak a karbont ismerték és ezt nem nagyon lehetett fogkezelésre, a káros daganatok eltüntetésére, a benne lévő baktériumok megölésére felhasználni. Ma már ezt is elérte a tudomány. Igaz, hogy az egészen modern fogászat azt tartja, hogy ha egy fog megbetegszik, nincs értéke semmiféle kezelésnek, mert a fog gyökerének a csúcán mindig támadhat egy daganat, amely a szervezet veszélyes mérgezését idézheti elő. Ez a felfogás azt vitatja, hogy a megbetegedett fogat ki kell huzatni.*”

Rothman 1932-ben történt halála után *Simon Béla* egyetemi magántanár vette át a poliklinika fogászatának irányítását. *Sidló Ferenc* szobrászművésszel elkészítteték Rothman Ármin emlékére bronz domborművet, amelyet a fogászati osztály falán helyeztek el.¹²

Prof. dr. FORRAI JUDIT DSc
WJLF, S.E. Népegészségtani Intézet

¹⁰ Huszár Gy.: *A magyar fogászat története*. Budapest, Országos Orvostörténeti Könyvtár, 1965. 182.

¹¹ A Magy. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium a 149.000/1924. számú rendelete.

¹² *Ujság*, 1934. október 10. évfolyam, 241. szám. 9.

IRODALOM

1. *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1884–1885.* Egyetemi intézetek és gyűjteménytárak 39–40.
2. A Magy. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium a 149.000/1924. számú rendelete.
3. Áldor István: Rothman Jubileuma. Szabó József ünnepi beszéde. *Fogorvosi Szemle*, 1927 20. évfolyam, 5. szám. 364–365.
4. *Budapesti Hírlap*, 1887. 7. évfolyam, 85. szám. 3.
5. Huszár György: *A magyar fogászat története*. Budapest, Orsz. Orvostört. Könyvtár kiadv., 1965. 182.
6. Kaufmann Oszkár: A Gróf Apponyi-Poliklinika fogászati osztályának története 1887–1932-ig. *Fogorvosi Szemle*, 1934. nov. 11. sz. 746–751.
7. *Orvosi Hetilap*, 1887. 31. évfolyam, 14. szám. 441.
8. *Orvosi Hetilap*, 1887. 31. évfolyam, 47. szám. 1547.
9. *Orvosi Hetilap*, 1905. 49. évfolyam, 52. szám. 918.
10. Salamon Henrik: *A magyar stomatologia (fogászat) története*. Budapest, 1942. 393–396
11. *Ujság*, 1934. 10. évfolyam, 241. szám. 9.

SUMMARY

Ármin Rothmann (1860–1932) graduated in medicine from the University of Budapest in 1883. He then worked as a teaching assistant for three years, before studying dentistry at the Institute of József Árkövy. Between 1887 and 1932 he was chief physician at the Polyclinic in Budapest. In 1883, seven private docents, some of whom worked in the Red Cross Hospital or in public hospitals or in public hospitals, and some of whom had no departments, decided to open, at their own expense, an institute for the treatment of the poor, exclusively free of charge. All novice dentists began their practical training in a dental clinic run by Ármin Rothmann. He was not only an educator but also a researcher. He pioneered Hungarian dental histology, mainly dealing with the pathology of dental pulp.

A VÖRÖSKERESZT OLTALMÁBAN... BETEKINTÉS EGY OSZTRÁK-MAGYAR DUNAI KÓRHÁZHAJÓ HÁBORÚS SZOLGÁLATÁBA KEŠERIC S FERENC APÁTPLÉBÁNOS ELBESZÉLÉSE ALAPJÁN

DEMINGER ORSOLYA

„Megloptam a vén Iszter titkait,
Titkait az árnyas Dunának.”¹
(Ady Endre)

ELŐSZÓ... AVAGY EGY ELFELEJTETT HÁBORÚS SZOLGÁLAT

Az osztrák-magyar kórházhajók háborús szolgálatának története, legyen szó tengeri vagy folyami tevékenységről, leginkább csak a tömör adatok vonatkozásában ismert. Hajónevek, vízkiszorítás, férőhelyek száma, állomáshelyek, veszteségek. A szakirodalomban hiány tárgyát képezik a személyes visszaemlékezések, beszámolók kutatása és feldolgozása. Hatványozottan igaz ez a dunai kórházhajókra, amelyek jóval kevesebb figyelmet kapnak tengeri társaiknál napjaink történetírásában. Mindezek fényében minden olyan alkalom, amikor lehetőség nyílik egy korabeli személy szemén át bepillantást nyerni egy folyami kórházhajó tevékenységébe, különleges alkalomnak számít ezen kutatási területen. Ebben a cikkben kísérletet teszek arra, hogy kielemezzem egy korabeli szemtanú kórházhajón eltöltött tevékenységének beszámolóját és rávilágítsam a figyelmet arra, hogy a Dunán több osztrák-magyar kórházhajó szolgált az első világháborúban annál, mint amennyit a mainstream történetírás számon tart.

PÁR SZÓBAN A DUNA JELENTŐSÉGÉRŐL

A Duna egyszerre összekötője és elválasztó vonala Kelet-Közép-Európa népeinek, akiknek életére a mai napig hatást gyakorol, befolyásolja azt. Feljegyzések bizonyítják, hogy a folyó mindig is fontos szerepet töltött be Európa lakosságának életében. Már a rómaiak is hajóztak rajta, amely egyben birodalmuk határvonalát is jelentette a Kr. u. 1–5. század között.² Arról nincsenek pontos ismeretek, hogy mekkora volt a római flotta a Dunán, de miután a Rajnán 600, az Eufráteszen pedig 1100 hajóval voltak jelen, a Duna vonat-

¹ Ady Endre összes versei III. *Költemények, alkalmi versek* (1906. jan. 28 – 1907), sajtó alá rendezte: Kispéter András – Koczkás Sándor, Budapest, Neumann Kht, 2000 (Ady Endre: A Duna vallomása) Ady Endre összes versei III. (oszk.hu) (2022.08.18.)

² Visy Zsolt: *The Ripa Pannonica in Hungary*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 138.

kozásában is hasonlóan nagy létszámot feltételez a történelemtudomány.³ A magyar történelem vonatkozásában I. (Szent) István király szervezte meg az első dunai hajórajt, felismerve a folyam feletti uralom jelentőségét.⁴ Kiemelkedik Mátyás király 330 hajóegységet számláló flottája, mely minden bizonnyal a magyar folyami hajózás egyik fénykorát jelentette.⁵ A Duna továbbá fontos helyszínét képezte a török seregekkel való küzdelmeknek.⁶ Mérföldkövet jelentett az első személyszállító gőzhajó megjelenése 1818-ban (CAROLINA)⁷ és az első felfegyverzett gőzös feltűnése az 1848–1949-es szabadságharc időszakában (KIRÁLYI MAGYAR HADIGŐZÖS MÉSZÁROS).⁸ Később pedig az első monitorok (folyami hadhajók) megjelenése 1871-ben (MAROS, LEITHA), melyek egyben Európa első folyami monitorjai is voltak.⁹ A Duna jelentős szereppel bírt az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában az utas- és teherforgalom vonatkozásában is.¹⁰

Az első világháborúban a folyó kettős szerepet töltött be. Egyrészt egy hatalmas természeti akadályt jelentett, melyen az ellenséges felek nem feltétlenül tudtak úgy átkelni, hogy ne fedezzék fel őket. A másik oldalon viszont a Duna közlekedési útvonalat, utánpótlási lehetőséget is jelentett a hadviselő felek számára.¹¹ A háború alatt a belföldi forgalmat leszámítva a teljes dunai hajóforgalom a ZTL (Zentraltransportleitung – Központi szállításvezetőség) irányításával működött. A ZTL felelt sok más mellett a betegek és sebesültek elszállításának levezényléséért is.¹²

A DUNAI KÓRHÁZHAJÓK HÁBORÚS SZOLGÁLATÁRÓL A TÖMÖR ADATOK VONATKOZÁSÁBAN

A kórházhajók a császári és királyi dunai hajóhad egységeit kísérték,¹³ valamint feladatuk volt, hogy éjszakánként (és nappal is) a part közelében lévő sebesülteket gondozzák, mint mozgó kötőzöhely működjenek és a betegeket a tábori kórházakba juttassák. Tengeri társaikhoz hasonlóan a folyami kórházhajók is a genfi egyezmény védelme alatt álltak.¹⁴ Így külső megjelenés tekintetében a hajótest az ő esetükben is fehérre volt festve és vízszintesen körben zöld sáv volt látható rajtuk. Továbbá ők is kötelesek voltak

³ Bernát Péter: A dunai római flotta nyomában Aktuális (kriegsmarine.hu) (2022.08.22.)

⁴ Margitay-Becht András (2016): *Tank a Dunán! Az osztrák-magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeum-hajó” története*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2016. 25.

⁵ Bogdán István (2003): *Régi magyar históriák, Vizeknek árja hátán*, Budapest, Neumann Kht. Bogdán István: Régi magyar históriák (oszk.hu) (2022.07.28.)

⁶ Suhay Imre: A Duna szerepe a világháborúban. *Magyar Katonai Közlöny Havi Folyóirata*, A M. K. Hadtörténelmi Levéltár Kiadványa, 1925. XIII. évfolyam, 857.

⁷ Zsigmond Gábor: Kétszáz éve: Bécsből Pestre, *Budapest*, 2018. XLI. évfolyam, 9. szám, 24–25.

⁸ Margitay-Becht András: i.m. 30.

⁹ Margitay-Becht András: i.m. 129–131.

¹⁰ Suhay Imre: i.m. 857.

¹¹ Suhay Imre: i.m. 859.

¹² Suhay Imre: i.m. 990–991.

¹³ Wulf Olaf: Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914–1918, Budapest, Madách Könyvkiadó, é.n. 17.

¹⁴ Suhay Imre: i.m. 997..

saját lobogójuk mellet a Vöröskereszt zászlaját is felvonni.¹⁵ A kórházhajók parancsnoka dr. Péchy császári és királyi tengerésztörzsorvos volt.¹⁶ (1875. február 24-én született Eperjesen.¹⁷ A történelmi hullámelmélet magyar képviselője.¹⁸ Nemzetiszocialista kapcsolatai miatt a második világháborút követően elmenekült az országból. Távollétében életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte a népbíróság 1949-ben.¹⁹) A kórházhajóknak a szávai harcok során különösen nagy szerep jutott. Az első ilyen jellegű hajó a KULPA és a TRAISEN voltak, amelyek 1914–1916 között teljesítettek szolgálatot.²⁰ Ezeket váltotta 1917-ben a lehető legmodernebb felszereltséggel bíró ERZHERZOG FRANZ FERDINAD kórházhajó.²¹ (A modern történetírás csak erről a három hajóról értekezik az osztrák-magyar kórházhajók vonatkozásában.)

Felállításra került továbbá egy kórházhajócsoporthoz, amely az I–XII számozású uszályokból állt, melyeket átalakított személyszállító hajók vontattak. Név szerint az ELIZABETH, a MELK, a SZÉCHENYI és a SOPHIE. Az uszályok fejenként 100–120 fekvőbeteg befogadására voltak képesek, míg az átalakított személyszállító hajók további 60–70 beteget tudtak fogadni. Valamennyi hajón 1–2 orvos és ápolószemélyzet biztosította az ellátást.

1917-től rendelkezésre állt az „E” jelet viselő átalakított uszály, ami fürdő- és fertőtlenítő egységként funkcionált.²² Naponta 1000–1500 embert lehetett fertőtleníteni rajta.²³

A háború időtartama alatt a bevetethető kórházhajók és férőhelyeik száma a következőképpen volt biztosított:

1914. augusztus 20 – 1915. január 15: 3 gőzös, 7 uszály, 900 ágy

1915. január 15 – 1915. november 23: 1 gőzös, 2 uszály, 240 ágy

1915. november 15 – 1916. december 26: 3 gőzös, 7 uszály, 900 ágy

1916. december 26-tól a háború végéig: 4 gőzös, 13 uszály, 1550 ágy

A korabeli források szerint a kórházhajók teljes szolgálati idejük alatt 76 000 – 86 000 közötti sebesült kapacitással rendelkeztek, akik között voltak hadifoglyok és német katonák is.²⁴

¹⁵ Bodó János (1909): A nemzetközi jogok a háborúban, Második rész: Tengeri háború, 23–24. A nemzetközi jogok a háborúban 2. (mtda.hu) (2022.08.18.)

¹⁶ Wulf Olaf: i.m. 177.

¹⁷ Péchy (pécsujfalusi). | Kempelen Béla: Magyar nemes családok | Kézikönyvtár (arcanum.com) (2022.08.21.)

¹⁸ *Nevelésügyi Szemle* – A Délmagyarországi Nevelők Egyesületének hivatalos lapja, 1939 május, III. évfolyam 5. szám, 220.

¹⁹ Szabadváry Tamás: Collectio Christiana – A Magyar Nemzeti Múzeum ókeresztény vonatkozású római kori iparművészeti emlékei, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2018. 168.

²⁰ Wulf Olaf: i.m. 176.

²¹ Suhay Imre: i.m. 997.

²² Szepesi Sötér Elek – Suhay Imre: A honvédorvosok világháborús tapasztalatai, *Magyar Katonai Közlöny Havi Folyóirat*. A M. K. Hadtörténelmi Levéltár Kiadványa, 1922, XIV. évfolyam, 557.

²³ Wulf Olaf: i.m. 177.

²⁴ Wulf Olaf: i.m. 176–177.

A MOHÁCSI APÁT A FEDÉLZETRE LÉP...

A *Mohács És Vidéke* nevet viselő politikai és társadalmi hetilap 1914. november 1-jei számában adott hírt arról, hogy *Keserics Ferenc*, Mohács város plébánosa önkéntes szolgálatot vállalt egy a Dunán felfelé tartó kórházhajón, hogy a rajta utazó sebesülteket lelki gondozásban és vigasztalásban részesítse.²⁵ Adja magát a kérdés, hogy ki is volt Keserics Ferenc plébános és mi inspirálta őt egy úszó egészségügyi egységen való szolgálatra? Keserics a Pécsi Egyházmegye egyik nagy népszerűségnek örvendő plébánosa volt. 1852. május 1-én született, pappá szentelésére 1875-ben került sor. A szeminárium elvégzést követően, mint püspöki titkár tevékenykedett, majd 1886-ban megkapta első plébánosi állomását, Lakócsát (Somogy megye).²⁶ 1891-től volt a szepesi apátság címzetes apátja.²⁷ Mohács lakossága nagy szeretettel viseltetett a finom lelkű apát iránt, aki minden jó ügyet szolgáló mozgalom élharcosa volt. (Keserics Ferenc 1923. novemberében halt meg időskori érlelmeszedésben.)²⁸

Ferenc apát kórházhajón végzett tevékenységét ugyanaz az elhívás inspirálhatta, ami egyházi pályára vezette őt, ugyanakkor sor került Mohácson egy olyan eseményre is, amely további motivációt jelenthetett Keserics számára.

A *Mohács és Vidéke* 1914. augusztus 30-i számában arról számolt be, hogy az adott hét péntekén (augusztus 28.) egy három kórházuszályt vonató személygőzös kötött ki, hogy élelmiszert és vizet vegyen fel. A hajón és az uszályokon összesen 392 sérültet gondoztak, akik Szabács (Šabác, Szerbia) mellett sebesültek meg a szerbekkel való összecsapásban. A hajó sérült katonáit előbb az eszéki kórházba szállították, de át kellett adni a helyüket súlyosabb sérülteknek. Így őket a Dunán felhajóztatva budapesti kórházakban kívánták tovább kezelni. A sérültek között vegyesen voltak magyar, német és cseh katonák, illetve kifejezetten a városból (Mohácsról) származó sebesültek is. Érkezésekre nagy tömeg gyűlt össze a hajóállomáson, hogy élelmiszerezzen és élvezeti cikkeket lássák el őket. A tisztek és a hajó orvosai nem győztek hálálkodni a bőkezűségért és a szíves fogadtatásért, amilyenben elmondásuk szerint máshol ilyen magas fokon még nem volt részük. (A hírt közlő hetilap az adott beszámolón belül felhívást is intézett előfizetői köréhez, miszerint az elolvasott lapokat szíveskedjenek félre tenni a Mohácson áthaladó sebesülteknek, akik a tapasztalatok alapján örömmel és köszönettel fogadták azokat.) A kórházhajó és három uszálya még azon a napon (augusztus 28.) délelőtt tíz órakor tovább indult Budapest felé.²⁹

Mohács lakosainak nagylelkűsége nem maradt köszönet nélkül. Hálája jeléül november 17-én a városba látogatott a dunai kórházhajók parancsnoka, *Pécsújfalussy (Péchy) Henrik*. A törzsorvos kifejezett kérésére, a város lakosságának mondott köszönetét leközölték a helyi lapok, azzal a céllal, hogy minél több mohácsi lakoshoz eljuthasson a hálájának ténye.³⁰

²⁵ *Mohács És Vidéke*. 1914. november 1. XXXIII. évfolyam 56. szám, 2.

²⁶ *Dunántúl*. 1923. november 27. XIII. évfolyam 269. szám, 4.

²⁷ *Dunántúl*. 1923. november 27. XIII. évfolyam 269. szám, 4. – szepesi apátság – Magyar Katolikus Lexikon (2022.08.01.)

²⁸ *Dunántúl*. 1923. november 27. XIII. évfolyam 269. szám, 4.

²⁹ *Mohács És Vidéke*. 1914. augusztus 30. XXXIII. évfolyam 45. szám, 3.

³⁰ *Mohács És Vidéke*. 1914. szeptember 20. XXXIII. évfolyam 49. szám, 3.

*A TRAISEN kórházhajó 1916-ban. Óbudai Hajógyár; Duna-ág a Hajógyári-sziget mellett. (Kép forrása: Fortepan, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Történeti Fényképek Gyűjteménye / Óbudai Hajógyár gyűjteménye
Leltári jelzet: MMKM TFGY 2017.2.496.)*

A TORKOLATON TÚL... AVAGY AZ APÁT BESZÁMOLÓJÁNAK ELEMZÉSE

A *Mohács és Vidéke* 1914. november 15-i számában egy ismeretlen szerző azzal kezdi cikkét a címloldal alsó traktusában, hogy Keserics Ferenc egy társas körben beszélte el a kórházhajókon szerzett tapasztalatait, amelynek közzétételét ő maga engedélyezte a lapban. A szerző szerint az apát ekkora már hetek óta kísérte a kórházhajókat a Mohács-Budapest vonalon.³¹ (Ez valamivel több mint 15 napot jelenthet, mert a lap az első út pontos dátumát nem közölte a november elseji számában).

A beszámoló eredeti írásmód szerint közölt első elemzést kívánó sorai a következők:

„A Franz Josef nevű személyszállító gőzösökhöz kapcsolt a VI. és VII. számú kórházhajók vannak kapcsolva, melyeken rendszerint Eszékről, néha Újvidékről szállítja a betegeket és sebesülteket Budapestre.”³² Ezen néhány sor már egy pontatlansággal indít. Ez a hajó nem viselhette a FRANZ JOSEF nevet, mert az 1902. szeptember 6-án a román RADU NEGRU csavaros vontatógőzössel való összeütközés következtében elsülly-

³¹ *Mohács És Vidéke*. 1914. november 15. XXXIII. évfolyam 58. szám, címloldal

³² *Mohács És Vidéke*. 1914. november 15. XXXIII. évfolyam 58. szám, címloldal

lyedt, kiemelése pedig sikertelen maradt.³³ Valójában ez a név a „*Ferenc József típust*”³⁴ azaz *Széchenyi István típusú* gőzkerekes személyszállító hajókat jelenti³⁵, amelyeket a legalkalmasabbnak találtak arra, hogy kórházhajói feladatokat lássanak el. Az említett VI. és VII. számú kórházhajók pedig valójában uszályokat jelölnek (felépítményes és felépítmény nélküli típusokat). Utóbbiak legnagyobb hátrányát önálló mozgásképtelenségük és a vontatásuk bonyolult kivitelezése jelentette, amely gyakran vezetett késesd-elemhez is.³⁶

A következő részlet a hajó főparancsnokáról ad jellemrajzot számunkra:

„Az egész kórházhajó főparancsnoka dr. Binét Manó, parancsnokoló ezredorvos, ki teljesen hivatással magaslatán áll s akit úgy katonai, mint emberbaráti szempontból is, párrját ritkító kötelességtudás jellemez. Magas, fejedelmi alak, kinek arcáról a legjobb szív és a lelki kiválóság nemes fénye sugárzik.”³⁷ Amennyiben a korabeli sajtóban és egyéb kiadványokban kutatunk, akkor az alábbi adatokat találjuk dr. Binét Manóról: Apja Binét Jakab, kereskedő, míg testvére dr. Binét Arnold ügyvéd volt.³⁸ Főorvosi rangot 1886-ban kapott. Az ezt megelőző időben, mint tartalékos 1. osztályú katona orvos-növendék szolgált a bécsi 2. számú helyőrségi kórháznál.³⁹ 2. osztályú ezredorvos-sá 1888-ban léptették elő. Ekkortájt a 96. számú gyalogezredben tevékenykedett.⁴⁰ A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem 1895-ben kiadott almanachja szerint az intézmény adott tanévében (1894/1895 tanév) műtősnövendék volt az egyetemhez tartozó belgyógyászati kóroda sebészeti műtőintézetében.⁴¹ Történetünk után két évvel, 1916-ban, mint a Zsófia kórházhajócsoport parancsnoka és a 17. helyőrségi kórház nyugalmazott ezredorvosa megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét az ellenséggel szembeni kitűnő szolgálat elismeréséül.⁴² Ezen résznél érdemes említést tenni arról, hogy a háború elején (mikor történetünk is játszódik) még nem volt tisztázott az orvosparancsnokok és a hajóparancsnokok (hajóskapitányok) közötti szolgálati viszony. Később ezt a ZTL olyan módon rendezte, hogy az orvosparancsnok alá rendelte a hajózási személyzetet, ugyanakkor hajózási szakügyekben kötelesek voltak a hajóparancsnokok önállóságát tiszteletben tartani.⁴³

A soron következő részletek a hajón zajló egészségügyi és egyéb ellátási formákat hivatottak prezentálni a korabeli olvasók számára: „A sebesültek gondozásában méltóan sorakozik melléje az ő érdemes gárdája: két segédorvos és a két gyógyszerésztiszt, akik valóban mondhatni a legnemesebb versenyt fejtik ki a sebesültek minél szeretőbb ápolásában és gondozásában. A 30 ápolón kívül a hajós személyzet a kapitánytól az utolsó

³³ https://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/ferencz_jozsef/17 (2022.08.18.)

³⁴ Szepesi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 556.

³⁵ https://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/ferencz_jozsef/17 (2018.08.18.)

³⁶ Szepesi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 556.

³⁷ *Mohács és Vidéke*. 1914. november 1. XXXIII. évfolyam 58. szám, címloldal

³⁸ *Fővárosi Lapok*. 1891. május 2. XXVIII. évfolyam 120. szám. 887

³⁹ *Budapesti Közlöny*. 1886. január 26. 20. szám, címloldal

⁴⁰ *Budapesti Közlöny*. 1888. november 11. 262. szám, címloldal

⁴¹ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* MDCCCXCIV – XCV Tanévre, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda 1895.48.

⁴² *Budapesti Közlöny* 1916. május 5. 103. szám, címloldal

⁴³ Szepesi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 557.

matrózig mind odaadással teljesíti kötelességét s meglátszik rajtuk, hogy minden erejükkel arra törekcsenek, hogy a sokat szenvedett sebesült hősöket minél nagyobb szeretettel és kényelemmel vegyék körül. [...] Dr. Binét Manó parancsnokló ezredorvos és lelkes segédorvosai naponként többször fölnyitják a sebesültek kötéseit s úgy ezeket, mint a szükséges műtéteket oly gyöngéden, oly szeretettel végzik, hogy a sebesültek úgyszólván egészen fájdalommentesen esnek keresztül ezeken a szükséges műtéteken. [...] A sebesültek ellátása minden tekintetben kifogástalan, sőt mintaszerű. Az apát úr figyelme arra is kiterjedt, hogy minden ételt megízlelt s azokat rendkívül ízletesnek és jónak találta. [...] az apát ur személyes megfigyelései és tanuságtétele után meggyőződhattünk, hogy egészségügyi szolgálatunk oly kifogástalanul működik a kórházhajókon, hogy drága sebesült hőseink ellátása, ápolása és figyelmes gondozása tekintetében nyugodt lélekkel bizhatunk orvosaink bámulatraméltó önfeláldozásában, melyek e nehéz időkben oly fényes példát szolgáltatják.”⁴⁴

Nem kétségsbe vonva a beszámolóban szereplő egészségügyi személyzet és a legénység önfeláldozó munkáját, a háború után lejegyzett tapasztalatok árnyaltabb módon vontak mérleget a dunai kórházhajók felszereltségét, ellátási tevékenységét illetően. A folyami kórházhajók felszerelése nem felelt meg a kor követelményeinek, mivel annak egy idejét múlt, 1878-as előírás szerint tettek csak eleget. A háború kitörésekor sebészeti felszereléseik kezdetlegeseek voltak, nem rendelkeztek fertőtlenítő géppel, nem voltak fürdőberendezéseik, kályháik és elegendő számú ivóvíz tartályaik, sőt kellő számú hordágyuk sem volt. Kezdetben a világítást gyertyákkal oldották meg (később ezt villanyvilágításra cserélték).⁴⁵ Mindezek ellenére a kezdeti időszakban a hajók számára megfelelő mennyiségű egészségügyi ellátmány állt rendelkezésre. Azonban nagyobb bevetéseknél már nehézséget okozott az egészségügyi és élelmiszer-ellátás egyenletes és folyamatos pótlása is. Ezen gondok orvoslására hozták létre idővel a kórházhajók utánpótlási bázisát Turnu Severinben (Szörényvár, napjainkban Románia – Material Nachschubstelle für k. u. k. Spitalsfahrzeuge). A bázis magába foglalt élelmiszer és egészségügyi felszereléssel bíró raktárt, gőzmosodát és gyors-száritó kamrát is. Bár a folyami kórházhajók mozgósítását megfelelően készítették elő és első bevetési időpontjukban nem történt késedelem, az egészségügyi segédszemélyzet képzettsége már hagyott kívánni valót maga után.⁴⁶ (A közös hadsereg egészségügyi segédszemélyzetét leginkább az egészségügyi altisztek és ápolók jelentették, akik az egészségügyi segédszolgálatot nem csak háborúban, de békében is kötelesek voltak ellátni.)⁴⁷ Gondot jelentett továbbá a képzett sebészek hiánya is.⁴⁸

A következő és egyben utolsó idézett részletek kifejezetten az apát hajón végzett tevékenységébe engednek bepillantást. „Ő fáradhatatlanul fiatalos energiájával s igazi szívbeli örömmel látja el a sebesült és beteg katonák fölötté szükséges lelki gondozását [...] a betegek [...] Kezdetben ugyan a kiállott szenvedések folytán lelki deprímáltság nyomait

⁴⁴ Mohács És Vidéke. 1914. november 15. XXXIII. évfolyam 58. szám, címodal

⁴⁵ Szepsi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 556.

⁴⁶ Szepsi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 557.

⁴⁷ Kiss Gábor (2018): *Orvosok, katonák, katonaorvosok... Mozaikok az osztrák-magyar katona-egészségügy történetéből 1866–1918* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2018. 40–41.

⁴⁸ Szepsi Sötér Elek – Suhay Imre: i.m. 557.

viselték magukon [...] a nekik nyújtott imafüzeteket és skapulárét nagy örömmel fogadják, valamint a vigasztalást is szívesen és fogékony szívvel veszik.”⁴⁹ Bár a háború igazságos voltában senki nem kételkedett, a Magyar Katolikus Egyház aggodalommal fogadta a háború hírét.⁵⁰ A Katolikus Karitás (római katolikus egyesületek és társulatok jótékonyági szerve) számos területen fejtette ki hatását. Meleg ruhát biztosított a katonák számára. Fehérneműt, hőköpenyeket, kórházi ruhákat készíttetett és voltak élelmiszerosztó központjaik is. Gondoskodtak továbbá a hadiárvról és özvegyekről is.⁵¹ Arra nem található semmilyen utalás, hogy az apát feljebbvalói vagy egyesületi megbízásból cselekedett volna, Keserics Ferenc minden bizonnyal önálló elhatározásból látta el a sebesültek lelkipátlását. A kórházhajón végzett szolgálati tevékenysége és az arról való beszámolás azért rendkívül érdekes, mert a katonák harctéren elszenvedett traumáit ekkoriban feletteseik leginkább csak szimulálásnak, akaratgyengésnek titulálták. A valós megrázkódtatást átélt katonákat gyakorta gyávának bélyegezték, akik nem teljesítik azon kötelességüket, amit hazájuk megkíván tőlük.⁵² A pszichológia csak jóval később, a 20. század második felében ad nevet szenvedésüknek, a poszttraumás stressz szindróma elnevezéssel.⁵³ Elmondható, hogy mind a fronton helytálló katonák, mind a hátszágban maradtak vigaszt vártak egyházaiktól, így születtek meg a különböző tematikájú imakönyvek, imafüzetek és lapok, amelyek az egyházak gyors reagálást bizonyítják a kialakult krízisre.⁵⁴

UTÓSZÓ...AVAGY EGY FELIDÉZETT HÁBORÚS SZOLGÁLAT

Összegzésképpen mi mondható el Keserics apát beszámolójáról? Az elemzés nyilvánvalóan megmutatta, hogy az apát beszámolója számos helyen nem fedte a valóságot. Úgy vélem ennek oka a háború kezdeti időszakának tapasztalatlansága, valamint a korabeli sajtót átható háborús propaganda, amely szinte a végsőkig táplálta a pozitív végkifejlet illúzióját. Továbbá az apát ismereteinek hiánya a kórházhajók felszereltségére és az ellátás színvonalára vonatkozóan. Mindazonáltal nem kétségbe vonható, hogy a hajón és a kompokon a személyzet (egészségügyi és hajós egyaránt) lelkiismerettel és legjobb tudása szerint végezte a feladatát. Az elemzés rámutatott arra is, hogy több osztrák-magyar kórházhajó szolgált a Dunán az első világháborúban, mint amennyit a modern történetírás számon tart. Elmondható továbbá, hogy a *Mohács És Vidéke* hetilapban 1914. őszén megjelent valamennyi kórházhajóra vonatkozó közlés feldolgozása a műszaki adatokon túl megtudta jeleníteni a személyes és emberi tényezőt is, amely napjainkban még hiányzó eleme az osztrák-magyar kórházhajókról szóló szakirodalmi tevékenységnek.

⁴⁹ *Mohács És Vidéke*. 1914. november 15. XXXIII. évfolyam 58. szám, címlap

⁵⁰ Frauhammer Krisztina: A katona imája A Nagy Háború hatása belív2018.pdf (mtak.hu) (2022.08.18.)

⁵¹ *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A-Zs, Főszerkesztő: Szij Jolán, Budapest, Petit Real Kiadó, 2000. 335.

⁵² Scull, Andrew: *Az őriület kultúrtörténete – A Bibliától Freudig*, A bolondokházától a modern orvostudományig, Budapest, Corvina Kiadó, 2017. 319.

⁵³ Fejes Csenge – Révay Rebeka: A Poszttraumás Stressz Szindróma (PTSD) történeti áttekintése, a trauma feldolgozásának lehetőségei LH_2021_2_063_Fejes_Révay.pdf (mtak.hu) (2022.08.18.)

⁵⁴ Frauhammer Krisztina: A katona imája A Nagy Háború hatása belív2018.pdf (mtak.hu) (2022.08.18.)

FÜGGELÉK

MOHÁCS ÉS VIDÉKE. Politikai és Társadalmi Hetilap, XIII. évfolyam 58. szám. 1914. november 15.

ÉLET A KÓRHÁZHAJÓN.
(TELJES SZÖVEG)

„A világrendítő mai nagy harcok idejében, amikor apa, fiú vagy testvér messze idegenben küzd a hazáért s itthon reménykedve félő, lelkesedve remélő anya, feleség és gyermekesereg várja, imádkozza haza kedveseit, szinte vigasztaló érzés hatja át bensőnket, ha arra gondolunk, hogy hetek viszontagságait, emberfölötti fáradalmait, nélkülözéseit s a megsebesülés nehéz kálváriáját átszenvedő derék hőseink példászerű buzgóságu egészségügyi csapataink gondozó kezeibe jutva, a leggondosabb, legszeretőbb ápolásban részesülnek.

Keserics Ferenc apátunk, aki már hetek óta kíséri a Franz Josef nevű gőzöshöz kapcsolt kórházhajókat Mohácsról Budapestig, az ő fáradhatatlanul fiatalos energiájával s igazi szívbeli örömmel látja el a sebesült és beteg katonák fölötté szükséges lelki gondozását, egy társas körben elbeszélte a kórházhajókon szerzett érdekes tapasztalatait, melyekből az apát ur engedelmével a következőket közöljük:

A Franz Josef nevű személyszállító gőzöshöz a VI. és VII. számú kórházhajók vannak kapcsolva, melyeken rendszerint Eszékről, néha Újvidékről szállítja a betegeket és sebesülteket Budapestre. Az egész kórházhajó főparancsnoka dr. Binét Manó parancsnokló ezredorvos, ki teljesen hivatással magaslatán áll s akit úgy katonai, mint emberbaráti szempontból is, páráját ritkító kötelességtudás jellemez. Magas, fejedelmi alak, kinek arcáról a legjobb szív és a lelki kiválóság nemes fénye sugárzik le. A sebesültek gondozásában méltóan sorakozik melléje az ő érdemes gárdája: a két segédorvos és a két gyógyszerésztiszt, akik valóban mondhatni a legnemesebb versenyt fejtik ki a sebesültek minél szeretőbb ápolásában és gondozásában. A 30 ápolón kívül a hajós személyzet a kapitánytól az utolsó matrózsig mind odaadással teljesíti kötelességét s meglátszik rajtuk, hogy minden erejükkel arra törekcszenek, hogy a sokat szenvedett sebesült hősöket minél nagyobb szeretettel és kényelemmel vegyék körül.

A sebesültek között tisztek is vannak és jellemző, hogy különösen a német és cseh tiszt tiszti sapkájukon kívül oda tűzve, kis keresztet viselnek.

A katonák elmondják, hogy hadbavonulásuk előtt valamennyien — a katolikusok — meggyóntak és megáldoztak; a nekik nyújtott imafüzeteket és skapulárét nagy örömmel fogadják, valamint a vigasztalást is szívesen és fogékony szívvel veszik. Az újságokat nemcsak szívesen fogadják, hanem kéri is, épp úgy a cigaretta adományokért s rendkívül hálásak. Nagyon közlékenyek, szívesen és lelkesedéssel beszélnek a háborúról és abban szerzett élményeikről. Közeli végleges győzelmünk iránt a legteljesebb bizalommal vannak eltelve.

A betegek fájdalmaikat nyugodtan, férfiasán tűrik. Csak néhány súlyos sebesült fekszik, a többi jár, kel, sétál a hajón. Kezdetben ugyan a kiállott szenvedések folytán lelki depri-máltság nyomait viselték magukon, de később a tapasztalt humánus bánásmód és szórako-

zások nyújtása annyira fölvidítja, élénkíti őket, hogy valamennyien kivétel nélkül, várva-várják fölgyógyulásukat, hogy ismét a harctérre mehessenek hősieken küzdeni.

Voltak a sebesültek közt magyarok, németek, horvátok, bosnyákok; de itt semmiféle nemzetiségi elzárkózást észlelni nem lehetett, itt is eggyé olvadt, testvérré lett mind, aki a hazáért vérént ontja.

A sebesültek ellátása minden tekintetben kifogástalan, sőt mintaszerű. Az apát úr figyelme arra is kiterjedt, hogy minden ételt megízlelt s azokat rendkívül ízletesnek és jónak találta. Mennyiségre nézve is teljesen kielégíti az étel, annyi hogy jut mindenkinek, amennyi csak jól esik.

Dr. Binét Manó parancsnokló ezredorvos és lelkes segédorvosai naponként többször fölnyitják a sebesültek kötéseit s úgy ezeket, mint a szükséges műtéteket oly gyöngéden, oly szeretettel végzik, hogy a sebesültek úgyszólván egészen fájdalommentesen esnek keresztül ezeken a szükséges műtéteken.

Mindezekből az apát ur személyes megfigyelései és tanuságtétele után meggyőződhetünk, hogy egészségügyi szolgálatunk oly kifogástalanul működik a kórházhajókon, hogy drága sebesült hőseink ellátása, ápolása és figyelmes gondozása tekintetében nyugodt lélekkel bizhatunk orvosaink bámulatraméltó önfeláldozásában, melynek e nehéz időken oly fényes példáit szolgáltatják.

- i.”

DEMINGER ORSOLYA

PhD hallgató, Selye János Egyetem,
Református Teológiai Kar,
Történeti Tudományok Tanszéke,
Komárom (Komárno), Szlovákia
demiorsi95@gmail.com

FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Folyóiratok és időszaki kiadványok

1. Budapesti Közlöny, 1886. január 26. 20. szám
2. Budapesti Közlöny, 1888. november 11. 262. szám
3. Budapesti Közlöny, 1916. május 5. 103. szám
4. Fővárosi Lapok, 1891. május 2. XXVIII. évfolyam 120. szám
5. Mohács és Vidéke, 1914. augusztus 30. XXXIII. évfolyam 45. szám
6. Mohács és Vidéke, 1914. szeptember 20. XXXIII. évfolyam 49. szám
7. Mohács és Vidéke, 1914. november 1. XXXIII. évfolyam 56. szám
8. Mohács és Vidéke, 1914. november 15. XXXIII. évfolyam 58. szám
9. Nevelésügyi Szemle – A Délmagyarországi Nevelők Egyesületének hivatalos lapja,
10. 1939. május, III. évfolyam 5. szám
11. A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCIV – XCV Tanévre, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda 1895

Egyéb felhasznált irodalom

1. Bernát Péter: A dunai római flotta nyomában Aktuális (kriegsmarine.hu) (2022.08.22.)
2. Bodó János (1909): A nemzetközi jogok a háborúban, Második rész: Tengeri háború A nemzetközi jogok a háborúban 2. (mtda.hu) (2022.08.18.)
3. Bogdán István (2003): Régi magyar históriák, Vizeknek árja hátán, Budapest, Neumann Kht. Bogdán István: Régi magyar históriák (oszk.hu) (2022.07.28.)
4. Fejes Csenge – Révay Rebeka: A Poszttraumás Stressz Szindróma (PTSD) történeti áttekintése , a trauma feldolgozásának lehetőségei LH_2021_2_063_Fejes_Revay.pdf (mtak.hu) (2022.08.18.)
5. Frauhammer Krisztina: A katona imája A Nagy Háború hatása belív2018.pdf (mtak.hu) (2022.08.18.)
6. Kiss Gábor: *Orvosok, katonák, katonáorvosok...Mozaikok az osztrák-magyar katonaegészségügy történetéből 1866–1918.* Budapest, PHM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018.
7. Margitay-Becht András: *Tank a Dunán! Az osztrák-magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története,* Budapest, Éghajlat Kiadó, 2016.
8. Scull, Andrew: *Az örület kultúrtörténete – A Bibliától Freudig, A bolondokházától a modern orvostudományig.* Budapest, Corvina Kiadó, 2017.
9. Suhay Imre: A Duna szerepe a világháborúban, *Magyar Katonai Közlöny Havi Folyóirata*, A M. K. Hadtörténelmi Levéltár Kiadványa, 1925. XIII. Évfolyam.
10. Szabadváry Tamás: *Collectio Christiana – A Magyar Nemzeti Múzeum ókeresztény vonatkozású római kori iparművészeti emlékei,* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2018.
11. Szepesi Sötér Elek – Suhay Imre: A honvédorvosok világháborús tapasztalatai. *Magyar Katonai Közlöny Havi Folyóirat*, A M. K. Hadtörténelmi Levéltár Kiadványa, 1922, XIV. évfolyam
12. Visy, Zsolt: *The Ripa Pannonica in Hungary,* Akadémia Kiadó, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
13. Wulf, Olaf: *Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914–1918,* Budapest, Madách Könyvkiadó, é.n.
14. Zsigmond Gábor: Kétszáz éve: Bécsből Pestre. *Budapest*, 2018. XLI. évfolyam, 9. szám

További források

- Ady Endre összes versei III. Költemények, alkalmi versek (1906. jan. 28 – 1907), sajtó alá rendezte: Kispéter András – Koczás Sándor, Neumann Kht, Budapest, 2000 (Ady Endre: A Duna vallomása) Ady Endre összes versei III. (oszk.hu) (2022.08.18.)
- Magyarország az első világháborúban Lexikon A-Zs, Főszerkesztő: Szij Jolán, Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2000.
- https://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/ferencz_jozsef/17 (2022.08.18.)
- szepesi apátság – Magyar Katolikus Lexikon (2022.08.01.)

Péchy (pécsujfalusi). | Kempelen Béla: Magyar nemes családok | Kézikönyvtár (arcanum.com) (2022.08.21.)

SUMMARY

The history of the wartime service of Austro-Hungarian hospital ships, whether at sea or on the river, is mostly known only in terms of concise data. Ship names, displacement, number of berths, stationing, losses. There is a lack of literature on the research and processing of personal recollections and accounts. This is particularly true of the Danube hospital ships, which receive far less attention than their maritime counterparts in contemporary historiography. In the light of this, any opportunity to gain insight into the activities of a river hospital ship through the eyes of a contemporary is a special occasion in this field of research. In this article, I have attempted to analyse the account of the activities of a contemporary eyewitness, parish priest Ferenc Keserics, on a hospital ship, and to highlight the fact that there were more Austro-Hungarian hospital ships on the Danube in the First World War than mainstream historiography accounts for.

The analysis of the Abbot's account clearly showed that the Abbot's account did not cover the reality in many places. I believe that this was due to the inexperience of the early period of the war and the war propaganda that pervaded the press of the time, which fed the illusion of a positive outcome almost to the end. Nevertheless, there can be no doubt that the personnel on board the ships and ferries (both medical and naval) carried out their duties conscientiously and to the best of their ability. The analysis has also shown that there were more Austro-Hungarian hospital ships on the Danube in the First World War than modern historiography records. It can also be said that the processing of all the reports on hospital ships published in the *Mohács és Vidéke* weekly in the autumn of 1914 was able to present not only technical data but also the personal and human factor, which is still a missing element in the literature on Austro-Hungarian hospital ships today.

BIRTALAN GYÖZŐ C. EGYETEMI TANÁR (1925–2023)

Budapesten született 1925. június 6-án. Gimnáziumi tanulmányait a székesfehérvári cisztercita gimnáziumban végezte, ahol 1943-ban tett érettségi vizsgát. 1949-ben szerzett orvosdoktori oklevelet Budapesten. Neves tanárok oktatták, többek között Rusznyák István, aki 1949–70-ig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az un. Korányi iskola egyik jeles képviselője. A belgyógyászat vizsgáját nemrég elmesélte nekem Győző. Nem tételeket húztak, hanem az osztályon fekvő betegek különböző kezelt betegségeiről kellett elméleti és gyakorlati számot adni a hallgatóknak. Egy bemutatott beteg hasi vénáinak hálózatszerű kóros állapotáról megkérdezte Rusznyák az állapot klasszikus nevééről Győzőt. Mint leendő ifjú kolléga (aki jártas volt az ókori irodalomban) egyből rávágta és magyarázta: *Caput medusae* (olyan, mint a meduza feje), és hosszasan beszéltek a görög mitológiáról Perseusról, a Gorgókhoz tartozó Meduza fejről, az őket megalkotó Donatello híres firenzei bronz szobráról, és annak újszerű technikai öntéséről.

Orvosi gyakorlatát az újpesti Károlyi Árpád Kórházban kezdte, 1950-ben behívták a néphadsereg egészségügyi szolgálatához: előbb csapatorvosi, később higiénikus, végül könyvtárvezetői beosztásban tevékenykedett. 1955-ben szerelt le. 1953–1955 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán (esti tagozaton) történettudományi tanulmányokat is folytatott, három tanévet végzett el. E tanulmányokat leszerelése után nem folytatta, mivel az Országos Élelmezéstudományi Intézet tudományos munkatársa lett. 1957–1971 között a fővárosi Tétényi úti Kórház (ma Szent Imre Kórház) belgyógyászati osztályán alorvosi, majd adjunktusi minőségben dolgozott. 1972–1981 között a Budapest XI. kerületi Tétényi úti Rendelőintézet belgyógyász felülvizsgáló főorvosa volt, majd 1982–1985 között az Országos Orvostudományi Könyvtár és Orvosinformatikai Intézet igazgatójaként működött, innen vonult nyugállományba. 1956-ban laboratóriumi, 1959-ben belgyógyász szakorvosi vizsgát tett, 1978-ban sikerrel védte meg az orvostörténelem tárgykörében kandidátusi disszertációját. 1981-ben bekapcsolódott a SOTE Általános Orvostudományi Karán újból szerveződő és megindult orvostörténeti oktatásba, később docenssé léptették elő, végül egyetemi tanári címmel tisztelték meg. Ezek az évek szakirodalmi tevékenysége fénykorának tekinthetők, hiszen az egyetemi orvostörténeti jegyzeten kívül számos kiemelkedő – nagy korszakokat átölelő – orvostörténeti monográfiát írt és adott ki. Tagja lett az Orvostörténeti Szakcsoportnak, 1966-ban elsőként csatlakozott a Magyar Orvostörténelmi Társasághoz, amelynek később vezetőségi s elnökségi tagja lett, majd viselte a főtitkári és alelnöki tisztségeket, nemzeti küldött volt a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság párizsi központjában. 1978-ban Weszprémi István Emlékéremmel tüntették ki. Több hazai és külföldi orvostörténeti konferencia, rendezvény résztvevője, 1974-ben pedig egyik szervezője volt a budapesti XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszusnak. Nagyszámú szakkönyv, száznál több publikáció szerzője, szakmai tevékenységének egyik csúcsa Johan Béla szakmai tevékenységének feltárása és kutatása.

Birtalan Győzővel 1985-ben találkoztam először az Országos Orvosi Információs Intézet és Könyvtárban. Ő, mint ennek az intézménynek igazgatója én, mint ifjú munkaerő.

Már akkor a jellegzetes barna szvetterében volt, barna nadrágjában, fekete dús hajjal, az igazgatói szobájában bezárkózva csak az írógépének szorgalmas kopogását lehetett szinte egész ott lévő ideje alatt hallani. Amúgy a léptei gyorsak voltak sietősek, mintha versenyt futott volna a múlt idővel és a még elvégzendő feladatokkal.

Aztán röviddel ezután megnyílt a Semmelweis Egyetemen az akkor leköszönő egészségügyi miniszter, Schultheisz Emil vezetésével az Orvostörténeti és Társadalomorvostani Intézet, végre újra egy éves tantárgy lett. Schultheisz professzor méltó, aktív vezető munkatársaként együtt írtak oktató jegyzetet. Győző bár teljesen jártas volt minden korszak orvoslástörténetében, de mégis a választott korszaka a 17. századtól a 20. századig terjedő időszak volt, tanította és számtalan tanulmányt írt e korszakról. Hatalmas tudása és főleg szenvedélye volt a betegség felfogások értelmezése, a más szemléletek egyidejű értelmezése, a művelődés és kultúrpolitikai hatások figyelembevételével.

Ott az egyetemen újra és akkor hosszú távra találkoztunk ő, mint vezető tanár én ifjú munkatárs.

Akkor még a professorok előadására az egész oktató gárda elment és meghallgatta az előadást, amire az előadó úgy készült szakmailag, mint egy nagy vizsgára, a legújabb kutatásokról, a nemzetközi szakirodalomról is kellett a hallgatóságot tájékoztatni egy-egy témához kapcsolódóan, még írásvetítő sem volt, nem is beszélve a ma gyakori ppt-k rutinszerű felolvasásáról, szabadon és csodás nyelvezettel kellett előadni. Emlékszem az utolsó tantermi órájára, amely épp a Szigony utcai Fül-Orr- Gége klinikán volt. Az egyik nagylélegzetű orvostörténeti tankönyvből néhányat elhozott és ott dedikálta az érdeklődő hallgatóknak. Ez egy csodaszép gesztus volt, a hallgatók is meg voltak illetődve, hiszen ez nem egy mindennapi jelenség volt.

Nemcsak tudományos, hanem népszerűsítő könyveket is írt. Irodalmi munkássága jelentős volt. A Magyar Orvostörténelmi Társaságnak évekig egyik szellemi vezetője volt főtítkárként. Szellemes és találó megjegyzései, kérdései mederben tartotta a tudományos megbeszéléseket. Számtalan előadást tartott, majd üléseket vezetett, nemzetközi konferenciákon képviselte a Társaságot.

Kicsit arisztokratikus alkat volt, mind fizikailag, mind átvitt értelemben. Sosem volt a társaság központi, hangos alakja, inkább hallgatag volt nagy társaságban, mindig a három lépés távolság tartása jellemezte és mindehhez a természetes magasságához az igen szerény, gyakran visszahúzódo attitűdje társult. A csacsкасások nem érdekelték. Mindig volt valami célja, sietősen jött és ment, ő is rohant az idő szorításától.

Hihetetlen energiával és nem apadó, megújult erővel mívelte és élvezte az utolsó percig az orvostörténet iránti szeretetét és profizmusát. Jó szellemi társaságban az úgynevezett nagy generáció egyik oszlopos tagja volt Antall József, Benedek István, Szállási Árpád, Schultheisz Emil, Dörnyei Sándor stb. és a nagyon fiatal, de hatalmas kultúrával és olvasottsággal rendelkező Magyar Lacival együtt. Most már mindenki együtt van odaát.

Nagyon magas kort élt meg örök szellemi frissességben. Sportos alkatát, nagy energiáját egy életen át tartó teniszezéssel támogatta.

Ha beszélünk telefonon az utolsó időkben, egyrészt nem is lehetett szóhoz jutni mellette, de szépen megfogalmazott körmondatokban, logikai gondolatmenetet mondott akár másfél órán keresztül pillanatnyi lankadás nélkül, mindig valami konkrét üzenettel, vagy valami tanulsággal. Valamilyen útravalót mindig adott.

Utolsó éveiben az élet bölcsességét a darwini evolúciós szellemben versekben formálta meg, az elengedhetetlen Erica írógépével, a gépelési hibáit mindig gondosan kijavítva és hozzá színes aktuális kollázsokkal ábrázolta a mondanivalóit. Nagy irodalmi és zenei műveltsége volt. Mesélte, hogy a háború után Ő is járt a többi értelmiséggel ismeretlenül is Grexa tanár úr fűtetlen lakására, akinek hatalmas lemezgyűjteménye volt és a zenei érdeklődésűek körében elterjedt, hogy szerdánként nyílt nap volt, vagyis bárki mehetett az akkori Landler Jenő utcai lakásába, akkor teljes operákat játszott le a harcok után is épen maradt lemezjátszóján.

Birtalan Győző egyetemi tanár a nagy generáció utolsó tagja is elment. 98 éves volt, teljes szellemi és alkotó épségben.

Nyugodjon békében!

dr. Forrai Judit

DOMJÁN LAJOS
(1971–2023)

Megdöbrentő gyorsasággal győzte le volt kollégánkat a kíméletlen kór, amelyet ő mégis beletörődő nyugalommal fogadott el.

Domján Lajos 1971-ben született. Alsó- és középiskolai tanulmányait az egri Eötvös József Református Oktatási Központban végezte, majd az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán magyar-történelem szakos tanári és művelődésszervezői diplomát szerzett. Ezután szinte folyamatosan szerezte meg egyik oklevelét a másik után a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán: 1996 – magyar nyelv és irodalom tanár; 1999 – történelem szakos középiskolai tanár; 2004-től levéltárosi tanulmányok, de időközben két évig (1996–97) politika tudományt is hallgatott, szintén az ELTE-n. Két nyelvből sikeres állami nyelvvizsgát tett.

Pályafutása első éveiben (1999–2000) fővárosi középiskolákban tanította a magyar nyelv és irodalmat, illetve a történelmet. Már-már azt remélte, hogy túlkoros a kötelező sorkatonai szolgálatra, de ez nem így történt, váratlanul megkapta a behívóját. A fegyveres kiképzést nem vállalta, így polgári szolgálatosként – maga választva a helyszínt – került a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár közösségébe. Csendes, szorgalmas, mosolygós egyéniségét hamar megkedvelte mindenki, feladata ekkor a raktárosi munkára korlátozódott. A kötelező idő elteltével azonban lehetőség volt arra, hogy végzettségének megfelelő beosztást, munkakört kapjon (2002-től). Kezdetben csak a levéltárosi teendőket látta el, de később a könyvtári munka egyes területeivel is (olvásó- és kutatószolgálat) megbarátkozott. Idegennyelv ismeretét kiaknázva rendszeresen tárlatvezetéseket is tartott a Múzeumban.

2017 szeptemberétől az Emberi Erőforrások Minisztériumában dolgozott irat- és dokumentum kezelőként, e területek szakreferenseként, 2019-től titkos ügykezelőként az u.n. minősített adatok tartoztak hozzá.

Rendszeretetével, néha talán túlzásba vitt precizitásával hamisítatlan „levéltáros-alak” volt. Talán kollégista éveinek köszönhetően igazi közösségi ember volt, aki nem csupán minden hivatalos rendezvényen, de a félíg-meddig baráti jellegű munkatársi programokon is jelen volt. Nem titkolta, hogy diák korában lelkesen részt vett a diák színjátszó kör munkájában. A versmondással, felolvasásokkal később is szívesen a nyilvánosság elé lépett, kellemes orgánumával, iskolázott beszédkulturájával hívta fel a hallgatóság érdeklődését, figyelmét.

Tudtuk, hogy nem szakadt meg a kapcsolata az Eötvös Kollégiummal, ott kötött barátságaival. Sokszor idézte az életfelfogását jól tükröző Samuel Johnson gondolatot: *„Könyvekből és barátokból legyen kevés, de ami van, az jó legyen.”* Talán mi is közéjük tartoztunk.

A rövid, megpróbáltatásokkal teli betegség utolsó napjaiban írott búcsúja a közösségi levelezőn mindannyiunk számára Lajos hatalmas lelkierejét bizonyította.

2023. április 2-án hunyt el, Tiszanánán helyezték végső nyugalomra.

Emlékét megőrizzük!

dr. Kapronczay Katalin

DR. SASVÁRI LÁSZLÓ
(1933–2023)

Ismét eltávozott egy régi kollégánk, az orvostörténeti könyvtár hajdan nagylétszámú munkatársi közösségének figyelemreméltó egyénisége.

A Heves megyei Pétervásáran született 1933. május 25-én. Édesapja pénzügyőr volt a járási székhelyen. A család Budapestre költözött, amikor László még csak ötéves volt, iskoláit már itt végezte. A Piarista Gimnáziumban érettségizett, iskolatársa volt a nála egy évvel idősebb Antall Józsefnek. A budapesti bölcsészkaron szerzett diplomát magyar nyelv és irodalom szakos tanári képesítéssel. Tanári munkáját Tokajban kezdte az 1955–1958 közötti években. Visszakerülve a fővárosba több iskolában tanított, később kiadónál szerkesztői feladatokat látott el. Bölcsészdoktori disszertációját 1973-ban a XVIII. századi tokaji görög kereskedők névanyagának elemzéséből írta meg. 1977-től 1986-ig az orvostörténeti könyvtárban dolgozott, kezdetben gyűjteményi feladatkörben, majd osztályvezetőként. Korábbi szerkesztőségi tapasztalatait az *Orvostörténeti Közlemények*, illetve az intézet *Orvostörténeti Könyvek* c. sorozati kiadványa több kötetének szerkesztésében kamatoztatta. Kiváló, rutinos szerkesztői munkáját őrzik ezek a kötetek. Orvostörténeti kutatásai a gyógyító rendek hazai történetéhez, a magyarországi görögök és örmények orvostörténeti kapcsolataihoz, szerepéhez kötődtek. E témakörökben írott tanulmányai az *Orvostörténeti Közleményekben* és más jelentős folyóiratban jelentek meg.

Aktív pályafutását könyvtáros-tanárként folytatta egy fővárosi középiskolában, 1993-ban vonult nyugalomba. Idejét és erejét ettől kezdve teljes egészében a tudományos kutatásokra összpontosította.

Az 1990-es években újraéledő cserkészmozgalomba lelkesen és tevékenyen bekapcsolódott, büszkén öltötte magára a cserkész-parancsnoki egyenruhát.

A keleti egyházak liturgiája, története mindig nagyon érdekelte, a görögkatolikusok mellett az örmény liturgia is. Többször publikált ezen témákban, bekapcsolódott a magyar-örmény klub tevékenységébe, állandó előadója volt a különböző konferenciáknak, klubdélutánoknak. Az *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetei* szerkesztőségi munkatársaként élete végéig tevékenyen dolgozott.

Sasvári László mindig kötődött a nyelvészethez, számos szóelemzése, etimológiai fejtegetése jelent meg nyelvészeti lapokban, amelyek nem egyszer humoros csattanóval zárultak. A hétköznapi tréfás nyelvművelését a kollégák szórakoztatására „tartogatta”, nyakatekert szóalkotásaival már-már Bugáttal kelt versenyre.

Életének 90. évében, 2023. április 26-án hunyt el.

Nyugodjon békében, emlékét megőrizzük.

dr. Kapronczay Katalin

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ÜLÉSEI, PROGRAMJAI 2023 ÉVBEN

2023. május 4.

Rendkívüli közgyűlés – Megüresedés folytán a MOT új főtítkárának megválasztása.

A Közgyűlés ellenszavazat nélkül megválasztotta az új főtítkárt dr. Kapronczay Katalint és egyöntetű szavazással megerősítette tisztségében dr. Réthelyi Miklóst a MOT elnökeként.

2023. június 8.

A MOT tudományos ülése

Elhangzott előadások:

RÉTHELYI Miklós: *Az Anatómiai Múzeum preparátum készítői és látogatói*

DEBRŐDI Gábor: *818 nap. Az Országos Mentőszolgálat helytállása a koronavírus-járvány idején*

2023. október 12.

A MOT tudományos ülése a 300. éve született Weszprémi István tiszteletére.

SZABÓ Attila: *A 300 éve született Weszprémi István életrajzi adatainak levéltári igazolása és az újabb adatok ismertetése*

BALÁZS Péter: *Weszprémi István bábakönyve – vallási dogmatika és szülészeti szakmaiság*

KAPRONCZAY Katalin: *Weszprémi István bölcséleti kutatásairól, kevésbé ismert történeti műveiről*

EGYÉB HÍREINK

2023 májusában megjelent a Magyar Orvostörténelmi Társaság elmúlt harminc évét bemutató kötet. [*30 éve szabadon – Orvostörténelmi kutatások 1990 óta a Magyar Orvostörténelmi Társaság keretében.*] Időrendi sorrendben kerültek közlésre mindazon szerzők tanulmányai, akik kutatásaikkal gazdagították a magyar orvostörténet-írást, fémjeltek a Magyar Orvostörténelmi Társaság keretén belül, annak irányításával zajló kutatásokat, tudományos munkát. A szerkesztők a tanulmányok kiválasztásával igyekeztek a tudományterület rendkívüli témagazdagságát bemutatni. A kötet főszerkesztője dr. Kapronczay Károly volt. A megjelenést a Közép-Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány tette lehetővé, a közreadás a Magyar Orvostörténelmi Társaság és a dr. Gazda István vezette Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet együttműködésének köszönhető.

Dr. Makovitzky József akadémikus professzor, a Heidelbergi Egyetem Neuro-patológiai Intézetének és a Freiburg im Breisgaui Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének vendégprofesszora, az I. Sz. Kórbonctani és Kísérleti Rákkutató Intézet egykori bonctermi

felelőse és oktatója, a Pécsi Tudományegyetem orvosi karának vendégprofesszora 2022-ben, az év végén töltötte be nyolcvanadik születésnapját. A kerek évforduló kapcsán 2023-ban két kitüntetésben részesítették. A budapesti Semmelweis Egyetem május 4-én *Pro Universitate* Érdemrendet adományozott számára, május 19-én pedig *Markusovszky-emlékérmét* vehetett át Budapesten. A *Markusovszky Lajos Alapítvány Kuratóriuma* és az *Orvosi Hetilap* szerkesztőbizottsága adományozza azt életműdíjként, amivel a kitüntetett kutató, gyógyító és oktató munkáját ismerik el.

2023. augusztus 20. alkalmából állami kitüntetésben részesült tagtársunk dr. Debrődi Gábor, a MOT pénztárosa. A köztársasági elnök által adományozott Magyar Bronz Érdemkereszt polgári tagozata odaítélésének hivatalos indoklása szerint: *az Országos Mentőszolgálat történetét és emlékeit bemutató értéktár létrehozásában vállalt jelentős szerepe elismeréseként DR. DEBRŐDI GÁBOR úrnak, történésznek, az Országos Mentőszolgálat Kresz Géza Mentőmúzeuma igazgatójának ítelték oda.*

Markhot Ferenc rég elveszett, eddig sosem közölt tanulmányát mutatták be az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Főgyházmegyei Könyvtárában 2023 novemberében. A *Gyógyvizek Heves és Külső-Szolnok vármegyében* című könyvet – mely Markhot Ferenc tanulmánya alapján íródott – dr. Kovács Csaba, a Heves Vármegyei Markhot Ferenc Oktatókórház és Rendelőintézet reumatológus főorvosa adta közre, és mutatta be. Az ülés elnöke dr. Gömör Béla professzor volt. A könyv alkotói munkája, a fordítás, a kiadási feladatok, összességében nagyjából egy évet emésztettek fel. A latinról magyarra való fordítást a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár munkatársa, Bohacsek Dóra végezte.

2023. november 9–10-én, a Tudomány Hónapja alkalmával került megrendezésre az *Értéktmentés és Innováció a Tudományban* konferencia–sorozat keretében a Tudománytörténet és politikai hatalom kölcsönhatásai című rendezvény. A konferenciát a Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Szakosztálya, a MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Bizottság Élettudományok-története Munkabizottsága, a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága, a Magyar Orvostörténelmi Társaság, a MOT Fogászattörténeti Szakosztálya és a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete szervezte. Hat szekcióban huszonöt előadás hangzott el. Az előadások szövege szerkesztett változatban, kötet formájában fog napvilágot látni.

2023. december 12-én a Veritas konferenciát szervezett Antall József halálának 30. évfordulója tiszteletére. Ennek keretében Kincses Katalin egy. docens Antall József orvostörténeti kutatásait mutatta be.

MAGYAR NYELVEN MEGJELENT ORVOSTÖRTÉNETI MUNKÁK (2020–2023)

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: GAZDA ISTVÁN

2020

- Állatokat és embereket gyógyító fortélyok, 18. század vége. Sajtó alá rend. és az utószót írta: S. Sárdi Margit]. Budapest, Magyarságkutató Int.; Máriabesnyő – Attraktor, 2020. 346, [5] p.
- Anatómiaoktatás : Nagyszombattól a 250 éves Semmelweis Egyetemig. Írta és szerk.: Réthelyi Miklós. Budapest, Semmelweis, 2020. 259 p.
- Csoma Gergely: Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál. 2. kiad. Pomáz, Kráter, 2020. 112 p.
- Dlusztus Imre, Temesvári Márta: Patikák és patikusok. [Szeged]. Nemz. Értékek Kvk., [2020].
- Gáspár Ferenc: Felszeletelt történelem. Történetek Somogy és Kaposvár egészségügyének múltjából, 1849–1930. Kaposvár, 2020. Magánkiadás. 231 p.
- Gelencei orvosló könyvecske. Kézirat a XVIII. századból. Szerk.: Halászné Zelnik Katalin, mai nyelvre átírta: Hoffmann Gizella, a tárgyi magyarázatokat összeáll.: Szabó András; az utószót írta: Grynaeus Tamás. 2. kiad. Lakitelek, Antológia, 2020. 95 p.
- Gömör Béla: Orvosi érmek gyűjteménye. A reprodukciókat kész.: Gömör Tamás. Budapest. GMR Reklámügynökség Bt., 2020. 219 p.
- A gyógyítás székellyföldi apostolai. Szerk.: Sarány István. Csíkszereda, Hargita Népe, 2020. 100 p.
- Kótyuk Erzsébet: Ha ad az Isten bajt, ad ahhoz erőt is... Népi orvosló hagyományok és hiedelmek az Ung-vidéki magyar falvakban. Ungvár—Budapest, Intermix, 2020. 256 p.
- A Kárpát-medence a természet és a történelem műhelyében. Kis jégkorszak – járványok. Belvedere Meridionale. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2020. 463 p.
- Kis-Halas Judit: Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon. Budapest, Balassi, 2020. 336 p., [22] t.
- L. Horváth Katalin: Az utolsó mondattal kezd! Kulka Frigyes. Egy rendkívüli gyógyító emlékére, Napkút Kiadó, Budapest, 2020, 512 p.
- Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila, Péterffy Árpád: A marosvásárhelyi római katolikus temető orvos-sírhelyei. Marosvásárhely, Studium, 2020. 104 p. (Orvosaink emlékezete 2.)
- Négyszemközt a tudománnyal. Válogatás Hargittai István írásából. Szerk.: Hargittai Balázs. Budapest, Akad. K., 2020. 449 p.
- Nemes Csaba Miklós: A hazai életmentés, műtéti érzéstelenítés és intenzív terápia történeti kronológiája és bibliográfiája, 18. sz.–2019. Kaposvár, Kaposi M. Megyei Kórházért Alapítvány, 2020. 299 p.
- Oktatás, hagyomány, innováció. A Semmelweis Egyetem 250 éve. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában, 2020. szeptember 26

- 2021. június 30. Rend., és a katalógust írta: Szabó Katalin, Molnár László. Budapest, MNM Semmelweis Orvostört. Múz., 2020. 193 p.
- A pécsi Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Intézet első 50 éve, 1970–2020. Szerk.: Bogár Lajos, Tekeres Miklós. Pécs, PTE KK AITI, 2020. 304 p.
- Polykarp Gottlieb [!Friedrich] Schacher és Johann Heinrich Schmid: Történeti-kritikai értekezés az orvoslásban híressé vált asszonyokról, 1738. Ford. és az utószót írta: Magyar László András. Máriabesnyő, Attraktor, 2020. 106 p.
- Semmelweis felismerésének határokat áttörő üzenete. Semmelweis-emléknap, Pécs, 2018. november 23–24. Tanulmánykötet. Szerk.: Dezső Krisztina és Molnár F. Tamás. Rend., közread.: Pécsi Akadémiai Bizottság. Pécs, Pécsi Akad. Biz., 2020. 248 p.
- Zay Anna orvoscönyve, 1718. Sajtó alá rend. és az utószót írta: S. Sárdi Margit. Budapest, Magyarságkutató Int., Máriabesnyő, Attraktor, 2020. 294 p.

2021

- 100 éves Európa legrégebbi urológiai klinikája, 1920–2020. Szerk.: Nyirády Péter. Budapest, Semmelweis, 2021. 248 p.
- 100 éves a szegedi gyógyszerészképzés. Szerk.: Révész Piroska. Szeged, : SZTE Gyógyszerésztudományi Kar, 2021. 274 p.
- Ars medicinae – a gyógyítás művészete. A kecskeméti Katona József Múzeum Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Gyűjteményének kiállítása. A kiállítás kurátora és a katalógus írója: Mészáros Ágnes. Kecskemét, Katona J. Múz., 2021. [28] p.
- A vámpírokról, 1755–1756. Linzbauer Ferenc Xavér, Gerard Van Swieten, Georg Tallar műveit ford., a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Magyar László András. Budapest, Balassi, 2021. 187 p.
- Bodolai Gyöngyi: A pécsi orvoskar oktatói Marosvásárhelyen. Interjúkötet. Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Pécs, PTE ÁOK, 2021. 499 p.
- Csoma Mózes: Rákosi Mátyás Kórház, Észak-Korea. [elektronikus dok.]. Magyar orvos-csoportok a Koreai-félszigeten, 1950–1957. Budapest, Ludovika Egy. K., 2021. (Pro militum artibus)
- Dögvészkalauz [elektronikus dok.]. Járványok és gyógyításuk története az ókortól napjainkig. Szerk.: Czefener Dóra, Fedeles Tamás. Közread a Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület. Pécs, PTKE – Budapest, Kronosz, 2021.
- [Élő Anita]: 120 év Richter. A magyar multi. Budapest, Press Factory Kft., 2021. 279 p.
- Ézsias Erzsébet: Gyógyítás szívvel-lélekkel [elektronikus dok.]. Merkely Béla életpályája. Budapest, Lexica K., 2021. (Magyar tudósok)
- Földes István: Az Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézet története. Debreceni Egy. K., 2021. 340 p.
- Furka István: Mit tettem? Egy kutató sebész professzor tevékenységének tükre válogatott írásai alapján. Történetek oktatásról, kutatásról, tanítványokról, kollégákról. Vál. és szerk.: Mikó Irén. Debrecen, Debreceni Egy. K., 2021. 192 p.
- Hargittai István, Hargittai Magdolna: Londoni séták a tudomány körül. Ford.: Silberer Vera. Budapest, Akad. K., 2021. 306 p.

- Honigsbaum, Mark: Világjárványok száz esztendeje. A spanyolnáthától a COVID–19-ig. Ford.: Kelemen László. Budapest, Kossuth K., 2021. 382 p.
- Járay Balázs: Kórházak anno. Magyar kórházak képeslapokon. Budapest, Semmelweis, Medserv Eü. Kft., 27021. 211 p.
- Kiss Árpád: A grófné csodálatos fája. 200 éves a kinin. Budapest, SawaSawa, 2021. 307 p.
- Kivovics P, Forrai J, Lászlófy Cs, Cserszegi G.: A fogeltávolítás kultúrtörténeti, jogi és kriminális háttere, Létra Alapítvány, Budapest, 2021, 132 p.
- Kucharski, Adam: A ragály szabályai. Miért terjednek és miért szűnnek meg a járványok? Budapest, : Századvég, 2021. 378 p
- Nagy Katalin: Szirmai Imre. Budapest, Medicina, 2021, 164 p.
- Nagyatád katonai története és egészségügyi helyzete, 1830–1950. Szerk.: Bognár Tibor, a fényképeket kész.: Kóczyán Zoltán Gergely, Magyar Gábor, kiad.: Nagyatád, Helytörténet Kutató Egylet. Nagyatád, 2021. 176 p.
- Carlberg, Ingrid: A rejtélyes Nobel Alfréd. [ford. Garam Katalin]. – Budapest: Scolar, 2021. 606, [1] p., [48] t.
- Oktatás, hagyomány, innováció. A Semmelweis Egyetem 250 éve. Főszerk.: Sótónyi Péter. Budapest, Semmelweis, 2021. 208 p.
- Kiss Csekme Márta: A marosvásárhelyi Nyár utcai zsidó temető orvos-sírhelyei. Képek: Nagy Zsolt. Marosvásárhely, Studium, 2021. 39 p. (Orvosaink emlékezete 3.)
- Az orvoslás története. Hátborzongató praktikák és tudományos módszerek. Ford.: Szarvas Tímea. Budapest, IQ Press, 2021. 145 p.
- Peeters, Benoît: Ferenczi Sándor: a pszichoanalízis fenegyereke. Ford.: Mihancsik Zsófia. Budapest, Kossuth, 2021. [elektronikus dok.]
- Posner, Patricia: Auschwitz gyógyszerésze. Victor Capesius elmondatlan története. Ford.: Vitális Szabolcs. Budapest, I. P. C. Kv., 2021. 358 p., [16] t.
- Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Onga, Nemz. Örökség K., [2021]. 356 p.
- Steiner, Rudolf: Szellemtudományos szempontok a gyógyításhoz orvosok és orvostanhallgatók számára. Második előadássorozat. Kilenc, Dornachban tartott előadás 1921. április 11. és 18. között. Ford.: Göröntsér Márton, a fordítást átd.: Cseri Krisztina. Budapest, Regulus Art, 2021. 156 p.
- Stocker, Laurentius: Thermographia Budensis. Ford.: Magyar László András. Budapest, Akad. K., 2021. 410 p.
- Svéd László: A magyar katona-egészségügy az első öbölháborúban. Ford.: Eszes Boldizsár, a térképeket rajz.: Nagy Béla. Budapest, Zrínyi, 2021. 409 p.
- Szimpatikus mágia: a szimpatikus mágia elmélete és a mágiával való gyógyítás gyakorlata. – [Onga]: Fraternitas Mercurii Hermetis K., [2021]. 65 p.
- Trianon és a magyar köz- és egészségügyi szolgálat. Összeáll.: Kapronczay Károly, sajtó alá rend.: Gazda István. Budapest, M. Orvostört. Társ., 2021. 149 p.
- Világhírű magyarok: felfedezők, tudósok, művészek, feltalálók. – Debrecen: Tóth könyvkereskedés és Kiadó, [2021]. 48 p.
- Weinhoffer Judit: A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció 20. és 21. századi fejlődésében. Budapest, Zrínyi, 2021. 212 p

2022

- 30 év anyanyelven az egészségtudományok szolgálatában, 1990–2020. Szerk.: Szilágyi Tibor, Gyéresi Árpád, Egyed-Zsigmond Imre. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyes., 2022. 447 p.
- 100 éves a sugárterápia a Debreceni Egyetemen, 1922–2022. A sugárterápia története. Szerk.: Papp Judit, Mosolygó Réka, Simon Mihály. Debrecen, DE KK Onkoradiológiai Klinika, 2022. 100 p.
- Bjorneboe, Jens: Semmelweis. Bp., 2022. Cser kiadó. 224 p.
- Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke (szerk.): Betegség és gyógyítás a régi Kolozsváron és Erdélyben. Orvoslástörténeti dolgozatok. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2022.
- Borch-Jakobsen, Mikkel: Freud páciensei. Mítosz és valóság. Budapest, Corvina, 2022. 328 p.
- Draskóczy Eszter, Etlinger Mihály (szerk.): A betegség és gyógyulás a koraújkori irodalomban (1450–1760). Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2022. Elektronikus kiadás.
- Egyetem Szegeden. Az első 100 év képes krónikája. Közread.: SZTE Klebelsberg Könyvtár. Szeged, SZTE Klebelsberg Kvt., 2022. [4], 112 p.
- Életmód, asztrológia és mágia a reneszánszban. Marsilio Ficino: Három könyv az életéről. Budapest, KRE: L'Harmattan, 2022. 253 p.
- Felkai Péter: A járványok története. Budapest, Medicina, 2022. 295 p.
- Ferenczi a pszichoanalízis felé. Preanalitikus írások, 1897–1908. Szerk. és sajtó alá rend.: Mészáros Judit. A jegyzeteket írta: Mészáros Judit és Magyar László András. Budapest, Oriold és Társai Kft. 2022. 559 p.
- Gaal György: Az erdélyi tudományosság fellegvára. EME. Kolozsvár, 2022, 284 p.
- Gárdos Péter: Semmelweis Ignác rövid boldogsága. Budapest, Open Books, 2022. 394.
- Irodalom és betegség. A betegség irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi. Szerk.: Balogh Gergő, Pataki Viktor. Budapest, FISZ, 2022. 294 p.
- Jermendy György: Mérföldkövek a klinikai diabetológia fejlődésében. Visszatekintés öt évtizedre. Budapest, Medicina, 2022. 347 p.
- Jordan, Thomas: A járványokról. Ford. és a jegyzeteket írta: Magyar László András. Budapest, Gondolat, 2022. 405 p.
- Kay, Adam: Testünk régen és most. A gyógyítás hajmeresztő története. Rajz: Henry Parker, ford.: N. Kiss Zsuzsa. Budapest, Manó Kv., 2022. 407 p.
- Kocsi Erika: Richter Gedeon regényes életrajza. Utánnny. Budapest, Scholar, 2022. 533 p.
- Kóczyán Zoltán Gergely: A Kóczyán- és Sperlág-h-gyógyszerészdinasztia története. Gyógyszertárak születése és halála a Kárpát-medencében. Társzerzők: Bognár Tibor, Bella Klára, Tóth Miklós. Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerészettudományi Kar, Pécs, PTE GYTK, 2022. 211 p.
- A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig, 1872–1921. Főszerk.: Marjanucz László; szerk.: Antal Tamás, Vajda Tamás. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó 2022. 786 p.
- A kolozsvári egyetem alapításának forrásai és sajtóvi sszhangja (1868–1872). Szerk.:

- Gausz Ildikó – Toth Szilárd – Vajda Tamás. Iskola Alapítvány. 2022. Kolozsvár, 2022, 568 p.
- Lélegzet metsző tűzben. A tbc gyógyítása Magyarországon. A katalógust írta: Szabó Katalin. Budapest, MNM Semmelweis Orvostört. Múz., Kvt. és Adattár, 2022. 193 p.
- Kocsi Erika: Árnyéksugarak. Kabay Jánosról, a fájdalomcsillapítás magyar atyjáról. Debrecen, Kocsi E., 2022. 256 p.
- A magyar orvosi nyelv története. Szerk.: Bösze Péter, Kapronczay Katalin és Keszler Borbála. Budapest, Medicina, 2022. 420 p.
- Marsilio Ficino: Három könyv az életről. Ford., a jegyzeteket és a tanulmányokat írta: Frazer-Imregh Mónika. Budapest, Szenszár, 2023. 362 p. (Bibliotheca hermetica)
- Marx György: A marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. század történelmét. 2. átszerk. kiad. Budapest, Pallas Athéné Kvk., 2022. 430 p.
- Mátyás Szabolcs: Magyar talentumok a Nobel-díj közelében. Debrecen, M. Sz. és Tsa, 2022. 263 p.
- Marwell, David G.: Mengele. A halál angyalának leleplezése. Ford.: Sugár Andor. Budapest, Könyv Népe K., 2022. 521 p.
- Matuscsák Tamás: Én vagyok Szent-Györgyi. Bp. 2022. Kocsis Kiadó. 500 p.
- Mintajárástól az Egészségügyi Központig, 1927–1972–2022. Szerk.: Fehér Ágnes. Gödöllő, Dr. Lumniczer S. Alapítvány, 2022. 384 p.
- Ragály – 2019. Orvosírók dekameronja járvány idején. Szerk.: Brenyó József. Budapest, Peregrinus Kv., 2022. 179 p.
- Szögi László: Peregrinatio academica. A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai, 1150–1918. Budapest, ELTE Egy. Kvt. és Lvt., 2022. 336 p.
- Szögi László: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben. Budapest, ELTE Eötvös K., 2022. 297 p.
- Úton a végtelen személyesség felé. Kopp Mária emlékkönyv. Szerk.: Pálfay Erzsébet, Skrabski Fruzsina, Skrabski Luca. Budapest, Három Királyfi, Három Királylány Alapítvány, 2022. 223 p.
- Vírus. Ismerje meg a pandémiák történetét és tudományos hátterét! Szerk.: Brezvai Edit; ford.: Szarvas Tímea. Budapest, IQ Press, 2022. 127 p.
- van de Laar, Arnold: Kés alatt. A sebészet történetének legemlékezetesebb műtétei. Ford. és a jegyzeteket írta: Kelemen László. Budapest, Helikon, 2022. 339 p.

2023

- 30 éve szabadon. Orvostörténeti kutatások 1990 óta a Magyar Orvostörténelmi Társaság keretében. Főszerkesztő: †dr. Kapronczay Károly. Sajtó alá rend.: Gazda István. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet. Budapest, 2023. 458 p.
- Betegség és gyógyítás a régi Kolozsváron és Erdélyben. Orvoslástörténeti dolgozatok. Szerk.: Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyes., 2023. 280 p.

- Csiffáry Gabriella: Akiktől más lett a világ. Magyar találmányok, felfedezések és újítások. Budapest, Corvina, 2023. 304 p. (Orvosokról is.)
- Dobson Szabolcs: Gyógyszerek, gyógyszerészek, gyógyszerházak – három évszázad érdességei. (Budapest, 2023). Dictum Kiadó. 245 p.
- Felkai Péter: A járványok művészete. Budapest, Medicina, 2023. 237 p.
- Ficino, Marsilio Három könyv az életről. Ford., a jegyzeteket és a tanulmányokat írta: Frazer-Imregh Mónika. Budapest, Szentár, 2023. 362 p. (Bibliotheca hermetica)
- Forrai Judit – Krász Lilla (szerk.): Élet-tudomány-történelem. Budapest, 2023. Létra Alapítvány. 399 p.
- Inkwright, Fez: Népi mágia és gyógyítás. A hétköznapi növények szokatlan története. Ford.: Tamás Csaba. Onga, Fraternitas Mercurii Hermetis K., 2023. 173 p.
- Kertész Róbert: Semmelweis. Pécs, Alexandra. 2023. 208 p.
- Krász Lilla: Születés és anyaság a régi Magyarországon – 16. század – 20. század eleje. Budapest, 2023. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 447 p.
- KUT. Katasztrófák után. Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben. A szerkesztőbiz. elnökei: Várkonyi Gábor, Bottlik Zsolt. Budapest, Martin Opitz K., 2023. 255 p.
- „Nyavalya törjön, guta üssön!” Rettegett népbetegségek egykoron a Hajdúságban. Tanulmányok a 2021. szeptember 14-i Város napi tudományos, történelmi konferencián elhangzott előadásokból. Hajdúböszörmény, Polgármesteri Hiv., 2023. 104 p.
- Régebbi évekből összegyűjtött, különféle házi és gyógyító receptek, 17–18. század. Attaktor, Máriabesnyő, 2023. 266 p.
- Sédír, Paul: Mágikus növények, okkult botanika: a növények titkos összetevői, a gyógynövények hatásai, hermetikus orvoslás, bájitalok, kenőcsök, varázssitalok, oldatok, misztikum és gyógynövény kivonatos elixírek. Ford.: Tamás Csaba. Onga, Fraternitas Mercurii Hermetis, 2023. 171 p.
- Szolcsányi János: a pécsi farmakológiai iskola kiemelkedő egyénisége és a pécsi egyetemi gyógyszerészképzés szakalapítója. Összeáll.: Pintér Erika, Botz Lajos, szerk.: Szabó László Gy. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar, 2023. 106 p.
- Szilágyi Laura Menta: Kolophóni Nikandrosz Alexipharmakája. Egy ókori költő-orvos világképe és modern recepciója. Budapest, Argumentum, 2023. 235 p. (Apollo könyvtár)
- Tasiné Csúcs Ildikó: Szent-Györgyi Albert, a tudós politikus. Budapest, Typotex, 2023. 302 p.
- „Zseni érkezik” . dr. Kelemen Endre hematológus élettörténete, 1921–2000. Írta és szerk.: Gömör Béla. Budapest, GMR Reklámügynökség, 2023. 179 p.

KÖNYVSZEMLE

Dobson Szabolcs: *Gyógyszerek, gyógyszerészek, gyógyszerterek – három évszázad érdekességei.* Budapest, Dictum Kiadó, 2023. 244 p. illusztrált.

A tudományos ismeretterjesztés színvonalas kiadványával ajándékozta meg a gyógyszer-történet iránt érdeklődőket a szerző, aki egyben a kiadó is.

Érdeklődő magánemberként és kutatókkal találkozó könyvtárosként is gyakran szembe-
esülünk azzal, hogy a legegyszerűbb – nem mindig a tudomány „legkomolyabb” terü-
leteit érintő – kérdésekre milyen nehezen találunk szabatos, pontos, érthető választ.

A színvonalas tudományos ismeretterjesztés „nehéz műfaj”, hiszen művelőjének ma-
gas szinten kell a szakterület ismereteivel rendelkeznie, ugyanakkor „könnyed”, jól ért-
hető, olvasmányos formában kell azt megfogalmazni. A könyv szerzője ezen tulajdonsá-
gok birtokában állította össze három évszázad gyógyszerészetének mozaikdarabkáit. Az
abc rendbe sorolt szócikkek között épp úgy megtaláljuk a gyógyszerészet alapfogalmait,
mint a rövid, színes történeteket régmúlt idők divatos gyógyszereiről, patikai kozmetiku-
mairól, reklámjairól, félig-meddig elfeledett vegyészekről, patikusokról, fontos köny-
vekről, már csak hírből ismert patikákról, ma már nem használatos patikai eszközökről,
és még folytathatjuk a sort.

Egyet érthetünk a szerzővel, aki ezt írja a bevezetésben: „ezt a könyvet bárhol ki le-
het nyitni, akár öt percre, akár több órára” – befejezve a gondolatot: és mindig találunk
benné érdekességet, ami leköti a figyelmünket.

Műfajilag a lexikonok közé sorolhatjuk, talán tekinthetjük a Kazay-lexikon leg-
újabb kori kiegészítésének. A szócikkek végén megtaláljuk az információ pontos forrá-
sát: régi folyóiratok (nem mindig tudományos-szakmai), hírlapok, könyvrészletek stb.
megjelölését.

A kötet képanyaga egyenértékű információs forrása a közlendőknek, nagy részük ed-
dig még publikálatlan, köszönhetően a közreadást elősegítő magángyűjtőknek.

A kötetnek helye lenne minden típusú könyvtár állományában, a közkönyvtárakéban
éppúgy, mint az iskolai (ha még vannak?), és a felsőoktatási intézményekében, termé-
szetesen a szakkönyvtárakban is.

dr. Kapronczay Katalin

Gömör Béla: *„zseni érkezik” Dr. Kelemen Endre – 1921–2000 – hematológus élettörté-
nete.* Budapest, GMR Reklámügynökség, 2023. 179 p. illusztrált.

Már a könyv címe felkelti az érdeklődést azokban is, akik nem, vagy csak felületesen
ismerik a „főhős”, Kelemen Endre nevét, munkásságát. Az idézett rövid jellemzés Ma-
gyar Imre belgyógyász professzortól származik, aki ezekkel a frappáns szavakkal „ha-
rangozta be” Kelemen 1967-es belklinikai munkába állását.

Nem mondhatjuk, hogy a hazai csontvelőátültetésekben úttörő szerepet játszó Kele-

men nevét és munkásságát elfeledte volna a tudományos közélet, de Gömör Béla mégis felkutatott olyan területeket, olyan dokumentumokat, amelyekkel teljessé tette ezt a portrét, mind a magánemberét, mind a tudós orvosét.

Kelemen Endre életútja, karrierjének alakulása tipikusan 20.századi. A származásból eredő megpróbáltatások túlélése fiatal felnőttként, majd mindazon megkülönböztetés, szakmai és tudományos kirekesztés, „megtorlás”, amely politikai nézeteinek, állásfoglalásának volt a következménye. A mérleg másik serpenyőjében – lényegesen nagyobb súllyal – hivatástudata, magas szintű tudása, kutatói invenciói találhatók. Munkatársai zokszó nélkül próbáltak alkalmazkodni furcsa szokásaihoz, különbségeihez, mert szakmai tudása – amelyet szívesen megosztott kollégáival – mindezt feledtette.

A könyv szerzője szisztematikusan, következetesen felkutatott minden lehetséges forrást (levéltárakat, könyvtárakat, hajdani munkahelyet, volt kollégákat és személyes ismerősöket) ahonnan információt remélt és többnyire kapott is. Eredményeként betekintést nyert és hozzájutott olyan fontos dokumentumokhoz, amelyek jelen kötetben kerülnek első ízben a nyilvánosság elé.

Különösen érdekes az oral history műfajába tartozó fejezet, amely tizenhat – valamilyen formában Kelemennel kapcsolatban álló – személy szubjektív visszaemlékezéseit tartalmazza.

Hasonlóképp első nyomtatott közlés a *Századfordító magyarok* ismeretterjesztő sorozatban készült portréfilm szövegének szerkesztett változata, amelyben a főhős kései önéletrajzként saját maga kommentálja az átélteket, pátosz és érezhető sértettség nélkül, időnként iróniával átszőve.

Gömör Béla legújabb kötete mindazok számára érdekes olvasmány lehet, akiket a mozgalmas huszadik század történései, politikai, ideológiai hullámverései által befolyásolt életek, karriertörténetek foglalkoztatnak.

dr. Kapronczay Katalin

30 éve szabadon. Orvostörténeti kutatások 1990 óta a Magyar Orvostörténeti Társaság keretében. Főszerkesztő: †dr. Kapronczay Károly. Budapest, Magyar Orvostörténeti Társaság, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2023.

Megtisztelőnek tartom, hogy a Társaság műhelyéből kikerült jelentős kötetről ismertetőt írhatok e helyen. Megjegyzem orvossalmai folyóiratban már írtam az egyedi könyvről ismertetőt, természetesen más tartalommal (Magyar Reumatológia 2023, 64, 114.).

A 458 oldalas puhaborítású könyv a *Magyar Orvostörténeti Társaság* (MOT) főtítkára, *Kapronczay Károly* szerkesztésében jelent meg. Sajnos egyben hatyúdala, hiszen az 1941-ben született és 1969 óta a Török utcai könyvtárban tevékenykedő történész 2023. március 1-én elhalálozott. A kötet sajtó alá rendezését *Gazda István* végezte el.

A kötet gerincét adó Tanulmányok-ban 45, alapos munkával összegyűjtött értekezés olvasható. Ezt megelőzi a *Réthy Miklós*, MOT elnök által jegyzett *Előszó* és a főszerkesztő által írt *Bevezetés*. Utóbbiban 17 oldalon át mutatja be *Egy szaktudomány hőskorát*. Az alcímek: *Az európai orvostörténeti iskolák kialakulása, A magyar orvostörté-*

netírás előzményei, Törekvés a hazai orvostörténelem megírására, A Poór-féle pályadíj és Az orvostörténeti kutatás a XX. század első felében jelzik az előzmények részletes áttekintésének igényét. Befejezésül Kapronczay Károly megállapítja, hogy a második világháborúval a hazai orvostörténelem művelésének nagy korszaka (ami a XVI. században kezdődött meg) lezárult. A kötet célja éppen az, hogy a háború utáni időszak – már más alapokon megkezdett -orvostörténeti kutatásainak gyűjteményét mutassa be.

A tanulmányok 36 szerzőtől származnak, hiszen többen több munkával vannak képviselve. Szimbolikus értékű, hogy *Antall József*, a néhai miniszterelnök, mint korábbi orvostörténész, két tanulmánnyal – a *Bél Mátyásról* és a *Semmelweis betegsége és halála* szerepel. Az előbbi valódi érdekesség, hiszen egy dátumozás nélküli levélről van szó, amit Antall – a MOT akkori, egyetlen nem magyar nyelvterületről származó, Wespriemi István emlékéremmel kitüntetett kutatójához, Prof. Dr. *Wolfram Kaiserhez* intézett. A téma *Bél Mátyás* orvos (1684–1749) kapcsán a két nemzet kutatói megbékéléséről értekeznek, hiszen Bél magyarul írt, de a levél címzettje szlovák polihisztornak nevezte. A második írása azzal a témával foglalkozik, ami Antall József egyik kedvenc területe volt. (*Semmelweis betegsége és halála*)

Értelemszerű, hogy a szerzők javarésze már nem élő, jobbára a magyar orvostörténet-írás nagy öregjeinek számitanak. *Schultheisz Emiltől*, a MOT örökös elnökétől az *Orvosok és orvosképzés a nagyszombati orvosi kar felállítása előtt* olvasható, melynek forrása a 2005-ös, kötetes megjelenés. Természetesen megtalálhatóak a társaság olyan oszlopos tagjainak, mint *Birtalan Győző*, *Dörnyei Sándor*, *Karasszon Dénes* és *Szállási Árpád* fontos írásai is. Utóbbi egyik tanulmánya szeretett témáját eleveníti föl: *Orvosok a magyar irodalomban*. Nagyevű tanulmányíró *Benedek István* valahai ideg- elmegyógyász is, aki egyben jeles szépíró is. Egyik munkája az általa is preferált Semmelweis-témával foglalkozik, de a másik üde foltja a kötetnek. Ugyanis a főszerkesztőt dicséri a válogatás, hogy a komoly hangvételű, értékes tanulmányok között helyet biztosított *Benedek István* humoros írásának is, a *Szondi-anekdotárium*-nak. Szoros emberi kapcsolatokra alapozva *Benedek* személyes emléket állít a sorsanalízis „kitalálójának”, az 1893 és 1986 között élt *Szondi Lipó*tnak. A szomorú véget ért *Gryneus Tamás* a XVI. századi első diplomás magyar orvosról ír. A Társaság szorgalmas tisztségviselője *Honti József* is két munkával van képviselve, míg az orvostörténelmet mindig mindennél előbbre soroló *Vértés László Arany János* orvosairól, betegségeiről ír. *Czeizel Endre* az érdemleges humángenetikai működése mellett jelentős kultúrtörténeti munkásságot fejtett ki, melynek jeles bizonyítéka az itt olvasható *Szilárd Leó családja* c. írása.

Az orvostörténeti könyvtárt sok éven át meghatározó két személy, a közelmúltban elhalálozott *Magyar László András*, illetve *Kapronczay Károly* is természetesen jelen vannak tanulmányokkal. A testvér terület, a gyógyszerésztörténelem két jeles képviselőjétől, *Grabarits Istvántól* és *Zalai Károlytól* is olvasható tanulmány.

Engedtessek meg, hogy az élő szerzők közül örvendezve emeljem ki a két akadémikust, *Vízi E. Szilvesztert* és *Sótonyi Pétert*, akik mindig tevékeny résztvevői voltak a MOT életének és ennek megfelelően elnöki tisztet is elláttak. A szerzők között szerepel a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár* igazgatója, *Varga Benedek* is, valamint az *Orvosi Hetilap* Horus rovatának gondozója, a Szlovákiában élő *Kiss László*. A további szerzők teljes felsorolása nélkül kiemelem a MOT jelenlegi elnökének *Rét-*

helyi Miklósnak a Szentágothai Jánosról írt tanulmányát és a főtitkárunknak, *Kapronczay Katalinnak* a szorgalmas munkásságát, aminek jele, hogy egyedül ő van képviselve három tanulmánnyal a kötetben.

A kötet végén található *Függelék* időrenden sorolja föl az 1970-től kiadott, majdnem százat elérő mennyiségű kiadványt, amelyek „a MOT közreműködésével” jelentek meg.

A röviden bemutatott kötet azért is tartható jelentősnek, mert a kialakult értékvesztő világban – annyi mással együtt, – az orvostörténelem művelése is hanyatló tendenciát mutat. A hazai társasági rendezvényeken egyre kevesebben jelennek meg, azok is idősök. Nem fedezhetők föl a fiatalok, az utánpótlás. Talán, ha széles körben vennék a fáradságot végig lapozni ezt a könyvet, esetleg helyenként alaposan elolvasni a tanulmányokat, – melyek tökéletes képet adnak az utóbbi félévszázad hazai orvostörténeti kutatásairól és eredményeiről – javulásnak indulna az orvostörténet művelésének hazai helyzete.

dr. Gömör Béla

Bujalková, M. – Čoman, M. – Malinovská, M. – Pěčová, R. (ed. et trans.): *Matthaeus Palumbini Thurocio-Hungarus: De Phthisi. Disputatio inauguralis.* Matúš Palumbini. Uhor pochádzajúci z Turca. O tuberkulóze. Inauguračná dišputa. Osveta, Martin, 2021.

„Itt élünk egymás szomszédságában és csak nagyon keveset tudunk egymás kultúrájáról és még kevesebbet egymás orvos-irodalmi munkásságáról”. Az Orvosi Hetilap akkori főszerkesztőjének, Trencsényi Tibornak szavait idéztük, amelyek 1965-ben hangzottak el a csehszlovákiai Tátrafüreden, a Markusovszky Lajos emlékére rendezett konferencián. Nos, azóta egy kicsit változott a világ – az akkori Csehszlovákiából Csehország és Szlovákia lett – de Trencsényi szavai nem sokat veszítettek igazságtartalmukból. A szomszéd Szlovákia, egykor a magyar Felvidék orvos-irodalmi munkásságának megismeréséhez szeretnénk hozzájárulni e könyvismertetéssel.

A magát turócmegyei Hungarus-nak tartó Palumbini Máté (1652–1710) neve nem teljesen ismeretlen a magyar orvostörténészek előtt, hiszen Weszprémi István orvosi biográfiákat tartalmazó munkájának a második század közreadó kötetében önálló szócikket kapott (1778, XXXIII. cikk.) Disszertációjáról is tud Győry Tibor orvosi bibliográfiája. Mégis neve és a tuberkulózisról írott munkája a feledés homályába merült: nem szerepel az 1683 és 1783 között külföldi egyetemeket látogatott „Peregrináló” életrajzait közreadó kötetben (Dörnyei Sándor – Magyar László András, 2006).

A turócszentmártoni (ma: Martin) szerzők nem kis feladatra vállalkoztak ennek a közzel 345 éves, 1679-ben, Jénában, latin nyelven kiadott mű szlovák nyelvre fordításával. S mivel a kötet tartalmazza az eredeti latin szöveg fakszimiléjét is, a magyar orvosok/ orvostörténészek is profitálhatnak ebből a szövegből.

A keménykötésű, esztétikus, 125 oldalas kötet borítóján szereplő, csőrében olajágat tartó galamb utal a szerző nevére (palumbes: galamb). Palumbini a lírai hangulatú Bevezetés után 9 fejezetben tárgyalja a témát. Az I. fejezet a görög eredetű „phthisis” mellett megadja a kór „római” (tabes), német (die Schwindsucht), magyar (szárazság) és cseh (sucha nemoc, suchotini) nevet is. Valamennyi a test kiszáradására utal. Nem is-

mert, milyen módon jön létre e „szárazság” – véli Palumbini. Szerinte a kór lényegét a tüdőben, a kórboncolások során ismételten megtalált fekélyek jelentik. Meglepő módon 3 fejezet is foglalkozik a phthisis „okaival” (causas), viszont csak egy a kór diagnosztikájával és egy a terápiájával. Ez utóbbi fejezetben szereplő 24 részletesen, a szer összetevőit ismertető recept értékes információkat nyújthat a gyógyszerész-történészek számára. Értelmezésüket megkönnyíti a fordítók által összeállított korabeli patikai mértékegységek s rövidítéseik táblázata a 16. oldalon. Természetesen a tuberkulózis etiopatogenezisére vonatkozó állítások ma már csak az orvostörténészek számára jelenthetnek érdekes információt: például a tuberkulózis keletkezése a menstruációs vér visszatartásából és tüdő felé áramlásából. Viszont nem csak az orvostörténészeket érdekelheti a XVII. századvégi Magyarország éghajlatának s egyéb helyrajzi/földrajzi vonatkozásainak említése. Az V. fejezetben a „nem veleszületett okokról” szólva Palumbini olyan információkat közöl, melyek alapján őt az orvosi klimatológia magyarországi úttörői közé sorolhatjuk. Azokon a helyeken – írja –, melyek a Kárpátok hegysége körül találhatók, a levegő nagyon finom, alkalmas a vér ritkítására. Viszont a Felső és Alsó Magyarország közötti bányavárosokban a levegő mérgezett a fémek kigőzölgéseitől, a vér itt zavaros és sűrű, vagyis belélegzése árt a tüdőknek. Ezért Kőrmöc- és Selmecbánya, valamint az „in Valle dominorum” (Úrvölgy, ma: Špania Dolina, Besztercebánya közelében) környékén a phthisis endemikus nyavalya és valamennyi bányászt az e betegségben szenvedőnek tekinthetjük. Ezzel szemben Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, és Szepes vármegyék levegője egészséges, a balzsamos növényekben és a borókában való gazdagság miatt (is) – ezért ide lehet küldeni a „szárazságbán” szenvedőket.

Figyelemreméltó felismerése, hogy e nyavalyát elkaphatja a teljesen egészséges ember is, ha érintkezik, együttél az ilyen beteggel. Hasonlóan időtálló állítása az is, hogy a phthisis a „részegek ostroma”, azaz a mértéktelen ivás tuberkulózishoz vezet.

Palumbini könyvének lefordítása nemcsak lingvisztikai bravúr, de mivel a szerzők egyike orvosprofesszor, a tuberkulózis történetének hiteles forrása is. A nem könnyű latin szöveg megértését a mai szlovák nyelvre való lefordításon túl 325 lábjegyzet segíti. Kár, hogy a német ill. angol nyelvű, csak féloldalas utószó, nem tárgyalja bővebben a kötetben szereplő anyagot. (Persze, nem ártott volna – tekintettel Palumbini magyarországi vonatkozásaira (bártfai, lőcsei iskolái, zsolnai, trencsényi orvosi működése) – egy magyar nyelvű összefoglaló sem.)

U.i.: A téma aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az e sorok írásakor (2023 január) sajtó nyilvánosságot kapott hír: a rozsnói járás egyik községében, (Nižná Slaná, egykor: Alsósajó) egy 23 éves férfinál, egy két éves és egy 3 hónapos gyermeknél aktív tuberkulózist igazoltak. Szlovákia 2012-ben szüntette meg a kötelező, tbc-elleni védőoltást.

dr. Kiss László

Civis, scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére. Szerkesztette: Bányai Réka, László Lóránt, Simon Zsolt. Marosvásárhely, Studium Kiadó, 2022. 573 p. illusztrált.

A tudományos körökben fogalomnak számító marosvásárhelyi Teleki Téka sok évtizeden át neves és ismert könyvtárosa és „őre” Sebestyén-Spielmann Mihály hetvenötödik születésnapjára vaskos kötetet állítottak össze munkatársai, tanítványai, tisztelői. A kötet címének három kifejezése próbálja meg szavakkal jellemezni az ünnepeelt egyéniségének három legfontosabb tulajdonságát.

Civis, vagyis szülővárosa, Marosvásárhely azon polgára, aki magától értetődő természetességgel ismeri szülővárosa múltját, jelenét és ugyanilyen érzelmi töltettel teszi a dolgát a város jövőjéért.

Scriptor, vagyis író, amit többféleképp közelíthetünk meg, hiszen – hivatásából eredően – jelenti a könyvtárban őrzött szellemi kincsek papírra vetett feldolgozását, mindamellet jelent a sok-sok cikk, könyv – tudományos, szépirodalmi vagy publicisztikai – lejegyzőjét, létrehozóját.

Historicus, a tudományos címek nélkül is művelt történelmi tevékenység, amelynek keretében szellemes és könnyed stílusban bemutatott egy-egy letűnt korszakot, nagy történelmi alakot, elfeledett dokumentumot, ebben a formában működtetve „szabadegyetemét”.

Mind ehhez a forrást, szellemi muníciót a Téka leghosszabb ideig szolgáló őreként kapta. Saját bevallása szerint is a könyvek között érzi magát a legjobban.

Évfordulós köszöntő kötetként természetesen nem maradhatnak el az életutat ismerető írások, az orvos testvér – Spielmann András – személyes hangú köszöntése és a szinte önálló kötetet kitevő életinterjú az ünnepelettel, majd a záró fejezetként összeállított életmű-bibliográfia. (Érdemes megjegyeznünk, hogy Sebestyén-Spielmann Mihály a neves erdélyi orvostörténész, marosvásárhelyi egyetemi tanár, Spielmann József (1917–1986) egyik fia.)

A köszöntők – szám szerint huszonöt tanulmánnyal – igyekeztek a fentiekben vázolt témákat érintve kedvében járni a „főttörténész úrnak”, vagyis helytörténet, oktatástörténet, a héber nyelv és az erdélyi zsidóság múltja, és természetesen több könyv- és nyomdászattörténeti tanulmány olvasható a kötetben.

A teljesség igénye nélkül szólunk néhány különösen érdekes tanulmányról.

Mindvégig érdekfeszítő olvasmány a csaknem népmesei hősként élő Teleki Gemma élettörténete, ahogyan Nagy Zsolt a címben megfogalmazza „*a virágáros grófnő mítosza Marosvásárhelyen*”. A történelmi, politikai változások miatt – saját akaratából is – társadalmon kívülé vált asszony élete, aki a legmostohább körülmények között is megőrizte emberi méltóságát, önállóságát és büszkeségét. Nem csupán Marosvásárhely emblematisztikus egyéniségeként kerülhetett be a róla szóló írás a köszöntő kötetbe, de Sebestyén-Spielmann Mihály személyes ismerőseként is. A virágáros grófnőnek ugyanis a Teleki Téka egyik parányi, rideg és sötét alagsori helyiségében – közkeletűen a „Gemma lika”-ként emlegetett zugban – volt az otthona évtizedekig. A róla szóló legendás történetek egyike, ahogyan a könyvtárat meglátogató külföldi vendégek találkoztak és beszédbe elegyedtek (az általa könnyedén beszélt nyelvek bármelyikén) a könyvár alapítójának szegényes külsejű, ám kemény gerincű leszármazottjával. Kétségtelenül „bot-

rányos” jelenet egy kommunista államban, bár a szocializmus magyarországi évtizedei sem nélkülözték a hasonló sorsokat és jeleneteket.

A könyvtáros Sebestyén Mihályhoz azonban nyilvánvalóan a könyvekkel kapcsolatos tanulmányok állnak a legközelebb.

Kimpián Annamária: A könyv, mint jutalom megjelenése a marosvásárhelyi Református Kollégiumban c. írása a jutalmazás, ajándékozás – napjainkban teljesen hétköznapi szokássá vált – formájának kezdetére, kialakulásához viszi el az olvasót. Az ajándékozási okirat küllemében igényes, szövege pontos szabályok szerint megfogalmazott volt. Némelyiket teljes egészében kézzel írták, másoknál egy alapszöveget kinyomtattak és csak bizonyos rovatait töltötték ki kézírással, de fennmaradtak kisméretű, exlibrisre emlékeztető technikával készített, szűkszavú ajándékozási kártyák is.

A 18. századi erdélyi református tanügyi rendszer alapszabályainak (*Methodus Docendi* és az azt kiegészítő *Methodus Studiorum*) egy-egy paragrafusában már megfogalmazásra került a könyv, mint jutalom kiadásának szabálya. A jutalomkönyvet a jóváhagyott és az ifjúság számára ajánlott remekírók műveiből kellett kiválasztani, vagy a tudományos tárgyakat feldolgozó német írók némelyikének műve is ajándékozható volt. Az ajándék külleme növeli értékét, aminek nem annyira a könyv borítójának szépségében, mint inkább a mellékelt iratban kell megvalósulni. A szabályzat megfogalmazta a jutalomkártya szövegét is. A könyvjutalom ténye tehát bekerült a szabályzatba, amit az iskoláknak be kellett tartani, annak ellenére, hogy az anyagi alapot nekik kellett megteremteni. Ez lehetett alapítvány, pénzadomány vagy a beiratkozási díjak egy részének ilyen célú felhasználása. A marosvásárhelyi református kollégium levéltára szerint pontos kimutatást vezettek az ajándékozott könyvekkel kapcsolatban: a könyvek címleírását, a vételi árat, a darabszámot, a jutalmazottak nevét és az ajándékozás idejét tartalmazta a jegyzék. A legkorábbi lista 1798-ban készült.

Valamennyi régi kiadványt őrző könyvtár gyűjteményének értékét különösképp emelik a possessori bejegyzéssel ellátott, illetve más egyéb módon a tulajdonos személyére utaló jegyek. Az ily módon lajstromozott és feldolgozott könyvlisták a hajdani tulajdonos érdeklődésére, műveltségére engednek következtetni. *Lázok Klára: Iktári Bethlen Zsuzsanna tulajdonosbejegyzéssel ellátott könyvei* c. összeállításában a Teleki Sámuel feleségéhez köthető 385 kötettel foglalkozik. A vizsgálódás nyomán egy felvilágosodás kori, kiemelkedően művelt főúri nő szellemi portréja körvonalazódik.

A Csíksomlyói Ferences Rendház Könyvtára az egyetlen középkori erdélyi katolikus egyházi könyvtár, amely túlélte a reformáció korát. Ez a középkori alapítású könyvtár a Székelyföld könyvkultúrájának, művelődéstörténetének a legrégebb és legsajátosabb könyvtári műemléke. Az állomány összetétele azt tükrözi, hogy a csíksomlyói könyvtárat gyakorlati céllal hozták létre, elsősorban a lelkipásztori munka szempontjai szerint rendezték annak idején. Az összegyűjtött könyvek a katolikus székelység és a moldvai csángó-magyarok között szolgáló csíksomlyói ferenceseket segítették missziós tevékenységükben. Mintha a könyvtár köteteivel kapcsolatban született volna a sokat idézett mondás: „habent sua fata libelli”, vagyis a könyveknek is megvan a sorsa. Jelen esetben (is) a történelmi események által befolyásolt és alakított sorsa. A ferencesek a II. világháború után, rendjük felszámolása előtt, féltve értékeiket, a kolostori könyvtár legrégebb, legértékesebb darabjainak egy részét a refektórium falába, a többi részét a templom és

a kolostor „legvédehetőbb” helyeinek véltéve dugták el. 1965-ben P. Daczó Árpád Lukács (1921–2018) az első ferences, aki visszajöhetett Somlyóra, kifalazta a köteteket és újabb rejtékhelyet keresve a Nagyboldogasszony szobor talapzatába, és annak közelében súlylyesztette el. A lelet megtalálásában és „mentésében” 1980, illetve 1985 hozott fordulatot. Az 1980-ban talált 50 kézirat és 12 nyomtatvány viszonylag jó állapotban került elő (15–16. századi pergamenkódexek, Kájoni János kéziratának egy része, a nevezetes 18. századi iskoladramák kéziratai, két köteg fontos levéltári irat). 1985-ben 123 régi könyvet bontottak ki a refektórium falából. Ez az anyag azonban súlyos károsodást szenvedett a nedvesség hatására. Egy részüket a bukaresti Nemzeti Könyvtár restaurátor műhelyében megmentettek az enyészettől és rendbe hozták, de harmincötöt menthetetlennek nyilvánítottak. A „helyrehozhatatlanok” 1986-ban visszakerültek a Csíki Székely Múzeumba, amely most is a csíksomlyói állomány őrzője. A feldolgozás során megállapították, hogy a 90 restaurált kötetben 113 mű van, ebből 84 ősnymtatvány, tíz kötet tizenhatodik századi, nyolc tizenhetedik századi nyomtatvány, továbbá kilenc kézirat. A lelet feldolgozása szempontjából fontos állomás a 2003–2004-es esztendő, amikor a „menthetetlennek” nyilvánított darabokkal ismét foglalkozni kezdtek, hogy a mégis „menthető” maradványokból legalább az azonosítás megtörténhessen. A töredékek feldolgozása hosszas kollektív munkát kívánt, a 35 kötetben 28 ősnymtatványt határoztak meg, továbbá egy 17. századi magyar nyelvű kiadványt (Káldi-féle katolikus Biblia). Tíz tömbösödött (a nedvességtől teljesen összeálltak a lapjai) kötet azonosítása valóban reménytelennek tűnik. A tanulmány most közli először a meghatározott könyvek részletes leírását. (*Muckenhaupt Erzsébet: Az 1985. évi csíksomlyói könyvlelet „menthetetlennek” nyilvánított állománya. Rekonstrukciós kísérlet.*)

A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár őriz egy-egy példányt a bécsi Kurzböck nyomda által 1772–1774 között használt „egzotikus” betűket ismertető betűmintakönyvből. A címlap szövege szerint a betűmetszést és mindennemű munkát Adamus Kaprontzai erdélyi-magyar végezte. Úgy tűnik, hogy a mintakönyv létéről sok nyomdatörténeti feldolgozás és kutató nem tud, pedig ez újabb adatokkal egészíti ki a Kurzböck nyomda egyébként igen alaposan feltárt történetét és különösképp Kaprontzai (Kapronczai) Nyerges Ádám munkásságával kapcsolatos ismereteinket.

Kaprontzai (Kapronczai) Ádám (1744–1786) az első olyan tanult nyomdász és betűmetsző, aki nem a nyomdászat egyik fellelőjeként említhető Németalföldön, hanem a közeli Bécsben gazdagította mesterségbeli tudását. 1769 januárjában a református főkonzisztóriumhoz folyamodott, engedélyt kérve pénzadományok gyűjtésére. Háromszázötven forintot sikerült összeszednie, ezen összegből tartotta fenn magát kolozsvári nyomdász-inasi éve alatt. 1772-ben hagyta el Erdélyt és Josef Lorenz Kurzböck bécsi nyomdájában kezdett dolgozni. Bizonyíték nincs rá, csak feltételezhető, hogy már ekkor érdeklődött a betűmetszés iránt és remélte, hogy Kurzböcknél lehetősége lesz erre. Mai megfogalmazás szerint jókor volt jó helyen, vagyis a körülmények kedveztek betűmetszői karrierjét illetően. Kurzböck ugyanis 1770-ben megbízást kapott a császári udvartól „illyr, wallach, trák, orosz, görög, és keleti nyelvű” művek nyomtatására alkalmas könyvnyomda felállítására. Kurzböck ekkor már 15 éve elismert nyomdász volt, erre a feladatra Mária Teréziától további húsz évre kizárólagos privilégiumot kapott (*privilegium impressorium privatum*), mint az illír és keleti nyelvek udvari könyvnyomtatója.

A császári döntés háttérében cenzúrai okok húzódtak, ugyanis az udvar meg akarta akadályozni, hogy a cirill betűs nyomtatványok ellenőrizetlenül áramoljanak be az országba, ezáltal a rutén, román és szerb papok, illetve az ezen nyelveken olvasók rossz minőségű, drága és – mindenekelőtt Bécs szempontjai szerint – gyanús tartalmú könyvekhez jussanak. Ezért a megoldást abban látták, hogy Bécsben legyen az egyetlen olyan nyomda, amelynek kizárólagos joga van ezeket előállítani és terjeszteni.

A különleges betűket Johann Thomas Trattner betűöntődjétől remélték beszerezni, de hamarosan be kellett látni, hogy Trattnerék ezt nem tudják teljesíteni. Mindenképpen új betűkészlet metszésére volt szükség, ehhez pedig egy megfelelő mester kellett. A lehetséges jelölttel, a cseh származású Anton Magatsch-al nem tudtak megállapodni, így kapcsolódott be a folyamatba Kaprontzai, akit más korabeli forrás szerint Mária Terézia anyagi támogatásával Kurzböck tanított a betűmetszésre és ezzel a tudással vált alkalmassá a különleges betűk metszésére. Furcsa módon a nyomda történetét feldolgozó munkák egyike sem említi Kaprontzai nevét, többen Magatschnak tulajdonítják – bár helyenként megkérdőjelezve – a különleges betűkészlet elkészítését. Ez azért is érthetetlen, mert az 1774-ben megjelent Kurzböck betűmintakönyv címlapján betűmetszőként szerepel „Adamus Kaprontzai Transylvano-hungarus” neve. A hét levél terjedelmű nyomtatvány különleges értékét növeli, hogy Tóthfalusi Miklós előtt betűmetszéssel nem foglalkozott senki, utána is csak elvétve tudunk olyan magyar nyomdászról, aki erre a kivételes képességeket igénylő feladatra vállalkozott volna, betűmintakönyvet pedig senki sem adott ki.

Kaprontzai nyomdász-betűmetszői karrierjének minden valószínűség szerinti leghitelesebb történetét Benkő Józseftől (1740–1814) ismerhetjük meg. *Transsilvania...* c. (Vindobonae, Kurzböck, 1778.) munkája erdélyi könyvnyomtatásról szóló fejezetében említi Kaprontzai nevét, mint aki Kurzböcknél tanulta meg a mesterség legmagasabb ismereteit.

A két erdélyi egykor az enyedi kollégiumban tanulótárs volt, majd a későbbi években is megőrizték a barátságot, így nem véletlen, hogy Benkő más fórumon is „népszerűsítette”, értékelte Kaprontzai munkáját, tehetségét. A pozsonyi *Magyar Hirmondó* 1780. november 11. számában közzétett beszámoló Benkő információi alapján készült, Kaprontzai nyomdász tevékenységét mutatta be. Ebből tudjuk meg, hogy a latin betűkészlet mellett a „különleges” nyelvek nyomtatására alkalmas betűket is elkészítette: német (gót), arab, zsidó, görög, orosz és örmény betűket. „*Az Arab és Örmény betűi mások fellet igen gyönyörűek, az Ánglusoktól és Hollandoktól metszettek sem külömbek azoknál...*” írja a beszámoló, majd hozzáteszi, hogy Kaprontzaié annyiival kiválóbbak is, hogy megfelelően egymás mellé szerkesztve a folyó írás képét adják.

Elképzelhető, hogy a keleti nyelvek betűit szedő más nyomdai alkalmazottakhoz hasonlóan Kurzböck elküldte őt is a bécsi Keleti Nyelvek Akadémiájára, hogy legalább az említett nyelvek alapjait megismerje. Benkő többször említi az örmény betűket, pedig a betűmintakönyvben ezek nem szerepelnek. Az örmény nyomtatványokkal és betűkészlettel kapcsolatosan a történet valós háttere más. Több korabeli forrás támasztja alá, hogy Kaprontzai az uralkodó megbízásából 1775–1776 folyamán mintegy nyolc hónapot töltött Triesztben, az ottani örmény nyomda felállításán, megerősítésén munkálkodva. A velencei örmény szerzetesek közösségéből kivált rendtagok 1773-ban telepedtek le

Triesztben és nyomdászatból kívántak megélni. Mária Terézia 1775-ben elismerte a rend fontosságát a Birodalom számára és – a bécsi Kurzböck mellett másodikként – privilégiumot adott nekik a keleti nyelvű könyvek nyomtatására. Az örmények megfelelő szakember hiányában a bécsi udvarhoz fordultak segítségért, hogy valóban alkalmas legyen a nyomdájuk a vállalt feladatra, így került Kaprontzai Triestbe. Kaprontzai a trieszti tartózkodása idején készíthette az örmény betűkészletet, amelynek több sorozata a Triesztben, 1788-ban kinyomtatott örmény abc-s könyvben megtalálható.

1779-ben azonban már foglalkoztatta a hazatérés gondolata, Benkő ekkor is igyekezett segítségére lenni széleskörű ismeretségei által. Kaprontzait szakmai hírének köszönhetően Pray György alkalmazni kívánta a budai egyetemi nyomdában, de sikertelenül. Erdélyi hazatérte után tervei között szerepelt a nagyenyedi nyomda alapítása, de ez a kollégium időhúzása miatt nem valósult meg. 1780-ban ugyan elfogadta a kolozsvári református kollégium nyomdája élére történő meghívást, de ezt a feladatkört sosem látta el, inkább – még ebben az évben – megalapította az első marosvásárhelyi nyomdát, amely a mai Fő téren álló u.n. Toldalagi házban működött. 1786-ban, viszonylag fiatalon halt meg „a székelyek Gutenbergje”. A történet orvostörténeti szempontból érdekes fináléja – amelyet a tanulmány szerzője már nem említ –, hogy a nyomdát Kaprontzai halála után Mátyus István (1725–1802) orvosdoktor vásárolta meg, aki végrendeletileg a kollégiumra hagyta a nyomdát. (*V. Ecsedy Judit: Kaprontzai Ádám Bécsben és Triesztben.*)

Bizton állíthatjuk, hogy a jubileumi köszöntő kötet nem csupán az ünnepelt Sebestyén-Spielmann Mihálynak, de könyv többi olvasójának is hasznos és élvezetes olvasmányul szolgál.

dr. Kapronczay Katalin

Steinreich. Das Schneidehaus der Fugger in Augsburg. Hrsg.: Annemarie Kinzelbach, Monika Weber. Ingolstadt, Deutsches Medizinhistorisches Museum Ingolstadt, 2022. 208 p. illusztrált.

/Katalog des Deutsches Medizinhistorisches Museum Ingolstadt, Heft. Nr. 48/

Történetünk 2016-ban kezdődött, amikor a *Deutsches Medizinhistorisches Museum* Baráti körének Társasága egy antikváriumban megvásárolt egy gazdagon illusztrált koraujkori kéziratot a Múzeum gyűjteménye számára. A 42 lapból álló kézirat eredetét nem tudta az eladó meghatározni, csak valószínűsítette, hogy Augsburgból, a Fuggerek „körmetsző házából” származik, a korábbi tulajdonos/ok kilétéről semmit sem tudott. A Fuggerekkel való kapcsolatra a kéziratban található díszes rajzolatú Fugger címer egyértelműen utal. Az illusztrációk a sebészek által eltávolított különféle formájú és nagyságú hólyagköveket ábrázolnak, némi magyarázó szöveggel.

A kézirat tanulmányozása felkeltette az ingolstadti múzeum érdeklődését és további kutatásokra ösztönzött.

A Fugger család mérhetetlen gazdagsága miatt a kortársak körében nem volt közkedvelt, hiszen a kemény üzleti politika sokszor mások érdekeit sértette. Gazdasági hatalmuk mellett politikai befolyásuk is egyre növekedett, ugyanakkor tagadhatatlan a család

„szociális érzékenysége”, amely az elesettek, szegények, betegek megsegítését célzó alapítványok létrehozásában nyilvánult meg.

A 15–16. század fordulóján megjelent egy rejtélyes betegség Európa szerte, így Augsburgban is, nevezetesen a szifilisz. Az augsburgi krónika szerint a városi előljárók a hihetetlen számú beteg ellátására a város határában egy új kórházat létesítettek. A másik két szifilisz-kórház már a Fuggerek alapítványának volt köszönhető 1523/24-ben, illetve 1572-ben, az u.n. *Fuggerei* városrészben. Pontos előírások és szabályok betartása mellett kerülhetett be valaki a Fuggerek szifilisz-kórházába. A betegség egyértelmű létezésén túl a beteg anyagi helyzetét is figyelembe vették, vagyis kizárólag a szegény, nincstelen személyek ellátásának, gyógyításának költségeit vállalta az alapítvány. Az utókorra maradt nyilvántartások alapján 62 évre – 1544 és 1632 közötti évek – vonatkozó statisztika ismert, ez idő alatt összesen 3420 főt ápoltak itt. Ritka volt a halálozás, de gyakori volt a távozó személy „kórlopján” a „nem egészséges”, vagy a „nem gyógyult” megjegyzés.

A szifilisz-kórházak mellett szinte példa nélküli az un. kőmetsző-ház alapítása Augsburgban és annak meghatározott szabályokkal való működése. A kórház a sebészeti betegek kezelésére specializálódott, mindenekelőtt a sérvek és a hólyagkövek eltávolítására, gyógyítására. Az intézmény tevékenységének dokumentációja szerencsére megmaradt az utókorra: az ingolstadti városi levéltár őrzi a működés szigorú rendszabályait tartalmazó *Protokollbuch*-ot. A felvétel pillanatától fogva végig követhető a beteg útja: a diagnózis megállapítása, az operációt megelőzően a beteg pszichés felkészítése a rá váró megpróbáltatásokra (a beavatkozás ismertetése, fohász, közös ima a sikerért). Az operációt követő lábadozásról, utókezelésről is a kórház, illetve az alapítvány gondoskodott, több hétig ápolták a pácienseket, ellátták a szükséges gyógyszerrel, gondoskodtak az ételmezéséről is. Utalások találhatók mind az írásos forrásokban, mind a megmaradt tárgyi emlékekben, hogy beteg gyermekek gyógyításával is foglalkoztak.

Az ingolstadti orvostörténeti múzeum időszaki kiállításának ihletője a fentiekben említett két írásos dokumentum (a betegekből kioperált köveket bemutató kézirat, illetve a kőmetsző-ház tevékenységét dokumentáló levéltári irat). A kiállítást természetesen a Fuggerekre vonatkozó tárgyi és írásos emlékek, a korabeli sebészeti szakirodalom reprezentánsainak bemutatása, valamint a műtétekhez és kezelésekhöz használt eszközök, műszerek egészítene ki.

A kiállítás 2022 novemberétől 2023 szeptemberéig volt megtekinthető, de a rendkívül alaposággal összeállított kiállítási katalógus segítségével az érdeklődő szakemberek a későbbiekben is nyomon tudják követni a Fuggerek augsburgi egészségügyi létesítményeinek történetét.

A kiállítási katalógus a megszokott igényes formában került kiadásra, a kíséző tanulmányok, a mellékelt illusztrációk, a további kutatásokat lehetővé tevő bibliográfia mind ezt szolgálja.

dr. Kapronczay Katalin

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Katalin szerkesztő, Magyar Orvostörténelmi Társaság – Orvostörténeti Közlemények Szerkesztősége, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenelemi@gmail.com és otkszerk@gmail.com

Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legföljebb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi-stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóirat-cikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat szintén elektronikusan kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol vagy német nyelvű.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Magyar Orvostörténelmi Társaság – Orvostörténeti Közlemények Szerkesztősége, 1023 Budapest, Török utca 12., e-mail: orvostortenelemi@gmail.com és otkszerk@gmail.com

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the Communicationes de Historia Artis Medicinae (Orvostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Katalin Kapronczay, Editor, Hungarian Society for History of Medicine – Editorial Board for Communicationes de Historia Artis Medicinae, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenelemi@gmail.com and otkszerk@gmail.com

Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board for Communications de Historia Artis Medicinae - Hungarian Society for History of Medicine H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, E-mail: orvostortenelmi@gmail.com and otkszerk@gmail.com